

Васил Тоциновски

СТОЛЕТНИ ОПСТОЈБИ

Vasil Tocinovski
STOLETNI OPSTOJBI
književna povijest

Nakladnik:

Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb

Za nakladnika:

Orce Lambevski

Urednik:

Prof. dr. sc. Goran Kalogjera

Likovno oblikovanje:

Maja Nakevska Maleska

Grafička priprema:

Akademski pečat, Skopje

Tisak:

M-Print, tiskara i knjigovežnica, Zagreb
www.m-print.hr

Naklada:

500 primjeraka

ISBN:

978-953-7328-16-0

U Zagrebu, listopad 2012.

Tisak ove knjige realiziran je sredstvima iz Državnog proračuna RH posredstvom Savjeta za nacionalne manjine pri Vladi Republike Hrvatske

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 817165

Васил Тоциновски

СТОЛЕТНИ ОПСТОЈБИ

I

СЛОВЕНЕЧКИТЕ ПРИЈАТЕЛСТВА И АКЦИИ НА КОНСТАНТИН Д. ПЕТКОВИЧ

Грижата за словенското заедништво Константин Д. Петкович од мисла и смисла на неговата општествена програма ја потврдува и на дело. Србите ги задолжил со акцијата на спасување то на старите српски ракописи од манастирот Добриловица, во Херцеговина, со трудовите *Очерки Белграда* (1853), *Хрисовуља Иоана Бранковиќа, деспота серпког* (1853) и *Историческиј очерк серпској православној општини в Рагузе* (1859).1) Црногорците се тема во две негови книги *Черногорец Марко Мартиновиќ, обучајуштиј руских бојар (присланих Петром Великим в Венецију) мореплованију и наутическим наукам* (1863) и *Черногорија и Черногорци* (1877).2) Во неговата оставнина е најден руско-македонски речник од 1848 година, кој на најдобар можен начин ги поврзува двете негови татковини Македонија и Русија.3) Чесите ги доближил во комуникациите на словенството со препевите од збирката *Краледворскиот ракопис*, позната чешка мистификација (1852), прв наш превод од чешки јазик.4) Посебни траги кај Хрватите оставил со неговата дипломатска работа во Дубровник.5) Тоа е само дел од патувањата и пријателствата, државничките и научни обврски, и посебно од богатото и разнородно дело на Константин Д. Петкович.

Неговиот верен проследувач и толкувач Александар Спасов запишал: *Од посебно значење е фактот дека во раните години од нашето преродбенско движење, во времето пред најактивната дејност и на Партенија, и на браќата Миладиновици, во самиот почеток на шестата деценија од минатиот век, во лицето на Константина Петкович гледаме еден наш човек, редок таков пример од тој период во Македонија, кој сестрано се подготвувал за остварување на смислена и организирана програма на планот на нашата национална култура. Но, непредвидените услови (настаните околу Кримската војна и стапува-*

њето во руската дипломатска служба) наполно го измениле првобитниот план на Петкович. Од друга страна, и она релативно малку, што за многу кусо време успеал да го направи Константин Петкович веднаш по завршувањето на студиите, во текот на патувањето по словенските земји и одвај полугодишниот престој во Цариград, а имено: научниот престој во Света Гора, преводот на повеста **Борис**, објавувањето на повеќе написи во **Цареградски вестник**, главно досега малку познати во науката, и др. е од забележителна важност за нашата национална култура. Да забележиме дека и по стапувањето во руската дипломатска служба, Константин Петкович постојано пројавувал интерес кон нашата национална култура и не престанал сосема да се занимава со книжевна и публицистичка работа.6)

Константин Д. Петкович во 1852 година, остварил престој во Хрватска и Словенија. Двајцава преродбенски дејци (се мисли на Натанаил Стојанович, од кого се разделил во Земун, б. м.) го искористиле патувањето низ словенските земји, на враќање од Русија, да стапат во непосреден контакт со низа тогашни видни словенски културни и национални работници и да воспостават врски со нив, гледајќи во таа соработка, во духот на своите разбирања, уште еден поттик и уште едно pogodно средство за што поуспешно изведување на програмата за национална и културна преродба на нашиот народ. Како што ќе се види од понатамошното излагање, мислата за потребата од меѓусебна соработка на словенските народи, во политичко-национален и културен однос, самиот Константин Петкович не еднаш непосредно ќе ја искажува во своите написи и посебно ќе ја истакнува. Во тој поглед, особено значење имаат врските што ги воспоставил Константин Петкович со низа видни хрватски и словенечки културни работници, во текот на својот престој во Хрватска и Словенија во 1852 година.7)

Престојот во Словенија, познанствата и соработката со бележити словенечки културни работници и писатели Александар Спасов прецизно ги проследува и коментира низ двете писма посланици на Петкович до хрватскиот писател и национален

деец Мирко Боговиќ кои биле објавени на страниците од списанието *Невен* во 1852 година.8) На 26 август, утрото Константин Д. Петкович го напуштил Загреб, и пишувајќи за патувањето до Грац, посебно се задржува на *камени мост*, каде што пристигнал истиот ден вечерта. *Нашите словенски племиња, ми се чини, посебно се одликуваат од другите по тоа, што за свое живеалиште секаде ги избираат најплодните и најубави места. Во камениот мост, гледајќи величествени природни убавини, си мислев и се се прашав самиот себе: дали навистина е среќен овој народ кој живее овде во овој земски рај.* Спасов забележува оти како што се гледа од цитиранава одломка, особено е интересна последната реченица од неа, во која Петкович прави алузија на *ропството во кое се наоѓал словенечкиот народ под власта на Австрија*. Тоа е всушност и првиот запис за Словенија и за Словенците.

На 27 август, пристигнал во Грац, а таму се сретнал со Словенецот Радослав Разлаг. Во неговата личност се идентификува еден од побележитите претставници на *илирците* во Словенија. *По долго талкање го најдов младиот и огнениот словен П. П. и со него попладнето посетив разни цркви и денот го завршив со посматрањето на големата и убава панорама на целиот Грац.* Таа средба во својот дневник ја запишал и Разлаг. За време на другарувањето во градот, Петкович му ја дал својата стихотворба *Блгарска девојка и нејзина клетва*, која Разлаг ја објавил во календарот-зборник *Зора југославенска* (1852) чиј уредник бил тој. Под стихотворбата стои забелешката *Во германскиот Градец 18 / 30 август 1852*. Таа секако го одредува времето на престојот на Петкович и нивното другарување кои ги исполнуваат тринаесет дена.

И во второто писмо на Петкович напишано од Атина, тој со воодушевување се сеќава на вториот ден во Грац, кога го посетил знаменитиот словенски родољубец П. П. и со кого минал два пријатни часа. Разговарале за јазикот и за литературите на своите народи, потоа и за други работи кои се однесувале за *големиот словенски свет* кој мора да биде близок за секој учен Словен. При заедничката посета на музејот *Јоханеум*, Петкович пројавил најголем интерес за минеролошките, зоолошките и

ботаничките збирки од Штаерска, Крањска и Корушка. Во неговото срце имало место за *љубов и братство за целото човештво*, пишува. И продолжува дека на секој народ му посакува среќа и напредок, но секогаш душата најмногу му се радувала на нештата од *светата моја татковина или целото Словенство*. Секако, можеби затоа што тој народ долго чемреел во *мракот на варварството*, непознат за неговите браќа и не знаејќи дека *толку ги има во светот*. Но, ние знаеме, завршува, дека изгубените или одамна разделени браќа, кога ќе се виделе и одново ќе се сретнеле, *срдечно се прегрнуваат и бакнуваат*. Токму тоа бил и поводот што најповеќе неговото внимание го привлечеле погоре споменатите збирки.

Петкович и Разлаг, по посетата на Универзитетот во Грац, престојувале и во *Словенска дружба*. Таму се сретнале со раководителот на дружбата, универзитетскиот професор Коломон Квас. Пишува за нејзината „голема сиромаштија“, која имала само две собички. Во помалата била сместена писарницата на Квас и библиотеката, а во другата словенските весници, книги, а но сидовите урамени стоеле „неколку слики на славни народни мажи,. На 31 август Петкович заминал од Грац и на 1 септември се нашол во Љубљана. Првата посета на локалниот печатар Јозеф Блазник, била разочарувачка. Тој разговарал на германски јазик, му ги пренел поздравите на некои професори од Москва и Петровград, и *јас тој Словенец брзо го оставив и отидов да барам други, со кои ќе можам да разговарам на наш јазик*.

Го побарал познатиот словенечки преродбенски деец д-р Јанез Блајваз. Таа посета и средба детално ја опишал во своето писмо. Уредникот на *Новицах* исто така, го примил извонредно срдечно и со него постојано разговарал на словенски. Ветил оти со задоволство ќе му ги покажел сите знаменитости во Љубљана. Посебно се израдувал во *Кметијска и обертинишка дружба* каде видел многу и различни славјански списанија кои не работеле само за својата земја, туку се грижеле и останатите свои словенски браќа. Писмото го завршува со молитва до семоќниот Господ, да ја благослови таа соработка и грижа и во идните денови да ја крепи и развива. При посетата на љубљанскиот Лицеум, се запознал со познатиот словенечки писател Миха Касте-

лиц. Тој ме прими срдечно, по словенски обичај, па ме однесе во книжарница и ми покажа што се интересно и битно за секој учен Славјан се чува таму. Посебен интерес кај мене тука предизвикаа книгите на покојниот славен Копитар.

Од Љубљана заминал во Турноград, во непосредна близина на Крањ, а цел на патувањето била посетата и средбата со познатата словенечка писателка Јосипина Урбанчич-Турноградска. Пишува дека гратчето било оддалечено од Љубљана четири часа и меѓу другото, и заблагодарил за повеста која ја напишала за бугарскиот цар Борис и ја објавила во словенечката *Зора*. Тука ме пречекаа убаво и вистински по словенски ме пречекаа. Еден ден минав во семејството и во друштвото на споменатата млада писателка така срдечно, пријатно и убаво, што тој мој блажен ден, ќе ми остане во сеќавање додека сум жив. Мене ми се присторуваше како да сум дома и меѓу своите. По оваа средба, Петкович го прекинува пишувањето до Мирко Боговиќ за својот престој во Словенија и ветува дека тоа ќе го стори во следното писмо.

Престојот на Константин Д. Петкович во Хрватска и Словенија, неговите контакти и активности имале доста одгласи во печатот на овие земји. За неговата посета на Урбанчич пишувае словенечките весници *Словенска Бчела* и *Новице*. Притоа, посебно бил одбележан подарокот на трите книги од бугарскиот писател Николај Христофоров Палаузов од Петроград, кои тој ги испратил по Петкович. *Подарените книги се претежно со историска тема и ова укажува за генезата, односно историската подлога на расказот **Борис** од Турноградска. По се изгледа Палаузов порано и пратил публикации со тема за покрстувањето на царот Борис.*⁹)

Цареградски вестник во рубриката за ново издадени книги, на 5 септември 1853 година, ја објавува веста дека излегол од печат како посебна книга расказот *Борис* од словенечката писателка Јосифина Урбанчич-Турноградска, во превод на Константин Петкович. За овој повод проследуваме неколку интересни и значајни истражувања и согледби на македонската книжевна наука. Александар Спасов запишува оти оваа повест била забележана и во *Петроград* и за неа најверојатно самиот

Палаузов дал одзив во рускиот весник **Севернаја Пчела**, бр. 66, за 1852 година. Се разбира дека кај Петкович списокот на Турноградска нашол поволен пример, а за што сведочи и неговиот превод на македонски јазик, објавен веднаш следната година (1853) во Цариград.¹⁰) Преводот како дел од системната и долгорочна работа за словенското заедништво кај Петкович има посебно значајно место. Тој е првиот преведувач од чешки и словенечки на македонски јазик. Воопшто, интересот на Константин Петкович кон словенството, и особено кон јужнословенските народи, дошол во многу случаи до потиртан израз, како со преводи, учество во разни руски и јужнословенски публикации, популаризирање на словенството кај нас и сл., така дури и со откривање на стари споменици од историјата на јужнословенските народи и, посебно, од историјата на српскиот народ.¹¹)

На оваа тема посебно треба да се издвојат пишувањата на Ванчо Тушевски, кој ги објави и Предговорот и преводот на расказот *Борис* на македонски јазик. По појавувањето на оваа книшка се покажа уште еднаш големото пријателство на Константина кон хрватските и словенечките писатели кои другаруваа кога Петкович престојувал во нивните земји, зближени најмногу во името на словенската солидарност што сесрдно ги имаше обземено духовите на интелектуалниот словенски свет. Иако далеку од нив младиот македонски славист го исполни ветувањето и по долгите патишта престојувалќи научно одредено време на Света Гора, се прибра во Цариград и ги среди впечатоците и да реализира јавно повеќе свои проекти. Во периодот на цариградските денови, по средбите со свои познати, К. Петкович најде сили и умевање да го преведе и издаде од словенечки на бугарски јазик, макар со извесни македонизми, расказот **Борис** од словенечката авторка Ј. Урбанчич-Турноградска.¹²)

Георги Сталев одбележува оти „и неговиот прозен превод на историската повест *Борис* од словенечката писателка Јосипина Турноградска, со која лично и се запознал, а која починала на 21 годишна возраст (1833-1854), се одликува со извесна првот-

ност, како еден од првите преводи од словенечки на бугарски јазик! И оваа преводна дејност на Константина е апсолутно во духот на романтичарските видувања од повеќе аспекти: *В. Ханка мистифицирал како и Проспер Мериме, како и нашиот Гологанов, во екот на романтичарскиот занес по фолклорот со сите негови обележја; а и младата творечки ефектна Турноградска, пансловенски ориентирана, побарала романтични стории во древнобугарската историја од времето на покрстувањето, со цел балканските словенски народи да се приближуваат преку нивните култури. Константин со овој превод се приклучил, имено, кон последнава идеја со свој влог кон такво зближување. Тоа го потврдува и предговорот кон овој преведен текст, објавен во Цариград во 1853 година, а одгласите во печатот биле, речиси, истовремени.*¹³⁾

Овој прилог на Константин Д. Петкович го одвојува и Доне Пановски. Во 1853 година во Цариград излезе како одделна книга повеста **Борис** од словенечката писателка Јосипина Урбанчич-Турнограјска (1833-1854) во превод на Петковиќ. Всушност тоа претставува и наш прв превод од словенечки јазик.¹⁴⁾ Тој учинок го запишал во белешките за авторите и Гане Тодоровски во панорамата на македонската поезија во 19 век *Зборот и непокорот*.¹⁵⁾ Содржани се тие податоци и во прилогот кон биографијата на Константин Петкович од Спасов.¹⁶⁾

Како што забележавме првото опстојно разгледување и вреднување на преводот на расказот *Борис* од страна на Петкович, го направи Ванчо Тушевски. Тој имал можност пред средбата со авторката, да го прочита нејзиниот текст во *Зора* од каде ги црпел податоците и за својот предговор во книгата. *Најверојатно Константин ова дело го преведувал на пат за Света Гора или уште поточно кога се прибрал во Цариград*.¹⁷⁾ Се задржуваме на предговорот, стр. 5-15 и на преводот, стр. 17-30.

Условно текстот на Петкович може да се подели на два дела. Во првиот дел ја проследува историјата на настанот кој е тема на книжевната творба на словенечката писателка. Старите Бугари го минале Дунав од кај Влашко во 679 година по Раѓањето на Христа и се населиле меѓу него и Стара Планина со име Бугарија. Хе биле христијански образовани, биле пагани, се кла-

њале на лажни богови. Нивната историја во траење од 180 години (679-862) ја исполнувале само војни и битки со непријатели-те. Во тие војувања и мешања со народите, *најверојатно Бугарите биле христијани во 8 или 7 век, што можеме навистина да видиме од неколку приказни што ни ги оставија грчките и западните историчари, дека биле цркви и свештеници, но сето тоа било уште слабо и угнетено, а од страв се работело во голема тајност.* Внимателниот читател воочува за приказните од грчките и западните историчари, што најдобро ги илустрира начитаноста и знаењата на Петкович за односната тема.

Не од тоа што беа толку жестоки и бесчовечни туку за тоа што беа се научиле на намирнотија и војна, па тешко им се гледаше да ја прифатат Исусовата божествена и спасителна вера која учи на кроткост, мир и љубов помеѓу луѓето. Бугарите лежее во паганска темнина до почетокот на 9-тиот век, кога стапи на бугарскиот престол Цар Борис, прими христијанска вера, ја прогласи Бугарија за христијанска православна држава, повела да се сидуат насекаде цркви и манастири, назначи од Бугарите добри пастири за да го поучуваат родот бугарски на неговиот разбирлив јазик и да го распространуваат просветителството. Ова крштевање на Бориса имаше големо значење за народот и неговата држава та со тоа повеќе се утврди неговата независност, се врза народот во едно неразделно тело и се стави цврст камен на кој требаше да се сиду после зградата на домашниот и граѓански живот, се откри нов богат извор од кој требаше да се развијат нови сили за напредување и просветување на нашите прадедовци. Од друга страна, ова крштевање беше причина што јазикот ни за зачува од време и од туѓинството, се разви во нашата татковина богата црковна книжевност, а цо неа потече христијанството со сите негови добри дела, по околните словенски страни, меѓу нашите браќа.

Цар Борис владеел од 843 до 888 година. Првата половина ја минал во војни, освоил нови просторства и ги раширил границите на бугарското царство, но загинал и многу народ. *Сите тие беди, како што прикажуваат старите византиски писатели, божем го натераа Борис да се зближи со византискиот цар и да се крсти.* И одново повикувајќи се на аргументите, нагласу-

ва дека *го знаеме тоа токму од историјата*, кога пишува за владеењето на царицата Теодора. Еден од пресудните мигови е доаѓањето на Св. Методиј, постариот брат на Кирила, кој најмногу помогнал Борис да ги прифати христијанството. И така *во 861-2 год., во една ноќ која за голема наша жалост не е од никој запишана и останува за нас вечно непозната, Борис се крсти со синовите Владимир и Симеон во царските дворци преславски*. Според византиските историчари на кои се повикува, од Цариград бил испратен еден ерхиереј, кој навистина не се знае, до Борис, па учениот Петкович тоа го илустрира со еден Пролог, ракопис од тринаесеттиот век.

Овој значаен и пресуден настан од историјата за „нашиот род,, се опишувал во расказот *Борис* кој бил напишан на *хорутански* или словенечки јазик, го започнува вториот дел од Предговорот. *Предавајќи го на нашинци на бугарски, колку сега се можеше, имаме надеж дека ќе ни биде за поминок и задоволство да го прочитаат и да се запознаат нешто малку со она време, кое е од најсветлите и најрадосните во нашата историја*. Децидно Петкович укажува на потребата од народно просветување и знаење, на самопочит и самодоверба, на приближување на историските вистини до народот. Расказот имал и друго значење, нагласува, зашто го напишала *една родољубива девојка Словенка, сега едвај на 20 години, која со најтопло искрено срце го љуби словенството и нашата тажна Бугарија. Таа љубов за родот и браќата свои ја натера да напише, меѓу другите, и за Бугарите*. Тоа е најбитната и највозвишена мисла за словенското заедништво која целосно ги исполнува и осмислува животните и творечки врвици на учениот и трудољубив Македонец Константин Д. Петкович.

Потоа следат податоците за неговото публикување во списанието *Зора Југословенска* во 1852 година, а за нејзиниот потписник издавачот *пишува за оваа многу фалена наша посестрима Јосифина Турнограјска-Урбанчич многустрано образована, вдохновена пророчица Словенска чии дела и производи (се) од бистар ум и остро перо, читаме со голема сладост и задоволство, родена е во 1833 година во Турн, кај Крањ*. Пишувајќи за младата авторка со која минал ден кој вечно ќе го помни, созда-

ва своевидна химна за неа. Самата прераснува во еден книжевен лик. Јасна е намерата на Петкович таа да биде образецот за сите словенски жени кои својот род ќе водат во просперитет и иднина. *Таа има висока става, како млада елка, танка е како горска вила, има лице полно со дух, чарки, модри очи, белосветла коса, душа нежно осетлива, дух и срце, ум и разум со неуморни сили. Таа усвоила неверојатно множество од науките и знаењата, во природните, историјата, географијата, сметањето, земјомерењето и др. На неа и се добро познати словенската и германската книжевност, исто така и старите класични литератури, грчката и римската (латинската). Таа знае да зборува, освен словенечки, германски и француски, исто така српски и руски. На клавир свири и пее словенски сосема многу убаво. Без ласкање и претераност можеме да кажеме дека оваа родољупка, сега за сега е чудо големо меѓу словенските девојки. Цо толку туѓи јазици и знаења пак не се оутѓила, не го изневерила својот сиромашен народ, како што сторија многу други навредени словенски ќерки!*

Романтичарскиот занес на Петкович го плете лавровиот венец на главата од добрина, почит и љубов, убавина, возвишеност и хуманост, разбирање, соработка и родољубие. *И зошто така? Затоа што умот и срцето и се живи. Нејзиното однесување е кротко и милољудно, таа е восхитена словенка, и на ведрото чело и на бистрите очи човек може да ги види нејзините бистрини и душевниот живот, кој неуморно плете длабоки мисли и се крева вечно кон небесните светлосјајни размисли. Нејзината лулка се лулала под високата гора Вторжич каде сјајат чисти зори, недалеку од стариот Триглав, кој сега повеќе од илјада години како гледа неволја и сиромаштво на словенскиот род, пак ги вика на живеење децата од Слава Мајка. Растела оваа родољупка заедно со мудрите девојки и под надгледувањето на добрата и славољубива своја мајка, која го зачувала овој бисер од криви патишта, на кој во нашиот век така често се сонуваат. Фала, фала да ти е, девојко мила! Ете за вас млади госпоѓици, огледало, во кое можете да се огледате, ако во срцето имате искричка од љубов за друштвено и ваше лично добро. Работењето ваше, сите ваши трудови и маки историја-*

та ќе ги забележи со златно перо на книга од вечниот живот.

Учениот и мудар Константин Д. Петкович го покажува јасно ликот на жената родољубец, просветител и хуманист. Ги возвеличува трудот и работата како единствена мерка за човекот и за неговиот живот. Потребата постојано да се учи, во себе ја содржи и соработката во која низ туѓите искуства и резултати најлесно и најбрзо можат да се применат како сопствено мислење и дејствување. *Тие прекрасни завршни зборови ние можеме да ги повториме и за нашите млади Бугарки и за секој од нас. Ако немаме уште свое кај себе, нека земеме пример од другите наши словенски браќа, па нека се трудиме и мачиме, колку можеме, за нашиот род за општо и свое добро.*

Единственото вреднување на преводот на Петкович што го прави Тушевски децидно одреднува: *Сега пак со неговиот превод од словенечки јазик можеме да читаме една поразвиена фабула, итредо опоеитизирана, наместа фантастична зашто доловува мошне далечни времиња но и со доста романтични белези што е одраз на сликаното време. Се чувствува длабоко лирско ткаење на фабулата, со инвенција на доближување на далечниот детаљ. Читачот може да ја следи содржината на текстот а за самиот превод, покрај важните коментари, можеме да одбележиме дека преведувачот се држел строго до оригиналниот текст и многу лирски понесено настојува да ја преточи реченицата на Јосифина-Томин. Тој е преведен од словенечки претежно на бугарски јазик со малку македонизми, со исто така мал број словенечки заемки и со незначително присуство на рускиот јазик. Друго е прашањето дали тој директно преведувал на бугарски или некој му помагал или пак конечно редакцијата текстот јазично го преуредила. Но сето тоа засега не е документирано. За одбележување е дека К. Петкович за време на студиите слушал и бугарски јазик, а професорот Срезневски многу посветувал внимание на оваа литература. Можно е преводот да бил направен директно зашто веќе знаеме дека Константин напиша две писма до Мирко Боговиќ на хрватски јазик. Тој конечно е дипломиран славист и умеа да се снајде и со стсл. јазик за што најголемо сведоштво е неговиот научен престој на Света Гора.18)*

Преводот на Петкович опстојно го разгледува и вреднува Људмил Спасов.¹⁹⁾ *Јазикот на предговорот и на преводот е мошне значаен од гледна точка на историјата на нашиот писмен јазик во втората половина на 19 век. Во тоа време, како што е познато, постои идејата за формирање на заеднички литературен јазик за Македонците и Бугарите во кој ќе бидат застапени елементи и од македонскиот и од бугарскиот јазик. Се разбира дека при таквата селекција предимство имаат словенските јазични карактеристики, во таа смисла се избегнуваат јазичните карактеристики настанати под влијанието на несловенските балкански јазици. Ова е во духот на времето: стремежот за словенско културно и јазично единство. За јазикот на двата текста, предговорот и преводот, особено за вториот, треба да се каже дека во основата лежат запад-номакедонски, односно главно централномакедонски јазични карактеристики, со учество на определен број заеднички јазични карактеристики на македонскиот и бугарскиот јазик. Треба да се истакне дека родниот говор на Константин М. Петкович Ѓ велешкиот (башиноселскиот) во рамките на македонската јазична територија претставуваат преоден говор меѓу западномакедонското и источномакедонското наречје, па во таа смисла определен број негови јазични карактеристики можат да бидат спојни елементи за заедничкиот литературен јазик споменат погоре.*

Во заклучоците Спасов откако забележува дека преводот на повеста од Урбанчич е значаен придонес за македонската и словенечката културна историја и за контактите во Преродбата, нагласува *оти преводот е направен на македонски јазик, со проширување на неговата основа со елементи од бугарскиот јазик, но и од други словенски јазици, што е во духот на епохата кога превладува тенденцијата за словенско единство.*

Првиот превод на Константин Д. Петкович е *Фонетика на бугарскиот јазик* од Франц Миклошиќ, печатена во 1852 година. Станува збор за труд кој е само потврда повеќе на авторите убедувања дека перспективата на духовната и политичката еманципација на македонскиот народ е во рамките на сесловенското зближување.²⁰⁾ И овој творечки зафат на учениот и систематички

чен зналец Петкович ни малку не е случаен факт. Тој како почетна преведувачка иницијатива само ги назначува и отвора можностите за соработка со словенечкиот народ и култура. Изборот исто така, е оној вистинскиот. Се зафатил со делото на еден од најголемите словенечки филолози, посебно значаен со својата работа во класифицирањето и систематизирањето на словенечката јазична материја. Првиот негов превод е и најдобриот аргумент за македонскиот културен и преродбенски деец Константин Д. Петкович од раниот период на македонската национална преродба. Треба посебно да се одбележи податокот дека е меѓу првите кои јасно и гласно ја заговараат културната и политичката соработка на словенските народи.

Како човек кој чекорел пред сопственото време, како човек кој едноставно и припаѓал на иднината, а целиот свој живот и работа ги потчинил на посебно актуелната идеја во тоа време за словенската взаемност. Со право се именува како *еден од првите луѓе во Македонија, во периодот на преродбата, кој инсистира на културната и политичката соработка меѓу словенските народи, гледајќи во таа соработка залог и потпора во делото на нашето национално ослободување и културно издигање, и во таа смисла претставува претходник на Рајко Жинзифов, најдоследниот застапник на идеите за словенската заемност во Македонија..20)* Во тие перспективи Константин Д. Петкович значајно место и простор остварил со и за словенечкиот народ.

1. Харалампие Поленаковиќ, Во екот на народното будење, изд. Мисла, Скопје, 1973, стр. 132-138.
2. Мирољуб М. Стојановиќ, Константин Петкович и Црна Гора, кн. 1, изд. Македонска книга, Скопје, 1987, стр. 182; Мирољуб М. Стојановиќ, Во едрата на книжевните немири, изд. НИО *Студентски збор*, Скопје, 1987, стр. 199-203; Гане Тодоровски, Книга нашинска сиреч славјанска, изд. Македонска книга, Скопје, 1990, стр.85-93.
3. Људмил Спасов, Константин М. Петкович, изд. Македонска книга, Скопје, 1990, стр. 150.
4. Харалампие Поленаковиќ, Избрани дела, кн. 4, Во екот на народното будење, изд. Македонска книга, Скопје, 1989, стр. 254- 265;

- Васил Тоциновски, Преводите на македонскиот 19 век, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2005, стр. 83-95.
5. Александар Спасов, Нашето препознавање, изд. Мисла, Скопје, 1971, стр. 19-38.
  6. Александар Спасов, Истражувања и коментари, изд. Култура, Скопје, 1977, стр.148.
  7. Александар Спасов, Избор, изд. Македонска книга, Скопје, 1986, стр. 92-93.
  8. Александар Спасов, Браќата Андреја и Константин Петкович, изд. Матица македонска, Скопје, 1996, стр. 13-25.
  9. Ванчо Тушевски, Студии за браќата Константин и Андреја Петковичи, том 1, изд. Менора, Скопје, 2000, стр.30.
  10. А. Спасов, Браќата Андреја и Константин Петкович, стр. 23. Исто, стр. 25.
  11. В. Тушевски, исто, стр. 29.
  12. Георги Сталев, Македонска книжевност 1800-1945, прв дел, Македонската литература во 19 век, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2001, стр. 210.
  13. Доне Пановски, Литературни портрети, книга 1, изд. Развитие, Битола, 1975, стр. 85.
  14. Македонската критика за 19 книжевен век, книга прва, приредил Васил Тоциновски, изд. Феникс, Скопје, 2005, стр. 89-91.
  15. В. Тушевски, исто, стр. 30.
  16. Исто, стр. 34.
  17. Људмил Спасов, Избрани поглавја од историјата на македонскиот писмен јазик, прв дел, изд. Култура, Скопје, 2005, стр. 343-361 (346- 347).
  19. Васил Тоциновски, Преводите на македонскиот 19 век, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2005, стр. 84.
  20. А. Спасов, исто, стр. 24.

РУСКИОТ КОНЗУЛ АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЧ ВО РИЕКА

Во текстот *Андреја Д. Петковиќ во Риека*,¹⁾ ги проследивме животот и работата на овој бележит македонски просветител во кој се отфрлија дотогашните податоци за неговиот двогодишен престој во овој град (Харалампие Поленаковиќ, Александар Спасов, Гане Тодоровски, Горан Капогера, Георги Сталев, Мирољуб М. Стојановиќ, Људмил Спасов, Васил Тоциновски) и се проследи неговата извонредно успешна дипломатска работа која исполнува цели две децении. Новите архивски истражувања низ страниците на риечките дневни весници *La Bilancia* и *La Varieta*, како и со книгите *Guida generale di Fiume* и *Spomen knjiga riječke narodne čitaonice* даваат можност подетално да се проследи секако најзначајниот период кој исполнува една третина од неговиот живот.²⁾ Преводот од италијански јазик е на Наташа Велјак. Под наше менторство таа ја имаше задачата да го проследи Андреја Петкович во Риека.³⁾ Во редовната рубрика за *локални весџи* од 10 април 1873 година, *La Bilancia* информира: *Есеџуаџор. С. М. цароџи му додели современ есеџуаџор на високоџи државен советџник Андреја Петковиџ за извршување на должноста царски руски конзул во Риека*.⁴⁾ Тоа децидно потврдува дека по именувањето од рускиот цар Фрањо Јосип Први во пролетта на 1873 година, како дваесет и седум годишник Андреја Д. Петкович стапил на функцијата царски руски конзул во овој град. Така во период од две десетолетија бил очевидец на просперитетот на Риека; на изградбата на железничката пруга од Пивка до Карловац (1873), создавањето на рафинеријата во Млака (1882), воведувањето на модерна канализација (1882), втемелувањето на народниот театар, денешното *Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca* (1885), отворање на хотелот

Континенџал (1888). И секако Петкович како конзул имал и заземал почесно место во многу бележити настани, собири и манифестации во Риека. Во тоа време неговиот постар брат Константин Д. Петкович бил руски конзул во Дубровник. Така биле во можност за интензивна комуникација и соработка за состојбите и иднината на нивната татковина Македонија.

Во периодот од 1873 до 1893 година на страниците од *La Bilancia* објавени се дваесет информации за дејноста на Андреја Д. Петкович и на Царскиот руски конзулат. Кратко известување во *локалниџе весџи: Руски конзулаџи. Комџианиџиџе на овој конзулаџи за време на оџсусџивоџо на рускиоџ конзул ќе бидат уџаџени на џрчкиоџ вице-конзул.*⁵⁾ Истото соопштение во нешто проширена верзија е преобјавено: *Руски конзулаџи. Известџени сме оџи за време на оџсусџивоџо на рускиоџ конзул работџиџе ќе му бидат преџуџџени на џрчкиоџ вице-конзул џосџ. Анџонио ди Босџи.*⁶⁾ Тоа ќе рече дека десетина дена конзулот отсутствувал на работното место, а причините остануваат непознати. Дали можеби се тоа здравствени причини или пак станува збор за некое патување. На 12 мај 1876 година во Риека допатувале важни гости. Во втората од трите флеш вести (кои повеќе наликуваат на недоречен дневен ред) стои: *Хоџел Евроџа. Јонин, руски конзул во Дубровник - Преџседаџелоџи на Црноџорскоџо собрание Пеџровиџ - Вуџе Свеџозан џаџник од Трсџи - Милер Карло, џрџовеџ од Лахор.*⁷⁾ Првата информација упатува дека гостите одседнале во хотелот *Евроџа*. Вестите кои и потоа можеме да ги проследиме на страниците од *La Bilancia* потврдуваат дека Петкович соработувал и другарувал со видни и значајни посетители на Риека. Секако дека тие биле негови нови пријатели, но исто така меѓу нив се и луѓе со кои претходно се познавал и контактирал.

Андреја Д. Петкович не бил човек кој строго бил поврзан со својот кабинет и работа. Не се движел само во дипломатскиот круг, туку умеел едноставно да излезе од официјалните кругови на општествениот и на политичкиот жи-

вот и едноставно да работи и да биде со народот. Неколку информации го покажуваат како добродетел и хуман човек. *Донација. Почитуваниот господарин Андреја Д. Пејкович, конзул на царска Русија, за време на домашна прослава, на нашиот градоначалник му подарил педесет форинти да им ги даде на сиромашниите во нашиот град. Му изразуваме благодарност на добротворот во име на сиромашниите кои ја добија помошта.* 8) Од градските (локални) вести одвоена е активноста на рускиот конзулат. *Годинишна. Денеска е годишнина на благородничкиот С. М. Умберто И. од Италија и годишнина од доаѓање на престолот на цела Русија на Александар III., па на рускиот и на италијанскиот конзулат свечено се испакнаа царските знамња.* 9) На 20. мај 1884 година во речкото пристаниште вповил рускиот воен брод Сралак. По тој повод поместена е поопширна информација во која станува збор за посетата на конзулот Петкович и за неговата дружба со високи воени личности. *Руски воен брод. Вчера, пред 4 часот попладне виллови рускиот воен брод Сралак, управуван од капетанот на брод Скрудлоф, наоружан со 12 топови и посада од 180 членови. На бродот е контра-адмиралот Казанкоф, кој неодамна е именуван за командант на царската руска група Медитеран. Неколку минути по пристигнување на бродот, италијанскиот руски конзул, господаринот Андреја Пејкович, висок царски советник, со бројче ја донесе поштаа. Неговото доаѓање на бродот е поздравено со поповски половун. Многу подоцна, контра-адмиралот, заповедничкиот и уште двајца бродски службеници заминаа да му возвратат на конзулот и во присуство на славниот гроф гувернер..., микрофилмот и овде е нечитлив. Потоа се забележува дека принцот Лобкофич, контра-адмиралот со повеќемина службеници биле поканети на вечера од почитуваниот конзул Петкович. Денес, во еден часот попладне руските службеници и нивниот почитуван конзул добиле итен повик од принцот Лобкофич. С. А. И. Р. Надојводата Гусеи, вчера на господаринот Пејкович му рекол дека би сакал да се срејне со контра-адмиралот и командант на*

руската морнарица но за жал не може да дојде со воз од Будимпешта. Сарај утре ќе отиде за Пиреја каде што контира-адмиралот ќе го преземе бродот.10)

Во текот на 1885 година, во рубриката локални вести наидуваме на два текста во кои се споменува Андреја Д. Петкович Информациите се сведоштво за неговите контакти со црногорското кралско семејство. Во првиот напис *Принцезајта од Црна Гора во Риека* читаме: *Вчера околу 6 часот појладе во нашето пристаниште со јахта од катарска провинција виллови принцезајта од Црна Гора Сибил. На тој брод се принцезајта Милена, сојузот принцот Никола, нејзината ќерка принцезајта Милица и војводата Боџодар Петровиќ, претседател на црногорското собрание. Набрзо по пристигнување на јахтата царскиот руски конзул, државниот советник А. Д. Петкович дојде на јахтата да и оддаде почест на принцезајта Милена. Таа со нејзината придружба со брзиот воз во 8.15 го продолжи патувањето за Виена и Петроград, кој е цел на патувањето. Имено една нејзина ќерка која таму се школувала, била болна. Рускиот царски конзул дошол со својата сојуз на станица да ја изозрави принцезајта Милица.11)* Петкович не само по професионална должност, туку и како непосреден и отворен, комуникативен и хуман човек, одважен и воспитан во богато трговско семејство насекаде бил добредојден. Тоа го потврдуваат и овие редови како сведоштво за неговата професионална и човечка вредност во однесувањата со луѓето. Биографските податоци за Петкович се вистинска реткост, како што можеме да кажеме оти и неговата книжевна работа е малку позната. Завршната реченица од текстот потврдува дека тој е семеен човек, на испраќање на железничката станица дошол со својата сопруга, и тоа е прво и последно спомнување на овој значаен биографски податок. Засега нема никакви други податоци за името и нејзината национална припадност, ниту пак дали имале деца.

Настаните во црногорското кралско семејство потоа, за жал се обвиваат во црнина. Само три дена подоцна, на 8 мај 1885 година, *La Bilancia* го донесува краткиот запис *Жа-*

лост во семејството на принцот Никола од Грна Гора.12) Неговата ќерка Марија која студирала на Високиот царски институт и некое време боледувала, утрото на 7 мај починала. Нејзината мајка, принцезата Милена која патувала неколку дена да ја посети својата болна ќерка, не стигнала да ја види жива. Следуваат биографските податоци дека принцезата Марија била родена на 7 март 1869 година и само што наполнила шеснаесет години. *Царскиот руски конзул, државниот советник А. Д. Петкович вчера ја посетил црногорската јакта Сибил да изрази сочувство и на рускиот конзулат во знак на жалост го посетил руското знаме на пола које.*13)

Во кратката информација од 2 јуни 1887 година, содржани се податоците за *руската нафта во Фиуме* кои конзулот Андреја Д. Петкович ги испраќа до својата влада. Во посебниот извештај како што се нагласува, со задоволство информира за зголемениот увоз на петролеј и нафта од Русија во Риека кои трае веќе неколку години. Се наведуваат точни податоци; во 1884 година било увезено 13.000 барели нафта, во следната година тоа биле 96.876 квинтали нафта и 6.858 квинтали петролеј. Во текот на првото полугодие на 1886 година, биле увезени 150.000 квинтали нафта. Досегашниот познат двогодишен конзулски престој на Петкович во Риека безпоговорно беше коментираан како неуспех на македонскиот просветител од неговото неискство во стопанството и трговијата, а посебно од постигнатите резултати во работењето, па така најверојатно самиот заминал или пак руската царска дипломатија го повлекла од таа позиција. Натомошните истражувања целосно ги негираат ваквите претпоставени оценки. Во истата 1887 година, на Петкович му била врачена посебна благодарница од Виена. Дознаваме дека царскиот руски конзул, државниот советник А. Д. Петкович овие денови од деканот на конзуларното тело, од секретарот на баронското министерство добил посебна царска благодарница, пишва *La Bilancia*.15)

Нова информација за активноста на Рускиот конзулат. Денеска (11 септември, б.м.) по грчкиот календар бил денот на св. Александар, односно имениот ден на *царот на цела*

Русија. По тој повод конзулот го истакнал руското знаме.16) Весникот *La Varieta* во одминувањето на 1889 година, објавува кратка информација која претставува уште една трага на Петкович во Риека. Во поднасловот *Доаѓање и заминување*, 17) се известува дека ноќеска со патничкиот воз во 23.32 часот, во градот пристигнале црногорскиот принц С. А. Данило, неговите сестри принцезите Анастасија, Елена и Ана и министерот Божо Петровиќ. Високите гости одседнале во хотелот *Европа*. Вчера (11 јули, б. м.) принцезите, министерот и рускиот конзул Петкович на железничката станица ги пречекале црногорскиот принц Никола и неговата ќерка Милица кои дошле со брзиот воз од Петроград во 9.54 часот. Потоа семејството на принцот се упатило на австрискиот брод *Греиф* со кој го продолжиле својот пат за Котор. Посетите и контактите на Петкович со бележити благородници можеме да ги проследиме и во наредната 1890 година. Во проширената информација *Доаѓање на славни госќи* во *La Bilancia*,18) дознаваме дека вчера (14. ноември, б. м.) во 12.45 часот попладне во Опатија допатувал војводата Николо од Леуштберг со неговата придружба. Добредојде им посакал рускиот конзул Андреја Д. Петкович. Потоа војводата се сместил во хотел *Европа*. Истиот ден, попладнето во 6.45 часот со бродот *Лојдано* пристигнал и војводата Ѓорѓио со неговата сопруга принцезата Стана од Црна Гора, со сестрата и принцеза Ана од Црна Гора, со двата сина и со дворската дама Некладова и дворски службеници. Рускиот конзул советникот Петкович дошол на пристаништето да ги поздрават и овие гости, кои исто така престојувале во хотел *Европа*. Потоа заедно јаделе војводата Николо и господиот Десан Ристиќ, внук на српскиот крал. На вечерата бил и рускиот конзул Петкович. Вечерта во 8.30 часот во риечкото пристаниште пристигнал рускиот параброд *Роксана*. Војводата Ѓорѓио со семејството дошол на бродот. И дополнителната информација оти војводата во Риека ќе престојувал пет дена. Денеска (14. ноември) околу 2.30 часот риечкиот гувернатор во придружба на пристанишната капетанија дошол на бродот во посета на војводата.

На страниците од *La Bilancia* во 1890 година, во редовната рубрика *локални веси* насловот *Роденден*,¹⁹⁾ забележува дека денеска (26. ноември, б. м.) е роденденот на руската царица Марија Федоровна (26. ноември 1847 година). По тој повод на Рускиот конзулат било поставено царското знаме. Во 1890 година, во публикацијата *Guida generale di Fiume*, во пописот стои: *Русија (Царство). Конзулат. Петкович Андреја, царски советник конзул. Адреса: Пиацца Елисабети, куќа Гелцих, 2. Кат, бр. 632. 20)* Два настана од 1891 година, ја одбележуваат дејноста на Конзулатот. *Сребрениот јубилеј*,²¹⁾ ја одбележува дваесет и петгодишнината од венчавањето на рускиот цар Александар Трети со данската принцеза Дагмар (Марија Федоровна). Тоа е повод за ново истакнување на руското царско знаме. Седумнаесет дена потоа, на 26. ноември пак се одбележува роденденот на руската царица Федоровна со истакнување на знамето.²²⁾

Посебно значајни се двата написа во *La Bilancia* од 1893 година. На најдобар можен начин тие како да ги заокружуваат/устоличуваат двете децении на рускиот конзул советникот Андреја Д. Петкович во Риека. Првиот од нив *Голема чест*,²³⁾ во самиот наслов упатува и ја потврдува извонредно успешната дипломатска дејност на учениот и мудар Македонец. *Дознаваме ови рускиот цар го одликувал рускиот конзул Андреја Д. Петкович со комананторски крст од висок царски ранг на Свети Владимир за неговите заслуги потврдени во долгодишната работа во Риека. Му честите на знаменитиот господар конзул.* Двете децении на дипломатска дејност секако претставуваат уверлив аргумент и повеќе од тоа, тие се знак на идентификација на учениот и мудар, даровитиот и зналецот Петкович. Овие непознати страници од неговиот живот и дејност не го извлекуваат само како автор кој најчесто е во фусноти, но секако и беше време да го одвојат од сенката на неговиот постар и исто така извонредно успешен и умен брат Константин Д. Петкович. Напротив, мислиме дека новите сознјабки ќе изборат и нивно повисоко место во традицијата и континуитетот на македонствувањето. Овој период би требало да ги подо-

твори вратите во докомплетирање на севкупноста во шесте децении кои ги исполнувале и ги осмислувале животните и творечки врвици на Андреја Д. Петкович.

Вториот напис *Доаѓање и заминување на принцот од Црна Гора*,²⁴) нуди извонредно драгоцен и ретки податоци за Петкович. Со параброд во Риека допатувал црногорскиот кнез Никола Петровиќ-Његош. Со него биле и црногорскиот министер за финансии Матановиќ, генералот Теодор Милинковиќ, австрискиот министер во Цетиње П. Фарцела, секретарот на руската амбасада во Цетиње и првиот помошник на кнезот С. Ѓурковиќ. На доаѓањето на високите и уважени гости бил и рускиот конзул Петкович. Можноста са средба на Његош со македонскиот просветител во себе секако ја содржи и нивната поетска посветеност и дарба. Секако дека на кнезот не му се непознати личноста и дејноста на постариот брат Константин Д. Петкович. Нема податоци колку време Његош се задржал во градот, кои биле интересите на посетата во која учествувале и блиски негови соработници, дали можеби имал нова средба со дипломатот и поетот Петкович! Остануваат и натаму многу непознати и недоречени страници од животот на Андреја Д. Петкович.

Во 1901 година, свечено била одбележана педесет годишнината од постоењето на Народното риечко читалиште. Одборот на Сушак по тој повод ја издава *Сиомен книгата*, преиздадена во 2000 година и која ние ја користиме. Меѓу нејзините многубројни и знаменити членови од земјата и од странство го наоѓаме и податокот за *Петкович Анорија*, *рус. конзул*.²⁵) Како и неговиот претходник Березин, и Петкович во 1875 година, се запишал за редовен член на Народното читалиште во Риека. Тоа било место кое ја собирало интелектуалната и уметничка елита, па било важен центар за општествени и културни средби и комуникација, простор за нови идеи и настани, акции и манифестации. Петкович се покажува како човек кој не бил повлечен, туку имал жива и непосредна комуникација со средината во која живеел и работел. Не бил самобендисан и затворен во високите и одважни дипломатски кругови. Негов интерес не биле исклу-

чиво само работите поврзани со трговските прашања на руските компании во Риека, што му биле и релевантна задача, туку бележито учествувал во јавниот, културен, уметнички и интелектуален живот на Риека. Како илустрација од оваа книга го одвојуваме следниот податок: *На ден 13. март* (1890 година, б.м.) *во описанетиот салон беше одржан концерт на рускиот народен пеачки хор, кој го водеше познатиот Димитриј Славјански. Успехот беше блескав. Чииалишето имаше шест зароботка од 297 фор.(инти), кои беа наменети за описанети цели.*²⁶) Станува збор за настан кој директно е поврзан со Рускиот конзулат. Во читалиштето во деведесеттите години повеќепати гостувале руски уметници. На двапати бил одржан концерт на рускиот народен хор на чело со Славјански, кој свој настап имал и во 1895 година, потоа во 1892 година солистички концерт одражала руската певица Гаксон, а во 1896 година два концерта имал и хорот на Надин Славјански.²⁷) Дали бил ангажиран околу нивните гостувања, посредувал секако во договорите за културна соработка, па сосема нормално во време на своето службување во Риека бил со нив и имал приеми, а неодложно и присуствувал на тие културни настани.

Дел од карактерот на еден човек е и неговата хуманост. Ја има или ја нема, не зависи тоа од домашното воспитување, образованието или од општествената позиција. Како добротвор Петкович на риечкиот градоначалник во 1876 и во 1877 година, му дал педесет форинти за сиромашните граѓани. Нови педесет форинти кои требале да им бидат поделени на сиромашните дарувал и во 1880 и во 1881 година.²⁸) Сите овие податоци извонредно добро го формираат ликот на рускиот дипломат и македонски просветител Андреја Д. Петкович. А за неговите животни и творечки врвици за жал, сеуште имаме малку аргументи, наспрема оние за постариот Константин Д. Петкович. Понешто за Андреја знаеме од неговите ученички години и работата како помошник учител во Велес, информативно за студиите и сега секако и најповеќе за двете децении дипломатска активност во

Риека. Само по себе се поставува и прашањето како и каде ги минал последните четири години од животот по заминувањето оттука?

За нас посебно интересни и загадочни се прашањата поврзани со неговата творечка работа, со пишувањето поезија и со преведувањето. Во *Цариградски весник* (9 јануари 1860) дваесет и тригодишниот Андреја Д. Петкович објавувајќи ја песната *Могила в гора* сопствената творечка идентификација покрај името и презимето ја дополнува со родното место *Башино-Селец*. Така на најuverлив начин ја искажал сопствената етничка и духовна припадност кон Македонија. Како што тоа со прекарот Македонијата, како студент во Москва го правел и неговиот сонародник и брат по перо Константин Миладинов. По студентскиот творечки период како да секнуваат поетските амбиции на Петкович, па и во дваесет и едната година минати во Риека не наидуваме на таков податок. Исто така, посебно како член на Народното читалиште што само по себе не може да биде случајно, немаме податоци за неговата лектира. И не можеме да претпоставиме оти дипломатските обврски можеле да бидат причина за целосно повлекување / откажување од литературата. Не е на одмет да се повтори македонската жед од нашиот противречен, плодотворен но и недоречен и недоизјаснет 19. век во кој секој податок има сопствено место и значење. Посебно мислата и акцијата на планот на националната мисла и смисла.

Богатото и разнородно дело на Константин Д. Петкович претставува чест и гордост на македонскиот книжевен 19. век. Познато е оти бил пример за помладиот брат кој верно го следел во многу работи. Заеднички дејствувале во дипломатијата, литературата, за доборо и за иднината на татковината. Кога Андреја дошол како руски конзул во Риека, неговиот брат дванаесет години бил успешен и почитуван дипломат во Дубровник. Тоа ќе рече дека во периодот од 1873 до 1875 година, биле блиску еден до друг. И не само тоа. Да соработуваат и да се дополнуваат во одговорната работа што ја имале во руската царска дипломатија, а која

извонредно добро ја извржувале, братски да се слушаат, посетуваат и разговараат, и посебно со интересот кон книжевното творештво, преведувањето и научната работа како темелници во националната и културна преродба на Македонија. Зарем Константин и тука не бил пример и инспирација, совет и директен апел до помладиот брат за создавање и градење на нови вредности. Непорекливо дека тој можел и бил братски и татковински аманет. Останува и натаму да се види што и колку Андреја Д. Петкович од сето тоа исполнил и остварил.

Подотворените страници од *La Bilancia* и *La Varieta* се несомнено само мал дел од можните нови создајби и вистини за животните и творечки врвици на Андреја Д. Петкович. Дали нема уште нешто во евиденцијата на *Трговачко-обројничке коморе* во Риека!? Да се израмнат противречните пишувања на Горан Калоѓера и Ирвин Лукежиќ. Досегашните резултати и уште повеќе за жал, многуте претпоставки само ја покажуваат и ја потврдуваат древната мудрост оти патот до вистината е долг, а понекогаш едноставно е невозможен. Но, нели во животот и во светот нема случајности! Тие остануваат вечна потрага по времињата, настаните и луѓето кои некогаш биле живот. А нашата сегашност / современост е само алка во нераскинливата врска со минатото и уште повеќе одговорност за иднината.

1. Васил Тоциновски, Предвесници, изд. Академски печат, Скопје, 2009, стр. 16-22.
2. Sveučilišna knjižnica Rijeka.
3. Nataša Veljak, Andreja Petković u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kulturalne studije, Rijeka, 2010, str. 26.
4. La Bilancia, Fiume, год. VI, бр. 82, 10. IV. 1873.
5. La Bilancia, Fiume, год. VI, бр. 294, 23. XII. 1873.
6. La Bilancia, Fiume, год. VI, бр. 295, 29. XII. 1873.
7. La Bilancia, Fiume, год. IX, бр. 109, 12. V. 1876.
8. La Bilancia, Fiume, год. XIII, бр. 45, 25. II. 1880.
9. La Bilancia, Fiume, год. XVII, бр. 62, 14. III. 1884.
10. La Bilancia, Fiume, год. XVII, бр. 172, 12. V. 1884.
11. La Bilancia, Fiume, год. XVIII, бр. 101, 5. V. 1885.

12. La Bilancia, Fiume, год. XVIII, бр. 104, 8. V. 1885.
13. Исто.
14. La Bilancia, Fiume, год. XX, бр. 123, 2. VI. 1887.
15. La Bilancia, Fiume, год. XX, бр. 215., 14. IX. 1887.
16. La Bilanca, Fiume, год. XXI, бр.. 206, 11. IX. 1888.
17. La Varieta, Fiume, год. VIII, бр. 191, 12. VII. 1889.
18. La Bilanca, Fiume, год. XXIII, бр. 261, 15. XI. 1890.
19. La Bilanca, Fiume, год. XXIII, бр. 270, 26. XI. 1890.
20. Guida general di Fiume, Фиуме, 1890, стр. 84.
21. La Bilancia, Fiume, год. XXIV, бр. 254, 9. XI. 1891.
22. La Bilancia, Fiume, год. XXIV, бр. 269, 26. XI. 1891.
23. La Bilancia, Fiume, год. XXVI, бр. 81, 10. IV. 1893.
24. La Bilancia, Fiume, год. XXXVI, бр. 116, 23. V. 1893.
25. Spomen knjiga koju je prigodom pedesetgodisnjice Narodne čitaonice riječke izdao Odbor, pretisak, Rijeka, 2000, str. 96.
26. Исто, стр. 44.
27. В. Тоциновски, Предвесници, стр. 21.
28. Исто, стр. 18.

ИНТЕЛЕКТУАЛНИОТ ЕВРОПСКИ ПРОФИЛ НА АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЧ

Во втората половина на 19. век македонската литература го остварува сопствениот комплексен и забрзан развикот. Македонските писатели, собирачите на народни умотворби, учебници, реформатори, револуционери и хроничари свесни за пропуштено/изгубено време од познатите општествено-политички состојби се обидуваат да го надополнат пропуштено и точно знаат оти мајчиниот македонски јазик и неговата книжевна употреба се најмоќното и убоито оружје во изборување на сопствените национални и социјални права и слободи. Десетици зборници го посведочуваат непроценливото богатство на македонската усна/народносна традиција. Со свои теми и мотиви и на свој сопствен говор го потврдуваат националниот македонски идентитет, столетијата на опстој и непокор и оти духот на еден народ не може да го уништи ниту една власт, политика и дипломатија. Катадневно се појавуваат македонските учебници, а со нив жестоко се разгорува борбата на различните и противречни јазични концепции. Од романтизмот кон реализмот се создаваат речиси сите книжевни жанри, недостига секако романот, и она што посебно треба да се одбележи е тоа оти со естетските вредности македонската книжевност рамноправно се вклучува во големото семејство на европската литература. Кулминативна точка секако е поемата.

Ваквиот исчекор не би бил можен без Македонецот и неговата граѓанска профилација. Неговото образование и модерниот светоглед, знаењето и употребата на многу јазици, европската свест и совест, современата етика и естетика извонредно прецизно го одредуваат интелектуалниот европски профил. Новото време логички го бара и својот нов човек. Старите пожолтени фотографии тоа најубаво го илустрираат. Лицето на човекот станува огледало на неговата душа. Префинети и нежни, широко отворените очи загледани се во некои бескрајни пространства и битието се престорило во исчекување и изненадување. Посебно

внимание притоа им се обрнува на косата, бакенбардите, мустациите и поретко брадата кои како по некое непишано правило соодвествуваат со карактерот на личноста. Се внимава на костумот, кошулата и вратоврската, а тие секогаш мора да бидат елегантни и по последна мода. Создадена е посебна и бројна во убавата смисла на зборот *армија* на војни чии животни и творечки врвици ги одредува филозофијата на македонствување. Во нејзините челни редови се Димитрија и Константин Миладиновци, Јордан Хаџи Константинов Џинот, Рајко Жинзифов, Константин Д. Петкович, Григор Прличев, Марко Цепенков, Партеније Зографски, Натанаил Кучевишки, Кузман Шапкарев, Ѓорѓија Пулевски, Атанас Раздолов, Евтим Спространов, Коста Шахов, Спирос Гулапчев, Димитар Македонски, Трајко Китанчев, Ѓорѓи Динков Динката, Георги Капчев, Венијамин Мачуковски, Павел Граматиков Божигропски, Војдан Чернодрински. Нивниот список е бескраен. Се создаваат и значајни книжевни/културни центри, а највлијателни се велешкиот и охридско-струшкиот кои придобиваат и пошироки регионални значења.

Европската интелектуална форма и содржина претставуваат неделива целина. Чудесен и единствен по многу нешта е примерот со поетскиот гениј на македонскиот 19. книжевен век Григор Прличев. Добивајќи го највисокото признание во грчката книжевност која неповторливо го овенчува со епитетот *втор Хомер*, тој може да студира каде сака и да работи што сака, а тоа ќе рече да има што ќе му посакаат душата, срцето и мислата. Без двојба и до еден без исклучок гласно би рекле оти еден Македонец никогаш и за ништо на светот не би го одбил тоа. Не би се одрекол од сопствената златна судбина. Едноставно таков е неговиот ментален склоп. Но, ете на сопствен начин Прличев покажува и докажува оти не е така. Се заблагодарува на признанието и почестите, и го одбира трагичниот пат на сопственото македонствување.

Во плејадата бележити, даровити и мудри Македонци кои татковинскиот завет го исполнуваат меѓу другото и со одговорноста пред пишаниот збор е и Андреја Д. Петкович. Посебноста на неговата личност и карактер, даровитост и знаења јавно ќе се посведочат уште во раната младост за време не велешкиот период од неговите животни и творечки врвици. На традиционалната

свеченост која се одржувала по повод завршните испити во Велешкото училиште во 1851 година, *беседата* ја искажал најдобриот ученик Петкович кој веќе бил назначен за помошник учител. Тоа е податок на кој нема што да му се приговори. Покрај неговите резултати во ваквата одлука која претставува сама по себе високо признание, изборот во себе содржи и многу аргументи за ликот на идниот македонски просветител, поет, преведувач, лингвист и полемичар. Тогаш имал само четиринаесет години. Бил дете на угледна и богата трговска фамилија, а неговиот постар брат Константин Д. Петкович во Петроград кај гласовитиот професор Срезневски ги завршувал славистичките студии. Тоа се податоци кои и се добро познати на велешката општествена и културна јавност. Значи, изборот таа обрска да му припадне на Петкович ни малку не е случајна. 1) Познато е оти вакви беседи составувале Димитрија Миладинов и Кузман Шапкарев, кои потоа ги говореле нивните ученици. Но, беседата искажана во Велешкото училиште од Андреја Д. Петкович, потоа е публикувана на страниците во *Цареградски вестник* (бр. 57, 20 октомври 1851). Објавата ги содржи податоците дека неа ја *изгласил Андреја Д. Х. Петков*, па следува додавката од суштинско значење *брат Константинов*. Творечка постапка која потоа редовно може да се проследува и во другите негови малубројни објави.

Како етичка норма која се покажува и потврдува со јавна објава, нејзин автор/составувач е младиот Андреја Д. Петкович. Никако притоа не ја исклучуваме можноста и секако потребата за одредена припомош или совети од неговите учители. Творечката идентификација мошне децидно ги одредува етичките и естетските димензии на идниот руски дипломат. Надминати се сознанијата дека тој како руски кознул на царска Русија во Ријека минал само две години. Млад и неискусен, економијата и трговијата како нешто туѓо и непознато, со поетски сколности, не успевајќи да одговори на обврските и задачите или сам се повлекол или пак бил сменет од Министерството за надворешни работи. Новите истражувања целосно ги одрекуваат ваквите поставки. На оваа должност како извонредно вреден и успешен дипломат останал дваесет и една година. Неговата работа била овенчана со највисоки државни признанија на Австроунгарија и на Ру-

сија. Не само својот потпис и додатните податоци за себе една ваква, било да е тоа и млада личност, над која да не заборавиме оти неговите учители имаат контрола, не би ги девалвирале со авторство ако тоа не им припаѓа.2)

Словото во севкупноста на она што го сработил Андреја Д. Петкович, како потврда оти станува збор за авторски прилог, извонредно добро, би рекле непогрешиво сведочи за него како човек и како творец. Станува збор за субјект кој на сопствен карактеристичен начин ја создавал/градел својата кариера, а сепак со скромноста на своите книжевни трудови останал трајно поврзан за својата татковина.3) Беседата ја составуваат три јасно одвоени целини. Првиот дел е добредојде за владиката со одбрани зборови и пожелби. *Смирено благодарноста на вашето добротворство и високопревосшеитенство заради светлото ваше присуство во вашето прељубезно училиште во кое со вашата богоуветлива молитва и благослов.* Како што ќе запише Ванчо Тушевски ова е речиси верига од формулирани изрази кои се стандардни во црковните беседи.4) А тие им се добро познати на учителите кои нив ги употребувале катадневно во својата просветителска и педагошка дејност. По овој клиширан фрагмент, следува би рекле, едно своевидно автопортретирање. Тоа на текстот му придодава една друга и поинаква димензија која меѓу другото, упатува и на *активното авторство* на младиот Петкович. Во него говори оти учел и кај други учители, но *со радост* за завршниот испит дошол токму во ова училиште. Тој секако бил поканет на свеченоста да го изговори словото,5) податок што само ја нагласува посебноста и вредноста на одбраната личност која на своевиден начин и му дава тон и значење на завршниот/крунски настан од учебната година. Не заборава да се заблагодари на своите учители кои го вовеле во светот на светлината, убавината и иднината. Нивната работа постојано се одгласува, советува и опоменува, со универзалната просветителска порака оти најнапред *познај себе си* за да може да се освојуваат и толкуваат човекот, животот и светот.

Оваа стара филозофска гнома, која била алфа во елинското мудрословие жизнено се пренела и во векот на просветата, во времето на будење на народите. Оваа прониклива мисла ќе ја елаборираат Јордан Џинот во своите афоризми и во други фило-

зофски размисли, Григор Прличев во беседата од 1866 г., Георги Динков во истоимениот публицистичко-историски текст итн. Овој досега прикажан дел во кој говорникот истапува, како и со сето слово, во јас-форма, но и со лични, приватни нешта – укажува дека можеби постоела соработка при составувањето на беседата. Или Андреја го кажувал овој дел при пишувањето или пак самиот го составил и го дал да се вметне во словото?!6) Вториот ги има сите карактеристики на првиот дел во кој се бара Цариградската патријаршија да почне со поставување на домородни владици. И во завршниот трет дел на високиот гостин му се посакуваат долго здравје и благопријатен живот. Во овие пожелби кои треба да се читаат меѓу редови луцидно можеме да забележиме одредени посебности/квалитети како дел од карактерот на идниот дипломат. Дискретно и резервирано побарува или уште поточно укажува/советува митрополитот да не оди понатаму во пивисоки чиновници со што се бара директно да биде на сегашното место и должност. Па следува неминовното галантно етикетање, апелативна форма во христијанската традиција со која *да ве замолам да ми допуштите* сите заедно *да кренеме раце кон вишниот Господ*. Пофалбите за митрополитот изречени на посебно место и во одредено време со самата сопствена строгост точно ги одредуваат намерите и целите на словото. Постои едно златно правило кое укажува оти и властите од една и народот од друга страна секогаш и без исклучок имаат потреба да го слушнат само она што го посакуваат и го очекуваат. Со право Тушевски во аналитичкиот пристап кон ова прашање резимира: *Сево ова мошне пластично кажува каков бил Авксентиј кој настојувал да ги зацврсти позициите пред претпоставените и затоа бил изречен ваков панигирик и објавен во Цариград. Ова изложеново, значи, произлегува дека составувач или во најмала рака идеен татко на ова слово бил самиот Авксентиј – Болгарина бескнижнаго, како ва афект, но со полно право го нарече Јордан Цинот.*7) Сакаме да ги нагласиме контекстуалните тајни значења на беседата кои мошне прецизно на почетокот од едно човеково патешествие ги отвораат и не водат до патиштата на успешната дипломатија во која мошне високо ќе котираат и ќе остават сопствени траги браќата Константин и Андреја Д. Петкович.

Знаењата од литературата и странските јазици Андреја Д. Петкович впечатливо ги посведочува со преводот на басните на Крилов. Со овој потег смета Калогера, може да се разгледува и да се толкува неговото приближување кон македонствувањето. Како преведувач од руски на македонски јазик, или поточно речено на велешки говор кој доминира во неговите преводи на трите басни објаснуваат некои нешта од сеуште малку познатите живот и уште повеќе книжевно дело на овој учен и даровит човек. Со нив се вбројува како еден од првите македонски преведувачи од руски јазик. За него таа обврска исто како и пишувањето е процес во кој се создава ново книжевно дело. Преводите претставуваат *големи преработки*,⁸) и веќе опстојно сме пишувале дека тие всушност се нови, тоа се творби на Петкович. Останале само темите и мотивите кои сега се испишуваат како потреба, се прилагодуваат и мора да бидат со функција во едни други и поинакви општествена, културна и јазична средина и традиција. За ваквата постапка бил свесен и самиот тој, па ни малку случајно со авторската идентификација под *Вранја во наунови пера* пред името и презимето точно го именува творческиот резултат со *состави*.⁹) Ги бараме потапу и другите знаци кои со преведувачката дејност децидно го профилираат неговиот европски карактер на личност и творец. Еден од мотивите да се зафати со преведување му бил Драган Цанков, познат и жесток заговорник за распространување на унијатството во Бугарија. Петкович пак бил во истата таа мера противник на унијатството. Затоа го повикува Драганчо (Цанков, б.м.) внимателно да ја прочита басната *Врана во наунови перја* зашто би требало со тој пример да разбере што всушност самиот работел. И постапката и пораката се доблесна дипломатија. Трите помакедончени басни на Иван А. Крилов посебно се интересни и од лингвистички аспект со граматичката белешка за употребата на членот во македонскиот јазик. Членот во македонскиот јазик е исклучиво *балканска* лингвистичка појава што се јавува во македонскиот и во бугарскиот јазик. Во сопствениот развиток македонскиот јазик од синтетички преминува во аналитички јазик во кој членот има доминантна, показна улога. Натаму, во извонредно прецизната забелешка истакнува оти варијантите на н, на, но, в, ва, во ги нема никаде, ни во бугарскиот јазик, а тоа ќе рече оти тие се вна-

трешна карактеристика на јазичните нијанси во македонскиот јазик.10) Модерниот европски дух Петкович и со преводите го посведочува со умешност и со знаења.

Префинетиот лингвистички осет на Петкович се потврдува и во *Глас од далека земља*. Напишана е во декември 1859 година, кога тој бил студент на Ришелевскиот институт во Одеса. Тогаш имал дваесет и две години. Овие податоци, како и оние за беседата, се првобитни аргументи не само во македонствувањето, туку и во европското интелектуално профилирање на Андреја. *Своите просветителски идеи Петкович ги аргументирал со доаѓањето на католичките емисари кои, според неговото мислење, единствено образовани и домашни духовници и учители можат да ги запрат и да го отргнат народот од нивното влијание. Тука просветителот Петкович ги вклопил своите идеи во тековната царско-руска политика која ги вложувала сите сили за да може југот на Балканот да остане верски православен и на тој начин поподложен на руските интереси. И покрај професионалната лојалност кон државата на која и служел, според своите идеи Петкович бил вистински просветител на македонскиот народ кој имал намера да го придвижи од зачмаеноста, незнаењето и необразованоста, да го цивилизира, да го просветли, да го описмени.11)*

Неповолните/погубни состојби на тој план го предизвикуваат да ја напише песната *Глас од далека земља* (*Цареградски вестник*, бр. 474, 10 март 1860). Таа е жестоко обвинување кон бездушните/бескрупулозни владици кои се едно и исто и притоа нема никакво значење тоа дали се Грци или Словени. Тие крволочно и системно го собираат и го наплатуваат крвавиот арач. Во завршната строфа незадоволството прераснува во страотен крик. *Ово ли је Б`лгарин владика / Кој ни чини мака толика: / Подобро је оште сто години, / Ако сме на мака наречени, / Да имаме владици Грци, / Него ли овакви Б`лгари в`лци*. И пак не треба да се пропушти од вид творечката идентификација со псевдонимот *Правдољубов*. Вградувајќи го своето јас во гласот на колективот, во револтот на народот, со него поетот децидно укажува на една карактерна димнезија која има висока етичка вредност. Овој интегрален текст од проза и поезија, го потврдува и како добар полемичар. Во нападот на непросветеното свеш-

тенство Петкович маестрално ги покажува својата енергичност и доследност и дарбата за сатира и иронија. А тоа било необразовано до степен на неписменост, примитивно, безмерно корумпирано, а неговите гледишта и вредносни критериуми не биле во духот на времето и на современите потреби. Би додале оти Андреја Д. Петкович е човек на иднината. Автор и авторитет кој чекорел пред сопственото време. Со право смета дека таквото примитивно и необразовано свештенство не може да се спротивстави на се поголемото присуство и влијание на унијатството во јужните македонски краишта, па се залага за што поефикасно образование, како религиозно така и световно. *Андреја сугерира отворање на што повеќе духовни училишта и гимназии, кои би ја формирале духовната и световна интелигенција.* 12) Значи, ја потврдува и практичната страна/квалитет во својот карактер. Покажува оти не се потребни само зборови, а тие и немаат никаква смисла ако не се преточат во големи и добри дела. Идеите и идеалите се вистински и трајни само во нивното оживотворување.

Егзистенцијата во себе ја содржи и сопствената дипломатија за опстојување и истрајување. Фалениот и благословуван владика Авксентиј во *беседата искажана во велешкото училиште*, во *Глас од далека земља* е она чудовиште/монструм предадено низ конкретна сцена/настан кога бездушникот бара пари од сиромашната и беспомошна старица. Во егзистенцијалистичкиот систем на човекот, животот и светот сите нешта се подложни на промени. Ништо не е еднаш и засекогаш дадено, оттука промените се неминовни. Тоа ќе рече оти нештата добиваат и нови/други значења и вредности. Тоа е духот на новото време. Распростанувањето на унијатството посебно го загрижува Андреја Д. Петкович како руски дипломат. *Затоа со својата песна испраќа порака за потребата од домашно образование свештенство, кое би можело да парира на учените европски проповедници, односно на католичкиот клер.* 13) Во овој свој испис посведочува широк спектар од расположенија кои го потврдуваат внатрешното богатство на еден млад човек. А во него гледаме мигови на гневност, не одбира зборови кога говори за домашното свештенство, отворено и гласно обвинува дека тоа побегнало од македонската вера, иронијата не ретко добива првенствено

место и значење, па го изразува и скептицизмот кога вели оти можеби грчките свештеници биле и подобри. *Неговиот полемички текст (песма) Глас од далека земља* укажува на личност која вистински сочувствувала со страдањата на својот народ и давала некои решенија како тие неприлики да се подобрат. Одродениот родољуб тоа никогаш не би го направил, туку би уживал во привилегиите на сопствената функција и би бил надвор од контакти со матичната земја. Треба да се разбере човек од негов ранг и статус оти не можел поенергично да застане до својот народ, меѓутоа се она што направил беспоговорно потврдува личност што не ги прекинала контактите со Македонија. 14)

Песната *Могила в гора* на еден непосреден начин ги обединува искуствата од традицијата и континуитетот на балканската од една и на европската книжевност од друга страна. Таа прераснува и во своевидна легитимација/документ за личноста на Андреја Д. Петкович. Револуционерниот романтизам во стиховите наоѓа полн одраз на заедничкиот балкански сензибилитет на почетокот од втората половина на 19. век. Тоа е оној и општествен и оној повисок степен од самиот живот пресоздаден во литература кој точно го одредува и го карактеризира просторот. Но, тој не постои и не дејствува сам за/по себе. Иако можеби заповставен младич, Балканот е дел/придружник на старата и изразито незаинтересирана дама за него Европа. *Највозвишениот естетски ефект на песната е искажан преку крајно емотивниот опис на природата, односно умирањето на денот и појавувањето на дијаболичниот свет на сенки и страв. Есента овде, и воопшто означува заод на животот. Низ студени, темни и морничави слики до нас допира вечната преобразба на природата... Опсесивна тема на филозофски план на поетот во *Могила в гора* е *смртта* на природата спротивставена со заминувањето на човекот. Придружувањето на сите основни елементи во природата со трагиката на човековата опстојба е магична обземеност на поетот... А. Петкович и покрај тоа што е должник на својата домородна почва (и тематски и изразно) неговата поетска вообразба зафати од европскиот бол и сензибилитет во кои егзистираа теми на напуштени дворци, загадочни ноќи со месечина, тајни исчезнувања итн. А. Петкович со *Мо-**

гила в гора се извиши како поет на мистичното, на се одминливото, виртуозно спротивставувајќи го годишниот циклус на темен заод на природата наспроти човекот. Сухи листја шумели сегде / темна ноќ на земља легна и Сос с`лза без плач и тажење.../ Они предале тело на гниење. Овде, навистина, со моќта на лирскиот јазик е предочена дијалектичката судба на природата и на човекот.15)

Поетската дарба на Андреја Д. Петкович доаѓа до полн израз во *Могила в гора*. Можеме само и натаму да го истакнуваме нашето жалење што го преповторуваме со децении, што ништо повеќе не е познато од творечката лабораторија на авторот. Не велиме сочувано, ниту пак жалиме што секнала неговата поетска инспирација, зашто тоа се одамна изветвени фрази. А тие пак, воопшто не биле присутни во личноста и во карактерот на Петкович. Поетот на извонредно добар начин со општочовечките/универзални значења и димензии ги обединува различните простори, времиња и епохи. И мудро притоа, пеејќи за себе се бара во бескрајните простори на светот кој од своја страна логички и тој се препознава во неговата *лирска приказна* и му ја подава сопствената возвратна мера. Во ракатката стихови што ни ги остави доследно и со неоспорни естетски вредности се потврди и ја остави сопствената трајна/неизбришлива трага со автентична поетика.

Да преповториме неколку познати детали од биографијата на Андреја Д. Петкович. По дипломирањето и земањето руско државјанство, пристапил на работа во руската дипломатија. Бил секретар на конзултаот во Јаша (почетокот на 1886 година), потоа на таа должност е на Крф (од средината на 1871) и тоа е искуството со кое на почетокот од 1873 година, доаѓа како конзул на царска Русија во Риека, каде живеел и работел дваесет и една година, по што дипломатската кариера ја продолжил во Мимел (1893). Податоци кои потврдуваат дека Петкович бил дипломат од кариера. Неговата работа резултирала со одлични резултати кои добро и биле познати на европската општественост па бил *закитен* со бројни руски, српски, црногорски и пруски одликувања. Неговиот европски карактер и уште повеќе европската припадност не бараат коментар, зашто забележаните податоци тоа најдобро го покажуваат.

Животните и творечки врвици на Андреја Д. Петкович како по некое непишано правило постојано се разгледуваат и се вреднуваат во сенка на неговиот постар брат Константин. За неговата личност и дело книжевната историја има подоста податоци. Но, тоа никако не ни дава за право *сопствениот пат* на Андреја како просветител да не биде одвоен посебно и да се извлече од фуснота. Браќата практикувале извонредни взаемна љубов, почит и доверба, биле блиски и верни соработници, по многу прашања биле истомисленици. Но, имаме потреба да нагласиме, секој од нив го имал сопствениот пат. Мудрост е тоа да се почитува и да се учи од постариот ближен свој. На нивните заеднички и пооделни фотографии посебно се воочува физичката сличност, посебно истите големи очи и мечтателскиот поглед. Високо зачешланата коса и истите форми на мустаци и брада. Високите јакни од кошулите и украсите на нив, темните палта и светлата боја на пантолони, чевлите ја покажуваат елаганцијата и европската мода на браќата Петковичи. Нивниот став пред немилосрдното око на фотоапаратот забележан на заедничката фотографија ги покажува достоинството и одважноста, самоувереноста на даровитите, учени, мудри и успешни Македонци. Гордоста и непокорот доминираат и зрачат од секој дел на нивното тело (лицето, рацете, нозете) независно дали е тоа Андреја кој седи, од левата или Константин кој стои од десната страна. Рацете се оние кои на одреден начин ги спроведуваат/покажуваат идеите на срцето и на мислата. Потребно е внимателно загледување на рацете и кај едниот и кај другиот Петкович. Десната рака на Андреја исправно и сигурно е поставена на истостраната нога со елаганција праметната над другата, лева нога. Десната рака внимателно да не се збрчка ракавот од палтото е потрпена на рацката на столот и изразито го покажува лицето, горниот дел од дланката. Во другиот пример не смее да се повтори ништо од веќе виденото. Со лула во уста Константин ја одразува сопствената стабилност и смиреност. Десната рака се покажува само низ горниот дел која е едноставно вметната во средината од палтото, додека во истиот манир левата рака ставена во џеб го покажува истиот дел од дланката со дел од полеот како единствена и неповторлива идентификација на личноста. Тој е неговата вистинска слика што е незаменлива со ништо друго.

Европскиот дух, а со тоа и сопствениот карактер човекот го покажува и во својот ракопис. Знаковите кои визуелно и се првиот контакт и впечаток за нештата. Треба притоа да се обрне внимание на сродностите во автографите на Андреја (писмото до Георги С. Раковски) и на Константин (препевите од чешки јазик, посветата на книгата *Борис* за Иван Кукуљевиќ Сакцински, писмото до Стефан Верковиќ) или пак богатата кореспонденција што ја нуди Мирољуб М. Стојановиќ.¹⁶) Писмото/ знаковите се огледало на јазикот, а тој пак е нивна душа. Оттука со право Горан Калоџера нагласува оти *за науката на македонскиот јазик секако е штета што тој (Андреја Д. Петкович, б.м.) и неговиот брат не се посветели повеќе на филолошките размислувања за посебностите на македонскиот јазик. И покрај тоа, она што го оставија зад себе претставува непобитен знак оти како лингвисти ги воочиле битните елементи кои укажувале на специфичностите и на разликите на македонскиот говори од бугарскиот јазик. Андреја Петкович бил еден од носителите на идејата за начинот како да се нормира македонскиот литературен јазик. Самиот тој податок го потврдува како беспоговорен следбеник на третиот, македонски пат.*¹⁷) Овој вредносен исказ најверливо потврдува оти Петкович е човек и творец, автор и авторитет кој поседува високи норми на самопочит и самољубов, природно ги носи во себе националниот македонски корен и непокор, и со тие и такви вредности дејствува, зрачи и значи кон светот.

Работата како дипломат му овозможила да комуницира и да соработува, во неговиот карактер природно била вградена и дружељубивоста, со видни и бележити современици (државници, политичари, општественици, благородници, дипломати, научници, стопанственици, трговци, писатели, сликари, музичари, новинари, луѓе од театарот). Тоа била извонредна можност на најнепосреден начин да го запознае и да го почитува и прифати европската општественост. Меѓу неа на директен начин во најразличните форми и содржини на општење на овој или на оној начин опстојуваат и именките Македонец и Македонија. Од границите на својата татковина и од Балканот, македонските интелектуалци доаѓаат со своето образование и знаења, со своите дарби и мудроста, патриотизмот, со вековните македонски идеи

и идеали, со мислата и смислата за просперитетот на своите народ и татковина. А во/со себе го носат новиот и модерен дух на времето кој ги надминал границите на Македонија, Балканот и Европа и претставува незадржлив стремеж кон извојување на трајни вредности од цивилизацијата на човештвото. Свои сопствен автентичен пат и резултати потврдува и остава интелектуалниот европски профил на Андреја Д. Петкович и тоа во челните редови на македонствување во судбоносниот, преломен и противречен македонски 19. век.

1. Васил Тоциновски, Тајни и трајни пораки, изд. Дирекција за култура и уметност Скопје, 2003, стр. 84-92.
2. Васил Тоциновски, Предвесници, изд. Академски печат, Скопје, 2010, стр. 16-22.
3. Goran Kalogjera, Makedonsko devetnaesto stoljeće, nak. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2011, str. 174-175.
4. Ванчо Тушевски, Студии за браќата Константин и Андреја Петковичи, Том 1, изд. Менора, Скопје, 2000, стр. 274.
5. Исто.
6. Исто, стр. 275.
7. Исто, стр. 278-279.
8. G. Kalogjera, isto, str. 176.
9. Васил Тоциновски, Тајни и трајни пораки, стр. 71-83.
10. G. Kalogjera, isto, str. 176.
11. Горан Калогера, Хрватско-македонски литературни врски, превод од хрватски јазик Ранко Младеноски, изд. Современост, Скопје, 2008, стр. 112.
12. G. Kalogjera, Makedonsko devetnaesto stoljeće, str. 175.
13. Isto, str. 176.
14. Isto, str. 177.
15. В. Тушевски, Студии за браќата Константин и Андреја Петковичи, стр. 324-325.
16. Мирољуб М. Стојановиќ, Константин Д. Петкович и Црна Гора, изд. Македонска книга, Скопје, 1987, стр. 182.
17. G. Kalogjera, isto, str. 177.

ХРВАТСКИОТ ПЕРИОД ОД ЖИВОТОТ И ДЕЈНОСТА НА ГЕОРГИ КАПЧЕВ

Бележитиот новинар, публицист и општественик охриганецот Георги Капчев (1868 - 1914) како да бил предодреден за судбината на откорнатикот. Катадневно прогонуван од својата татковина Македонија животните и творечки врвици ги минал во Русија, Бугарија, Хрватска, Словенија, Италија и Швајцарија. Пишувајќи за Атанас Раздолов и за темата на Илинден во македонската литература, Гане Тодоровски запишал *оти како носители на револуционерната литература, нејзини создавачи и осмислувачи, од редот на авторите што се служат со бугаројазичниот израз, треба бездруго да ги споменеме уште и Петар Стојков, Горѓи Капчев, Д. Вихров и Димо Хаџи Димов.*1) Општествената дејност на Капчев предизвикала жив интерес и постојани прогони од државите во кои дејствувал. Христо Андонов Полјански посебно и опстојно пишува дека меѓу сите негови дејности од особено значење е неговата акција од 1899 година, конкретно неговиот Апел до европското јавно мислење. Главниот потег на тој потфат на Ѓ. Ив. Капчев се состоел во неговата желба да придонесе за спрavedливото решение на македонското прашање. Тоа решение Ѓ. Ив. Капчев инсистирал да се реши врз македонски државотворни начела. Со тоа, придонел за актуелизирање на македонската проблематика на меѓународната политичка сцена. Така неговиот потфат од 1899 година, со поднесувањето на Апелот за решение на македонското прашање до европската јавност, претставува еден стојносен придонес кон историјата на македонската ослободителна кауза.2)

Во 1898 година, на триесет годишна возраст, Георги Капчев со сопругата, синот и двете ќерки стигнале во Загреб. Пишувајќи за овој период Горан Калоѓера истакнува оти бил преокупиран да ги анимира политичките средини со идејата за независна и слободна Македонија. Како прилог кон своето лобирање го покренал списанието *Македонија*. Како политичар бил близок на ВМРО. Во Загреб создал моќна политичка пропаганда со тек-

стовите публикувани во *Обзор* и во *Хрватска домовина*. Во 1898 ги собрал своите написи и ги објавил во брошурата *Македонија или гласот на робот* во печатницата на Антун Шолц во Загреб.3) Развил извонредно значајна соработка со познати јужнословенски и европски личности.4) *Идејата за создавање на поширока државна заедница на балканските и јужнословенските народи, наречувана Балканска конфедерација или Југословенска федерација, наоѓаше одзив и кај други Македонци од редовите на интелегенцијата, чии идејно-политички разбирања, инаку, немаа допирни точки со разбирањата на приврзаниците на социјализмот и анархизмот. Во тој поглед е особено карактеристична и забележана публицистичката дејност на Македонецот Георги Капчев во Загреб, Љубљана и Женева за уверување на јавноста во неодољната потреба да и се даде политичка автономија на Македонија и потоа да се пристапи кон создавање југословенска политичка федерација, пишува Данчо Зографски.5)*

Во процесот на конституирањето на македонската нација и за местото и значењето на Георги Ив. Капчев, посебно пишуваат неговите најдоследни проучвачи Данчо Зографски и Христо Андонов Полјански. Периодот од 1895 до 1898 година, го одбележуваат македонските социјалисти кои разгласуваат дека ослободителната борба на македонскиот народ никако не смее да застане на примена на членот 23 од Берлинскиот договор, односно на прашањето за реформи во Македонија, тука таа мора да стигне до сопствените цели за изборување на Независна Македонска република. *Во истото тоа време се јавуваат меѓу Македонците и протагонисти на сфаќања дека ослободувањето и политичката автономија на Македонија можат да се постигнат на зелената маса на европската дипломатија. Типичен претставник на таквите сфаќања беше Георги Капчев, кој бараше на Македонија да и се даде автономија, а потоа да се премине кон работа за создавање југословенска политичка федерација. За остварувањето на овие идеи Капчев создаваше врски и се мачеше да спечали приврзаници во југословенските земји и во странство. Тогашниот печат и сочуваната архивска документација во Хрватска, Србија, Војводина, Словенија, Црна Гора, Австрија, Швајцарија и Бугарија релјефно го илустрираат одгласот на Капчевата дејност и насока, заклучува Зографски.6)*

Престојот на Георги Ив. Капчев во Загреб бил мошне краток, но исклучително плодноносен. Би рекле сите нешта кои ги остварил во текот на 1898 и 1899 година, се вистински подвиг. *Еден од првите весници на нашата политичка емиграција е Македонија, кој се појавува во Загреб на 21 ноември 1898 година како двонеделен весник, орган на група македонски интелектуалци, на чие чело се наоѓал Георги Капчев. Тоа е во исто време и период кога од сите страни се слушале гласови за идниот статус на Македонија, па во надеж дека ќе се чуе и нивниот глас, оваа група македонски интелектуалци, почнуваат со издавање на овој весник, запишал истражувачот на македонското новинарство Боро Мокров.*7) Првиот број од весникот се појавил на 21 ноември 1898 година. Имал осум страници и требало да излегува двонеделно. Уредник и сопственик бил Георги Капчев, а одговорен уредник Макс Иванович. Печатницата е на Антун Шолц. Излегле пет броја. Последниот се појавил на 31 јануари 1899 година.8) Во овој период е и неговата активна соработка со *Обзор* и *Хрватска домовина*. На новинарската дејност на Капчев и посветуваме посебни страници.

Во Загреб Георги Ив. Капчев доаѓа како профилиран општественик и познат соработник од весникот *Глас Македонски* на Коста Шахов. Судбината ќе посака неговата прва творечка објава *Македонија или гласот на робот* да се отпечати во Хрватска. Во средината каде секако ни малку случајно ќе бидат прифатени и публикувани настолните македонски книги *Зборникот* на браќата Миладиновци (1861) и стихозбирката *Бели мугри* на Кочо Рацин (1939). Секако допрва личноста и делото на Георги Ив. Капчев треба да бидат извлечени од бројните фусноти и во традицијата и континуитетот на македонствувањето да го добијат заслужното место. Таа била величествена најава на подоцнежниот публицистички ангажман на нејзиниот автор кој во Бугарија во периодот од 1901 до 1923 година, публикувал десет авторски книги и приредил два тома со вкупно 2.773 страници. Во тие години се јавил и како уредник на весникот *Балканско знаме*, од кој биле отпечатени дваесет и три броја (26 јуни - 22 август 1914 година).

Како што беше забележано дејноста на Капчев во Загреб и пошироко имала голем одглас. *За одбележување е дека појава-*

та на оваа Македонија била веднаш забележана од весникот Реформи. Мошне е карактеристично нејзиното реагирање: Познатиот на бугарското општество русенски адвокат г. Г. Капчев, од некое време наваму се преселил во Загреб, каде што радосно го примило хрватското општество кое не симпатизира и му дало можност да започне со издавањето на в. Македонија, и тоа дури на три јазика. Весникот на г. Капчев во два три броја го предаде она што го опфаќаат нашите проекти за реформи на нашата организација. Но г. Капчев, иако е сам во оваа иницијатива да издава весник во Загреб, сметал за потребно да се јави како претставник на некаков Централен македонски револуционерен комитет, и на некоја Привремена македонска влада со седиште секаде и никаде. Г. Капчев ќе постапеше многу подобро ако ја кажеше вистината - дека седиштето на Привремената македонска влада се наоѓа во неговата глава, а Централниот македонски револуционерен комитет што сака да го претставува не е никој друг - освен самиот г. Георги Капчев. Овој веќе го напуштил Загреб и заминал за Женева, каде што ќе отвора (?) конгрес на кој 30 дипломати (!) му ветице присуство. Навистина за да биде поблиску до Македонија, г. Капчев ќе треба да оди во Чикаго, прославен американски град по своите светски конгреси.9) Посебно од циничното пишување треба да се одвои забелешката дека хрватското општество го прифатило со почит и доверба кои резултирале со одобрување за издавање на неговиот весник.

Појавата на Македонија или гласот на робот неговиот сограѓанин и другар Коста Шахов веднаш ја одбележал на страниците од својот весник Глас Македонски. Информира оти во Загреб била објавена брошурата на нашиот познат сонародник Георги Капчев, која имала 32 страници и се дава нејзината содржина. Известува дека во наредниот број на весникот ќе бидат публикувани стихотворбата на Харамбашиќ која била увод во книгата и еден осврт за брошурата и за значењето на нашата борба.10) Редакциското ветување е исполнето. Книгата се појавила во нова средина, пишува анонимниот рецензент зад кој претпоставуваме стои Шахов, а идејата за нова држава била стара и позната. Но таа никогаш не можела да биде реализирана од грдото однесување на бугарските државници кон македонското

прашање. Конкретна и гласна е констатацијата дека најлоша била состојбата на Македонците во Бугарија. Но веднаш следи опомена и закана истовремено оти се лажат бугарските државници ако мислат дека ќе можат да си поигруваат со македонското прашање. Препечатена е стихотворбата на Аугуст Харамбашиќ *На браќата Бугари во Македонија*. Кон преобјавувањето на *Автономија или Анатомија*, седмото поглавје од книгата, стои редакциската забелешка оти барањата на Георги Капчев се исти како и оние на нивната организација а кои постојано им биле оспорувани, попречувани и уништувани.11) Шахов будно ги следел активностите на своите соборци и соработници, меѓу кои бил и Капчев. Оттука информира дека во братската Хрватска тој почнал да го издава весникот *Македонија* кој војувал за слободата на Македонија и на Одринско. Ќе се печател на германски, хрватски и бугарски јазик, двапати месечно, голем формат на осум страници. Покрај овој, ќе издавал и еден помал весник со истото име наменет за пошироката читателска публика.12)

Работата на Георги Ив. Капчев во Загреб се разгласила во Европа. Бројот на противниците и непријателите се намножил. Весникот *Македонија* бил забранет, а властите го протерале од државата.13) Според неговото излегување, објавувањето на *Апелог* и на книгата *Македонија или гласот на робот*, тоа е време кое е исполнето со не повеќе од пет до шест месеци. Работничкото движење и националното прашање во Македонија до воспоставувањето на младотурскиот режим ги интегрира во себе Македонските револуционери терористи од една и *Македонецот Георги Капчев кој создаваше врски со политичките кругови во Загреб и Љубљана и разви забележана публицистичка дејност во Загреб со придобивање на хрватската јавност за давање политичка автономија на Македонија и образување на југословенска федерација. Во серијата статии, објавени во текот на 1898 година во загребскиот весник *Обзор* со псевдоним *Галичанин*, во својата брошура *Македонија или гласот на роба*, како и во весникот што истата година започна да го издава во Загреб на три јазика (бугарски, хрватски и германски), Капчев бараше на Македонија неодложно да и се даде автономија, а потоа да се премине кон работа за создавање југословенска политичка федерација,14) од друга страна. Така станал смртен не-*

пријател на великобугарските и на српските официјални фактори, а посебно на софиските врховисти.

Книгата била распространета и дошла во рацете на многубројните читатели. Така најдобро можела да ги разгласи вистините за Македонија и во генерациите Македонци да ја всадува свеста и совеста за сопствениот национален идентитет. Една извонредна илустрација за тоа секако се пишувањата на Харалампие Поленаковиќ во *Две белешки за лектирата на Кочо Рацин* во која е и книгата на Капчев.¹⁵) Таа е регистрирана и во Атлас на бугарската литература.¹⁶) Овој период, односно краткиот престој во Швајцарија го бележи и Љубен Лапе.¹⁷) Како неделив дел од хрватскиот период на Георги Ив. Капчев е неговиот *Апел* за политичкото уредување на Македонија од 1899 година, кој го сврте вниманието на дел од европската јавност. Станува збор за документ кој извонредно добро ја отсликува севкупната негова активност и определби, објавен во име на Централниот македонски комитет, потпишан од Ѓорѓи Ив. Капчев, главен уредник на весникот *Macedoine* и датиран со Женева, 12 јануари 1899 година. Преведен, проследен и коментиран од Христо Андонов Полјански.¹⁸)

На корицата под насловот *Македонија или глас на робот* се податоците дека ја напишал Георги Ив. Капчев и во долниот дел: Загреб, печатница на Антун Шолц и 1898 година. Идентични податоци ја исполнуваат и внатрешната насловна страна. На заднината од розовата корица се известувањата за цената на книгата од педесет стотинки и дека може да се купи во редакцијата на весникот *Глас Македонски* во Софија.¹⁹) Или поточно кај еден од неговите најверни другари Коста Шахов. Книгата има 42 страници. Примерокот кој го користевме во Народната библиотека *Св. Св. Кирил и Методиј* во Софија, на корицата ја има авторовата посвета испишана со мастило на *На з-от А. Драндар / Во знак на спомен / од / Авторот / Загреб 29. 12. 98 г.* Од големиот круг на пријатели и соработници со посветата го добиваме и велешанецот Антон Драндар, публицист, негов колега кој завршил правни науки во Лондон. Две години по објавувањето на книгата на Капчев, во Брисел во 1900 годна, Драндар ја публикува студијата *По повод едно движење во Македонија*. Како поддржувач на политичкиот сепаратизам, ги изјавува

ставовите дека жителите на Македонија не сакаат да бидат присоединети ни кон Бугарија, ни кон Србија, ни кон Грција. Тие сакаат, тие силно сакаат, да живеат човечки живот во една автономна земја. Нивната парола е Македонија на Македонците! Политичка стратегија и на Капчев и на Драндар.

Содржината на книгата ја составуваат девет поголеми или помали поглавја. Тоа се: *Бугарски браќа во Македонија од др. Аугуст Харамбашиќ, Наместо предговор, Глас од Македонија, Судбината на Турција, Повик, Албанија, Автономија или анатомија, Кон голгота и Заклучок*. Увод во книгата е стихотворбата *На браќата Бугари во Македонија* од Аугуст Харамбашиќ. Во дваесет и шест стиха опеани се крвавото ропство на стародревната Македонија и нејзината борба за слобода. Паралелно се објавени оригиналот и препевот на бугарски јазик кој претпоставуваме е дело на Капчев. Песната е датирана со Загреб, а била напишана од 3 до 15 септември 1898 година. Дали можеби таа не била негова нарачка откривајќи ни секако уште една бележита личност од својот круг на пријатели и соработници.

Првите страници ги исполнува *Предговор*, стр. 7-10, за кого се оставени податоци оти бил напишан во Загреб, на Крстовден 1898 година. Тоа ќе рече дека најдоцна до крајот на месец септември книгата била подготвена и предадена за печатење. Потребата за пишувањето на овие страници се страдањата и трагедиите кои станале катадневие *во рајскиот земен предел Македонија*. Пет векови Македонците на тлото на својата татковина Македонија како робови на Турците се понижени и обесправени, гладуваат и умираат. Во текот на една година биле извршувани по шест илјади убиства. Како пример ги наведува виничките колежи од 1888 година. *Фактички во таа псевдоисториска држава Турција нема правосудство*, а таа владее најжестоко со ножот и со насилства. Оттука заклучува авторот *оти дошло време за политичката смрт на Турција, како држава со гнил организам, а врз нејзините урнатини да се создаде нов живот за угнетените и ропски народи со сигурна сегашност и среќна човечка и политичка иднина*. Потоа забележува дека во книгата ги собрал неколкуте свои текстови кои во текот на 1898 година биле публикувани на страниците од весникот *Обзор* во Загреб. Во нив ја имал единствената тенденција да бидат запишани и обна-

родени страдањата на христијанското население во Турција, посебно во Македонија, татковината на селовенските просветители Кирил и Методиј, во исто време да се потврди неспособноста на Турција да постои како држава, погубна за целокупниот човечки напредок и најпосле да се покаже потребата од нејзината политичка смрт за добро на човештвото.

Глас од Македонија, стр. 11-20, е писмо упатено до уредникот на весникот *Обзор*. Со него меѓу другото, мислам, оти сме толкувачи на чувствата на сите Македонци, притоа изразувајќи Ви ја својата благодарност и признание за моралната поддршка и грижа кои досега ги покажавте во *Обзор* за нашиот напатен народ. Притоа се извинува што му пишува на бугарски јазик кој не бил ништо друго освен еден дијалект на општословенскиот јазик, на кои ги учеле македонските синови Кирил и Методиј. Словенскиот земен рај како што ја именува Македонија денеска бил престорен во пекол. Клучот бил во рацете на демонот кој се викал Турска Цариградска Управа. Анализирајќи ги состојбите во земјата која наликувала на еден мртов политички народ, нагласува дека најпогубно врз него се одразуваат туѓите интереси и пропаганди. Тие се поопасни дури и од Османското Царство. Но, на маките и страдањата им е дојден крајот, зашто наскоро тој народ ќе се крене за слобода, смрт или живот.

Политичките пропаганди во Македонија, кои погоре ги споменаваме се следните: бугарска, српска, грчка и најпосле романска, а верската припадност е: унијатска, протестантска и православна. Навидум предност како да имала бугарската страна од причина што најголемиот дел од населението се именувале како Бугари. Во табеларен преглед даден е пописот на населението по национална припадност и за четирите македонски кази (Солунска, Серска, Скопска, Битолска). Токму бугарската пропаганда ја одвојува како највлијателна и најопасна. Инаку сите тие нагласува, *немаат вистински темели и почва. Официјална Бугарија (кнезот и владите), Србија и Грција шовинистички се забавуваат со нивно право над Македонија, а нивните желби имаат цел територијално да ги прошират своите држави за сметка на Македонија.* Секоја од нив се засновува на национални позиции кои прераснувале во несовладливи пречки за брзото и правилно решавање на македонското прашање. Неговиот одго-

вор, односно предлог е дециден: *Македонското политичко прашање најправилно треба да биде решено со девизата: Македонија сама за себе автономна; со сопствени сили и со помош на нејзините политички пријатели.* Земјата наликува на политички мртов човек, омилен термин на Капчев, кој го убиваат политичките претензии; дали Македонија е српска, грчка или бугарска и кои немаат никаква смисла, а разочараното македонско население, уште повеќе, оти Македонија како секој мртов човек ја има својата национална физиономија, но ја нема потребната политичка душа.

Единствен пат да се добие душа е изборувањето на автономија. А таа на Македонците треба да им обезбеди живот, дом и чест. Тогаш Македонија ќе биде во состојба гласно и јасно да каже кому национално му припаѓа. *Рековме оти политиката на војувачките пропаганди во Македонија е територијална и нечесна за населението на Македонија кое страда, затоа е погубна и заслужува осуда од секој пријател на поробениот Македонец.* Политичките пропаганди како термин на кој пак инсистира авторот, метафорично ги споредува со нападот на грабливиот орел врз неговата несреќна жртва. Македонија цели пет века е во синдиците на цариградскиот падишах, а сега згора на сето тоа нејзините соседи Бугарија и Србија ја трујат етички со нивната апсурдна политика да ја добијат Македонија како најпогодна жртва за своите себични намери и лични цели. Но верува дека земјата ќе најде во себе сили да побегне од канците на орелот и со сопствени борба и жртви да ја извојува самостојноста и слободата. Пооделно задржувајќи се на пропагандите, анализирајќи ги нивната моќ и интереси, јасно додава дека постојаноста и цврстината кои се карактерни црти на Македонците, и убедувањата дека тој е Бугарин, според разните пропаганди, го разјадуваат неговото тело. Вклетен меѓу турската власт, сиромаштијата и гладот од една и смртоносните туѓи интереси и пропаганди од друга страна, Македонците јасно кажува дека нема потреба од бугарска пропаганда, туку од бугарска помош за да добие политичка душа, таква каква што, тој веќе ја има во сопствениот национален лик.

Бугарската пропаганда значи е најмоќна. Ни со отворањето на трговските претставништва меѓу другото, српската пропа-

ганда нема резултати. Грција по изгубената војна со Турција е немоќна. Романската пропаганда во Македонија нема смисла и значење, била локализирана околу Битола и Охрид. Македонците најтешко го доживуваат турското ропство и анархија кои ги убиваат и морално и материјално. *Македонецот не е господар на својот живот и честа; неговиот живот зависи од самоволието на секој еден Турчин, кој му го граби и му го одзема имотот, а со неговата чест, ох, тоа е грозно и срцеболно! Пред негови очи се гази и се бесчести семејната чест, а тој кутриот несреќник Македонец, гледа и ги доживува моралните маки.* Како илустрација ја наведува Виничката афера, кога редовната турска војска по заповед на Султанот ги колела невините Македонци, ги набивале на кол, им ставале спици под ноктите, им ги стегале черепите, им го ваделе мозокот, ги распарувале бремените жени. Човекот физички не умира одеднаш. А несреќниот Македонец умира и гние малку по малку. Но, иде денот кога тој ќе се крене и ќе повика на сенародна борба на слобода или смрт, ќе ги бара правдата и братската словенска љубов.

Четвртото поглавје *Судбината на Турција*, стр. 20-23, е јавна осуда за тој тешко болен и склеротичен човек, на чие тело има толку многу неизлечиви рани, што не му даваат никаква надеж за живот. Турција никогаш не работела со средствата на здравиот разум, цивилизацијата и просперитетот. Секогаш и насекаде преку својата политика дејствувала со помошта на јагаганот, бруталната сила инспирирана и поддржувана од најпримитивни инстинкти. Немоќна да ги примени правилата на современата култура за прогресивен државен живот таа требало да умре. Треба да се реши источното прашање, предлага, робот да биде ослободен од синцирите на Султанот, Европа да се смири со нејзината лицемерна дипломатија. Да се извлечат поуки од историјата за солидарност и братска љубов меѓу Словените. Долу тиранијата, извикува, било таа да е турска или било каква друга.

Петиот дел *Повик*, стр. 23-27, е говорот на Георги Ив. Капчев одржан по повод Виничката афера, во Русе, на 3 декември 1897 година. Со тој срамен чин на човековата цивилизација биле осуетени стремежите на *ропското македонско население* за слобода. Тоа е дело на европската дипломатија која настојува да ја поддржува каузата на Големиот Убиец. Ги повикал насобраните

луѓе да им ги соопшти вистините за страдањата и очајничките крикови на наменените Македонци, потоа дека несреќните бежанци Македонци немаат потреба само од храна и дом, туку го бараат правото на човекова слобода во Македонија и признавање на нивното полно граѓанство. *Граѓани на Бугарија, Србија, Романија и Грција и Вие водачи на тие држави, исполнете ги сопствените обврски кон блиските и кон страдалниците во Македонија, откажете се од своите шовинистички немари за освојување! Поддржете ја човечки борбата за политичка слобода на Македонија, зашто човештината по правило ја подразбира и заштитата на вашите национални интереси во таа несреќна земја, но борбата врз национални интереси не секогаш подразбира и заштита на човечкото.* Притоа, не смеат да забораваат оти молчењето во овој случај е тешко злосторство.

На крајот од говорот Капчев директно се обраќа до своите Македонци. Нивното име се одвојува како одделен поднаслов. Дошол мигот кога на проверка се нашла нивната политичка зрелост. Македонија барала слобода, правда и братска љубов, а тоа било нејзино неотуѓиво право. И повикал сите до еден да се организираат, еден за сите и сите за еден, да ја изборат својата политичка душа. *Да живее слободна Македонија, правдата и братската љубов.* Во делот за Албанија, стр. 27-31, доаѓаат одново од израз извонредените познавања на Капчев за балканските состојби, за европската дипломатија, за традициите и менталитетот на балканските народи. Политички Турција е гнила и се гледа нејзиниот крај. За да се поправи злото во неа биле потребни реформи. Така и Албанија, како Македонија, Ерменија и Крит ќе ја побара својата автономија како народ кој ќе биде носител на култура, цивилизација и просперитет.

Европската дипломатија е тема во *Автономија или Анатомија*, стр. 31-36, која ги гледа сопствените интереси и мирот, не сакајќи притоа да се замери со големите сили, ниту пак чувствува потреба некому да помогне. Ја прекорува со право, оти не се потребни ветувања и убави зборови, нив ги имало и премногу, туку се потребни дела. *Оттука искрите кои би можеле да го запалат светскиот пожар, ја кријат во себе револуционерната мисла во Македонија, Крит, Ерменија и Албанија, кои имаат право на својата политичка епопеја од само три збора: Слобо-*

да или смрт! Секогаш практичен, одлучен и отворен, доследен на самиот себе Капчев во овој дел од книгата го вградува и сопствениот *Проект за реформите кои треба да се воведат во Македонија за смирување на тамошното христијанско население*, стр. 33-36. Нив децидно ги распределува во дванаесет точки.

Во нив се предлага од Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает да се формира една Област чиј центар би бил Солун и ги одредува нејзините граници. За избор на главен управник на Областа, личноста и местото на живеење да бидат еднакви права за сите граѓани, да нема цензура на печатот, обласните службеници да бидат избирани од онаа народност која доминира во крајот и официјален јазик покрај турскиот да биде нивниот јазик. Ги одредува образованието, обласната жандармерија, буџетот и даноците, за амнестија на сите политички престапници и друго. Правилата имаат и свои *белешки за објаснување* во кои децидно укажува дека биле изградени врз природните граници на Македонија во географски, етнографски и трговски поглед. Завршува со инсистирањето Македонија да добие политичка автономија и со повикот *Автономија или анатомија, слобода или смрт*. Во делот *Кон Голгота*, стр. 39-41, одново ги опишува турските сверства во Македонија. Но тие истовремено се глас кој го повикува робот да се крене, да ја избори својата слобода и дава до знаење оти не може да биде убиено она што не умира.

Во синтетичкиот *Заклучок*, стр. 41-42, конкретно бара на Македонија да и биде дадена една автономија која ќе ги гарантира животот, честа и имотот на населението, притоа создавајќи почва за негово културно просветување и осознавање на самиот себе. А потоа би требало да се работи на организирање на една југословенска федерација во која секоја членка поодделно би ја уживала сопствената автономија, посочувајќи ги како пример САД. *Во текот на 19 век Македонците, особено поиздигнатата интелигенција, онаа, што престојувала во странство, успева да се запознае со постигањата на САД, посебно со нејзиното општествено-политичко уредување. Во изградувањето на концепцијата на македонското национално-ослободително движење и на идното уредување на Македонија се користеле и американските становишта во уредувањето на Соединетите Држави. Така, македонскиот општественик Ѓорѓи Ив. Капчев*

во својата книга: *Македонија или гласот на робот (1898)* ја претпочита федерацијата на Соединетите Американски Држави. Меѓутоа, неговата концепција има поразвиена форма и таа се претставува етапно. Всушност се работи за мошне интересно становиште во концепцијата на Г. Ив. Капчев. Влијанието на американската концепција е очигледно и таа е вклопена во една фаза од презентирањето на југословенската федерација како модус во решавањето прашањето на Македонија, на нејзиното уредување, кое како перспектива требало да уследи по нејзиното ослободување.²⁰)

На крајот, во фуснота *Авт.*(от) дава неколку интересни информации. Брошурата била подготвена за објавување на француски и на германски јазик. На хрватски јазик веќе доживела две изданија. Второто издание во своите пишувања го користи Христо Андонов Полјански.²¹) Ние го користевме изданието на бугарски јазик. Немањето одредени букви во хрватско писмо го принудиле некои букви да ја имаат најблиската, најсродната идентификација меѓу двете писма, бугарското и хрватското.

Појавата на Георги Иванов Капчев и посебно на неговата прва книга *Македонија или гласот на робот* во 1898 година, отвораат нова и значајна страница од истрајбата на Македонците за политичка автономија на Македонија. Постапеното прашање на масата на европската дипломатија е јасен одговор оти македонскиот народ со сопствена борба и со сопствени жртви треба да ги извојува своите национални и социјални права и слободи. Отворено и аналитички ги идентификува интересите и пропагандите на Бугарија, Србија и Грција кои се покажаа и погубни за целината и за иднината на Македонија. Секако треба да се истакне податокот на чистата национална определба Македонци и македонски народ, укажувајќи притоа на процесот на нивното самосознавање во кој понекогаш се непремостиви потешкотии апетитите на соседните држави, а кој ќе дојде до целосен израз при добивањето на политичката автономија на државата. Оваа книга и во тоа време никако не можела да биде објавена во Бугарија. Ни малку случајно таа се појавила во слободниот простор за македонствување во Хрватска. Во *Македонија или гласот на робот* се потврдува мудрецот и зналецот Георги Иванов Капчев

како образован човек, со европски и светски погледи чии искуства сака да ги вгради и во иднината на својата татковина Македонија. Неговото севкупно проследување, толкување и вреднување секако ќе потврди еден знаменит македонски новинар, публицист и општественик кој се пројавил и активно дејствувал во последните години на 19 и во првите две децении на 20 век.

1. Гане Тодоровски, Поглавја од македонската литература, изд. Мисла, Скопје, 1985, стр. 219.
2. Христо Андонов-Полјански, Одбрани дела, Од македонската историја, кн. 2. изд. Мисла, Скопје, 1981, стр. 263.
3. Goran Kalogjera, Prepoznavanja, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2007, str. 82-83.
4. Асен Групче, Културниот живот и творештво во Охрид и Охридско во 20 век, изд. Матица македонска, Скопје, 1998, стр. 210.
5. Данчо Зографски, Одбрани дела, Македонското прашање и историските распака, кн. 6, изд. Наша книга, Скопје, 1986, стр. 389.
6. Исто, стр. 355-356.
7. Боро Мокров, Развојот на македонскиот печат и новинарство, изд. Здружение на новинарите на Македонија и Комунист, Скопје, 1980, стр. 116.
8. Боро Мокров, Томе Груевски, Преглед на македонскиот печат (1885-1992), изд. НИО Студентски збор, Скопје, 1993, стр. 66.
9. Б. Мокров, исто, стр. 118.
10. Гласъ Македонски, София, год. 10, бр. 33, 19 Септември 1898 год., стр. 3.
11. Гласъ Македонски, София, год. 10, бр. 34, 27 Септември 1898 год., стр. 2-4.
12. Гласъ Македонски, София, год. 10, бр. 36, 29 Ноември 1898 год., стр. 4.
13. Личности од Македонија, редакција Јован Павловски, изд. МИ-АН, Скопје, 2002, стр. 134-135; Ми-анова енциклопедија, општа и македонска, том 3, редактор Јован Павловски, изд. МИ-АН, Скопје, 2006, стр.698.
14. Данчо Зографски, Одбрани дела, Македонското работничко и социјалистичко движење, кн. 3, изд. Наша книга, Скопје, 1986, стр. 128-129.

15. Харалампие Поленаковиќ, Избрани дела, Книжевно-историски прилози, кн. 6. изд. Македонска книга, Скопје, 1989, стр. 206; Харалампие Поленаковиќ, Избрани дела, Книжевно-историски прилози, кн. 6, изд. Култура, Скопје, 2007, стр. 222; Кочо Солев Рацин, Избрани дела, Македонската литературна наука за Рацин, избор, редакција и предговор Томислав Годоровски, изд. Наша книга, Скопје, 1987, стр. 173.
16. Атласъ на българската литература, изд. Жанет-45, Пловдив, 2003, стр. 169.
17. Љубен Лапе, Македонија во 18, 19 и 20 век, одбрани трудови, изд. Култура, Скопје, 1992, стр. 590.
18. Христо Андонов Полјански, Одбрани дела, Од македонската историја, кн. 2, изд. Мисла, Скопје, 1981, стр. 250-263; Христо Андонов Полјански, Македонија и Словенија, изд. Култура, Скопје, 1978, стр. 178; Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том први, уредник Христо Андонов Полјански, изд. Универзитет *Кирил и Методиј*, Скопје, 1981, стр. 374-377.
19. Македония или гласъ на роба, написалъ Георгій Ив. Капчевъ, Загребъ, Печатница на Антуна Шолца, 1898, стр. 42.
20. Христо Андонов Полјански, Одбрани дела, Македонското прашање, кн. 3, изд. Мисла, Скопје, 1981, стр. 510.
21. Исто; Христо Андонов Полјански, Одбрани дела, Историографски теми, кн. 1, изд. Мисла, Скопје, 1981, стр. 332, 333.

МАКЕДОНИСТИЧКИТЕ АНГАЖМАНИ НА ГЕОРГИ ИВ. КАПЧЕВ НА СТРАНИЦИТЕ ОД ЗАГРЕПСКИТЕ ВЕСНИЦИ *OBZOR* И *HRVATSKA DOMOVINA*

Знаменитиот македонски новинар и публицист Георги Иванов Капчев претставува извонреден пример на доследно македонствување кој со себе ја има и возвратната мерка на темата Словените и Медитеранот. Живеел и создавал во Бугарија, Србија, Русија, Словенија, Италија, Швајцарија и Хрватска, а пишувајќи за судбината и за иднината на својата поробена татковина Македонија во комплексното македонско прашање ги разгледува, толкува и вреднува политиката и дипломатијата на медитеранските земји. Во текот на само неколку месеци во 1898 и 1899 година во Загреб, иако на почетокот од својата новинарска, публицистичка и револуционерна дејност го остварува врвот на сопственото опстојување. Неговите животни и творечки врвци останале малку познати.

Во хрватската престолнина Георги Капчев дошол од Љубљана во 1898 година. Пропатувал повеќе земји, па секако тука имал намера подолго да остане, а секако и да живее. Ваквите наши претпоставки најдобро ги илустрира податокот оти со него допатувале и сопругата Елена, негова врничка, родена во 1868 година, со трите деца Иван, Ана и Викторија. *Благодаревјќи на охриданието Кайчев, (правник, политичар, од православна вера) Загреб и хрватската јавност уште во 1898 година се запознале со положбата на македонскиот народ и Македонија во пресреќа на бурните настани во првата половина на 20-тиот век. Овој македонски патриот дошол во Загреб по задача на ВМРО и печател и издавал весници, како и други публикации, се со цел ширење на вистината за Македонија.* 1) На страниците на загребскиот дневен весник *Obzor*, во текот на летото 1898

година, како грижник за судбината и за иднината на својата татковина Македонија објавил текстови во кои отворено и искрено, аналитички и умело пишува за тешката ропска положба на македонскиот народ во Отоманската Империја, за пакостите на туѓите интереси и пропаганди кои наскоро потоа и ќе ја потврдат сопствената крвава политика и дипломатија, за македонското прашање и неговото правилно решавање. А тоа било правото за автономија на Македонија во рамките на една идна поширока балканска федерација.

Текстовите кои ги публикувал во *Obzor*, биле собрани и објавени во посебна книшка *Македонија или гласоѝ на робоѝ*. Таа претставува секако, една прекрасна претходница на македонската библиска книга *За македонциѝте рабоѝи* на Крсте Петков Мисирков. Книгата била сработена во печатницата на Антун Шолц и во текот на 1898 година живеала три изданија. По изданието на бугарски јазик,²⁾ таа имала две изданија и на хрватски јазик.³⁾ На книгата нема посебно да се задржуваме од причина што таа првично и подоста опстојно беше тема на нашето излагање *Хрваѝскиоѝ иериоѝ од живоѝоѝи и дејноѝиѝа на Георги Каѝчев*.⁴⁾ Според соопштението објавено во весникот *Makedonija*,⁵⁾ можеме да заклучиме дека книгата, трите изданија, биле објавени во последните денови на ноември или најдоцна во првите десетина дена на декември 1898 година. Насловната страница на хрватското издание ги содржи податоците *Macedonia ili glas roba*, под насловот на книгата, распореден во три реда, е податокот оти неа ја *Napisao Georgij I. Karcev* и во долниот дел се информациите *Zagreb, Tisak Antuna Sulca и 1898*. Второто издание на книгата ги содржи истите податоци, со назнаката *//. izdanje*, под името на авторот. Внимателниот читател ќе воочи дека корицата на хрватското издание има други три виѝетки кои како илустративен дел се поинакви од оние на изданието на бугарски јазик. И една суштинска разлика. Форматот на книгата е идентичен, но таа на бугарски јазик има 42 пагинирани страници, наспрема 31 пагинирани страници на хрватски јазик. Текстуална разлика нема, тоа ќе рече дека изданијата и немале одредена официјална цензура.

Изданието на бугарски јазик содржи девет пагинирани поглавја, а она на хрватски јазик едно помалку, односно осум наслови. Во него недостасува осмиот напис *Кон Голџија!* Како интегрален текст во книгата на Капчев, како еден суштински би реккле, заклучок / решение на горливото македонско прашање нема одговор зошто е изоставен во изданието на хрватски јазик. Во завршните страници именувани како *Заклучок*, во хрватскиот превод недостасува фуснотата која нема функција во изданието и потврдува оти авторот сериозно и опстојно работел на секоја од нив пооделно.

Во неколкумесечниот престој во Загреб, Георги Капчев стекнал многу пријатели и соработници, воспоставил и одржувал врски со повеќе видни хрватски личности, меѓу кои се Јосип Јурај Штросмаер, Аугуст Харамбашиќ, Петар Милошевиќ, Вјекослав Спинчиќ Матео Полиќ, Симон Радошевиќ, Антун Шолц и други.6) Во рубриката *Хроника* меѓу шесте информации е и онаа именувана како *Darivanja*, во која пишува: *Неговијо Правосветенство Др. Ј. Ј. Штросмаер е современ лично да се претшлалти на 15 броја од в. Македонија. Нашата редакција, ја има пријатнајта обврска, јавно да му ја искаже својата искрена благодарност на Големиот Штросмаер, кој постојано мисли и несебично работи за интересите на Целокуйна Буџарија. Превозвишениот Др. Ј. Штросмаер е заслужен за оживотворување на целиа на бр. Миладиновци за издавањето на нивниот Зборник на буџар.(ски) умотворби кој ги постави темелите на буџар.(ската) литературата. Без несебичната помош на хрватскиот мецена, Миладиновскиот Зборник не би го видел светот. Му благодариме на Неговијо Превасходство Др. Ј. Ј. Штросмаер. Госпо да му подари животи за многу лепа!*7) Соработката со националната препознавка на хрватскиот народ бискупот Штросмаер, односно македонската благодарност околу неговите заслуги за издавање на *Зборникот* на Миладиновци, се забележани и во *Иницијатива за пофалба*, во известувањето за одржување на македонско одбележување на 2 / 14 декември 1898 година, од објавувањето на *Зборникот*, притоа посебно истакнувајќи ја

неговата заслуга и повикот на таа свеченост да присуствува и тој.8)

Хрватскиот поет, патриот и политичар Аугуст Харамбашиќ, не бил инспириран само од пропагандната дејност на Капчев, туку најповеќе од нивното другарување и соработка, развил голема пропагандна дејност во настојувањата за извојување и остварување на идејата за слободна и независна Македонија. Специјално за книгата *Македонија или жласоѝ на робоѝ* ги испеал дваесет и сесте стиха на песната / посвета *На буџарскиѝе браќа во Македонија*. Песната била напишана во Загреб, на 15 септември 1898 година и е уведен текст во сите три изданија. Верен пријател и соработник на македонскиот новинар и публицист бил и познатиот загребски печатар Антун Шолц. Неговото име и работа не се само дел од книгата, тие стојат и зад весникот *Македонија*. Тоа мошне впечатливо го илустрираат и рекламните материјали / објави во весникот. Во нив читаме дека наскоро излегува од печат најголемиот илустриран хрватски народен календар *Bog i Hrvati* за 1899 година, а печатницата на Шолц исто така, на читателите им ги препорачува трите броја од првото годиште на поучителните списанија *Балкан еднѝво и браѝска слоџа*.9) Според адресата на печатницата *Gajeva ulica 7* и адресата на редакцијата на весникот *Македонија* на *Gajeva ulica br. 24*, едноставно може да се констатира дека Шолц и Капчев се соседи, соработници и пријатели.

Како што веќе забележавме Георги Капчев бил прифатен од редакцијата на дневниот весник *Obzor* и на неговите страници слободно можел да ги разгласува вистините за Македонија. Потоа тие написи ги собрал и ја печател книгата *Македонија или жласоѝ на робоѝ*. Ги проследуваме неговите објави кои несомнено токму низ еден дневен и во тоа време мошне угледен, популарен и читан, а со тоа и влијателен весник можеле најцелосно и плодотворно да се слушнат и да одекнат во широката хрватска јавност. Тоа ќе рече дека и поставените задачи од ВМРО пред Капчев да бидат успешно остварени. Првиот текст од книгата *Глас оџ Македонија*, е писмо до почитуваниот господин уредник, ја најја-

вува успешната соработка. Во кратката забелешка на редакцијата на *Obzor*, дадена во фуснота, се наведува дека оваа статија и писмо на бугарски јазик ни ги достави угледниот македонски Бугарин, кој сака во нашиот весник во неколку продолженија да ја раскаже вистинската слика за политичката и културната состојба во оваа интересна и важна словенска земја. Написот *Глас од Македонија*, 10) е потпишан со псевдонимот Галичанин. Тоа е прва средба со оваа авторска идентификација на Капчев. Под него се оставени податоците дека бил напишан во Велес, 5 / 17 јули 1898 година. Времето и местото на неговото создавање не претставуваат реални, важечки податоци, зашто тогаш со семејството живеел во Загреб. Така извонредно добро можеме да допреме и до местото и до значењето што ги имал во редовите и посебно во зададените задачи од ВМРО, а како таков бил познат, баран и прогонуван од властите и од полицијата. Затоа своите текстови ги потпишувал со псевдоним, а трагите за себе ги затскривал со децидно датирање од ден, месец, година и место каде биле напишани. Тоа најдобро го потврдува податокот оти по излегувањето од печат на третиот број на весникот *Македонија*, властите го забраниле неговото натамошно појавување, а, Георги Капчев бил протеран со обвинување оти бил јужнословенски агитатор.

Текстовите во весникот и во книгата се идентични. Она што притоа недостасува се двата табеларни прегледа (стр. 11) за жителите во Македонија по нивната народност, направен според податоците на германскиот географ А. Ф. Ритер и вториот преглед за населението во земјата по најновите и најрелевантни податоци на турската статистика. Не се задржуваме посебно ни на еден од текстовите од причина што тие се тема на нашата опстојна анализа во погоре наведената студија. Медитеранот и Капчев доаѓаат до целосен израз во записот *Движењето во Албанија*. 11) Тоа е шестиот текст во книгата, стр. 22-25. Авторската идентификација е со истиот псевдоним. Бил напишан во Охрид, 10 / 22 јули 1898 година. Нема никакви авторски или редакциски различности. Да забележиме оти отсуствува насловот *Глас*

од Македонија. Но со него е најавен би рекле, стожерниот текст од книгата *Авџономија или анаџомија*, седма глава, стр. 25-30. На крајот од текстот покрај псевдонимот Галичанин оставени се податоците оти бил напишан во Солун, на 8 / 20 август 1898 година. 12) Текстовите се идентични.

Вооружената борба како свето македонско дело по Берлинскиот конгрес настојува што повеќе на европската политичка јавност да и ги доближи и да ги разјасни вистините за самобитна и независна Македонија. Во таа организирана борба бил и Капчев, а Хрватска секако била една од најблагопријатните земји за една таква дејност. Тоа извонредно аналитички го проследува Горан Калоџера. *Односој на хрвајската и политичка јавност кон македонската борба за слобода во време на Илинденското востание бил различен, иако преовладувале симпатии и приврзаност кон востанициите. Стивовиите на хрвајската народно движење, односно на неговите различни стипри, кон ослободителната борба на Македонциите дошла до израз во иштувањата на либерално-правашкиот, словенски и јужнословенски ориентиран весник *Obzor*, во иштувањата на *Hrvatsko pravo*, гласник на чистите прашаши, и во иштувањата и стивовиите на *Dom na Anijun Radik*, водач на селското национално движење. изразувајќи ја традиционалната симпатија кон македонското национално движење, *Obzor* секогаш отворено бил на стипријата на Македонциите, криптикувајќи го подеднакво турското насилство, политиката на Русија и на Австро-Унгарија на Балканот, како и империјалистичките тенденции на Буџарија, Србија и Грција кон Македонија. 13)*

Калоџера ја дава вредносната оценка дека Георги Капчев дејствувајќи на линијата на ВМРО, во Загреб развил значајна пропагандна активност, јавувајќи се низ стиприциите на *Obzor* и на *Hrvatska domovina*. Во најиспите, кои ги публикувал на стиприциите од овие весници, Капчев настојувал хрвајската и европската јавност да ги запознае со тешката и понижувачка положба на народот во Македонија кој со решение на големите сили бил оставен на ми-

лост и немилост на разбеснејштите турски бегови.¹⁴) На неговиот проследувач не му побегнува а да не го прокоментира и писувањето на Капчев, односно именувањето на населението во Македонија како македонски Бугари. Тоа според него, е резултат на тогашните јазични одредувања и на службените статистики, но слободно и доследно се залагал за автеномна Македонија. Писувајќи за освојувачкиите претезии на соседните држави кон Македонија, Капчев тврдел оти нивните политички пројазганди немаат ништо смисла ништо темел, туку се само желби за територијално проширување. Единственото можно решение на македонското прашање Капчев го гледал во Македонија сама за себе автеномија, со себе и со помош на нејзините политички пријатели, сметајќи оти недоразбирањето на нејзините империјалистички расположени соседи дали Македонија е српска, буѓарска или грчка нема никаква смисла и е деморализаторска за македонското население, уште повеќе што Македонија како и секој смртен човек има сојсвена национална физиономија.

Македонија пет века е во канците на цариградскиот падишах кој се храни со нејзината невина крв, пишува Капчев во книгата *Македонија или гласот на робот*. Нехумано и ужасно е што Сбрија и Бугарија планираат иднината на Македонија да биде единствено во корист на нивните намери и лични цели. Неговиот став извонредно децидно и со современа актуелност кажува дека на Македонија мора да и се даде автеномија, а потоа како таков државен субјект да биде рамноправен дел во една југословенска политичка федерација. Потоа историјата на *југословенските народи* неговите визии и ќе ги потврди. Традицијата и континуитетот остануваат и во соработката на македонскиот родољуб, новинар и публицист од една и хрватскиот дневен весник *Obzor* од друга страна. Доаѓањето на Капчев во Загреб не било ниту непознато, а уште помалку пожелно. Банот на Кралството Хрватска, Славонија и Далмација Куен во писмото до загребскиот началник Мошински, од 28 декември 1898 година, меѓу другото, бара да бидат потврдени неколку информа-

ции. Капчев наводно овде соработувал со редакцијата на весникот *Obzor*, па наскоро планирал да отпатува во Виена и додава оти и таму ќе работел на идејата за ослободување и за независност на Македонија и за создавање на југословенска конфедерација на Балканот.15)

Неговата соработка со *Hrvatska domovina* се одвива во исто време. За неа станува збор во одговорот на Мошински до Куен, од 4 јануари 1899 година. Според него Капчев имал контакти и соработка со коалицијата, односно со нејзиниот весник *Hrvatska domovina*, кој во бројот 268, од 23 ноември 1898 година, на уводно место ја публикувал неговата статија *За Македонија*, во која соопштувал оти во Загреб излегувал неговиот весник *Македонија*. 16) Низ архивски истражувања со документација од 1898 и од 1899 година, Винко Цециќ првично и раздиплува многу вистини за овој македонски револуционер, новинар и публицист. *Дејствиувајќи на линијата на ВМРО, во иекој на 1898 година во Загреб ја развил својата работата и тоа првенствено појавувајќи се на сепарациите на Obzor и на ирвашиката Hrvatska domovina. Во најинтересните кои ги печатил во овие весници најинтересно е да ја забележаме хрватската, а поштоа и европската јавност со она што му се случува на народот во Македонија, оставен на милост и немилост на најзаостанатата европска држава во тоа време.* 17)

Извонредно интересни се неколку забелешки на Винко Цециќ за личноста и за работата на Георги Капчев. Иако посебно не се задрзува на прашањето на јазикот на кој создава, но од неговите писувања, луцидно заклучува оти *поточно, самиот Капчев кажува дека пишува на бугарски јазик. Во суштина тоа е и бугарски јазик. Но само толку. Зашто и не треба да се биде посебен познавач на македонскиот јазик и веднаш да се види како Капчев, роден Македонец, прави значајни отстојувања од него и внесува елементи и од својот мајчин јазик.* 18) Прашањето за јазикот Капчев јасно го нагласува во написот *Глас од Македонија*, во почетниот дел што претставува кратко обраќање до уредникот на весникот *Obzor*, со извинување, што *Ви пишувам на*

буѓарски јазик, кој не е ништо друго освен еден дијалект на македонскиот словенски јазик, на кои не учеа св. (евангелиите) селовенски учители Кирил и Методиј -Македонски синови. Вреднувајќи го потоа неговото дело *Македонија или гласот на робот* кое ги содржи текстовите објавувани на страниците од двата весника, авторот е меѓу ретките со конкретна оценка на ова дело кое и натаму за жал, останало во фуснота. *Неговото дело без разлика на неговото скромно обем, е истражен документ од првостепенно значење. Вистинските кои ги кажува во вистинска смисла на зборот се заситувачки. Зајакнуваат до така мера што мора во целина и со оригинална формулација да се запознаат; никаков цитат не може дојдно да ги прикаже во нивната сила (слабост, широчина и несфатливост). 19)*

Пишувањето на Капчев е дело на даровит новинар и публицист, и на зналец кое прераснало во потресен документ од првостепенно значење. Како вистина за еден народ и за неговата вековна борба за изборување на сопствените национални и социјални права и слободи се толку веродостојно и оригинално запишани што не биле можни за прераскажување и за коментирање. Единствено требало да се прочита нивната оригинална верзија. И заклучокот дека во основа тоа е вистинското од книшката **Македонија или гласот на робот** од Георги Капчев. Кога на ова ќе му се дојдат уште и податоците кои ја прикажуваат Македонија како словенска и нејурска земја, за српските и за грчките империјалистички и шовинистички дејствија во неа; и, најпосле, предлозите за решавање на македонското прашање во името на автономија за народот во Македонија, се кажало најважното за неа. Разбирливо, такавото податочно прикажување на она со што Капчев се пројавува во име на револуционерното движење, односно на ВМРО, не смеа погрешно да се толкува.20)

Досегашните пишувања за новинарските ангажмани на Георги Капчев постојано ја одбележуваат неговата соработка со *Obzor* и со *Hrvatska domovina*. Винко Цециќ го наведува уводниот коментар *За Македонија*, во *Hrvatska*

domovina, како текст на македонскиот новинар и публицист. Тоа не е точно. Текстот,²¹) кој патем нема никаква авторска идентификација, е редакциски коментар по повод излегувањето од печат на првиот број на двонеделикот *Македонија* чиј издавач и уредник бил Капчев. На тоа јасно упатуваат и почетните рецении: *Во нашиот ѓрад почна да излегува весничкиот Македонија со задача да го зайозна светот со состојбите на ова намачена земја* (се мисли на Македонија, б. м.). *Уредник на овој весник е Македонецот г.(осподинот) Капчев, имавме можност да го разгледаме првиот број, кој уште оваа недела ќе биде во јавноста.* Во подолгиот коментар редакцијата на *Hrvatska domovina* опстојно пишува за содржината и за задачите на македонското гласило, за работата на Капчев, за неговите барања Македонија да добие автономија и за формирање на југословенска конфедерација. Извонредно аналитички, но отворено и објективно таа не ги изразува само своите симпатии кон борбата за слобода на братскиот македонски народ, туку дава и целосна поддршка на неговите напори кои им ги предпочува на хрватското население и повикува тие и материјално да бидат помогнати.

Првиот познат текст на Георги Капчев публикуван на страниците на *Obzor* е *Глас ој Македонија* во јули 1898 година.²²) Во *Hrvatska domovina* во периодот од септември до декември 1898 година, додека живеел и работел во Загреб, нема ниту еден негов текст. Можат да бидат само претпоставки барањата дали покрај псевдонимот Галичанин, користел и друг псевдоним под кој објавувал или пак можеби е автор на некои од многуте непотпишани текстови кои по темите и мотивите би можеле да бидат блиски и претставувале провакација за новинарски исказ на младиот и учен Македонец. Но, тоа се само можни претпоставки.

1. Благоја Јовановски, Дејноста и врските на Георги Капчев, Македонски глас, Загреб, год. 15, бр. 54, април-јуни 2008, стр. 20.

2. Георгиј Ив. Капчев, Македонија или глас роба, Загреб, Печатница на Антуна Шолца, 1898, стр. 42.
3. Македонија или глас роба, Napisao Georgij I. Kapcev, Zagreb, Tisak Antuna Scholza, 1898, str. 31; Македонија или глас роба, Napisao Georgij I. Kapcev, II. Izdanje, Zagreb, Tisak Antuna Scholca, 1989, str. 31.
4. Васил Тоциновски, Хрватскиот период од животот и дејноста на Георги Капчев, реферат на Осмите Ријечки филолошки даенови, 8 ноември 2008 година, и објавен во зборникот Ријечки филолошки дани 8, Filološki fakultet, Rijeka, 2010, str. 321-333.
5. Македонија, Zagreb, god. 1, br. 2, 10 prosinca 1898, str. 8.
6. Благоја Јовановски, Hrvatsko-makedonski odnosi kroz stoljeca, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb-Osijek, 2002, str. 47.
7. Македонија, br. 2, str. 7.
8. Исто.
9. Исто, стр. 8.
10. Galicanin, Glas iz Makedonije, Obzor, Zagreb, god. XXXIX, br. 168, 26. srpnja 1898, str. 1-2.
11. Galicanin, Pokret u Albaniji, Obzor, Zagreb, god. XXXIX, br. 171, 30. srpnja 1898, str.1.
12. Galicanin, Glas iz Makedonije, Autonomija ili anatomija!, Obzor, Zagreb, god. XXXIX, br. 196, 30. коловоза 1898, стр. 2.
13. Goran Kalogjera, Hrvatsko-makedonske knjizevne veze, 2. izdanje, dopunjeno, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 1996, str. 157-158. Книгата го има и своето македонско издание Хрватско-македонски книжевни врски, изд. Современост, Скопје, 2008.
14. Исто, стр. 158-159.
15. Vinko Cecic, Zagreb za oslobođenje Makedonije, Prema dokumentima iz 1898 i 1899 godine, Zagrebacka panorama, Zagreb, god. II, br. 1-2, januar-februar 1962, str. 32-33.
16. Исто.
17. Исто, стр. 32.
18. Исто.
19. Исто.
20. Исто.
21. Za Makedoniju, Hrvatska domovina, Zagreb, br. 268, 23. studenog 1898, str. 1.
22. Obzor, Zagreb, god. XXXIX, br. 168, 26. srpnja 1898, str. 1-2.

ЗА НЕКОИ НОВИ СОЗНАЉБИ ОД ЖИВОТОТ И ДЕЈНОСТА НА ГЕОРГИ КАПЧЕВ

Последната деценија во 19. и првите три десетлетија во 20. век со своето македонско дејствување меѓу другите, ги одбележува и Георги Капчев. Како извонредно интересна и оригинална личност, а малку растолкувана и вреднувана, беше нас интерес во повеќе текстови во книгата *Предвесници*, 1) и во одделни прилози.2) Во истражувањата посебно внимание му е посветено на секој детал. На многуте мали, обични и катадневни обврски и резултати на овој бележит и даровит Македонец кои единствено и можат да го создадат комплексот на неговото револуционерно и публицистичко македонствување. Притоа да се откријат многу нови и непознати мигови од животот и работата, да се дополнат недореченостите и да се корегираат одредени неточности. Својата одважност ја имаат и некои можни повторувања. Во текот на 2009 година, Благоја Јовановски обрна внимание оти за нас може да биде интерес еден ракопис од Данчо Зографски. Текстот бил пишуван по повод одржување на голем меѓународен собир за Јосип Јурај Штросмаер во 1990 година. Во 2009 година, Зборникот излезе од печат, но во него не беше поместен и споменатиов текст. Како соработник во редакцијата Јовановски не информира оти не одговарал на поставената тема. Наскоро ја добивме неговата фотокопија и притоа сакаме да му ја изразиме нашата благодарност за довербата и соработката.

Рефератот на Данчо Зографски е насловен *Дејноста и врскиите на македонскиот публицист Георги Капчев во Загреб*. Машинописот има деветнаесет пагинирани страници. Кон нив се и три додадени, вметнати фрагменти означени со бројот на страниците 2а, 4а и 4аа. Своерачно авторот направил мали стилски и текстовни дополнувања, како и повеќе коректорски интервенции. Она што секако треба посебно

да се одбележи како негова вредност се податоците од долгогодишните архивски истражувања во странство (Германија, Бугарија, Хрватска, Словенија, Швајцарија, Австрија, Србија) па со своите пишувања несомнено го збогатува ш го проширува фондот на литература за овој бележит македонски деец чии потписници се и Христо Андонов Полјански, Горан Калогера, Винко Цециќ, Васил Тоциновски, Силвана Сидоровска Чуповска). Тие и го извлекуваат од приспомнувањето во фусноти. Како револуционер и публицист Зографски точно ги одредува неговото место и значење во континуитетот и традицијата на македонското опстојување и непокор. *Покрај револуционерниите демократи од редовиите на ВМРО кои пројоведаа дека ослободувањето на Македонија може да се постигне пред се со сопствена борба и револуција на македонскиот народ, се јавија и т.н. **еволуционисти**, застапници на гледиштата за можността Македонија да се ослободи по мирен пат, со иницијатива и учество на добронамерни сили од надвор и со интервенција на големите европски држави. Според неговата дејност и ориентација во крајот на 19. век меѓу таквиите **еволуционисти** може да се нареди Георги Иванов Капчев кој во 1898 година разви забележана дејност во Загреб за зајзнавање и придобивање на хрватската јавност за целиите на борбата за ослободување и автономија на Македонија.*³⁾

Георги Капчев е потомок на познато револуционерно и богато охридско семејство. Оттука Зографски извлекува претпоставки за можноста дека по заслуга на неговиот татко и секако со стипендија или со материјална поддршка од родителите студирал и завршил право во Русија. До 1898 година бил адвокат во бугарскиот град Русе. Кој е временскиот период на студии, кога го запишал и кога дипломирал на факултетот, дали и каква општествено-политичка активност пројавил!? Назначената година директно се поврзува со хрватскиот период од животот и дејноста на младиот охриданин. Иако на самиот почеток тоа е би рекле, време на неговата лебедова песна која трајно ќе го меморира во историјата на неговата татковина Македонија. Првите тексто-

ви на страниците од весникот *Obzor* ги објавил во текот на месец јули. Можеме да претпоставиме оти во почетокот на месецот со семејството допатувал од Љубљана во Загреб. Се поставува прашањето кога точно во 1898 година, ја напуштил Бугарија и допатувал во Словенија. Колку време престојувал и што работел, или пак таа била само попатна и секако подалечна и непрактична попатна станица. Посебно интересни би биле податоците за неговата комуникација и соработка со одделни личности и организации кои би биле остварени во рамки на зададените задачи од ВМРО.

Како организиран револуционерен деец тој постојано бил во движење и речиси пропатувал, престојувал и дејствувал во многу европски земји. Покрај издавањето на прогласот со жестока осуда на колежот и страдањата на Македонците по повод Виничката афера (3 декември 1897, Русе) организирал и голем народен собир. Говорел за жртвите и за црнитата на македонскиот народ и упатил повик за собирање доброволни прилози за настраданите и за бегалците од Македонија. *Не е познато каков бил одзивот на овој повик и дали била собрана извесна сума пари. Меѓутоа, се споменува дека Г. Каичев престојувал во Букурешт и сèштил во дојир со тамошните македонски и албански емигранти, веројатно со цел за дозварање, преземање и координирање заеднички дејства против османското владеење. Истио така се споменува дека тој на Македонскиот комитет во Софија му предлагал да се одреди и уште македонска делегација во Петроград кај рускиот цар, за што самиот се нудел да ја предводи делегацијата. Таа негова иницијатива не наишла на добар прием и останала без резултат. Истиот извор зборува за тоа дека Г. Каичев настојувал без успех да добие место на буџарски дипломатски агенџ во Македонија, за која цел доапушувал во Софија и Солун, каде од шишуларот на Солунската католичка општина бил финансиран со 300 франка.*4) Каичев бил човек кој извонредно добро дејствувал и со збор и со акција. Итар и мудар, дипломатичен, секогаш воспоставувајќи ја потребната дистанца во комуникациите и соработката, умеел да се на-

метне и да ја добие потребната морална или материјална поддршка. Овој познат детал од неговата биографија, како миг извонредно добро ја покажува подвижноста и динамичноста на Капчев за снаоѓање и адаптација во нова средина и меѓу нови луѓе (Букурешт, Софија, Солун). Таа и таквата раздвиженост ќе го следи насекаде.

Мудрецот и зналецот Георги Капчев добива луцидна и трајна вредносна мера. *Толкувањата и констатациите на Г. Капчев се сосема издржани и ја покажуваат неговата правничка ерудиција и верзираност во проблематиката на меѓународното право и политика. Нивната смисла е да се истакне неопходноста од воведување реформи во Македонија како остварување на нејзино легитимно право согласно решенијата на европскиот ареопак, т. е. на Берлинскиот конгрес од 1878 година.* 5) Го извлековме заклучокот оти примерот на Капчев го покажува и потврдува идеалното заедничко функционирање на зборот и делото. Тие се нараскинлива целина. Познати се неговите хрватски пријатели и соработници: Јосип Јурај Штросмаер, Аугуст Харамбашиќ, Матео Полиќ, Вјекослав Спинчиќ, Симон Радошевиќ, Петар Милошевиќ.

Излегувањето од печат на книгата *Македонија или гласот на робот* предизвикало поширок интерес. За кратко време доживела три изданија, две на хрватски и едно на бугарски јазик. Но, и натаму не мирувал. *Најоредно со постојателите за издавање на посебен весник (се мисли на петнаесетдневникот **Македонија**, б.м.) во полза на македонската кауза Капчев настапувал за своите идеи и планови да анимира познати југословенски политички и културни кругови и духовни достоинственици, за таа цел престојувал уште во Љубљана и Сараево. Весниците **Словенски лист** и **Словенец** со симпатии го обележаа неговите престој и контакти во Љубљана. Главниот орган на католичко-народната партија во Словенија **Словенец** соопштил дека на 20 октомври 1898 година престојувал во Љубљана Г. Капчев, началникот на одборот за ослободување на Македонија. **Словенски лист**, независното словенечко*

христијанско-социјално гласило, донесе информација за иресијојот во Љубљана на Г. Капчев, именувајќи го истото така **началник на одборот за ослободување на Македонија** и додавајќи дека ја посетил редакцијата на весникот и им ја препрал својата интересна книга **Македонија или глас роба**. 6) Престојот на Капчев бил следен од властите и градоначалникот на Љубљана бил известен дека Капчев ја растура односно давал на претплата својата брошура на некои личности, кое е квалификувано како повреда на полициските прописи за печатот.

Данчо Зографски дава многу нови и непознати детали кои извонредно добро го градат сложениот мозаик на животот и дејноста на овој знаменит македонски револуционер и општественик, новинар и публицист. Едноставно како да не можел да биде на едно место. Секојдневно имал нови задачи и обврски кои му ги поставувало светото македонско дело. Според текстовите во **Словенски лист** и во **Словенец** може децидно да се констатира дека тој во главниот словенчки град престојувал девет дена. Тоа е временскиот период од 20 до 28 октомври 1898 година. Само што била отпечатена неговата книга **Македонија или гласот на робот**, а тоа упатува оти излегла најдоцна во деновите до 20 октомври, тој веќе се нашол на терен. Во Љубљана и во Сараево ја распространувал својата книга, односно барал претплатници за неа. Притоа ја посетил и редакцијата на весникот **Словенски лист** предавајќи им ја книгата. Сите овие активности Капчев и не можел да ги остварува лично, ако тие не биле конкретна задача од ВМРО. Како поинаку можат да се разгледуваат именувањата како **началник на одборот за ослободување на Македонија** кои стојат до неговото име и презиме. Сама по себе било кој авторитетен субјект и не може да предизвика голем и посебен интерес кај полицијата и властите. Имено Капчев будно бил следен од властите и од градоначалникот на Љубљана кои распространувањето на неговата книга точно го одредуваат како **престап на полицискиот пропис за печатот**.

Не само дарбата и знаењето, туку и агилноста на Капчев несомнено се стожерот за трите изданија на книгата и нејзиното распространување во Хрватска, Македонија, Бугарија, Србија, Словенија и Босна и Херцеговина. Оттука безоговорно таа можела да ги отвори и сопствените патишта на афирмација и на поширокиот европски простор. Тоа ќе рече оти тој својата патриотска должност ја остварил, а уште повеќе успешно ги разгласил идеите на вековните стремежи на македонскиот народ и неговата решеност да ги избори сопствените национални и социјални права и слободи содржани во системната и долгорочна стратегија на ВМРО. Истражувањата на Зографски нудат многу податоци и аргументи. *Претседателот на земската влада во Љубљана баронот фон Хајн ја известуваше Виена дека Капчев со доставувањето на неговата брошура на видни личности од обете словенски партии и на редакциите на политичките весници настојувал да создаде **настроение за независност на Македонија**. Од доверливи извори баронот фон Хајн бил известен дека Капчев ги вбројувал меѓу **покровителите на неговите стремежи особено духовните дојдници во Љубљана и Сараево**.7) На податокот треба да му се посвети посебно внимание. Имено тој уверливо говори за организираната дејност и старетегија на Георги Капчев. Пред заминувањето за Хрватска секако бил снабден со прејораки од русенскиот владика за да може лесно да воспостави контакти со соодветни хрватски писатели и културни дејци. Познати се неговите врски и односи со Јосип Јурај Штросмаер.*

Во еден подоцнежн извештај до Министерството за внатрешни работи во Виена баронот Хајн наведува дека Капчев им изјавувал на лицата со кои се среќавал во Љубљана дека планирал наскоро да замине во Виена. Цел на тоа негово патување кое е само дел од постојните преселби, била намерата *да издава весник со задача да придобива приврзаници на идејата за **ослободување на Македонија од турско владеење, за создавање независна Македонија во јужнословенска балканска конфедерација***.8) Пишувањето

оти планирал да замине во Виена најверојатно е грешка, и притоа се мисли на вистинската денстинација Женева. Колку сите овие акции, јавни настапи и соработка биле и ризични и крајно опасни потврдуваат просторот и времето на најжестоката меѓу жестоките владеења воопшто симболизирано во името на банот Куен. Одгласите за книгата на Капчев не биле секако само оние и осамени пишувања во Хрватска и во Бугарија. Останува меѓу другото, да се проследат и да се потврдат забелешките на Зографски дека таа предизвикала голем интерес - *сѝранскиѝе весници шѝго будно ѝи следаѝи балканскиѝе насѝани ѝи оббележувале или ѝреведувале ѝѝе сѝаѝѝи, а некои унѝарски весници дури ѝи нарекувале ѝпредвесници на судбносни насѝани во Македонија.*

Во Загреб Георги Капчев престојувал нешто повеќе од шест месеци. За тој краток временски период сработил подоста, нешта кои некои не би ги оствариле ни за шест години. Соработувал со *Глас од Македонија* во весникот ***Obzor***, ги отпечатил трите изданија на својата библиска книга ***Македонија или ѝласоѝ на робоѝ***, го покренал и ги обелоденил трите броја на двонеделникот ***Македонија***. Постоел и живеел за својата татковина Македонија. Таа била негов сон и идеал, верба и иднина, национален непокор. Името на татковината и незаинтересираниот читател ќе го препне од постојаното негово користење и како мисла и како збор (*Глас од Македонија, Македонија или ѝласоѝ на робоѝ, Македонија, Македонец*). Во текот на месец ноември 1898 година, престојувал во Сараево. Од мошне фрекфрентната доверлива и инаква кореспонденција меѓу официјалните австро-унгарски органи се дознаваат разни подробности за дејствата, движењата, сфаќањата и намерите на Г. Капчев. *Шефоѝ на земскаѝа влада на Босна и Херцеговина Аѝел ја извесѝуваше ѝогорнаѝа инсѝанца за ѝродневниоѝи пресѝој на Г. Каѝчев и неѝовиоѝи Сѝефан Јакимов во Сараево со ѝолиѝѝичка мисија кај наобискуѝоѝи др. Сѝадрлер, од коѝо ѝ. Каѝчев добил ѝреѝорака за средба со цивилниоѝи адлаѝѝус барониоѝи Куѝера. Во соѝгласносѝи со ѝолицскиѝе информациѝи и ѝермини Аѝел мноѝу неѝаѝѝивно ѝо каракѝеризира*

Капчева како јужнословенски аѓент и новинар и проблематична еџзистенција, макар штио само три дена се задржал во Сараево. 9)

Политичката мисија на Капчев се потврдила и во Сараево. Тука престојувал од 23 до 25 ноември 1898 година. Во тој престој посебно се нагласува податокот со неговото *Стефан Јакимов*, пријател поврзан со студенските години во Русија. Вистините од тој период допрва треба да се раздиплуваат. Политичката мисија кај надпискупот Стадлер мошне децидно ги потврдува погоре изнесените податоци и констатации. Жигосан е како *проблематична еџзистенција*, како *јужнословенски аѓент и новинар*, а неговото настојување за создавање на југословенска односно на јужнословенска федерација или конфедерација на Балканот било најопасно спротивставување на плановите и на интересите на Австро-Унгарија. Токму со обвинувањето како *јужнословенски аѓент* Дирекцијата на полицијата во Виена на 24 декември 1898 година, донела решение за негово протерување.

Со сила морал да го напушти Загреб, во кој ги оставил сопругата со трите мали деца и нивната баба, нејзина мајка, и го отворил патот за Швајцарија каде што требало да ги направи потребните подготовки за одржување на јавно разгласениот Македонски конгрес во Женева. Патот на кратко време го донел во Ријека. Според решението за негово протерување можеме да претпоставиме дека во овој град се задржал цели две седмици. Според Зографски тука се сретнал и водел разговори со угледниот историски политичар Вјекослав Спинчиќ, и претпоставката оти стапил во пријателска врска со црногорскиот емисар Мишо Поповиќ, аѓутант на кнезот Никола. Овде сам и пред многубројни неизвесности ја пречекал и Новата 1899 година. На 5 јануари ја напуштил Ријека и отпатувал за Анкона.

Одисејата на младиот и учен Македонец како да немало крај. *Според извештајот на австро-унгарскиот прајект-ник во Квириналој баронот Пасети испратен од Рим на 19 јануари 1899 година до министерот за надворешни рабо-*

иши на Австро-Унгарија грофот А. Голуховски, Г. Кайчев дошол во Рим и контактирал со некои тамошни политички личности. Во извештајот на Пасети е наведено дека италијанскиот министер за надворешни работи Канаваро му соопштил дека Кайчев присигнал во Рим и агитирал за **некаков конгрес** што наскоро треба да се состане во Женева и дека турскиот пратеник му зборувал за присуството на Кайчев во Рим, како и тоа дека бил нареден на надзор над Кайчев. Пасети извештил како самиот знаел дека Кайчев бил примен од министерот Канаваро и директно запрашан за тоа последниов од разбирливи причини одрекувал дека се видел со Кайчева.¹⁰) Колку време престојувал во Рим и кои други активности ги имал не е познато. Оттаму отпатувал за Женева. Веднаш се зафатил со издавање на неделникот **Ла Македоине** - Македонија како моќно средство за разгласување на целите и на задачите на македонската ослободителна борба чиј врв требало да биде Македонскиот конгрес најавен за 19 февруари односно за 3 март 1899 година. Сооржината на неколкуте пронајдени броеви на весникот во швајцарските библиотеки говори за напорите и обидите на Кайчева да ја заинтересира и ангажира слободољубивата европска јавност и пред се европската дипломатија за ресавање на македонското прасање.¹¹) Иако Конгресот не се одржал, тој целосно ги постигнал поставените задачи. Името и постоењето, идеите и идеалите на народот на Македонија биле разгласени низ цела Европа. Заспаната и блудна *сџара дама* била вознемирена.

Секој чекор на Георги Капчев бил будно следен (Бугурешт, Софија, Солун, Загреб, Ријека, Љубљана, Сараево, Анкона, Рим, Женева). Идеите и идеалите секогаш стигнувале подалеку од физичкото присуство на човекот. Биле опасни, не ретко смртоносни. Особено за најголемите непријатели на Македонија кои од него беа точно именувани: Бугарија, Србија и Грција. Во опстојните истражувања на Зографски се истакнува дека министерот за надворешни работи на Србија *д-р Владан Ѓорѓевиќ* со посебен циркулар бараше да добие најодобрени податоци во прв ред за се

шиџо мисли и ирави оџ буџарска страна во врска со женевскиоџ конџрес, бидејќи иреџиџосџавувал дека на конџресџоџ, **сџрема сџџе изџледи, би се развивала дејносџ во корисџ на буџарскиџе иреџензиџ врз Македонија**, сџрема кое не можеле да бидат рамнодушни меродавниџе круџови во Србија. Поради оџуџи иричини оџганџ на Македонскиоџ комитџетџ во Софија, весникоџ **Реформи**, веќе во својџоџ ирв број му осџоруваше на Кайчева ираво да исџаџува како иреџседаџџел на некаков Централен македонски револуционерен комитџетџ. Белџрадскиоџ весник **Вечерње новосџи** во ирвџиџе месеци на 1899 џодина редовно донесуваше весџи и коменџари за најавениоџ Македонски конџрес во Женева и за одделни асџекџи на македонскиџо ирашање. **Вечерње новосџи** соџиџиџија дека ираџениџиџџе на сџтранскиџе сили во Цариџрад одбиле иисмено барање од Кайчева и оџуџи членови на неџовиоџоџ комитџетџ за инџтервенџија и воведување реформи во Македонија и Ооринско. Весникоџ објави весџи од Букурешџ дека иџамошниоџоџ Централен албански комитџетџ решил да исџраџи свои делеџаџи на Македонскиоџ конџрес во Женева и дека насџоџоџувал уџџе иред конџресџоџ да џи иосџаџи своиџе услови за сораџоџка. Соџиџиџувајќи неџиџо иодоџна дека за конџресџоџ се сџремале Срби, Буџари, Грџи и Куџовласи, **Вечерње новосџи** во иарафразиран вид ја ирикаџаа ироџрамаџиа за реформи во Македонија соџласно чл. 23 од Берлинскиоџоџ доџовор и решенијаџа на Цариџрадскаџира конференџија од 1877 џодина, која беше од Кайчева изнесувана и засџаџувана во неџовиџе весници во Заџреб и Женева. 12)

Така најџолемниџе иријаџџели на Македонија одново, по којзнае кој пат низ валканите и крволочни дипломатски игри, јасно ги потврдуваат сопствените влијаџија и интереси за нејзина меџусебна поделба и за бриџеее од лицето на земјата. Туџите интереси и пропаганди потоа и ги остваруваат своите задачи и цели. За иреџисџоџиџниоџоџ конџрес во Женева и за неџовиоџоџ иницијаџџор беа искаџувани конџраверзни мислења, во кои доаџаа до израз сџарџиџе расџравџи како е населениеџо во Македонија и кому иреба да му ири-

иаоне Македонија. Во иџаа светилина и за иоџкреџа на **срџскаџа** **џеза** орџаноџ на Срџскаџа народна радикална сџранка **Засџава** се обидуваше да иреџсџаџаџа дека конџресоџ во Женева е инсџириран оџ наолежниџе круџови во Софија, додека насџроџи џооа буџарскиџе официјални и полу-официјални весници џо иоџценуваа конџресоџ и жесџоко џо наџаџаа. Конџресоџ бил одложен со моџџиваџџа да се сочекаџџ резулџџаџиџе оџ свџканџџа меџународна конференџџа за разоружување во Хаџ 13) Историјаџа одново беџе макеа за Македонија. Не донесе ништо ново ништо позитивно. Остануваа да бидат изодени уште многу трнливи десет-летија.

1. Васил Тоциновски, Предвесници, изд. Академски печат, Скопје, 2010 (Новинарот, публицистот и опстественикот Георги Иванов Капчев, стр. 37-52; Георги Капчев првиот македонски издавач во Загреб, стр. 53-70; Македонствувањето на Георги Капчев, стр. 71-83).
2. Васил Тоциновски, Хрватскиот период од животот и дејноста на Георги Капчев, Riječki filološki dani, knjiga 8, Filozofski fakultet, Rijeka, 2010, str. 321-333; Васил Тоциновски, Македонистичките ангажмани на Георги Ив. Капчев на страниците од загребските весници *Obzor* и *Hrvatska domovina*, Zadarski filološki dani 3, Zadar, 2011, str. 35-44.
3. Данчо Зографски, Дејноста и врските на македонскиот публицист Георги Иванов Капчев во Загреб, машинопис, стр. 1-2.
4. Исто, стр. 4-5.
5. Исто, стр. 7-8.
6. Исто, стр. 10.
7. Итсо, стр. 11.
8. Исто.
9. Исто, стр. 13.
10. Исто, стр. 16.
11. Исто.
12. Исто, стр. 17-18.
13. Исто, стр. 18-19.

ХРВАТСКИОТ ИЛИРИЗАМ И МАКЕДОНЦИТЕ

Природно човечко право се стремежот за слобода и неговото постојано исчекување во иднината. Спознавајќи се и пресоздавајќи се себе, со почит и љубов кон сопственото јас може да ги вреднува и да ги воспостави возвратните односи со човекот, животот и светот. Во македонскиот противречен и во исто време плодороден 19. век просветителството се јавува како извонредна и незаменлива *транзција кон граѓанската свест*, ќе запише Валентина Миронска-Христовска. *Просветителството, тие погледи ги насочило кон националното, станало општо културно-политичко движење, преку кое се развивала граѓанската свест. Со просветителството настапил период на ослободување од догматичното влијание на црквата. Науката застанала наспроти црковните канони, започнала борба меѓу критичкиот ум и догматскиот авторитет. Просветителите го прокламираше умот како врховен принцип на светот. Идејата за чист ум започнала да ги поткопува темелите на средновековната теолошка сидина, во која била затворена човековата мисла, и почнала да го пробива патот на слободното човечко размислување и одлучување за својата судбина.1)* За македонската книжевна наука Христовска-Миронска ја напиша и првата сеопфатна и аналитичка монографија за македонското просветителство.2)

Петвековното турско ропство како да немало крај. Македонското свето национално ослободително дело предводено од младата граѓанска класа и од интелектуалците прераснувало во организирано движење со сопствена филозофија за слободата и за иднината на Македонија. Георги Капчев во својата знаменита книга *Македонија или гласот на робот* отворено и гласно барајќи ги слободата и самостојноста на татковината јасно ги покажува патиштата за нивно остварување и притоа нагласува дека нејзини најголеми непријатели кон таа цел не се големите сили, туку нејзините први соседи Грција, Бугарија и Србија. Треба да се излезе и да се иобегне од сопствениот кафе. Перспективите

да се побараат што подалеку од мрачниот и неизвесен Балкан. Авторитетниот проследувач на македонската литература и култура Горан Калоѓера децидно ќе констатира оти беспоговорно втората половина на 19. век покажува интензитет во воспоставување на што поблиски и мошне конструктивни контакти во односите меѓу Хрватите и Македонците. Мислам дека може да се констатира оти хрватските книжевни, црковни и културни средини со своето дејствување и со дела, покрај одредени грешки во ирестаиот и сфаќањето на македонската нација, сепак дале големо раскрилување за распространување на новите, современи погледи како во политичкиот така и во просветно-литературниот развој на Македонците во 19. век, многу повеќе од било кој друг словенски народ.3)

Македонско-хрватските врски трајно и би рекле, мунициозно ги открива, проследува, коментира и афирмира родоначалникот на македонската книжевна историографија Харалампие Поленаковиќ. Не му побегнува ниту најмалиот детал, не го заборава ниту најбаналниот податок. Почитувајќи ги исклучиво само аргументите на науката ќе ни завешта трајни резултати.4) Еднаш фрленото семе потоа дава нови плодови. Еден од нив се и македонистичките книги на Горан Калоѓера.5) А сите тие не враќаат во далечниот и пресуден 9. век. Времето на светите браќа, сесловенските просветители Кирил и Методиј кои со глаголицата словенските народи ги внесоа во големото семејство на културните европски народи.

Нивниот најдобар ученик свети Климент Охридски со Охридскиот книжевен центар не се само најдобар одраз на традицијата и континуитетот на Кирил и Методиј, туку и равенка на сите идни македонствувања. Брзото Климентово напуштање на бугарската престолнина и неговото доаѓање во Кутмичевица се толкува како носталгија кон родниот крај, посебно кон Охрид. Можна е претпоставката со настојувањата на кнезот Борис да го испрати Климент во средина со комплетно словенско население оддалечено од бугарските центри со задача да ја шири словенската христијанска богослужба на перифериите од државата. Но, секако најсигурна е третата претпоставка која директно се поврзува со состојбите на словенската писменост во бугарската држава. Имено Климент ги следел подготовките за замена на гла-

голицата со кирилично писмо, што како следбеник на почитуваните учители и како просветител не му одговарале. Не можеле и не сакале мудриот човек и слободниот ум едноставно да се покорат на државната интервенција.

Претставниците на првата генерација просветителски писатели народниот јазик го внесуваат во книжевна употреба. Првите две децении на 19. век со својот живот и со своите книги ги исполнуваат и ги осмислуваат Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. Во периодот од 1814 до 1819 година Крчовски објавил пет книги и сите биле печатени во Будим. И првата книга на Пејчиновиќ во 1816 година, исто така била сработена во Будим. Во Марковиот манастир формирал богата библиотека. Во него дошол хрватскиот поет и просветител Антун Михановиќ кој меѓу другото, оттаму го земал *Иловачка крмчија*, извонредно вреден ракопис од 13. век. Притоа и не знаел, докажува Поленаквиќ, дека со него донел и ракопис на Пејчиновиќ кој таму ја допишал својата хроника за луѓе и настани од негово време. Покрај оваа директна, постои уште една посредна македонско-хрватска врска. Чешкиот романтичарски и тогаш мошне популарен писател Прокоп Хохолоушек меѓу другите, го публикувал и расказот *Илија*.

Иако никогаш не престојувал на Балканот и во Македонија, со писателска дарба и фантазија во оваа творба главен јунак е Пејчиновиќ како заштитник на Македонците од турското многувековно ропство. Хохолоушек значи имал податоци и подоста информации за животот и за делото на мудриот човек, вредниот писател, народен учител и преродбеник од Теарце. Расказот бил преведен и на хрватски јазик, па така Пејчиновиќ како *романтичарски бунтовник* во текот на 1865 година, бил популарен меѓу хрватските читатели.6)

Во предговорот на *Утешение грешним* (Солун, 1840) од Пејчиновиќ, нивниот собрат и печатар Теодосија Синаитски ќе запише: *еве кључ што отворует срдцето ваше, не кључ от злато или от сребро, но кључ от железото и челик, што да не се вие, оти среброт и златото ест меко и се вие скоро, но железото со челик не вие*. Дали овие редови не се аргумент за состојбите и секако одговор за односот на првите соседи на Македонија кон македонскиот народ и македонскиот народен јазик. Втората половина на 19. век тоа целосно ќе го потврди.

Појавата на македонската библиска книга *Зборникот* на браќата Миладиновци (Загреб, 1861) под меценство на бискупот Јосип Јурај Штросмаер отвора нови страници во македонско-хрватските врски. Поетот, фолклористот и лингвистот Константин Миладинов во него ќе го помести и првиот македонско-хрватски диференцијален речник. Преку Штросмаер станал близок пријател и соработник со голем број хрватски интелектуалци од неговото опкружување. Гревот на бискупот околу преименувањето на *Зборникот* останува вечен грев. Но преку него цела Европа имала можност да слушне и да дознае нешто повеќе за заборавената и поробена словенска земја некаде на крајниот балкански југ, да се слушне за горливото македонско прашање, но и да се запознае со нејзиното непроценливо народно книжевно богатство. Одеднаш оваа своевидна историска читанка направила многу повеќе од сите дотогашни политики и дипломатии. Без потреба од хронологија треба селективно да се прелистаат многу страници од новата книга што сама по себе се надградила од *Зборникот*.

Во трите обемни тома на зборникот *Juzno-slovenske narodne pripovetke* на фолклористот, историчар и музичар Фрањо Кухач поместени се и поголем број македонски песни. Тој секако добро го знаел *Зборникот* на струшките браќа, а за тоа непокреливо сведочи преземениот цитат од предговорот на Константин Миладинов. Во него го користи објаснувањето на поимот и битот на орото од Македонија, кој со префинети детали и финеси можел да го толкува само човек кој го имал во сопствениот национален ген. Оттаму ја презел и песната *Ајдут Велко*, бр. 215, стр. 301, па секако невслушувајќи се во искуството на авторите карактеристичната ајдучка ја сместил во редот на љубовни песни. Антун Мажураниќ бил првиот претплатник на *Зборникот* од подрачјето на Риека. За него како лингвист секако посебен предизвик бил јазикот во книгата на Миладиновци. А тој пак со својата *Slovnica hervatska* бил лектира и знаење за Константин Миладинов, која е пронајдена во неговата домашна библиотека.

Во животот нема случајности. Меѓу првите хрватски претплатници на *Зборникот* од Прага, бил и знаменитиот писател, раскажувач и романсиер, поет и драмски автор, фелтонист и книжевен критичар Аугуст Шеноа. Тој е еден од првите преве-

дувачи на песните од Миладиновци. На германски јазик ја пре-пеал *Бела Неда и рус Војвода*, од циклусот јуначки песни, бр. 174 и ја публикувал во третиот мартовски број на списанието *Slavishe Blater*. Во таа афирмација на *Зборникот* се вклучил учесникот на илирското движење, поет, патописец, критичар, преведувач и уредник Станко Враз. Во зборникот *Kolo* (бр. 4, 1874) публикувал триесет и три песни од шеесетината кои му ги дал рускиот фолклорист Виктор Григорович. Од нив науката утврдила дека дваесет и четири се изворни македонски песни. Притоа секако треба да се истакне и податокот од неговиот интересен предговор во кој говори за Македонците, тој ги именува како Бугари, и оној за првиот запишувач на македонското усно творештво гимназијалецот Козма од Галичник. Трговецот и издавач на *Hrvatski kalendar* Мијо Крешиќ објавил две песни од *Зборникот* и тоа *Секулов гроб* и *Кога одат за невеста*. Со посебно внимание ја следел *хрватската авантура* на Константин Миладинов. Не се задржуваме и не ги коментираме откривањата на Македонија под бугарско име зашто тоа одлично го има направено Горан Калоѓера.7)

Во личноста на Ватрослав Јаѓиќ го имаме најзначајниот светски славист од втората половина на 19. век. Тој не е само претплатник на *Зборникот*, тогаш бил професор во Загребската гимназија (1860-1870), туку бил и близок пријател на Константин Миладинов. Овој податок сам по себе најповеќе зборува за личноста на младиот, даровит и мудар македонски просветител. Неговите теории за основата на старословенскиот јазик, спротивставени на оние од Јернеј Копитар и Франц Миклошиќ, ја истакнуваат македонската теорија за конституирање на книжевниот старословенски јазик која се базира на многубројните аргументи собрани во селата на солунскиот крај.

Свештеникот и историчар Фрањо Рачки е исто така еден од преведувачите на песни од *Зборникот* на Миладиновци. Бил меѓу најдоверливите соработници на Штросмаер и земал многузначно учество во работата и во судбината на книгата. Го координирал препишувањето на материјалот за *Зборникот*, учествувал во преговорите во промена на печатницата, потоа во финансиските пресметки, го поврзал Константина со Бугаринот Васил Чолаков и имал сопствено учество и вина во преименување на

златната македонска книга. Во списанието *Knjizevnik* објавил два прилога иод заеднички наслов за *југословенската епиграфика* од територијата на Македонија. Првиот *U samostanu Treskavackom u Macedoniji nadgrobni natpis od godine 1362* и вториот прилог *Nadgrobni natpis u crkvi s. Dimitrija u starom gradu Velesu u Macedoniji*. Материјалите ги добил лично од браќата Миладиновци. Во *Zagrebacki katolicki list* во неколку продолженија, од бр. 45. до 51., ја публикувал студијата *Grcka crkva i narod bugarski* во која е објавена и веста за затворањето на Константин Миладинов во Цариград.

Опкружувањето на *Зборникот* на Миладиновци ги вклучува највисоките и најугледни личности од политичките, црковните и културните кругови на Хрватска. Во таа игра влегуваат и печатарите. Според првите вести објавени на страниците од списанието *Nase gore list* (1860) тој требало да се сработи во народната печатница на првиот човек на илирското движење, политичар, писател и издавач Људевит Гај. Причината зошто тоа и не се остварило е мошне едноставна. Гај и Штросмаер биле во постојани разијдувања и политички несогласувања. Трговскиот и печатарски сопственик Антун Јакиќ, издавач на списанието *Sidro*, бил близок човек на бискупот и на неговата партија. Подобен издавач за *Зборникот* и не можело да се најде.

Патиштата на поетот и на песната понекогаш стануваат непредвидливи и апсурдни. Така во македонско-хрватските врски се запишал најпопуларниот народен пеач Андрија Качиќ-Миошиќ. Неговите песни биле познати и мошне популарни во Македонија и тоа како македонски народни песни. Тие таму доаѓале според Поленаковиќ, непосредно со кириличните изданија на учебници, читанки, песнарки, алманаси и оттаму македонскиот народ ги прифатил како свои и ги помакедончил. Како такви ги евидентирале и запишувачите. Да ја завршиме, односно да ја заокружиме приказната. Професорот во Солунската гимназија Петар Драганов како домашна божикна работа на своите ученици од завршните класови им дал да запишат народни песни кои се пееле во нивниот крај. Добил околу 160 творби и меѓу нив посебно му оставиле впечаток повеќето песни за славниот јунак Скендербег. Прифаќајќи ги како карактеристична поетска целина ги вклучил во својот *Zbornik* (1894) како изворни македонски

народни песни. Ќе треба да минат цели триесет и девет години па во 1923 година, науката да докаже оти не станува збор за изворни македонски песни туку за помакедончени верзии на песните на Андрија Качиќ-Миошиќ.

Со Штросмаер се поврзуваат Григор Прличев и Кузман Шапкарев. Поетскиот гениј на македонскиот 19. век Прличев таа врска со угледниот хрватски бискуп ја посведочува со писмото до него од 13 ноември 1874 година. Од него дознаваме оти Штросмаер побарал Прличев да му испрати некоја своја творба. Како одговор на барањето од грчки јазик ја превел својата поема *Сердар*. Оправдано, плашејќи се пратката да не падне во раце на грчкото свештенство ги замолил своите сограѓани и угледни трговци браќата Робеве кои соработувале со Австрија, да се заземат кај австрискиот конзул и да го добијат неговото ветување оти поемата ќе стигне во рацете на почитуваниот бискуп. Натому науката до денеска нема никакви сознанија што се случило. Се поставува прашањето кои биле интересот и причината што Штросмаер го натерале да му се обрати на Прличев. Мудриот и информиран бискуп извонредно добро бил запознат со отворената и огорчена антигрчка дејност на знаменитиот македонски просветител. Но притоа со ништо не треба да се омаловажи оти тој интерес во себе ја вклучувал и несекојдневната поетска дарба на охриданинот. Како и кај Константин Миладинов, и во примерот со Прличев, јасна била неговата визија за верско дејствување и освојување на македонскиот терен. Изборот на личностите бил совршен. А сите залагања и вложувања имаат и своја цена.

Приказната за *Зборникот* на Миладиновци и за мецената Штросмаер, посебно му била позната на нивниот современик и роднина Кузман Шапкарев. Бележитиот македонски фолклорист и учебникар на 25 февруари 1886 година, од Самоков, Бугарија напишал писмо до бискупот. Во него многу понизно моли за материјална поддршка во објавување на неговиот зборник од усното народно творештво. Во пратката биле и три негови нови книги, меѓу кои и *Материјали за животописот на браќата Димитрија и Константин Миладинови*. Шапкарев никогаш не добил одговор на писмото. Штросмаер по печатењето на *Зборникот* на Миладиновци, со право сметал дека таа работа еднаш би-

ла завршена на најдобар можен начин и било каква нова обврска само би била повторување на еднаш завршена работа. По смртта на Константин, во неговата библиотека открил дела на повеќе хрватски автори. Животописот на грофот Никола Шубиќ, биографијата на Иван Кукуљевиќ, граматиките *Словница херватска* на Антун Мажураниќ и *Slovnica ilirska* од Вјекослав Бабукиќ, кој како професор во Загрепската гимназија бил претплатник на *Зборникот*.

Хрватскиот поет и преродбеник Антун Михановиќ како дипломатски претставник на Австриското царство некое време престојувал во Солун и имал можност да пропатува во повеќе краишта на Македонија. Притоа собрал извонредно големо и значајно богатство од стари манастирски ракописи кои се чуваат во неговиот фонд во ХАЗУ. Експетризата на Владимир Мошин непобитно ја докажува и бројноста и вредноста на однесените македонски ракописи. За тие *кражби* Јордан Хаџи Константинов Џинот во своите патописи публикувани во *Цариградски вестник* неколкупати пишува и го обвинува Михановиќ. Притоа заборавил оти и самиот тој собирал и за пари испраќал вредни македонски старини на Српско друштво словесности во Белград. Да забележиме дека во библиотеката на Џинот е најдена *Nova slavonska i nimačka gramatika* на хрватскиот писател и просветител Антун Матија Релковиќ. Тоа потврдува дека граматиката била во употреба во Велес не само во практиката на народниот учител, туку секако пример и извор и во творечката дејност на Џинот. Во својот дидактички спев *Satir iliti divji covik* Релковиќ неколку стихови им посветил на Македонците со алузии за нивната наивност во однос на славонските прекупци на добиток.8)

Собирањето и публикувањето на усното народно творештво било воздигнато на највосвишен култ во системот и во филозофијата на просветителството. Тоа претставувало најверодостоен израз на севкупниот интелектуален, емоционален и материјален живот на народот. Во првата половина на 19. век собирачи и печатари на македонското фолклорно богатство биле странски фолклористи. Универзитетскиот руски професор Виктор Григорович е човекот кој ќе ги пробуди и моќно ќе ги покрене идеите и идеалите кон таа благородна мисија во мислата и во

срцето на таткото на македонското просветителство Димитрија Миладинов. Во развитокот на македонската фолклористика едно од првите и најзначајни места му припаѓа на Хрватот Стјепан Верковиќ. Овој интересен приврзаник на илиризмот, писател и фолклорист, авантурист и распопен бунтовник како претставник (шпион) на српскиот двор во Македонија минал дваесет и седум години. Бил жесток противник на погрчување на македонското словенско население. Неуморно собирал историско-книжевни материјали и народни умотворби. Објавил два значајни зборника со македонски народни песни (1858, Белград и 1860, Петроград) со вкупно 533 творби. Понесен од романтичарски идеи свесно сакал да предизвика *научна сензација* со тезата оти Словените староседелци на Балканот, се постари од Грците и потекнувале од тракиско-илирските племиња кои дошле од Индија. Така неговата *Веда Словена* предизвикала вистинска бура и жестоки расправи меѓу славистите и историчарите. Таа теза ја прифатиле и ја бранеле Јанко Шафариќ, Всеволод Милер од една, а во нејзината автентичност исто така отворено и бескомпромисно се сомневале Ватрослав Јагиќ, Константин Иречек, Иван Шишманов од друга страна.

Мистификацијата *Веда Словена* го означила крајот на работниот век на Верковиќ. Но, таа во истовреме го најавила новиот македонски народен пеач Јован Гологанов, учител од село Трлиса, Неврокопско кој своите песни му ги дал на Верковиќ. Книгата извршила извонредно корисна мисија. Таа станала своевидна историска читанка за многу македонски вистини да се слушнат во Европа. Во тоа не успеале ниту една политика и дипломатија. Наспрема неминовната мистика, во неа раскошно се откриваат епската традиција и континуитет на Македонија од првата половина на 19. век. Народната песна ги посведочила познатите личности Куман Капидан, македонскиот јунак од Грчкото востание и соборец на Бајрон, Марко Бочвар, Сирма војвода и други. *Веда Словена* покренала многу акции и експедиции за запознавање на непознатата и заборавена словенска земја. Биле откриени многу средновековни книжевни споменици, собрани се материјали за јазикот на балканските Словени кои биле најблиски до јазикот на светите Кирил и Методиј. Со еден збор одеднаш и неочекувано Македонија станала стожер на славистичките интересирања.⁹⁾

Стјепан Верковиќ ќе испише сопствена и трајна страница во македонското просветителство. Независно од неговиот илирски дух, треба да се нагласи оти дејствувал мошне позитивно во интерес на македонската национална преродба. Познато е оти ги пропагирал и ги продавал книгите на Партенија Зографски. Барал претплатници за *Lira, Balkan, Danica* и за други списанија. Македонските училишта ги снабдувал со учебници. Македонските интелектуалци, најголем дел од нив учители, ги воведувал во светот на илиризмот и ги запознавал со делата на хрватските писатели Бабукиќ, Мажураниќ, Враз, Топаловиќ и други. Оставил податоци кои несомнено остануваат теми за идни истражувања и толкувања на македонската наука. Еве неколку примери. Во село Просинек, Серско од народната пеачка Дафина запишал двеста и седумдесет народни песни. Поголем дел од нив ги публикувал во својата втора книга. На одреден начин го начнува прашањето за македонското женско поетско писмо од 19. век, на што потоа укажуваат Гане Тодоровски и Горан Калоѓера. Запишал оти народната песна била *отворена книга која луѓето ја носеле во себе и ја иееле во мигови на радост, жалост или на се денки*. Во првата книга (1860) посебно внимание посветил на предговорот во кој оставил бројни податоци за географско-етнолошките граници на Македонија, за народите кои живееле таму, за нивните меѓусебни односи и за јазикот на *македонските Бугари*.

Посебна страница во македонско-хрватските врски остваруваат браќата Константин и Андрија Д. Петкович. Постариот Константин дванасет години бил конзул на Руското царство во Дубровник. Меѓу неговите обврски била и грижата за православната црква и за верниците од градот и од неговата околина. На таа тема ја напишал студијата *Историски труд за српската православна општина во Дубровник* објавена во московското списание *Ruskaja Beseda* (кн.3, 1859, стр. 1-20). Дипломатската работа секако не му оставала време да им се посвети на своите големи љубови, литературата и науката. Првата своја песна *Момина клјатва*, напишана во 1852 година, во наредната 1853 година, најнапред ја објавил во *Цариградски вестник* и потоа во загрепска *Zora jugoslovenska* (кн. 2, 1853, str. 50-52). Кон неа придодал интересна забелешка за централните македонски гово-

ри. Како руски претставник земал учество во работата на меѓународната комисија која ги одредувала границите на Црна Гора. Нив им ја посветил книгата.10) Негови блиски пријатели биле дубровничкиот гроф, дипломат и писател Медо Пуциќ и славистот Перо Будман, автор на *Prakticne gramatike ruskoga jezika za samouke*. Како руски воспитаник и работник тоа на одреден начин секако и посебно ги поврзувало. Тие биле и тројцата претплатници од Дубровник на *Зборникот* на Миладиновци. Престојувал и во Загреб каде што другарувал со Мирко Боговиќ и Иван Кукуљевиќ Сакцински. Поетот и просветител Боговиќ, уредник на списанието *Neven*, објавил два патописа на Петкович за неговите средби со хрватските и словенските патриоти и за впечатоците од посетите во р^аб^аБубљана и Грац (бр. 27, 9 септември 1859 и во бр. 47,18 ноември 1859).

Соработката меѓу Петкович и Боговиќ била подолготрајна и плодна. Најдобра илустрација за тоа се информациите од списанието *Neven*. Неговата редакција во бројот 37 за 1852 година, им најавува на своите читатели оти ќе ги објави насловите на списанијата кои излегуваат во Петроград, кои нам детално ни ги достави нашиот добар пријател С. Димитриев Петкович. Четири броја потоа (бр. 41, 1852) публикуван е подолгиот попис *Različiti časopisi Petrogradski* (стр. 647-649) кој на посебен лист му ги доставил на Боговиќ во своето писмо. Бидејќи тој попис Боговиќ и го публикувал, може да се смета за прв научен труд на Петкович објавен во едно хрватско списание.џПосебен впечаток на Петкович оставил преродбеникот, поет, драмски писател, патописец и фелтонист, историчарот Иван Кукуљевиќ Сакцински. За време на престојот во Загреб, се запознал и со огромната вредност на библиотеката на Кукуљевиќ. Сметал дека во неа треба да ги достави и своите дела. Тоа го остварил и тие се во пописот на библиотеката. На Кукуљевиќ му биле познати сите работи што неговиот македонски пријател ги имал публикувано во 1852 и во 1853 година. Во својата статија *Неколку зборови за новата бугарска литература*, објавена во *Zagrebački katolički list* (br. 17, kn. 9, 1858, str. 134-138), набројува четири дела на Петкович. Меѓу неговите хрватски пријатели треба да се забележи и писателот Јосип Сундечиќ.

Андрија Д. Петкович како руски конзул за цела Хрватска и Славонија во Риека минал цели две децении (1873-1893). Бил мошне успешен, почитуван и одликуван дипломат. Извонредно комуникативен, остварувал средби со значајни личности на тогашниот општествен и политички, дипломатски и културен свет. Посебно ја одбележуваме средбата со црногорскиот кнез и голем поет Петар Петровиќ Његош во 1893 година. Земал посебно учество во културниот живот на градот, бил член на повеќе нејзини институции, работел на меѓународната културна соработка посебно со гостување на руски уметници и повеќепати бил донатор во акции за сиромашните и гладни луѓе.¹¹)

Бележитиот македонски револуционер, новинар и публицист Георги Капчев со публикување на книгата *Македонија или гласот на робот* (1898, Загреб) ја отвора новата страна на политичка соработка меѓу Македонците и Хрватите. Неговите патешта во остварување на целите и задачите на светото македонско национално револуционерно движење, по задача на ВМРО, го водат во родната Македонија, Бугарија, Романија, Русија, Србија, Италија, Словенија, Швајцарија. Неколку месечниот престој во Загреб во себе ја симболизира *лебедовата песна* на учениот и мудар охриданиец, по која како да исчезнува неговото македонствување. Единствено и само на хрватски терен светлоста на денот можела да ја види неговата тестаментална книга како својевидна и вредна претходница на Мисирковата *За македонците работи*. Ја имал моралната и материјална поддршка на многубројните хрватски пријатели. На страниците од весникот *Obzor* под заеднички наслов *Глас од Македонија* и со псевдонимот Галичанин ги објавил статиите кои потоа и ја создале содржината на *Македонија или гласот на робот*. За еден месец доживела три издања; две на хрватски и едно на бугарски јазик.

Во Загреб Капчев ќе го покрене и ќе издаде три броја на петнаесетдневикот *Makedonija*. Текстовите биле пишувани на хрватски, германски и бугарски јазик. Редакцијата на весникот *Hrvatska domovina* (Zagreb, br. 208, 23 studenog 1898, str. 1) во уводникот *За Македонија* меѓу другото, нагласува дека *наша должност е, не само затоа што станува збор за наши браќа, туку затоа што ние и самите не сме слободни, да го поддржиме секој обид за слобода. Затоа ја прифаќаме пригодата на на-*

шта општественост да и ја претставиме програмата на новиот весник, да ја образложиме и токму заради тие причини то препорачуваме новиот весник. Таа работа едноставно било невозможно да се збидне во друга земја. Одговор на тоа дава редакцијата, забележувајќи оти токму од тие причини господинот Капчев решил својот весник да го печати во Загреб, *зашто ние Хрватите немаме аспирации на тие турски покраини за кои покрај Турците, се борат уште и Бугарите, Србите и Грците, дури и Романците.*

Книгата *Македонија или гласот на робот* на Георги Капчев ја извршила сопствената мисија. Загреб бил извонреден центар од кој на европската јавност и дипломатија можел да им ја соопшти идејата за независна и слободна Македонија. А во неа на највредносен начин се сублимирани придобивките што ги проповеда просветителството. Автономијата на Македонија која ја гледа во рамки на една југословенска конфедерација, наспрема тогаш популарната балканска федерација, децидно ги бара самостојноста и слободата на Македонија како државна целина која има свој народ, двапати го користи и поимот нација, а нејзината традиција и континуитет имат и сопствена култура, литература, јазик и црква. Оттука и посебно инсистира за обновување на Охридската архиепископија.¹² Инспириран од револуционерната и пропагандна дејност на македонскиот пријател, поетот Аугуст Харамбашиќ ја напишал песната *Bugarскоj braći u Makedoniji* која била поместена како уведен текст во книгата на Капчев.

Во приопштување на хрватската литература во македонската книжевна средина посебно интересни се примерите со Евтим Спространов и Крсте Мисирков. Спространов ја превел поемата *Смртта на Смаил-ага Ченгиќ* од Иван Мажураниќ за кого запишал оти е *еден од познатите хрватски поети*, а најдобра творба му била токму оваа поема. *Објавувањето и било прифатено со највозвишени пофалби од целиот јужнословенски литературен свепл.* Делото го превел од неговото седмо издание, па емотивно забележал оти опеаниот живот и настаните во поемата го потсетиле на неговите доживувања, на времињата на турско-то ропство, па како ука и поука го *превел во име на браќата од Македонија, кои сеуште се наоѓале под јаремот.* Успеал две пе-

ења да објави во списанието *Искра* (год. 5, кн. 11, стр 513-528; кн 12, стр. 627-638). Посебно се интересирал за општествено-политичките збиднувања во Хрватска особено околу идејата за панславизам, односно за југословенско заедништво. Од тие причини подоцна ќе ја испее и песната / посвета *Радиќ* кого го имал за свој истомисленик од редовите на хрватската интелигенција. За него тоа бил искрен, праведен, мирољубив човек, кој работел за сите јужни Словени и оти сакал меѓу нив да владеат слободата, еднаквоста, братството, а нивното обединување да биде врз еднакви и слободни правила, да биде спроведено по пат на желба, а не по пат на сила.13)

Животните и творечки врвици на Крсте Мисирков блескотно ги сумираат искуствата на македонскиот 19. век и визионерски ги посочуваат патиштата во иднината на новиот македонски 20. век. Подготвувајќи го првиот број на списанието *Вардар* (1904) од хрватски на македонски јазик ја препеал познатата песна *Патник* од Петар Прерадовиќ. Добро го знаел севкупното дело на бележитиот илирски поет, па се поставува само по себе прашањето зошто токму таа песна ја одбрал за приопштување и објавување? Мисирков и Прерадовиќ по многу нешта имаат блиски судбини. Автобиографското во песната од една и нејзините пораки од друга страна, станале тестамент не само на поетот, туку и национален и културен народен манифест. Повикот на Прерадовиќ кон сите раселени и одродени чеда да им се вратат на својата татковина и на родното огниште, на сопствениот народ и на мајчиниот јазик, да се вратат во Хрватска јасно ги одразуваат мислата и смислата за националната стратегија за Македонија што ја имал Мисирков.14)

Македонско-хрватските книжевни и културни врски обострано го изградиле своето тројство. Хармонијата и совршенството, почитта и довербата, љубовта и соработката, редот и дистанцата ќе ги илустрираме низ два премера. Како вредности во кои се вклучило и нашето катадневие. Токму во оваа братска словенска земја светлината на денот можеле да ја видат златните и судбински книги на македонскиот народ. Од *Зборникот* на Миладиновци (1861), преку *Македонија или гласот на робот* од Георги Капчев (1898) до стихозбирката *Бели мугри* на Кочо Рацин (1939). Судбината ни малку случајно, туку со морална и матери-

јална поддршка за обелоденување на Рациновиите стихови ќе посака од Самобор да потече и забрзаниот развoтoк на современата македонска литература. По првиот препев на песната *Патник* од страна на Мисирков (1904), следува вториот препев на Гого Ивановски (Петар Прерадовиќ, *На родот и на јазикот*, изд. Култура, Скопје, 1967, стр. 9-12). Книгата на Прерадовиќ со децении ќе биде задолжителна лектира на многу генерации средношколци. По распаѓањето на СФР Југославија, пак ни малку случајно Гане Тодоровски ќе го понуди и третото нејзино помакедончување во 2003 година. Да констатираме оти песната *Патник* на Петар Прерадовиќ ја остварила сопствената историска мисија и во преломните времиња на македонската опстојба.

Македонската интелигенција стекнува европско образование. Европски се нивната мисла и размислувања, однесувањето, манирите и облекувањето, визиите за човекот, светот и животот. Нивна филозофија е цивилизацискиот модел во кој индивидуата, субјектот го искажува и го остварува своето *јас* наспрема колективното меморирање на *ние*. Тоа се егзистенцијалните мери во кои мислат и дејствуваат македонските просветители. Наспрема општествено-политичките состојби кои ги забавуваат сите движења и процеси во Македонија, а тоа историјата немилосрдно и жестоко го казнувала и го наплатава, погледите и чекорите итаат во Европа. Во човековото пресоздавање и превоспитување надминати се балканските норми на опстојба. Македонските просветители имаат извонредно добро образование и знаат по неколку класични и европски јазици. На нив не само размислуваат, туку и говорат, пишуваат и преведуваат. Да се присетиме на некои од нив: Партенија Зографски, Димитар В. Македонски, Григор Прличев, Димитрија Миладинов, Рајко Жинзифов, Јордан Хаџи Константинов Цинот, Константин Д. Петкович, Кочо Г. Молеров, Георги Капчев. Воведувањето на народниот јазик во книгите и во богослужбата не биле само мисла и акција на Крчовски и на Пејчиновиќ, на печатарот Синаитски, туку тоа се и народни дела. Нивни мецени биле македонските занаетчии и трговци.

Балканот бил зјапната понорница исполнета со мрак, нетрпеливост, омраза и злоба. Македонците точно знаат и затоа упорно се обраќаат кон бездушна Европа, оти нивни противни-

ци не се големите сили, туку први и најлутти непријатели се соседите Грција, Бугарија и Србија. Нивните интереси и пропаганди биле тестаментирани во минатите столетија, жестоко се пресметнувале со современоста, а иднината само навестувала нови делби и преселби, крварења на Македонија. Тие поразителни и болни вистини само ќе ги потврди во својот почеток новиот 20. век. Излегувањето во Европа не било ни малку лесно и едноставно. Две жестоко спротивставени страни кои ги имаат и ги почитуваат сопствените интереси и цели. Панславизмот кој се повеќе се наметнувал од романтичниот идеализам како сопствена идентификација го презел политичкото значење. На сопствена кожа тоа го почувствувале многу Македонци. Оценките биле непогрешиви, најчесто премолчувани, но разбрани, па се барале нови решенија. Движењето од втората половина на 19. век во преградките на сесловенската *мајка Русија* за обединување на сите Словени, православни и католици, следејќи ја прецизно руската национална програма се престорило во панславизам.

Заеднички за словенските народи биле стремежите за ослободување од ропството и отворање на новата историска страница во која неминовно се наметнале себеспознавањето и величеството на јас кои се надградувале на традицијата и континуитетот на секој народ како посебна целина. Тогаш апсурдно е да се постави прашањето за било какво обединување. Верувањата во братската помош биле целосно уништени. Поддршката на *православните браќа* биле лаги и лицемерие, интриги и афери. Макеата Русија не била заинтересирана за македонското прашање. Своите интереси едноставно и долгорочно во таа *заборавена земја* ќе ги реализира преку *балканските државички* Грција, Бугарија и Србија. А од нив Македонците бегале како од оган. Во средината на 19. век ни малку случајно се појавило и унијатското движење кое ветувало подобар живот и иднина за македонскиот народ. Делбата меѓу панславизмот и илиризмот била неминовна.

Наспрема сите делби и недоразбирања, конфронтации и битки македонската интелигенција била единствена во барањата за остварување на сопствените вековни идеали за автономија на Македонија. Концепциите за балканска или југословенска, за федерација или конфедерација се логички стапки во тие проце-

си. Меѓу два огна мудроста се состои во изборот меѓу поголемото и помалото зло. Зошто во *мајка Русија* никој не сакал да го слушне Константин Миладинов за публикување на *Зборникот* со народни умотворби, а бил руски студент, ниту пак Георги Капчев, кој исто така студиите ги завршил таму, ја пропатувал речиси пола Европа, ама пак никој не му подал братска рака да ја објави *Македонија или гласот на робот*. Рековме оти во животот категоријата случајност не постои. Така Загреб и Хрватска станале македонистички центри. Можело послободно да се дише, јасно и гласно биле говорењето и дејствувањето. Возвратната мера и во тие меѓуодноси имала сопствена цена. На пример за бискупот Штросмаер не била проблем неговата материјална поддршка на *Зборникот* на Миладиновци, таа била безначајна, но долгорочни и трајни биле интересите на неговата дипломатија.

Хрватскиот илиризам и македонското просветителство оствариле извонредно добра соработка и резултати. Посредно или непосредно во неа биле вклучени од македонска страна најзначајните имиња како Константин Миладинов, Константин и Андреја Д. Петкович, Георги Капчев, па Григор Прличев и Кузман Шапкарев, до Евтим Спространов и Крсте Мисирков. Првенците секогаш се оние кои ги поставуваат патиштата по кои својот народ го водат во слобода и иднина. А тие на македонско-хрватските книжевни и културни врски им ги даваат полното значење, вредност и трајност. Единствено со можноста да се биде слободен човек кој во себе го има среќниот човек. Настрана од политиките и дипломатиите, постои една би рекле, олеснителна околност. Да не ви бидат разграбени народот и земјата. А тоа извонредно впечатливо го покажува и цитираниот уводник на *Хрватска домовина* по повод појавувањето на првиот број на списанието *Македонија* на Георги Капчев.

Стратегијата на македонските интелектуалци бара да бидеш свој и на своето. Да опстојуваш на сопствениот корен, со и за својот род и пород. Во тие и такви процеси имале подоста помош и од хрватските собраќа. Најмногу токму тие ги прифаќале во својата татковина, па иако и самите биле под ропство, никогаш не ги забравиле ни моралната ни материјалната поддршка кон другиот за изјава и пројава на неговиот национален иденти-

тет. Притоа ја имале географската положба да бидат голема врата за влез во Европа. Не биле себични, неа ја отворале како можност и за раскрилување на другиот. Науката ги отфрла емоциите и чувствата, а единствено ги признава и ги прифаќа историските аргументи. Тогаш и само првичен поглед на местото и значењето во врските меѓу хрватскиот илиризам и македонското просветителство ја покажува бесмислената споредба за придонес во таа смисла на Грција, Бугарија и Србија. Врските меѓу два народа, држави и култури ја имаат вредноста ако се заедничко исчекорување во цивилизацијата на човештвото. За жал и старите и новите правила си опстојуваат како такви и во нашиов 21. век.

1. Валентина Миронска-Христовска, Македонското прашање во литературниот 19. век, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2009, стр. 39.
2. Валентина Миронска-Христовска, Просветителството во Македонија, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2005. Од истата авторка да се види Македонската преродба, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2007.
3. Goran Kalogjera, Prilozi istraživanju makedonske povijesti književnosti, izd. Sovremenost, Skopje, 2009, str. 9.
4. Харалампие Поленаковиќ, Во екот на народното будење, изд. Мисла, Скопје, 1973; Студии за Миладиновци, изд. Мисла, Скопје, 1973; Студии од македонскиот фолклор, изд. Мисла, Скопје, 1973; Студии за македонскиот фолклор, изд. Македонска книга, Скопје, 1988; Студии за Миладиновци, изд. Македонска книга, Скопје, 1988; Книжевно-историски прилози, изд. Македонска книга, Скопје, 1988; Студии од македонскиот фолклор, изд. Култура, Скопје, 2007; Во екот на народното будење, изд. Култура, Скопје, 2007; Студии за Миладиновци, изд. Култура, Скопје, 2007; Книжевно-историски прилози, изд. Култура, Скопје, 2007; Во зборот на современиците, изд. Култура, Скопје, 2007.
5. Goran Kalogjera, Hrvatsko-makedonske književne veze, Izdavački centar, Rijeka, 1988; Hrvatsko-makedonske književne veze, Drugo dopunjeno izdanje, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 1996; Хрватско-македонски литературни врски, изд. Современост, Скопје, 2008; Južnoslavenska književna prožimanja, izd. Matica hrvatska, Rijeka, 1991; Komparativne studije makedonsko-hrvatske, izd. Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2000;

- Braća Miladinovi - legenda i zbilja, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2001; Браќата Миладиновци легенда и стварност, изд. Современост, Скопје, 2005; Racin u Hrvatskoj, izd. Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2000; Poveznice makedonsko-hrvatske, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2006; Prepoznavanja, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2007.
6. Васил Тоциновски, Коренот, изд. Современост, Скопје, 2008, стр. 60-70.
  7. G. Kalogjera, Prilozi istraživanju makedonske povijesti književnosti, str. 81-94.
  8. Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Приредил Блаже Конески, изд. Мисла, Скопје, 1987.
  9. Гане Тодоровски, Веда Словена, изд. Македонска книга, Скопје, 1979.
  10. Миролуб М. Стојановиќ, Константин Д. Петкович и Црна Гора, изд. Македонска книга, Скопје, 1987.
  11. Irvin Lukežič, Povijest riječkih konzulata, izd. Adamić, Rijeka, 2004, str. 91-94.
  12. Васил Тоциновски, Предвесници, изд. Академски песат, Скопје, 2009, стр. 37-83.
  13. Валентина Миронска-Христовска, Интересот на Евтим Спространов за хрватската литература, Македонско-хрватски книжевни и културни врски, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2009, стр. 99-106.
  14. Vasil Tocinovski, Makedonski prepjevi pjesme Putnik Petra Preradovića, Hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze, izd. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2008, str. 139-148. Истото во Коренот, изд. Современост, Скопје, 2008, стр. 16-25.

КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ ВТЕМЕЛУВАЧ НА МАКЕДОНСКО-ХРВАТСКИТЕ КНИЖЕВНИ И НАУЧНИ ВРСКИ

Времето и просторот во кои се појавува македонската библиска книга *Зборникот* на браќата Димитрија и Константин Миладиновци претставуваат совршено единство. Книгата го отвора патот на македонскиот романтизам кој длабоко навлегол во својата зрела фаза со зборот на мајчиниот македонски говор. Таа и таквата постапка децидно ја заоруваат најдлабоката бразда во конституирање и афирмација на македонската национална мисла и акција. Неговите естетски вредности се оној предзнак кој ќе предизвика првичен и поинаков однос на старата и одважна дама Европа оти некаде на далечниот Балкан постојат заборавени еден народ - Македонци и една земја - Македонија кои ете одеднаш ги откриваат и уверливо ги потврдуваат сопствените традиции и континуитет. Далеку од нејзините очи и срце тие стенкаат под ропство со столетија и жилаво опстојуваат. Библиски непокорни и неуништиви со лична потврда на тезата оти на почетокот бил и вечно останал зборот. Во тоа совршенство се отвораат и првите страници на македонско-хрватските книжевни и културни врски како миг на сопствената современост/актуелност кои се моќна алка со минатото како традиција од една и со иднината како обврска од друга страна. Нема и не постои поубедлив аргумент не само за македонствувањето, туку и воопшто за постоењето и за опстојувањето задоено со мајчиното млеко како свет благослов и како траен аманет и завет.

Тоа комплексно прашање извонредно добро и мудро го покажува и докажува Наташа Аврамовска. Всушност би рекле, таа го пишува тестаментот за публицистичката дејност на Константин Миладинов. *Нејзината конечна објава по самобитната народност би можела конкретно да се формулира: Самобитноста на македонскиот културен идентитет може да се утврди во утврдувањето на сопствениот културен идентитет*

на син на усното женско предание. Во деветнаесеттиот век тоа е начин да се огласи сопствената самобитност вон западната вкрстеност на идентификациските маркери, какви, на пример, во Македонија практикува турската истражна постапка при легитимацијата на своите испитаници: **Грк или Бугарин? / Патрик или Егзарх?** А дека тоа значи радикално нова објава, која Миладинов ја изнесува во своето последно публицистичко огласување, Предговорот кон **Зборникот на народни песни**, ќе илустрира и самото потсетување на односот на Кирил Пејчиновиќ кон женското знаење/паметење во првите децении на 19 век. Она што во основа на Пејчиновиќ му пречи во неговата сатанизација на женското паметење е токму неговитот народен, фолклорен карактер кој ги памети и предхристијанските, пагански култови и обичаи. Двогласно со Крчовски ја осудуваат **бесовската**, односно, **дјаволска** народна песна, чиј митски светоглед, кај Цинот, во неговите граѓански просветителски заложби е рехабилитиран низ неговата граѓанска профилација.¹⁾

Непроценливото македонско духовно богатство е сочувано и така е запишано од македонската жена. Дека ова најмалку е податок од формален карактер, тестаментално тоа го покажува Аврамовска. Легитимацијата на културното постоење во социјалниот статус на жената – чуварка на акустички компромираното знаење на заедницата е легитимација на културната само-битност содржана во усноста на заедницата. Макар графички неразличиви, запишани со исто писмо, подведени под исто татковинско презиме, имено, како **бугарски** – македонските песни во **Зборникот** на браќата Миладиновци ги препознаваме по акустичката блискост со која се огласува нашиот мајчин јазик. А за тоа не е потребно да бидеме лингвисти. Дури ниту писмени. Акустичката слика/знаење на нашата општествена врска е претпоставка на секое наше разбирање, препознавање и огласување. Со **Зборникот** на Миладиновци самобитноста на македонската култура стапува во светот на легитимните идентитети на начин на жена. Овој начин на опстојување Нибеска Тимјанова на Андреевски лапидарно ќе го формулира: **Мое име – твоје презиме**. Веројатно оваа култура има веќе и несвесно антиципирано нешто од женското вековно историско ис-

куство. Но она што уште еднаш сакам да го нагласам е тоа дека во Предговорот на овој **Зборник** на тоа искуство Константин Миладинов во неговото аргументирано излагање му избирава легитимитет.2)

На трнливиот пат кон остварување на животниот сон на струшките браќа нивниот *Зборник* да биде отпечатен оти само така може да биде и трајна национална трага за мислата и смислата на нивните животни и творечки врвици, помладиот Константин неминовно се здобил и со вредноста за потврда на една друга негова историска мисија. Даровит и работлив, истраен и мудар, секогаш со потребни дистанца и мера во извршување на обврските и задачите во отворање на страниците за разбирање, почит, доверба и соработка меѓу Македонците и Хрватите ја презел на себе позицијата на основоположник. Во полната и најубава смисла на зборот Константин Миладинов е втемелувач на македонско-хрватските книжевни, културни и научни врски. И таа улога не е само татковински долг и задача. Високо се издигнува над тоа ниво и ги добива најсветите, единствени и незаменливи мајчински атрибути кои ги открива и посведочува прва и првично Наташа Аврамовска. Тоа мајчинство нежниот и кревок, но упорит и доследен млад Македонец го потврдува со секој збор и во секоја постапка.

Во животот нема случајности. Егзистенцијата точно ги измерила и ги премерила сите нешта во човекот, животот и светот. Значи, нема никакви отстапувања и од седумесечната ѓаковачка приказна за Константин Миладинов и Јосип Јурај Штросмаер. *Константин беше вонредно мил, скром, тих и притоа мошне интелегентен. Тој би претставувал гордост за секој народ. Ако имаше среќа да живее, сигурно би станал полезен на својот напатен народ. Се сеќавам, во многу случаи, одушевен од неговите ентузијазам, го бакнував како свој мил и еднороден син. Можам да ве уверам дека неговата смрт ми причини огромна жалост*, запишал Штросмаер. Според неговите сведочења почитуваниот и сакан *штитеник* на татковската грижа и совети умеел да одговори со мајчинска грижливост. *При сегашниве услови во кои се наоѓа нашиот народ, не само свештениците, туку и ние цивилите треба да сме свештеници. Не само по нашите можности да ја шириме просветата и да го подготвуваме народот*

за слобода, туку и да се жртвуваме ако е потребно, да ги положуваме нашите животи и крвта за својот народ, што не е секако помало дело од свештенството. Секоја работа во животот има своја сопствена цена. И пак во име на мајчинството никогаш не останал должник, туку сите сметки ги подмирил, та му биле чисти и мирни совеста и соништата, му останале свети идеите и идеалите.

Средбата и соработката меѓу Миладинов и Штросмаер не е само важна, туку би рекле таа е елементарна/пресудна алка меѓу хрватската и македонската култура. Така беа воспоставувани и беа зацврстувани плодотворните врски меѓу македонските и хрватските културни труженици во духот на Штросмаеровата словенска мисла. Тоа беше во мошне важното раздобје во историјата на македонскиот народ кога во шеесеттите години на 19 век, како плод на преродбенското движење, почна да се поставува прашањето на литературниот јазик. Во тоа настојување особено важна улога одиграле браќата Миладиновци кои со својот **Зборник** на усното поетско творештво потврдуваат еден аспект од македонската книжевна традиција. 3) Средбата со Штросмаер е нешто секако посебно. Не само што бискупот ветил помош, туку го советува, или уште поточно го наговорил Константин целокупниот материјал кој бил запишан со грчко писмо, да се препише/напише со кирилично писмо и со него да биде подготвено изданието со што на најдобар начин може да се покажат карактеристиките на јазикот на кој песните и биле испеани. 4) Така оваа соработка ги потврдила и светлите и мрачни, или секако подобро речено убавите и грди нешта. Како потврда повеќе оти нема случајности во егзистенцијата. Покрај оваа задача и заслуга, несомнена е заслугата на бискупот во афирмација на *Зборникот* ширум европската културна и научна јавност, без неговото име и авторитет таа секако не би го имала тоа ниво, како што мораме да се однесуваме критички и кон сопствената понизност за гревот на бискупот во преименување на светата македонска книга. Според народната мудрост особено гревот, како и другите нешта се простуваат, но, не се забораваат.

На средбата во Виена младиот Константин Миладинов доаѓа со сопственото вредно и вредносно искуство. Обемниот материјал на *Зборникот* и безуспешните обиди тој да биде публи-

куван му ги покажале сите лица на животот и на светот. Не ретко тие и таквите сознајби го доведувале и до очајание. Го има преводот на книгата *Православни црковни братства во Југоисточна Русија* од Јоан Флеров. А во него на најубав и највредносен начин е посведочена мајчинската грижливост. *Константин Миладинов и гради свој јазичен стандарт, го образложи него квалификувано во Предговорот кон Зборникот и добро го примени во придружните текстови кон Зборникот и особено во сложениот превод на Православните црковни братства, направен некоја година (1858) пред појавата на Зборникот. Така преводот и овој пат се покажа како значаен во изградбата на јазичната норма, како што беше тоа случај и во првите години на веќе официјално кодираниот македонски литературен јазик, во времето кога имаше далеку повеќе преводна одошто оригинална литература (од публицистика до белетристика).*⁵ Со него се грстката песни кои го посведочуваат како прв и значен, како вистински македонски лиричар и романтичар. Пријателствата и соработката со широк круг на познати и почитувани слависти од Русија, како и со словенофили од други земји. А сето тоа му било добро познато на Јосип Јурај Штросмаер.

Подготвувајќи го за печат *Зборникот* Константин Миладинов меѓу другото, природно ја почувствувал потребата за нови творечки заложби. Приопштувањето и посебно комуникацијата во една нова, друга и беспоговорно поинакви/различни културна и јазична средина и традиција бараат додатни напори. Така се јавила потребата да се напише уводен/предговорен текст со кој би требало да се објаснат и да се протолкуваат бројни прашања. И идејата и реализацијата се во Гаково. Во овој свој текст како да го заокружува светото тројство на сопственото публицистичко дело: Предговорот кон *Православните црковни братства во југоисточна Русија*, предговорот или коментарот на ракописот од архивата на Охридска архиепископија и Предговорот кон *Зборникот* на народни песни. Првиот критичко-научен прилог во македонската лингвистика и критичка рецепција на книжевноста извонредно добро го проследува и го коментира Весна Мојсова-Чепишевска. Условната поделеност на *Предговорот* опфаќа два дела. Македонската лингвистичка мисла е назнака на првиот, а македонската критичка рецепција на книжевноста е

знак на вториот дел. Така теоретскиот квалитет произлегува од фактот што овие неколку странички ја даваат поетиката на народната песна во чии рамки најпрвин се фрла акцент на културолошкиот аспект, а потоа исклучиво на литературниот и тоа преку генологијата и вереологијата. Сите поместени песни во **Зборникот** се слушани од жени, со што Константин укажува на една специфика на македонската народна песна. Посебно провокативни се некои негови констатации со врска со улогата на жената во чувањето и негувањето на фолклорната традиција. 6) Посебно задржувајќи се на народното оро смета дека тоа е училиште во кое се усовршувала македонската народна поезија. Со оваа своја констатација тој укажува не само на литерарниот, туку и на музичкиот и тоа и на инструменталниот (преку звукот на гајдата или другите свирби) и на вокалниот (преку пеението) и секако на драмскиот аспект (преку описот на самото оро) при изведбата на народната песна. Што значи дека овој дел од текстот научно се проширува во полето на музикологијата и кореографијата. 7) И тука не ретко, како по некое напишано правило редовно го забораваме мајчинството, имено да си припомниме и за третиот брат од славната семејна лоза Наум Миладинов, еден од шесте синови на Султана и Ристе Миладиновци.

Научната мисла е едногласна во оценката оти во *Предговорот* Константин Миладинов покажува и потврдува високо филолошко и фолклористичко знаење и умење со што ќе ги постави трајните темели на македонската фолклористичка наука. Класификацијата на песните, завршниот дел кој се чита како прв прилог во критичката рецепција на книжевноста, и секако притоа, во оваа така именувана мини-поетика не пропуштил да проговори за едно клучно прашање какво што е поврзаноста или интерлитералните соодноси остварени во облик на интертекстуални корелации. Следејќи ги Миодраг Друговац и Гане Тодоровски, Мојсова-Чепишевска заклучува оти не е нескромно на Константин Миладинов да се гледа како и на основоположник на современата македонска критичка мисла. 8) Пишувајќи на зададената тема Георги Сталев е дециден: *Двата последни дела од Предговорот, колку и да се различни по содржина, ни се чинат и денеска најинтересни: едниот го има значењето на прво-*

тност во строго научна смисла и се однесува на прашањето за класификацијата на народната поезија во нашата наука; другиот е еден вид импресионистичка размисла за суштината на народните песни, при што - пак во научна насока – се даваат, опишуваат стиховите во метрички рамки.9)

Но, и тоа не било доволно за комуникација и уште повеќе за соодветна прифатливост на *Зборникот* во новата/новите културни и јазични средини. Така Константин Миладинов станал и автор на првиот македонско-хрватски диференцијален речник. И идејата и реализацијата се во Гаково. Со чест и гордост можеме да гласноговориме оти во овој проект тој на најубав начин ги вградил своето знаење, стрпливост, вештина и умешност или едноставно чудесно ја споил својата личност на даровит човек и на зналец. Првата информација за речникот е на страниците од весникот *Pozor* а кој би требало да биде од помош на хрватските читатели за подобро разбирање на македонското народно творештво. Оваа лексикографска работа на Миладинов ни малку не е неочекувана и изненадувачка. Еден од неговите највредни и најдобри проследувачи Горан Калоѓера забележува оти *имајќи го предвид неговото солидно образование, не би требало да се сомневаме во неговите можности да состави еден ваков речник кој навистина бил потребен, од причина што Зборникот првентивно и во најголем дел бил распространет токму во Хрватска. Врпочем, Константин планирал да се обиде и како граматичар, па затоа и треба да веруваме дека речникот во суштина е негово дело со асистенција на еден или повеќемина образовани Хрвати.10)*

По првата објава подолго време, иако *Зборникот* бил рекламиран, во сите новинарски известувања за неговиот проект во Гаково нема ниту збор. Тоа секако потврдува оти тој на почетокот не бил дел од неговата концепција, туку подоцна, при неговото завршување се наметнал сам по себе. Константин што е најверојатно, лично се зафатил со таа работа и имал намера да објави речник со околу 2000 збора. За време на престојот во Гаково Константин можел во бискупската библиотека да ги види делата на некои хрватски лексикографи, па нивните речници да ги земе како пример за својот.11) Притоа во прилог на ваквите пишувања да додадеме оти во Константиновата библиотека со-

чувани се Мажураниќевата *Slovnica hervatska* и Бабуќевата *Slovnica ilirska*. Мудрецот и зналецот го идентификува и Оливера Јашар-Настева устакнувајќи дека замислувал еден вид диференцијален речник, речник кој би содржел помалку фреквентни зборови и дијалектизми, т.е. зборови карактеристични за македонскиот јазик и следователно непознати за новата јазична средина во која се објавувал **Зборникот**. 12)

Никогаш работите не можат да бидат одредени, уште помалку детализирани до крај. Така од повеќе објективни и познати причини заради обемот на *Зборникот*, неминовно дошло и до скратување на речникот. Така *вистинскиот речник* од најавуваните а со тоа очекувани две илјади збора, светлината на денот ја видел во едно скромно и скратено издание од 461 збор. Од неговото публикување имал намера и наполно да се откаже, но во последен момент како да се предомислил и сепак ја вградил скратената верзија во целината на книгата. *Гледано од денешен јазичен аспект добар дел на зборовите застапени во речникот можат да се определат како архаизми или дијалектизми или пак зборови карактеристични за јазикот на народната поезија... Објаснувањата на хрватски се повеќе од добри, преводот е коректен, а синонимите, кои понекогаш се придоддени, можат да се карактеризираат како добро одбрани и соодветни. Разгледувајќи го овој Константинов речник во неговата скратена верзија не можеме да се ослободиме од впечатокот оти и овој прилог во **Зборникот** го сработил многу добро и оти со помош на лингвистички образован свештеник или семинарист (или повеќемина) успешно го завршил. Константиновата работа на речникот и неговото настојување македонските зборови да му бидат што соодветно протолкувани на хрватскиот читател, укажува на неговото чувство за благодарност и почитување што ги чувствувал кон народот во чија што средина го остварил едно од капиталните дела на македонската култура и литература.* 13)

Понекогаш некој детал останува незабележан. Навидум тоа нешто мало и безначајно одеднаш во контекст на зададената тема има мошне битно место и значење. *Зборникот*, пишува Борислав Павловски имал и одредена социолошкокултурна мисија во (јужно)словенски контекст. Еден од аргументите за вакво

тврдење е пописот на имињата на претплатниците направен/подреден по градови. *Интересно е оти сите градови со имињата и презимињата и со титулите или професиите на претплатниците се напишани со латиница до Белград по што имињата на преостанатите градови и претплатници се печатени на кирилица. Било тоа знак на очекувана јазична толеранција во контекст кој претендирал на сесловенско поврзување... Списокот на претплатници е своевиден социокултуролошки феномен што би требало да биде објаснет во контекст на она време и прилика. 14)* Од денешно гледиште тој список е пред се интересен попис на историски релевантни личности меѓу кои се и грофот Медо Пуциќ, Аугуст Шеноа, Ватрослав Јагиќ, Петар Прерадовиќ, доктор Јанез Блајвс, Антун Мажураниќ и други.

Следејќи го примерот на својот брат Димитрија Миладинов, татко на македонското просветителство, кој со несебична помош и лични заложби успеал многу млади и даровити Македонци да ги испрати на студии во странство со стратегија оти утре ќе бидат предводници на својот народ во неговото цивилизациско исчекорување и во избиравање на сопствените национални и социјални права и слободи, таква мисија врз себе презел и Константин. *Бискуповата приврзаност кон Константина можеби најдобро ја потврдува примерот кога бискупот ја прифатил Константиновата молба да прими неколкумина младици од неговата татковина на студии во загрпската семинарија. 15)* Ни малку случајно Загреб и неговиот Универзитет во периодот меѓу двете светски војни прераснуваат во најголем и најзначаен македонистички центар. Почетокот е конкретен: *првите македонски студенти во Загреб доаѓаат благодарјеќи на Штросмаер, кој со тоа ја угодил молбата на својот иттитеник Константин Миладинов да прими на школување во Загреб неколкумина млади Македонци. 16)*

Периодот во Гаково и работата над *Зборникот* е исполнет и со многу нови пријателства. Тоа се луѓе и соработници од кругот на Јосип Јурај Штросмаер. А тоа значи оти тие се пријатели и на младиот Македонец, а меѓу кои се Иван Кукуљевиќ Сакцински, Фрањо Рачки, Таде Смичиклас, Антун Јакиќ, па Мато Шабариќ, Стјепан Бабиќ, Иван Сик. Во тој круг од пријатели е и Јурај Тортинац. Проследувачот на нивните врски Мирко Ќу-

риќ нагласува дека нив ги поврзува Штросмаер за време додека Миладинов е во Ѓаково и интензивно работи на *Зборникот*. Вочува неколку интересни податоци како идентификација во нивните животни и творечки врвици. Додека биле живи Миладинов објавил 14, а Тортинац публикувал 17 стихотворби. Ниту еден од нив притоа не се потврдил со самостојна поетска книга. Нивната поезика е идентична и е под знакот на романтичарско-просветителските заложби. И неколку податоци од биографијата на Тортинац кои ги допираат целите и задачите од работните обврски и на Миладинов. По завршување на гимназијата во Винковци, богословското образование го продолжил во Ѓаково и Пешти. Како капелан минал во повеќе хрватски градови, а во 1850 година станал прв секретар на бискупот Штросмаер, па жупник во Брод на Сава. Во 1856 година бил поставен за раководител на бискупската канцеларија во Ѓаково, потоа каноник, опат, голем препошт и најпосле ректор на Ѓаковачката семинарија.17)

Појавата на *Зборникот* на браќата Миладиновци на светлината од денот во 1861 година, е страница испишана со златни букви. Таа ги отвори магичните порти и ги покажа широко отворените патишта на развоток и на иднина за македонската книжевност. Како традиција и континуитет на сопственото национално македонско препознавање и пресоздавање. Предупредувајќи и на врвното правило оти со сопствениот мајчин македонски јазик трајни сведоштва остануваат само вистинските високи естетски вредности. А тоа тие го покажаа и на збор и на дело. Ја потврдија нивната совршена хармонија. Во таа лебедова песна со едноставно и лесно за помнење име *Зборник*, со петте страници *Предговор* и со првиот македонско-хрватски диференцијален речник,18) и секако притоа со акциите за кои стана збор младиот Константин Миладинов моќно и неповторливо ја испиша и сопствената творечка страница. Со почит и респект, со дарба и мудрост во време и во простор хрватски ги воздигна чудесните бедеми како втемелувач на македонско-хрватските книжевни и научни врски. Тука би ја преадаптирале мислата/оценката на Гане Тодоровски кога пишувајќи за *Предговорот* во *Зборникот* во негов стил гласноговори меѓу другото, оти со право можеме да констатираме дека овој прилог го маркира првиот македонски правопис. Да бидеш прв и првичен е света мисија. Тоа едностав-

но е благослов. Тоа е само мајчинство. А во седум месечниот престој во Ѓаково со народниот благослов Кон стантин Миладинов што ќе му допреше раката, се позлатуваше. Во тоа нема ни претерување, уште помалку била каква измама. Ако еднаш фрленото семе постојано дава нови плодови, тоа ќе рече имало зошто да се биде човек и да се човекува. А на таа миладиновско-хрватска нива во времињата потоа ќе дојдат новите македонствувања и на Георги Капчев и на Кочо Рацин. Тој златен конец си го везе сопственото писмо до денешни дни. Го испишува и нечујно потпевнувајќи постојано потсетува на неговиот втемелувач Константин Миладинов. Како да говорат неговата мисла и срце во еден постојан напор да бидат и да опстојат во еден ист чекор. Во еден глас со една единствена порака. Зашто во еднаш и кратко дадениот човечки живот ништо не е повторливо. Еден и единствен си останува и Македонијата Константин Миладинов.

1. Наташа Аврамовска, Белешки за публицистичката дејност на
2. Исто, стр. 170-171.
3. Милан Могуш, Важна алка меѓу хрватската и македонската култура, *Dani braće Miladinov / Денови на браќата Миладиновци* (1998. - 2007.), приредил Благоја Јовановски, nak. *Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2008, str. 51.*
4. Josip Bratulić, Josip Juraj Strossmayer i braća Miladinov, *Dani braće Miladinov, str. 107.*
5. Трајко Стаматоски, Јазичната норма на Константина Миладинов, Димитрија и Константин Миладиновци (140 години од смртта), стр. 45.
6. Весна Мојсова-Чепишевска, Првиот критичко-научен прилог во македонската лингвистичка и критичка рецепција на книжевноста, Димитрија и Константин Миладиновци (140 години од смртта), стр. 87.
7. Исто.
8. Исто, стр. 89.
9. Георги Сталев, За судбината на *Предговорот* во *Зборникот* на Миладиновци, Димитрија и Константин Миладиновци (140 години од смртта), стр. 35-36.
10. Goran Kalogjera, Braća Miladinovi – legenda i zbilja, nak. Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2001, str. 79.
11. Исто.

12. Оливера Јашар-Настева, Лексикографски обид на Константин Миладинов, Животот и делото на браќата Миладиновци, изд. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1984, стр. 287.
13. G. Kalogjera, isto, str. 81-82.
14. Borislav Pavlovski, Konstantin Miladinov – od Struge do Stambola, Konstantin Miladinov, Да видам Охрид, Струга да видам / Da vidam Ohrid, Strugu da gledam, Priredio, pogovor napisao i bilješke sastavio Borislav Pavlovski, nak. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj i Zavičajna naklada *Žakan Juri*, Zagreb – Pula, 2001, str. 110-111.
15. G. Kalogjera, isto, str. 61.
16. Blajoga Jovanovski, Hrvatsko-makedonski odnosi kroz stoljeća, nak. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb – Osijek, 2002, str. 70.
17. Mirko Ćurić, Konstantin Miladinov i Juraj Tortinac, Dani braće Miladinov, str. 67.
18. Tome Sazdov, Vera Stojčevska-Antić, Dragi Stefanija, Georgi Stalev, Borislav Pavlovski, Makedonska književnost, nak. Školska knjiga, Zagreb, 1988, str. 128.

МАКЕДОНЦИТЕ И РИЕКА

Во хрватско-македонските културни и политички врски посебно место и значење има и древната Риека. Почетоците секако датираат од 9. век со прогонот на учениците на сесловенските просветители светите браќа Кирил и Методиј. Риечкото и истарското подрачје се ценатр на глаголашите. Токму пишаниот збор како осознаен народен, мајчин македонски говор во војувањето на просветителството ќе ги обнови тие врски и десет столетија потоа. Во 1861 година во Загреб под меценство на знаменитиот бискуп Јосип Јурај Штросмаер ќе излезе од печат капиталниот *Зборник* на Димитар и Константин Миладиновци. Оваа библиска книга за Македонците светлината на денот единствено можела да ја види во Хрватска. Оттука по цела Европа биле разгласени вистините за забораената и поробена Македонија. Меѓу многубројните хрватски претплатници бил и Антун Мажураниќ кој во таа година бил директор на риечката гимназија. Со недели печатењето на *Зборникот* интензивно било рекламирано во дневниот печат, што само по себе го предизвикало љубопитството на секој учен Хрват. Најпосле како што пишува Горан Калоѓера тој можел конечно да се соочи со делото на младиот и за многумина таинствениот приредувач кој ги уживал големите симпатии на еден од водечките личности во хрватската црква, мецената *J. J. Штросмаер*.¹⁾

Појавата на *Зборникот* на Миладиновци бил издавачки настан на годината во Хрватска. На тој настан не можел да остане рамнодушен и Мажураниќ. Неговото образование и интереси, подеднакво пројавувајќи се како добар автор на граматика, дијалектолог, лексикограф, проучувач на глаголицата, книжевен историчар и доследен илирец имал извонредна можност да запознае нешто ново и дотогаш непознато. Познат по неговата студиозност, не само со кабинетска туку и посебно со теренска работа, со истражувања, точно знаел оти има можности за анализа на големо лексичко богатство. Секако посебно го интригирал и македонско-хрватскиот речник објавен на крајот од *Зборникот*.

Тоа е она што го сработил и Мажураниќ. Најпосле, имајќи го Зборникот во свои раце, *Мажураниќ го разбрал и тоа оти станува збор за дело што претставува необично богат поетски извор, за книга со која може да се проникне во народниот јазик, неговата историја и дух.*²⁾ Зошто притоа не се зафатил со детална анализа на јазикот што сосема природно можела да се очекува од него, Калогера смета дека тоа веќе го имал направено Станко Враз во списанието *Коло* (1847) со текстот за јазикот на песните што ги добил од рускиот фолклорист Виктор Григорович по неговото патување во Македонија и во Бугарија, а во кој ги искажал карактеристичните елементи на македонскиот (бугарскиот) говор.

Посебно е значајна перцепцијата на едно дело во друга културна и јазична средина. Колку тоа се вклопува во нејзината традиција и континуитет, дали покажува и докажува нешто, а можеби да извршува и одредена функција. *Мажураниќ првентивно Зборникот го доживеал како еден вид афирмирање на културните вредности на големата Илирија и како вистински илирец го прифатил Зборникот како вредносен придонес на илирското книжевно богатство. Со илирски убедувања, заговорник на големата Илирија во која според концепцијата на идеолозите влегувале сите јужнословенски народи, па така и Македонците, Мажураниќ позитивно ги оценил уметничките и културните димензии на Зборникот. Останува и натаму загатката, независно од Вразовата студија за јазикот на македонските песни, зошто Антун Мажураниќ писмено не реагирал на бројните предизвици што ги нудел Зборникот, како во јазична, така и во книжевна смисла. Мислиме оти одговор за тоа треба да се побара точно во риечкиот период од неговиот живот кој како на научник и не му одговорал целосно зашто бирократијата во неговата работа, партиските обврски и расправиите со Трдина едноставно го оддалечувале од неговите примарни интереси. Во тоа можеме да ги побараме причините што еден автор на граматика, дијалектолог, акцентолог, лексикограф и книжевен историчар не одговорил на предизвикот кој го нудел Зборникот на браќата Миладиновци.*³⁾

Возвратната мера постои. По претплатата на *Зборникот* врската меѓу Антун Мажураниќ и Константин Миладинов не

била прекината. Во оставнината на Миладинов се наоѓа и Мажураниќевата *Slovnica hervatska za gimnazije i realne škole, dio 1, Rečoslovlje*, што Константин ја купил во Загреб и со себе ја однел во Македонија. Бискупот Јурај Добрила од Пореч се претплатил на единаесет примероци од *Зборникот*, како потреба секако за неговите свештеници во Истра. Негувањето на почит и љубов кон народниот јазик и традицијата за собирање на усното народно творештво меѓу другото, се причина за претплата. Риечанецот Фрањо Влах, свештеник и учител, Калоѓера го одредува како најтаинствен и најинтригантен претплатник на книгата на Миладиновци. Ваквите именувања се однесуваат на малубројните податоци за неговите животни и творечки врвици. Мажураниќ, Добрила и Влах се едно мало делче од големиот број претплатници за *Зборникот* кој бил првенствено потврда за приврзанооста или дури за сервилноста кон богатиот мецена и бискуп, ќе констатира Калоѓера, а дури потоа и интерес за сето она што *Зборникот* го носел во себе.

Најдолги и плодородни врски со Риека остварил бележитиот македонски просветител Андреја Д. Петкович. Научната мисла досега го истакнувала податокот дека Петкович како руски конзул во Риека минал едно кратко време кое едвај исполнувало две години. Млад и неискусен, со поетски и со преведувачки амбиции, тоа ќе рече оти економијата и трговијата како првенствени работни обврски му биле непознати и туѓи. Не можејќи да одговори на задолженијата извлечени се заклучоците оти можеби самиот заминал од таа должност или пак по одредена наредба бил повлечен. Но, истражувањата на Ирвин Лукежиќ откриваат многу нови и непознати страници од животот и од работата на овој учен и вреден, даровит и доследен патриот Македонец. Тој го заменува досегашното сознание за оние две неуспешни дипломатски години на Петкович во Риека со податок дека бил мошне успешен, почитуван и одликуван дипломат за двете децении минати на оваа одговорна задача.4)

Тоа беше вистински предизвик да појдеме во потрага по нови вистини од животот и делото на Андреја Д. Петкович.5) Во таа работа беше вклучена и студентката Наташа Вељак со изработка на завршниот труд.6) Во него беа поместени и преводите од италијански на хрватски јазик воглавно на материјали објаве-

ни на страниците од дневниот весник *La Bilancia*. На должноста руски конзул во Ријека, Петкович стапил во 1873 година. Бил именуван како конзул за цела Хрватска и Славонија. Само што дипломирал и како млад човек од дваесет и шест години ја презел оваа ни малку лесна и едноставна дипломатска работа. Поточно, царот Фрањо Јосип Први, му доделил, како на дворски советник, во почетокот на април 1873 година *exequatur* за извршување на должноста руски конзул. Риечката поморска губернија потоа го прифатила и го соопштила споменатото назначување. Младиот Петкович како руски конзул во Ријека останал цели две децении од 1873 до 1893 година. Во животот на градот оставил бројни и неизбрижливи траги.

Македонскиот поет и преведувач, општественик, родољуб и руски дипломат Андреја Д. Петкович полнозначно го живеел риечкото катадневие. Живеел шеесет години. Своите најубави години ги минал како руски конзул во Ријека. Една третина од животот го минал во овој град, од дваесет и шестата до четириесет и шестата година. Дали можеби се тоа децении во кои ја доживеал сопствената афирмација како дипломат, притоа жртвувајќи ги писателските амбиции е прашање без одговор. По младешките студентски поетски и преведувачки изблици, можно ли е тие наскоро потоа да згаснале! Како познат хуманист на риечкиот градоначалник во 1876, 1877, 1880 и 1881 година му подарил по педесет форинти за сиромашните граѓани. Во 1875 година се запишал за редовен член на Народното читалиште во Ријека. Во деветесеттите години во градот почести биле гостувањата на руски уметници. На двапати во 1890 и во 1895 година, биле организирани концерти на рускиот народен хор на Димитриј Славјански. Познатата руска певица Ѓаксон имала солистички концерти во 1892 и во 1896 година. Два концерти исто така, одржал и хорот на Надин Славјански. Во нивната организација и со своето присуство за време дипломатската работа до 1893 година, секако активен учесник е и Петкович.

Како извонредно комуникативен човек остварувал средби и пријателства со значајни личности на тогашниот општествен и политички, дипломатски и културен европски, хрватски и посебно риечкиот свет. Како една можна илустрација посебно ја одбележуваме средбата со знаменитиот Петар Петровиќ Његош

при крајот на месец мај од 1893 година во Риека. Успесите од работата на конзулот Петкович не останале незабележани и ненаградени. За негово време извозот на руската нафта и петролеј преку риечкото пристаниште бил во постојан пораст. Тоа е најдобра потврда за успехот на Македонецот чија првостепена задача биле договорите и контролата на трговските работи во интерес на руската држава. При крајот на септември 1887 година, преку тогашниот декан на риечкото конзуларно собрание, преку кралскиот министерски советник и гувернеровиот заменик на баронот Абел де Лилиенберг, му била врачена посебна благодарница од Беч.

Во тоа време во Хрватска, неговиот постар брат Константин Д. Петкович од 1861 година, бил руски конзул во Дубровник на која должност останал цели петнаесет години. На патувањата по земјата стекнал многу добри пријатели и соработници: Мирко Боговиќ, Иван Кукуљевиќ, Људевит Гај, Медо Пуциќ, Јосип Сундечиќ, Павлиновиќ, бискупите Калоџера и Штросмаер. Така судбината посакала браќата Петкович три години заедно да ги минат и да ги прошируваат и надградуваат и македонско-хрватските општествени и културни врски. Биле блиску еден до друг и секако можеле многу заеднички акции за иднината и за перспективите на својата татковина заеднички да ги планираат. Да се потсетиме дека заедно со грофот Пуциќ и Перо Будманија, бил третиот претплатник од Дубровник на *Зборникот* на Миладиновци како вредносна потврда за неговото внимателно следење на сите културни и политички настани кои подразбираат афирмација за неговиот народ и на неговите писатели.

Македонскиот просветител Константин Д. Петкович како учен и даровит човек, како редок зналец ја имал сопствената возвишена цел за просветување на својот македонски народ. Настојувал колку може повеќе да го доближи и да го воведо во семејството на културните, политички и економски подобро ситуирани словенски народи. *Петкович бил свесен оти почнува една акција во која можностите за успех во тоа негово време биле минимални, меѓутоа не се повлекувал. Барајќи примери и совети за својата просветителска дејност, Петкович се одлучил да појде на патување по словенските земји, учејќи од изворите, посебно запознавајќи се со научници и писатели на кои за*

совет и за помош им се обраќал без стеснување. Својот престој во Загреб и во Дубровник го искористил за создавање на пријателства со водечките луѓе во областа на културата и науката а што останало забележано во хрватските списанија од тоа време. Петкович како научник, просветител и политичар дејствувал во корист на афирмација и зачувување на словенските култури во подрачјето на Балканот, длабоко убеден оти со тоа придонесува во зближување на јужнословенските народи, во што ја гледал можноста за национално и за културно ослободување на Македонија.7)

Животните и творечките врвици на браќата Константин и Андреја Д. Петкович неретко се единични. Нивните карактери со својата сродност уште повеќе ги зацврстиле меѓубратските чувства и односи. Честопати науката го повторува и нагласува заедничкото дејствување и акции на учените и мудри Македонци. Отворени и комуникативни, секогаш подготвени за дијалог и соработка, да прашаат и да дадат совет насекаде биле омилен и почитувани. Во годините од службување во Риека и во Дубровник не е можно да не се посетувале, разменувае искуства и договарале идни проекти. Едноставно нивната творечка љубопитност и трудољубивоста не ги оставале да мируваат пред секогаш новите предизвици на времето и состојбите во словенството. Проучувањето на кореспонденцијата на браќата Петкович веруваме оти ќе ги потврдат ваквите претпоставки.

Бележитиот македонски општественик и револуционер, новинар и публицист Георги Капчев по професионални обврски на светто македонско револуционерно дело, во 1898 година во Загреб ја остварил својата македонска лебедова песна. Соработувајќи во дневниот весник *Obzor* се серија написи *Глас од Македонија*, со трите издадени броја на петнаесетдневникот *Македонија* и со трите изданија на своето капитално дело *Македонија или гласот на робот* станал опасност на властите и полицијата. Со сила морал да го напушти Загреб, во кој ги оставил сопругата со трите мали деца и нивната баба, нејзина мајка, и го отворил патот за Швајцарија каде требало да ги направи потребните подготовки за одржување на јавно разгласениот Македонски конгрес во Женева. По кратко време патот го довел во Риека. Според решението за негово протерување од земјата можеме да претпоставиме дека во овој град се задржал цели две седмици.

Според пишувањата на Данчо Зографски тука се сретнал и водел разговори со угледниот историски политичар Вјекослав Спинчиќ и претпоставката оти стапил во пријателска врска со црногорскиот емисар Мишо Поповиќ, аѓутант на кнезот Никола. Овде сам и пред многубројни неизвесности ја дочекал и Новата 1899 година. На 5 јануари ја напуштил Риека и отпатувал за Анкона. Архивските истражувања даваат за право да претпоставиме дека петнаесетдневниот престој во Риека почнал околу 20 декември 1898 година до заминувањето на 5 јануари 1899 година. Капчев по задачи на ВМРО патувал во многу градови на Хрватска, Словенија, Србија и Босна и Херцеговина. Насекаде имал бројни пријатели и соработници. Тие му биле не само најдобрите можности за остварување на неговите патриотски задачи и цели, туку и сигурна заштита од прогоните на власта и полицијата. Токму со нивна морална и материјална помош ги остварувал бројните задачи од своето македонствување. Неговото име и акции биле поддржувани и одбележувани во весниците и списанијата. Тие и такви симпатии најдобро ги потврдува уводникот во весникот *Hrvatska domovina* (Загреб, бр. 208, 23 ноември 1898, стр.1) по повод излегувањето од печат на првиот број на *Македонија*.

Во древната Риека со богата слободарска и револуционерна традиција немирниот и љубопитен дух на Капчев ја имал можноста за средби со старите и да стекне нови пријатели и приврзаници. Со себе ги носел и ги раздавал *Македонија или гласот на робот* и *Македонија*, а идниот Конгрес веќе бил доста разгласен. Сами по себе тоа биле доволна причина за средба и разговор, и секако позитивна провокација за освојување на нови простори. А нив Георги Капчев максимално ги користел со своите ученост и мудрост, информираност и говорништво, со чистото и предано родољубие и знаењето на повеќе јазици. Секако тој е познат револуционерен деец и воин на пишаниот збор кој секаде бил добредојден. Поинаку не можело да биде и во Риека.8)

Патиштата на судбината основоположникот на современата македонска литература Кочо Рацин ќе го доведат и во Риека. Во Окружниот суд во Сплит на 2 март 1929 година, прекинат е судскиот процес против Кајо Парач и Рацин обвинети дека под-

готвувале атентат против кралот Александар и како учесници на комунистичкиот конгрес во Дрезден. Од богатата кореспонденција дознаваме оти по излегување од затворот, Рацин испратил разгледници до родителите и до Рахилка Фирфова во Велес. Поштенскиот жиг упатува на тоа дека истиот ден со патничкиот брод *Белград* ги продолжил своите бескрајни патувања. Во дописката до Раца датирана со 3 март 1929 година, Сплит, и потпишана со инцијалите Б. Љ. се обраќа со *другарке*: ... *Клечам побожно пред сенаката на вашиот лик, и искрено молам за прошка – за сите недолжности што досега ги чинев кон вас. Доста беше бунило: дојдов до свест, и ја согледав сета неправда на тие мои непромислени гестови, кои сакаа... каменот да замириса на крем... / За се искрено се раскајувам, и ако сакате да ми простите, речете му го тоа на Н. Б. Немам душа за подлости, ниту пак очи за нивен поглед: искреноста му ја поклонувам секому. И ако сте и вие тоа, вратете ми го во надомест. / За вас имам сега почит – којашто им е рамна на боговите; и ништо освен тоа. / Простете ми го чинот на Бесмислата! Се беше дело на нешто – а јас негов извршен елемент... / прочитавајте! Ве моли... И тоа го прави во име на познатата бесмртна љубов (Б. Љ.) од која ќе произлезат двете стихозбирки *Стихови од младините* и *Антологија на болката*.*

Во текот на ноќта до саканата Рахилка напишал уште една разгледница. Таа има децидни податоци Сплит – Сушак, палуба на бродот *Белград* и 4 март 1929 година. Ја потпишал со К. Рацин. Единствената реченица и бара и порачува: ... *До колку сеуште случајно се сеќавате на мене – примете го ова за спомен од моите одесеји...9)* Неговиот проследувач Горан Калоѓера луцидно запишал оти тоа на жалост, биле ретки мигови на опуштеност, смиреност и сонување за што во годините кои доаѓаат нема да има време. Властите и полицијата будно го следат секој негов чекор, затворите се постојано разјапнати и мора да мисли на сопствената сигурност. Од разгледницата на сушачката панорама се распознаваат граничниот мост, индустрискиот и пристапништен дел исполнет со бродови.10)

Според датирањето може да се констатира дека Рацин секако едно попладне, а можеби и ноќ, минал во Сушак чекајќи го возот за Загреб. Ваквите размислувања ги потврдува разгледни-

цата со панорама на Максимир која на 7 март 1929 година, ја испратил до Фирфова. Се поставува прашањето зошто младиот Рацин своето патување од Сплит за дома го протегнал и го направил долго што само по себе подразбира мачнина. Патувал по море до Риека, потоа со воз преку Загреб и Белград до родниот Велес. Во барањето можен одговор Калоѓера нуди мошне оригинални и прифатливи тези. *Разгледницата од Сушак, односно нејзиниот текст, во кој Рацин, зборувајќи за себе, ја открива жедта за нови сознaji кои нормално ја вклучуваат и карактеристичноста на поделената Риека што можело да го потсетува на распарчената Македонија. Желбата за знаење, од раната младост длабоко вкоренета во битието на овој автодиктат, инспирирана и со младешката желба за авантури, го повеле Рацин на пат кон Риека, односно Сушак каде стигнал на 4 март 1929 година. Притоа не смееме да забораваме дека, покрај природните љубопитство и младост, Рацин во себе ги носи уште не разгранетите компонентни на поет и бунтовник, за што исто така ни говорат малкуте реченици од разгледниците.11)*

Младиот Рацин пее оти одново се бара себеси и новото. Неговите разгледници до Раца се исполнети со поетски изрази или асоцијации на поетскиот сензибилитет кој го носел во себе. Да обрнеме внимание на некои елементи, на пример на морето, нагласува Калоѓера. Поетското во него не можело а да не реагира на морето, неговата боја, природа, силовитост и благод. Третата дописка потпишана е со Рацин и нема никакви други податоци. Тоа е нова уште една нова песна за Раца во стих и проза настаната во тие мигови. ... *Полноќ, тивка, маѓосна, како суса коса... Звезкот месечко и распаните ѕвезди се гоштеваат заедно со мене (другари мои) на гордата катарка закачени се како обелиск, додека морето шуми... шуми.. Ах, визии, Сон! Ме следии и овде, сенко на мојот ум, низ оваа ноќ, додека плаче крвта во вените мои по оние лудо расфрлани денови со крик од Болката и пламената Љубов – по две очи и две усни... Подбивај ми се. Речи ми дека сум улав. Ох, што ли можам – тоа мојата крв ме прогонува!... 12)*

Невозвратената љубов логички се доживува со соништа и фантазија. Со желбата за авантура и за спознавање на новото му

тревало некое време да ги расчисти сопствените сметки, да се преиспита самиот себе, па да добие во време и се упатил кон Риека. Така го доживеал Сушак како стопански, културен и политички центар на Приморјето, град со седум конзулати, богатството и блесокот наспрема бедата и гладувањето. Секако најубавите мигови биле оние минати на Трсат, од каде се откривала панорама на Сушак *Дека престојот на Сушак бил напорен, со оглед на сомневањата кои го разјадувале, потврдува и почетокот на текстот од разгледницата што и ја пратил на Фирфова каде меѓу другото пишува: А овде дојдов целиот уништен... и одново почнав да се барам себе. Тоа наведува на фактот оти сушачкото попладне го минал во длабоко преиспитување на самиот себе, на своите можности, политичките определувања и односот кон Фирфова.*13)

Но, несомнено оти размилувањата на Горан Калоџера точно повикуваат на прецизно читање на младиот Рацин во неговите *Стихови од младините* и *Антологија на болката*. Сушачкото попладне е миг од неговото динамично, растргнато и неизвесно опстојување. Но, во него ја имаме и самопотврдата на еден млад и заљубен човек, несигурен во себе, полн со комплекси во однос на своите врстници средношколци, свртен кон поезијата, романтичар во душата, поет по вокација.14) Тоа се години на скитања и преиспитувања, барање на самиот себе, сопственото искуство како ука и поука, учење на грешките, и она што секако најтешко можел да го совлада или поточно да се адаптира на партиската дисциплина. А таа само по себе ќе побара одрекувања и жртви во творештвото. Индивидуалната човечност и сензибилитет кои биле посебност на младиот Рацин во потрага по сопствената мера ќе го оживотворат и она негово магично сушачко попладне.

Двете децении на рускиот дипломат Андреја Д. Петкович сами по себе оставиле многубројни и неизбришливи траги во Риека. Од позицијата на работното место и посебно со отвореноста и срдеченоста на карактерот остварувал контакти, пријателства и акции кои не можеле а да не бидат запишани во летописот на градот. Како хуманист материјално ги дарувал сиромашните. Посебно биле забележани неговите заложби во културниот и просветниот живот, како и на планот на меѓународната културна соработка. Годишите минати во Риека како третина

од севкупните негови животни и творечки врвици колку се непознаница за него како книжевен деец, толку повеќе со новите истражувања го откриваат како извонредно успешен и ценет дипломат. Секако дека негов гостин бил и постариот брат Константин Д. Петкович кој можел лично да го запознае и доживее овој енигматичен град.

Со интерес и внимание градот го пречекал и примил револуционерот, новинар и публицист Георги Капчев. Неговата општествена и посебно онаа лево ориентирана револуционерна и бројна средина (се мисли на Риека, б. м.) е добро запозната со работата и со успехите на младиот Македонец. Можеле да го запознаат и да бидат со него, да пријателуваат и да дебатираат. Ги имале истите идеали во извојување на сопствените национални и социјални права и слободи, во афирмација на вистините и потврда на македонскиот и на хрватскиот идентитет. За Капчев не говореле само неговиот *глас од Македонија* на страниците од весникот *Обзор*, посебно споменатиот уводник на *Хрватска домовина*, двете изданија на хрватски јазик на книгата *Македонија или гласот на робот*, трите броја на петнаесетдневникот *Македонија*, бројните најави за новото списание *Македонец* и особено за Македонскиот конгрес, туку уште повеќе со почит и респект за него разгласувале многуте негови хрватски пријатели, истомисленици и соработници. Така од него можеле и да го добијат она што го создал како новинар и публицист, како грижник за судбината и иднината на својата татковина Македонија. Петнаесетината дена од крајот на 1898 и почетокот на 1899 година што ги минал во Риека, каде ја пречекал и Новата 1899 година, на симболичен начин го завршува хрватскиот период од животот и дејноста на Капчев. Како што запишавме тој период всушност е неговата неповторлива лебедова песна. Судбината ќе посака големата врата од таа македонска одисеја да се затвори во Риека. Но, токму оттука со заминувањето за Анкона и оттаму за Швајцарија се отвора и новата врата кон нереализираниот Македонски конгрес. Затоа градот не е само попатна станица, туку судбинска мера зашто во животот случајности не постојат.

Судбински се и неколкуте часа од почетокот на пролетта во 1929 година што младичот Рацин ги минал во Сушак. Време кога бил во постојана потрага по новото и по сопственото споз-

навање. Романтичар и идеалист, безутешно заљубен кој за свое го земал името на саканата девојка подарувајќи и така бесмртност, а стиховите ги испишувал со сопствената крв. Кој е тој, што бара од / во животот! Революционер и поет пред нови искушенија, недоразбирања, одрекувања, бојкот. Омаловажуван и премолчуван. Како да ја претчувствувал смртта, сопствената предвремена погибија. Брзал што повеќе да сработи и да остави во еднаш и кратко дадениот човечки живот. Но, на овој долг и мачен пат од Сплит до Загреб, од Белград до родниот Велес, се решил за мала воздишка. Почувствувал потреба за самопроверка и самопресоздавање. Она што било и минало го знаел, било премерено на кантар. Мигот / миговите во Сушак се мера за мир и спокојство, тие се привремена состојба. Сегашноста како нераскинлива алка на ука и поука со минатото и на обврска со иднината. По кој пат, на која страна! Останале поетовите зборови на дописните картички до најблиските и најмилите како болен крик од неповторливоста на човекот и на животот. А одговорот ниту денеска не е познат. Судбината била одредена и е крст на гороломникот Кочо Рацин. Запишавме оти во животот случајности нема.

Нештата во животот го следат сопствениот континуитет. Па така и во новите времиња судбината на македонствување ќе посака нивното организирано дејствување својот почеток да го има не на друго место, туку токму во Риека. На 11 јануари 1991 година, време на распаѓање на големи државни и политички системи, биле поставени темелите на првото Македонско културно друштво *Илинден*. Притоа не смее да не се забележи податокот дека тоа е формирано и пред појавата на Заедницата на Македонците во Република Хрватска. Создавано и ете во протек од цели две децении градено со заеднички македонско-хрватски сили и умеења.¹⁵) Од академската 1983/1984 година Горан Капогера на Филозофскиот факултет во Риека ги почнал предањата по македонски јазик и литература. Во учебната 2008/2009 година обновен е Лекторатот по македонски јазик на кој се предаваат пет предмети и од неговиот старт тој е најголемиот македонистички центар во светот. Еднаш фрленото семе во дамна минатите векови од нашите мудри и добронамерни претходници постојано дава нови плодови.

1. Goran Kalogjera, Braća Miladinovi - legenda i zbilja, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2001, str. 64.
2. Isto, str. 65.
3. Isto, str. 66.
4. Irvin Lukežić, Povijest riječkih konzulata, Adamić, Rijeka, 2004, str. 91-94
5. Васил Тоциновски, Предвесници, Академски печат, Скопје, 2010, стр. 16-22.
6. Nataša Veljak, Andreja Petkovič u Rijeci, završni rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kulturalne studije, 2010, str. 26.
7. Goran Kalogjera, Hrvatsko-makedonske književne veze, drugo izdanje, dopunjeno, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 1996, str. 88.
8. Васил Тоциновски, За некои нови сознајби од животот и дејноста на Георги Капчев,
9. Кочо Солев Рацин, Поезија, Избрани дела, избор, редакција и предговор Гане Тодоровски, изд. Наша книга, Скопје, 1987, стр. 317.
10. Goran Kalogjera, Racin u Hrvatskoj, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2000, str. 26.
11. Isto, str. 27.
12. Преводот е на Гане Тодоровски, К. Рацин, Поезија, стр. 23, 25.
13. G. Kalogjera, isto, str. 29.
14. Isto, str. 31.
15. МКД *Илинден* 1991-2001, уредник Владо Настески, изд. МКД *Илинден*, Риека, 2001, стр. 317.

ЖЕНСКОТО ПОЕТСКО ПИСМО НА МАКЕДОНСКИОТ 19. ВЕК

Во севкупноста на задоцнетите македонски општествени и културни процеси во 19. век логички се вградува и литература. Времето одминува и никогаш повеќе не се враќа. Тоа ќе рече оти пропуштеното или изгубеното тешко се пополнува. Заитани кон европските простори, едеи и резултати македонските автори стануваат свест и совест на сопственото време и широко отворен пат во иднината. Образовани, даровити и зналци во својата дејност и книжевна работа ги обединуваат просветителството, романтизмот, реализмот и модернизмот. Како обид да се надокнади изгубеното време, да се надминат поразите за самобитноста и идентитетот на Македонија, да се совладаат туѓите интереси и пропаганди во сечењето на корените од традицијата и континуитетот на македонствувањето. Македонската литература во тоа за неа преломно и противречно столетие, без сопствена државна автономија и македонски книжевен јазик, ги негува и развива речиси сите жанри, од поезија, проза, драма, критика и есеистика, патопис, полемика, литература за деца и млади, превод. Единствено недостасува романот. Создавана во најголем дел на туѓи јазици и независно од тој битен јазичен исказ нејзина единствена и голема тема е Македонија. Тоа е свездата патоводителка во сите исчекорувања кон придобивките на човековата цивилизација. И што е секако најбитно, а мора и потребно е тоа да биде нагласено и постојано преповторувано дека со своите естетски вредности македонската литература активно и рамноправно се вклучува во тековите и резултатите на големото семејство на балканските и европските литератури. Поемите *Сердарот* и *Скендербег* на Григор Прличев во семојни компаративни проследувања и вреднувања на пример со *Смртта на Смаил ага Ченгиќ* од Иван Мажураниќ или *Горскиот венец* на Петар Петровиќ Његош ги добиваат апсолутните предност и вредност.

Во краткиот увод *Полногласна поворка песнопојци* кон изборот на македонската народна и уметничка поезија од 19. век Гане Тодоровски ќе запише: *Македонската поезија во текот на 19. век се создавала на пет до шест јазичи, меѓу кои бездруго доминирал македонскиот - мајчиниот јазик на повеќето застапени поети, главно зачувани на нивото на роднокрајните дијалекти на авторите, бидејќи единствена јазична норма (литературна, официјална) во текот на минатиот век, Македонците се уште немаат. Придонесот на овие поети коишто пишуваат на централните македонски дијалекти, се разбира, е од посебна важност, бидејќи тие го забрзуваат со своите прилози решавањето на неодложното јазично прашање, клучно за конечната кристализација на македонската етничка самобитност и државна независност.1) Со право во својот избор Тодоровски рамноправно ги вклучува непосредните производители на песната индивидуални творци, оние нејзини непорекливи креатори и осмислувачи, и – нејзините интерпретатори од сој, народните пејачи, и – нејзините грижовници со тапија: собирачите на народната песна, вардачите на усната традиција, врвните почитувачи на народната уметност. Сите тие, како песнотворци, песнозналци и служеле на поезијата по своему, според сопствените можности, знаења и умења, но, и служеле исклучиво од името на една непореклива љубов.2)*

Панорамата на македонската поезија во 19. век на Гане Тодоровски недвосмислено говори и разјаснува во која мера и низ каков ритам низ времето се осмислувал нашиот литературен континуитет и дека корењата на македонската литература и нејзиното историски најафирмативно жанровско подрачје – поезијата, се присутни, длабоки и животворни.3) Во опстојните анализи и особено во суптилните и многусложни синтези за македонскиот 19. книжевен век Горан Калоѓера повикувајќи се на споменатиот проект на Тодоровски го забележува присуството на женското поетско писмо.4) Се отвора едно ново поглавје од опстојбата на македонската литература. Во првите редови од *книжевната преродба* се и девет авторки: Евта Богданова, Илинка Везенковска, Дафина од Просеник, Депа (Деспина) Каваева, Ѓурѓа Котева, Цвета Мазнеова, Митра Миладинова, Арса Стрезова и Зица Цепенкова.5) Оваа завидна бројка не открива

само женски поетски креатори и осмислувачи, народни пејачки и грижовнички со тапија, врвни почитувателки на народната уметност, песнотворки и песнозналки според именувањата на Гане Тодоровски, туку покажуваат и докажуваат мера која што е многу повеќе од катадневен поетски вознес. Нивните животни и творечки врвици потврдуваат поетеси за кои литературата не е само задача на времето, обврска од денот, туку тие имаат сопствена творечка лабораторија, поседуваат и остваруваат осмислен писателски концепт и носат само своја филозофија во уметноста и умешноста од пресоздавање на мајчиниот збор.

Во македонската библиска книга *Зборникот* на браќата Димитрија и Константин Миладиновци посебно место и значење има нивната внука Депа (Деспина) Каваева. Во предговорот на првото издание (Загреб, 1861) Константин Миладинов со забелешката дека *најновеќе песни се слушани во Струга, од Депа Каваева* го дава најголемото признание за авторката со голема и несекојдневна поетска дарба. Едноставно се запишало за неа оти била одбрана од природата да памети и да импровизира. Таа грижливо ги собирала народните песни, ги интерпретирала на свој сопствен и неповторлив начин, била прв и највреден соработник во подготовките на *Зборникот* во кој нејзини се сто и педесет песни. Овој податок сам по себе е најuverлив аргумент на возвратена љубов од Каваева, мајка и е една од сестрите на Миладиновци, кон нејзините вујковци Димитрија и Константин. Читаеме дека била бистроумна и со голема смисла за опсервација, по природа била мошне чувствителна и копнежлива. Умеела постојано да сонува. Како што тоа го умеат родените и големи поети. Творештвото не само што непресушно извира од животот, туку песната возвратно се преселува и едноставно станува живот. Научната мисла со сопствените аргументи кои ги надминале душата и срцето, кажуваат дека таа му била тајна свршеница на Григор Прличев и оти имала коавторство во неговата незаборавна песна *Во илјада и седумстотин шеесет и второ лето*. Незаборавна била секако и нејзината љубов кон поетскиот гениј на македонскиот 19. век. Деспиновиот летопис кажува дека се закалуѓерила многу млада, во монашкиот ред го зела името Касијана, а како причина се наведува неостварената љубов со Прличев.

Депа (Деспина) Каваева секако најмногу можеме да ја откриеме и препознаеме во нејзините песни. Во нив живее и копнее полнокрвно, се отвора како школка, мисли и расудува, покажува и мудро предупредува. Нејзината лирска и мечтателска природа како да се пресоздава во нејзините песни и тие создаваат една неделива целина. А во нив како по некое напишано правило главна хероина е жената - мајка, сестра, баба, љубовница или измамница. Во *Јана и санцето* младата и убава девојка прераснува во симбол на честитост и мудрост. Тие добиваат егзистенцијална димензија со универзални вредности обединети во човековото мислење, говорење и дејствување. Совершенството и хармонијата како да зрачат и значат од секој стих на песната. Светото тројство јасно го заокружуваат и покажуваат трите жени во песната: убавата Јана, мајката сонце и бргозборницата Свездоденица.

Таа однапред како да била предодредена за големи и свети нешта. Се родила на Велигден, ја крстиле на Ѓурѓовден, првиот збор го изустила на Спасовден, заодила на Петровден. Затоа кумата и ја моли убавата девојка да оди *дење без убрус и ноке без свешча* оти можела да ја догледа сончевата мајка и да ја посврши за јасното сонце. Молбите и советите не биле сослушани, па се случило она што го претскажувала кумата. Три години збор не кажала. Тогаш сончевата мајка мислејќи оти онемела Јана, советувала да ја земат Свездоденица бргозборница. Јасното сонце ја послушало мајка си. Под еден кров се нашле двете. Додека Свездоденица месела леб, Јана и светела со свеќа. *Дегиди мори слепа слепачке, / Ако си нема та не си слепа, / Изгорела ти тонките прсти*, луто прекорила Свездоденица. На навредата со својата вистина одговорила Јана: *Дегиди мори Свездоденице! / Јас ни сум нема, јас ни сум слепа, / Туку не зборвам, атер си држам, / Прва година Ches сум чинила, / Ches сум чинила на мојот татко; / Втора година на мила мајка; / Треќа година на јасно санце, / Бог ми ја убил моја свекрва, / Зашч не почека Ches да досторам, / Тук те донесе тебе овдека*. Кога ги слушнала нејзините зборови се налутила сончевата мајка и ја истерала бргозборницата. Филозофијата на опстојбата луцидно припомнува оти изговориот збор тежи и боли, повредува и вечно се помни. Затоа пред да биде изговорен се мери и премерува и со вистинска мера јавно се кажува.

Злото и лошитолокот во човекот како да се носат во себе со самото раѓање. Во *Свети Петар и мајка му* тоа уверливо е покажано во карактерот на жената. Каква била цел живот, таква останала до последниот чекор во него. Свети Петар тргнал за прошка во рајот божји, а по него и мајка му со молба да ја земе та и таа да се причестела. Синот одговара оти не може да бара причесна и веднаш предупредува оти за неа биле отворени само вратите на пеколот, а рајските биле затворени. Кога беше мајко млада ти ми беше крчмарица, го следиме дијалогот меѓу мајката и синот и дознаваме за нејзината злочеста природа. На сиромашните кои доаѓале да пијат во меана не им давала токму ока и чисто вино, туку го мешала со вода. Како кума на своите мали крсници не им носела дарови. Имала многу стока, на сиромав не давала. Земала брашно на заем, а кога го враќала мешала полу брашно, полу пепел. Ќе земала пипер, ама чист пипер никогаш не враќала туку ќе искршела ќерамиди и го мешала. Го молела синот да и прости, знае оти била грешна, та за неа нека се моли да оди во рајот.

Синот се обидел да ја откупи грешната мајка. Го пресекол и русото перче да го продолжи појасмото за да ја извлече од пеколот. За милата Петрова мајка се фатиле многу луѓе да побегнат од пеколот. *Вратете се, грешни души! / Мене син ми ме изваат; / Ја со мене не ве сака.* Зборот не бил доречен, појасмото се скинало. Сите излегле, таа пропаднала на дното во пеколот. Човекот има еден, краток и неповторлив живот. А животот е тоа што самиот ќе направи од него. На злото вечна возвратка му е злото. Таа вистина кон мајката ја упатува нејзината рожба. Свети Петар само покажува оти вистината исто така е една. *А егиди мила мајко! / Како стори, да си најдеш; / Не сакаше рај да видиш, / Рај да видиш, рај да најдеш, / Во пеколот фодуличина.* Поетесата како ненематлива поука од мудроста на безимениот народен гениј извлекува оти што ќе посееш тоа и ќе жнееш (*Како стори, да си најдеш*). Градацијата оти и натаму до среќата на единката, на субјектот која нема никаква смисла ако таа не е дел од колективот (*грешни души*) кога подадената рака на синот останува празна (*Не сакаше рај да видиш, / Рај да видиш, рај да најдеш*). Злото не оди само до тоа да соседот да му умре козата. Не било задоволно ни по вадењето на двете очи. Самонаредбата

да бидат извадени двете сопствени очи не е губење на светлоста на денот а со тоа и на радоста од животот, туку да не мора да се гледа другиот. Двете песни на Каваева ги земаме како пример кој јасно ни посведочува авторка која човекот, животот и светот ги согледала во нивната комплексност и сложеност. Оттука многузначноста на егзистенцијата не се воспејува со нејзините основни бои црно и бело.

Антологиската песна *Момето одит на езерото* е химна на младоста, убавината и љубовта. Нејзиното совршенство можеме да го илустрираме и од формална страна на песната која има три нерамномерни по бројот на стихови строфи (првата има шест стиха, вториот дел е катрен, третата строфа е петостишие). Со две ведре в раце и ведро на глава момето оди на езерото да налее бисерна вода. *Да му измие беќару носе, / Да му измиет, дур до колена, / Да му избришиш со бела риза.* Повторувањето оти момето оди на езеро да налее бисерна вода се всушност исчекување и возбуда. Во катренот таа треба *Да му измиет беќару лице, / Да му избришиш со ал шамија.* По нозете и лицето во завршната строфа момето треба *Да му измиет беќару раце, / Беќару раце дур до рамена, / Да му избришиш сос бело чевре.* Рацете се симбол на прегратка во која се зародува љубовта. Депа (Деспина) Каваева со одбрани и премерени зборови создава неповторлива песна за патот до возвишената љубов. Таа е прва, чедна, вечна исполнета со префинета еротика. За таа и тој се одбрани посебни зборови за именување – моме и беќар. Она што треба да се случи меѓу нив е бисерна вода. Во неа се откриваат сите убавини но и страсти кои несетно навлегуваат како топол ветар во мислата, душата и телото на момето и беќарот. Ќе му ги измие нозете дур до колена, па лицето, а потоа и рацете дур до рамена. Зоните на неповторлива возбуда и наслада се отворени. Нозете ќе бидат избришани со бела риза, лицето со ал шамија и рацете со бело чевре. Белото покажува на нивната чедност, ал шамијата треба да ја заврзе во слатка тајна љубовта (соединувањето) на момето и беќарот.

Во *Девојко, девојко, моме црнооко* го проследуваме љубовното натпејување меѓу двајца млади. *Девојко, девојко, моме црнооко! / Не стој спроти мене, изгорев за тебе!* Гори лудо, гори и да изгориш, одговара девојката и кажува оти таа љубов нема

иднина. Не ја дава мајка и зашто тој е сиромав и нема кука. Во одговорот момчето јасно порачува оти среќата на човекот не е само богатството. *Ти не гледај кука, тук гледај јунака, / Јунак куќи правит, тој куќи расивит.* Во животот многу нешта како дошле, така и отишле, како никогаш и да не биле. Но, постојат исто така нешта кои се вечни и ги оплеменуваат мислата и срцето во нивните заеднички чекорења. Завршните стихови од обраќањето на момчето се извлекуваат од љубовните копнежи и соншта кои секако ги пресоздаваат и човекот и животот. *Девојко, девојко, моме црнооко! / Дење ми те гледам ноќе те сонувам / На мека постела, во десна пазува. / Па си се разбудвам, тебе те побарвам; / Кога те побрвам, тебе не те најдам, / На постела велам: „Постело, пустино! / Камо ти момето? Пернице е велам: / „Пернице треснатице! Камо ти момето? / Сега тука беше на десната рака. / На десната рака, во десната пазува“.*

Неостварената љубов или поточно копнежот по неа е тема и во песната *Моме црнооко*. Таа има мошне интересна структура. Низ згуснат текст во две строфи од по пет стиха опеан е разговорот меѓу момчето и девојката. Дијалогот го отвора тој: *Моме црнооко, црвено јаболко! / Опитај го татка ти даљ те дават за мене.* Девојката како да има однапред подготвен одговор. *Лудо, море лудо, лудо аџамија! / Татко кука глоба дават, / Мене не ме дават.* Во третата строфа момчето порачува таа (*моме црнооко, црвено јаболко*) да ја праша својата мајка дали ќе му ја даде. И одговорот е оти мајката *фурка глоба дават* ама ќерката на ја дава. Меѓу двете строфи напевно се сметнати кратки тристишија кои ја изразуваат волјата и моќта на момчето (*лудо аџамија*). И тој со сигурност дава до знаење оти и куќата и фурката глоба не се препрека зашто: *И пак ние оба / Во топлата соба.* Чудесна е остварената симетрија во песната, строгото распоредување на зборовите кои го формираат нејзиното совршенство. На метафорите, симболите и епитети кои Каваева многу и добро ги користи, а тие во долгите строфи го воспеваат љубовниот занес кому како неминовен резултат на глобите едноставно, мудро и весело соодветствуваат пораките оти и *пак ние оба* ќе си бидеме во *топлата соба*. Поетската хармонија во *Моме црнооко* едноставно блескоти и во вна-трешната и во надворешната стегната мелодичност за која се употребени (едноставно повторени)

ограничен број на зборови. Умешноста е во нивната употреба и распоредување во текстот. Овој фонд од лирски песни несомнено бил омилена лектира и извршил големо влијание во создавањето на песните на Константин Миладинов.

Истата поетска постапка е применета и во *Ако ме љубиш, ако ме сакаш?* Тогаш момчето ќе се соблече себе и ќе ја облече неа, па ќе одат да прошетаат, горе долу кон бавчите да наберат шамија круша. По првата строфа од пет стиха, копнежот на девојката се возвраќа како конкретна воздишка од момчето. *Оф леле, крушо, / Момина душо!* Но, никако не смееме да го испуштиме сомнежот кој во себе како крик ги обединува мислата и помислата од двете страни (девојката и момчето). И во третата строфа се повторуваат истите стихови од првата. *Ако ме љубиш, ако ме сакаш, / Собуј се себе, обуј ме мене, / Та да одиме, да прошетаме / Горе и долу, се кун лозјата* па се дополнува со тоа да се набере шамија грозје и се додава нов шести стих: *Јас касни грозје, ти зобни грозје.* Ако момината душа беше круша, од тој плод потекува љубовниот копнеж, тогаш грозјето е она опијането момино око за љубов. А љубовта како да нема мера и граници. Младата невеста во *Леле Димо, леле Димо, леле таги големи* неутешно тажи на разделба со саканиот маж кој заминува на печалба во туѓина. Кому ја остава кутрата жена. *Леле Димо, леле злато, леле таго голема! / Тешко мене, горко мене при два татка без тебе! / Тешко мене, горко мене при две мајки без тебе!* А тој ја теши оти брзо ќе се врати дома да си ја љуби првата љубов. Дали тоа може да биде утеха! Бескрајните простори и значења на верност и на љубов се отвораат како недогледна и недоодна пустина. Во неа нема враќање на деновите и годините, на заедничките среќни мигови. Завршните стихови од песната доаѓаат како митски запис. *Леле, Димо, леле жалба, леле таго голема! / На ти, Димо, клаи Димо, мое лице в пазува, / Кога тебе ќе ти текнит за љубовта венчана, / Тогај, Димо, рака тикни, та извади икона, / Мене гледај, в себе мисли как душа в една снага.*

Во поетскиот свет на Депа (Деспина) Каваева жената е стожерен лик. Таа е мајка и љубовница, копнеж и соништа, радост и верба, чест и достоинство. Женското поетско писмо логички е изпис од сопствената природа и од животното искуство. А тие се содржина, мисла и смисла, со еден збор *женска* егзис-

тенцијална филозофија. Нив ги исчитуваме и во преносните значења на песната *Овошките од градината*. Откако дуњата од градината се пофалила оти нема ништо поубаво од неа, се огласила јаболкницата. Попусто се фалела жолтата дуња кошоглавица, се огласила јаболкницата која ќе родела многу благи јаболка кои ќе бидат мезе по ракија. Го дочул трендафилот и му возвратил со *јаболчиците, бре шупливице* и рекол оти му нема рамен на неговото цвеќе в градина што ќе го береле многу млади јунаци, невести, та и млади девојки. Го дочула кривата винова лоза, па и таа имала што да каже. Што се фалел трендафилот окапаник, кога таа ќе народела многу грозје в година и ќе си оженела многу млади јунаци, ќе омажела многу млади девојки, ќе закопала триста старци и старици, а ќе се крстеле и триста луди дечиња. Поимите на женскиот род (од раѓање, живот до смрт) сместени просторно во градината (таа) од која се огласуваат дуњата, јаболкницата и лозата, нив не им припаѓа трендафилот (тој) кои сами по себе ја потврдуваат доминацијата во животот и во светот.

Во богатиот поетски опус на Каваева би биле несправедливи ако не забележиме дека единствена господарка е женската тема. Копнежливото срце и бистротото око ги бележеле сите манифестации и случувања кои од своја страна на одреден начин го разголувале и обесмислувале животот. Нејзината комплексна и комплетна поетска природа и дарба ја илустрира и песната *Аврамова жертва*. Историјата на човекот почнува со веселба на која госто-љубивиот Аврам поканил гости и пријатели да јадат, пијат и да се молат господ да му даде на деведесет и девет години од срце чедо. *На скутам да турам, тате да викат; / И ја богу ќе го чувам, / Жертва богу ќе приложам*. И господ му дал чедо. Го крстиле Исакче. По девет години господ го испратил својот ангел да го потсети на ветената жртва. Аврам го испратил своето дете со остра секира дрва да сечел во зелената шума и да запалел оган, а тој ќе дошол *жертва да чинит, / А ти, сину, сеир да гледаш*. Драмскиот конфликт навестува трагедија. Ветениот збор треба да биде исполнет. Дошол таткото и се обраќа на милата рожба: *Ја на бога, синче, курбан сум таксало, / Тебе, синче, курбан ќе те закољам*. Драмата кулминира со детската помирливост и послушност. *Врзи ми, татко, обете носе, / Обете носе, обете раце; / Па клади ме на оние две дрва, / На оние две дрва*

маслинкови, / Да не мрднам, татко, да н,те накрвам, / Душа ние немој да с,огрешиме. Егзистенцијалниот апсурд добива неочекувана разврска докажувајќи ја моќта на свеста / логиката над бесмислата.

Од десната пазува Аврам го извлекол ножот и го наостарил, а тогаш божјиот ангел побарал да се сврти и да погледа зад себе. *Нејќит господ човечка жертва, / Тук заколи два црни овна,* рекол ангелот. По спевот и третманот на религиозните теми и мотиви Депа (Деспина) Каваева ги следи своите бележити претходници Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. А нејзината поетска дарба и естетски резултати добиваат нови вредности.

Собирањето и печатењето на македонската народна книжевност како најдлабок и плодноносен корен на преродбата нераскинливо е поврзан со првите и трајни акции и резултати на Стефан Верковиќ и Дафина од Просеник. Нивниот авторитетен проследувач Кирил Пенушлики пишува: *Тој (Верковиќ, б. м.) особено е воодушевен од Дафина, народна пеачка од селото Просеник во близината на Серез, од која забележал 270 песни. Тој Дафина дури ја споредува со најголемите народни пеачи и ја наречува бугарска Омирка... Како што се гледа, далеку поголемиот дел од материјалот на Зборникот на Верковиќ го чинат песните на Дафина, народна пеачка со најбогат забележен и објавен репертоар со македонски народни песни. Би можело затоа да се каже дека неговиот Зборник е на оваа талентирана пеачка. Можеме само да сожалуваме што Верковиќ целиот нејзин репертоар не го издал во една книга, вклучувајќи ги и оние песни, **трапезарски**, како што вели тој, што ги чул и запишал од неа, и за кои соопштува во предговорот на Зборникот, дека ќе ги печати скоро во втората книга заедно со другите јуначки песни и дека во Зборникот внесол само неколку од њени(х) **трапезарски(х) песама... које су биле најлешие, и које управо по садржају свом у строгом смислу и нису мушке, него или митологиског или љубавног садржаја**.* 6) Да нагласиме дека од забележаните 270 песни, Верковиќ во *Народне песме македонских бугара* (1860, Белград) внел 235 песни од Дафина.

Проследуваме податоци запишани од Верковиќ кои се автентично сведоштво за поетскиот сензибилитет и за творчката лабораторија на Дафина. Имала извонредно чувство за импрови-

зација што се потврдува со голем број на недовршени песни, делови од песни и посебно со честите примери на контаминација. Откако испеала двеста песни, го повикала Верковиќ зашто отпосле се сетила и на неколкупати му отпеала уште седумдесет песни. Тој нагласува дека била ретко остроумна и со необична дарба на помнење. Песните биле нејзина голема љубов уште во младоста. Како по некое напишано правило од секој пеач и пеачка упорно барала да ги слушне сите нивни песни и во тоа редовно успевала. Еднаш слушната песна, во неа била трајно запаметена (запишана). Во својата шеснаесетта година била толку прочуена, запишал Пенушлиски, што ја повикувале за време на свадбите во соседните села да раководи со хорот на пеачките.

Во *Зборникот* на Верковиќ има дваесет и пет недовршени песни и пет поетски фрагменти. Пенушлиски точно одредува дека половината од нив (седумнаесет) се песни на Дафина. Се поставува прашањето дали таа така ги испеала или пак тој лошо ги запишал? Како веројатен одговор се смета првата претпоставка на што упатуваат и записите на Верковиќ. Кога една песна и ја читал по втор пат со цел да се уточнат нештата, таа не била задоволна, па на девенаесеттата песна рекла *пишувај ја одново*, и тогаш ја испеала така како што е поместена во *Зборникот* под број 235. Па така и констатира оти Дафина од повеќе стотина песни голем дел ги *дотерувала* според сопствената поетска дарба и како вистински мајстор одредените мисли ги облекувала со свои зборови. *Сето ова доволно кажува дека во лицето на Дафина од Просеник, ние во текот на 19. век ја имаме најпројавената народна пеачка, која има богат репертоар и располага со дарба за импровизација.* 7) Самосвојното / самостојното поетско надгласување кај Дафина од Просеник не упатува на Андреја Д. Петкович кој при препејување на басните на Крилов всушност создава нови сопствени творби кои се прилагодуваат за животот и разбирањата на новата средина како нивна рецепција.

Верата како врховно етичко правило е тема во песната *Убавата Јана*. Почетните стихови: - *Море даваш, Никола, / Хубава Јана на турџка вера? / - Море, глава си давам, војвода, / Јана не давам на турџка вера*, ја составуваат творбата. Непослушноста или поточно непокорноста да се смени верата, строго се казнува. Му ја одсекле едната рака. На секое прашање по одреч-

ниот одговор му ја пресекле и другата нога, па двете раце, му ги извадиле двете очи. Ја грабнале турците убавата Јана и ја качиле на коњ. На поздравот од својата сестра Никола не жали, но болно и гордо ги изразува верската а со неа и националната припадност. - *Хајде со здравје, хубава Јано! / Ноге си немам, да те испрата, / Раке си немам, да те пригрна, / Очи си немам, јас да те вида.* Трагичното во човекот и во животот е тема на дијалог во песната *Што ја имаш моме таа снага?* Снагата на момата не е за црната земја, зашто *Црната земја, моме, сполај не ти вели, / Дај на мене, моме, сполај да ти реча.* Проследуваме идентична постапка како и во претходната песна. Убаво лице не е за бела мувла, туку да го дарува на момчето кое ќе и возврати со благодарност. И црните очи не се за змиите, лутите змии не велат сполај, туку нека ги дарува на благодарното и благородно момче. И во завршната четврта строфа порачува оти и тенките веѓи не се за црната земја, туку нека му ги даде нему, *сполај да и рече.* Остварената / голема љубов во *Неда и мажа* и е воспеана во разговорот меѓу мајката и ќерката. На прашањето каде и се мерџаните, ќерката одговара: - *Варај, мале, мила мале! / Сношти појдо на бунаро / Да налеја студна вода, / Да измија руса глава. / Никна вода да налеја, / Испаднаха мерџането, / Мерџането од грлото, / Од грлото во бунарот.* Вистината ја кажува мајката. Нека лаже кого ќе лаже, ама мајка си не може да ја излаже. Не паднале тие во бунарот, туку се кај овчарот во планината. *Кога ќе му тага падне, / Тага падне за тебека, / Да искара мерџането, / Мерџането од палацке, / Да му тага да размине.* Драматичното во песните на Дафина од Просеник се остварува со воведување на дијалошка драмска форма која на одреден начин би рекле, ја покажува посебноста / карактеристиката на нејзината поезика.

Во многубројното просветителско семејство на Миладиновци посебно место има стружанката Митра Миладинова, сопругата на Димитрија Миладинов. Вредна и предана соработничка во создавањето на капиталниот *Зборник* на браќата Миладиновци. Со нив и со поширокото семејство рамноправно ги споделува животните и творечките искушенија и неволицы. Во нив не ретко е сподвижник, па во таа смисла посебно треба да се истакнат нејзините заслуги за второто издание на *Зборникот*.8)

По трагичната смрт на сопругот, несебично се вклучила во големиот фолклористички подвиг на Кузман Шапкарев. Судбината на осамената жена на печалбарот на еден посебен лирски начин е воспевана во *Тага за прва љубов*. Космосот е престорен во чувства и трепети. *Роса росит, трева никнит, горум зелена; / Горица се с листом ставјат, јас нема с кого*. Нема мера и за болката на младата невеста. Низ симболи и метафори соопштува оти си имала *едно дрво*, но тоа не е тука. Заминало на далеку, во туѓа земја. А туѓината е тага голема. Посакува да го видела на сон, како на јаве. *И тој да ми книга пушчит, како сам дошол, / Малку легнав, малку преспав, чуден сон видов: / Како да ми книга пушчил, сам си не дошол; / Во книгата три дукати ем злати прстен*. Еден миг за цела вечност.

Човековата злоба и омраза во песната *Две кучки јатрви* во самиот наслов укажува на нивната поразација. Поубави од убавото пролетно цвеќе биле само двата *родени брата*. Нивната љубов била толку голема, што истовремено се ожениле. Идеалната среќа се распаднала како дворец од песок. Ништо не останало од неа. Довеле *две кучки јатрви* кои веднаш се раскарале. Големата ја колнела помалата да роди девет девојчиња и од нив да и остане само едно. Да го расте и порасне, да дочека да го посврши и омажи. На денот на венчавање во црква од олтарот да излегла змија и да ја касне меѓу двете црни очи. Да остане сама и несреќна и без неа. Се поделиле, изградиле куќи на далеку. Посадиле трски покрај Дунав, да не се гледаат. Секое зло носи и возвраќа со ново зло. Тоа нема ниту мера, ниту крај. Се престорило во вечна интрига на уништување. Па така и *двете кучки јатрви* не можеле *И пак обе ми се досегнале, / И очите си и ископале*.

Од кругот на соработниците на Кузман Шапкарев е и неговата баба по мајчина линија Арса Стрезова. Таа и нејзиниот син Јанаки Г. Стрезов му биле извонредна и драгоцен помош во повеќедециниската собирачка дејност на Шапкарев, кој од својата баба запишал повеќе народни умотворби. Интересна варијанта за несреќна љубов е нејзината песна *Бела Мара и ластовици*. Долетале ластовиците од Бело Море, а Бела Мара ги прашала дали во нивната земја го виделе саканиот маж. И да го виде, одговараат тие, што да и кажат кога не го познаваат. А тој Христом Лазар бил еден и единствен. *Та тој носит самур-кал-*

пак дур до рамена; / Та тој носит зелен-контуш дури до земја; / Та тој носит паун перо, земјата на па,ат; / Та тој вјаат брза-коња, земјата гребит. Трагичните човекови судбини се тема во песните Ханка Шчипјанка и Бојана покалуѓерена. Заробената Ханка Шчипјанка ја однеле дури во Немачко и таму убавата мома била покрстена. Кралот ја земал за жена на својот син. Родила два сина. Тогаш стигнало писмо од нејзиниот брат кој ја прашувал дали да ги продаде чифликот или да земе голем заем па да си ја откупи родената сестра.

Во одговорот таа искрено ги соопштила своите чувства и размисли. *Хеј брате, брате родено! / Ни чифлик да си продаши, / Ни тимар да си заложис, / Ни мене да ме откупиш, / Јас си се лесно покрстив, / Хубава Јана Шчипјанка. / Оваа е вера поарна, / Велигден иччо е пеење, / Гурѓовден иччо е играње, / Спасовден иччо е пијање; / Та ме зел кралот за сина, / Сум си родила два сина!* Личната среќа е бесмислена зашто како нејзина цена е самопродавањето односно менување на верата. А тоа било големо зло кое беспоговорно се казнувало. Во одговор братот побарал да му ги пушти двата сина и со нив да се израдува. Двата завршни стиха се мошне интригантни. *Вечерта, кога хојдоа, / Утринта ми и изгуби!* Недореченоста, оставањето простор на читателско расудување и размислување, можноста секој на свој начин да ја надоградува песната ги согледуваме како творечка тенденција во поетиката на Арса Стрезова.

Во тие рамки се движат темата и мотивите и во песната *Бојана покалуѓерена*. Колнењата на мајката се неверојатни. *Бојано, ќерко најмила, / Опустела ти косата, / Окапала ти лесата! / Та што е тоа од тебе? / Што ми се е додеало, / Ката саботта миѐе, / Спрема недеља плетење!* Мајчините колнења ја заболеле и Бојана се закалуѓерила. Барајќи од калуѓерките мајчички празна соба да се смести и црна крпа да носи, добила одговор проблем била нејзината убавина. *Ама си многу убава, / Од сите сестри најмила, / Ке ни прелажеш гачињата.* Го прифатила условот да и биде огрубено лицето, та и ја исекле косата. Непромисленоста на мајката прераснала во трагедија на убавата и вредна ќерка. Наместо да му се радува и да ги бере плодовите од животот, да има дом и семејство, да се шири родната лоза таа заминала во светот на осаменоста, молкот и болката. Тоа и такво-

то збогување со еднаш и кратко дадениот човечки живот уверливо е искажано со непомирливиот крик во завршните пет стиха: *Кога и коса сечеа, / И викаше и не толку; / Кога и лице грубеа, / До небеси се чуеше / Од Бојании жалове.*

За песната *Девојче тенко, високо* Гане Тодоровски запишува дека потекнува од 19. век и спаѓа меѓу најубавите лирски песни од тој период.⁹) Ја испеала скопската народна пејачка Евта Богданова. Записот го направил Иван Јастребов и го поместил во студијата *Северозападните македонски говори Тетовско, Скопско, Кратовско* (Минало, Софија, год. 1, кн. 1, 1909, стр. 61-78). Девојката тенка и висока ја предупредува момчето, да не оди ситно пред него. Да не му скорива јадови оти доста му се неговите, па каде да ги тури и нејзините. Добива мудар одговор. Нека ги стави во десната пазува, и порачува да си слегне долу в чаршија. Да купи севгар волови и со нив да изора рамни дворови. Тогаш нека ги посее нејзните јадови и да види што ќе никне. Десетте стиха од завршната трета строфа се стожер во песната и одговор на дилемите и прашањата од момчето. *Ако ти никне босилок - / Босо ќе трчаиш по мене; / Ако ти никне страторец - / Страден ќе бидеш за мене; / Ако ти никне џунџуле - / Џумерт ќе бидеш за мене; / Ако ти никне каранфил - / Каран ќе бидеш за мене; / Ако ти никне тополче - / Топ ќе те убие за мене.* Што е љубовта, останува само тоа (момчето) да поразмисли и да ги одреди своите постапки.

Илинка Везенковска била соработничка на Милош С. Милојевиќ и бројни се нејзините поетски прилози во зборниците *Песме и обичаји укупног народна српског* (Белград -1869, 1870, 1875). Податок кој сам по себе говори за дарбата и за квалитетот на оваа авторка. *Иванденски песни* се во две пеења. Гласот на печот ја повикува *Ивана диван девојка* да се качи на диванот висок и превисок и да погледа долу кон Струмица и струмичкото поле. На плодното долго и широко поле се родило големо зло, чудо големо и среде небо, среде земја сонцето застанало да го гледа тоа големо и нечуено чудо. Сестрата го продала својот брат за црвило, белило и шарено огледало. *Го продава, не го жали, / Па сонцето застанало / И не може да ми појде.* Изворот на животот (сонцето) ги изгубил и зборот и чекорот згрозен од глетката на животот во чие создавање и самото тоа (сонце) учес-

твувало. Неправдата и злото се тема и во втората песна. Нештата пак се необични и несекојдневни. Нечуени и невидени, та затоа сонцето застанало среде небо и среде земја. Костадин се одделил од своите татко и мајка и девет сестри. И што добил од чудноватата делидба: *Му се падна една фатка, / Една фатка место пусто, / И му падна од делидба / Девет сажни бело платно, / Еден сажен палешево, / Девет очи рујно вино, / И три очи од ракија, / Еден кравај жолти восок, / И крстата та грмова!* Над човековата безумност сонцето останало парализирано и не можело да појде понатаму *дур не скокне до три поти*. Секако три-те скока предупредуваат на светото тројството, односно на свест и совест, почит, доверба и љубов, за хармонија меѓу човекот, животот и светот.

Кратката лирска песна *Разбуди се...* ги повикува да станат убавото момиче, младичот и невестата да се види белото и светло лице на момичето. Да се пие медена ракија ако нејзиното лице е бело, а ако не е така ракијата ќе им биде лута, горка и чемерна. Тажната судбина на удавената девојка во *Бегала ми...* се одгласува од водите на Дунав како порака до своите најблиски и најсакани. *Дунавциии, мои мили браќа, / Да речете на моегo татка, / Да не бере дрва крај Дунава, / Да не косит сено крај Дунава, / Моја снага е в дрво сторена; / Да не кости сено крај Дунава, / Моја коса в сено е сторена. / Да речете на моите снаи: / Да не белат платно на Дунава, / Мое лико в платно се сторено. / Да речете на моите сестри, / Да не црпат вода од Дунава - / Мои очи вода се сторени.* Во *Сватовска песна* химнично се пее за радостите и убавините во животот. Со метафори и симболи се слави денот на свадбата. Коренот на новиот дом и семејство. Дошол облакот и донел голен сен, а под него китени сватови. Тие биле со крстатни стегови и развиорени знамиња. *Со бајрака силна дабувана, / Исполнија јунаково дворје.* И порачуваат до јунаковата мајка да се радува зашто синот иде како сокол сив и си води снаа како јаребица, *Тебе, стара, добра одменица, / Свему роду милно и понежно.*

Прилепчанката Гурѓа Котева е од редот на соработничките на Димитрија Миладинов. Нејзината песна *Ми киниса Свети Петар* се смета за една од најубавите во *Зборникот* на Миладиновци. За творбата на Котева со воодушевување пишуваат ан-

глиските глобтротерки Џорџина М. Мекензи и Аделина П. Ирби во книгата *Патувања низ славјанските провинции на Европска Турција* (1866, Лондон). Ја прифаќаат и толкуваат како гротеска на псевдорелигиозниот расказ на тема *Ложата стара жена*. Тоа упатува на вниматлно проследување на податоците и фактите. Имено тие творбата од неа ја слушнале и ја запишале во *прозен прерасказ*. Податок кој секако ја потврдува поетската и раскажувачка дарба на Котева. На песната не се задржуваме од причина зашто нејзината варијанта ја разгледуваме преку *Свети Петар и мајка му* од Депа Каваева. Нејзината песна има 69 стиха, а творбата на Котева е со 137 стиха. Двапати поголемиот број стихови дава можности и тие се одлично искористени, во развиената форма на лошотилокот кој прераснал во зло и се вселил во мислата и срцето на човекот (лоша жена / мајка) што не го искоренува ни бескрајната прошка, нуди повеќе слики, состојби и размисли на зададената тема.

Антон Поп Стоилов во своите два зборника од бугарски народни умотворби (1894 и 1895, Софија) меѓу другите, ја претставува и Цвета Мазнеова. Во првиот зборник од битови песни застапена е со четири, а во вториот зборник на песни од политичкиот живот учествува со две песни. Во песната *Мара и снаа и кучка Павлевица* спротивставени се почитта и љубовта од една и злобата и омразата од друга страна. Двајцата браќа живееле верно и посебно ја сакале својата сестра Мара. Каде одеа насекаде ја водеа, што ќе видеа и купувале. Но, тоа не било по волја на помладата јатрва кучка Павлевица. Се обратила до постарата јатрва дали знаела некое *дробно билје да е умразито*. Меѓу двата брата да ја омрази золвата Мара. Одговорот секако не бил очекуван. Бил повеќе од прекор: *Омразил ти господ двете очи, / Двете очи од русата глава! / Нека си ја братја милуваат, / Нека си и братја купуваат, / И мене са така милували!* Злото нема мера. Кучката Павлевица, епитет кој јасно говори за нејзиниот карактер, го украде ножето на Мара и со него убила девет сиви јунци и девет врани коња.

Стани Павле, да би жив не станал му се обраќа на мажот и кажува што зло сторила неговата сестра. Ни глава не подгнинал, па одгорвил нека се тие двајца живи и сестра Мара и јунци и коњи пак ќе спечалат. Народот рекол оти злото ни ора ни копа.

Откако со ножот го убила детенцето во колевка, го повикала да види какво зло се сторило. Се колнела пред крвавиот нож оти не го убила бебето. Нека ја однесе в ширно поле, *Отсечи ми моја руса глава; / Дето падне, братко, моја става, / Ако сам го, братко, ја убола, / Тамо, братко, огин ќе изгори; / Дето паднат мои црни очи, / Ако сам го, братко, ја убола, / Тамо, братко, вода ќе однесе; / Ако ле не сам го ја убила, / Дето падне моја руса глава, / Ќе се згради црква Маришца; / Дето паднат мои црни очи, / Там ќе изврат два студни кладенци, / Дето ми се костите разнесат, / Там ќе никне зеленото борче!* Таму била отсечена сестрината глава. Нејзините зборови станале реалност. Во црквата од сите страни доаѓале болни луѓе кои потоа дома се враќале здрави. Митолошката димензија ја заокружува целовитоста на приказната. Се разболела кучката Павлевица и девет години ниту станувала ниту умираше. Решила да појде на црквата. А таа оддалеку и порачала да се врати назад, зашто не можела да дојде тука и да си најде здравје. Според народната мудрост што посеела, тоа и ќе жнее. Да лежи уште девет години, коските в постела да и се распадат, низ треви да никнат, муви да и се моткаат околу глава и пак душа да не може да испушти.

Семејната трагедија е опеана во *Неда жива закопана*. И во неа препознатлив е епскиот напев на Мазнеова. Чумата го земала семејството на младата Неда (татко и мајка, браќата и снасите) и останала сама и несреќна. Прифатил да ја чува и да ја гледа чичко и. Од пустата црна чума се разболела и таа. Па тој побарал да го каже домашниот имот, зашто ако умре ќе ја закопа, а ако биде жива ќе ја исчува и одоми. Алчноста нема мера. Си го собрал имањето и Неда била жива закопана. Катадневно на гроб и одела братучетката Темјануга да запали свеќа и да налее вода, да ја исплаче. Од гроб се јавила Неда и рекла оти ако и е жал за неа, не треба да ја тажи и реди, туку нека земела копач и лопата да ја избави од мрачниот и студен гроб. Кога за тоа слушнал нејзиниот татко, а богатството било најмило, одговорил да молчи и да не кажувала на комшиите оти Неда зборувала од гробот. Злото е исконско и во човекот е вечно.

Песните на Зица Цепенкова како една од најпројавените соработнички на Марко Цепенков останале единствено сведоштво за нејзините животни и творечки врвци. Во нив го оставила

поетскиот завет; ако ме барате, побарајте ме во моите песни. Тие најповеќе можат да кажат понешто за неа. Тоа симболично се открива во *Тажачка за Аце* составена од 288 стиха. Исписот ја користи јас формата. Жената ја оплакува судбината на својот домаќин кој седум години лежи тешко болен. Но никако да бидат сослушани неговите молби да му биде земена душата и да му се скратат пеколните маки. Директниот говор се нагласува со стиховите: *Одошто мака си имаше; / И ќе си се испотеше / И мене ќе ми речеше*. Обраќањето на болниот Аце оди потаму кога бара од својата домаќинка Зица да го заврти спроти сонце, а душата само што не излетала. Тоа децидно укажува на автобиографскиот карактер на поемата на Цепенкова. Во вториот дел продолжува опејувањето на Христовите маки во кои никако душата да се одвои од телото. Тој и благодари на својата жена за сите непроспиени деноноќија со години во кои го гледала и го лекувала несебично. Во оплакувањето на Зица дознаваме дека тие имаат три сина кои се на печалба во туѓина и не можат да ги видат нивните маки. Повикува до дојдат и да ги земат обата.

Во третиот дел од творбата ретроспективно женскиот пев го запишува минатото. Останала таа самата да црнее и да се грижи за домот. Натезнале годините и страшно болат. Поболни се сеќавањата. Додека бил здрав куќата и семејството си ги гледал, имал почит во чаршијата и сите му биле пријатели. Во доброто сите се со тебе, во злото и несреќата остануваш сам и немоќен. Откако паднал болен пријателите го арнисале, ги изгубил честа и почитта. Свратувал во чаршијата и до пријателите. На одење ќе седнел на пет места, на пат за дома ќе сврател на десетина. Ќе се врател дома во живи маки, колнејќи ја кашлицата што го јадела и од векот ќе го сотрела. Во четвртото пеење суптилно наспрема повторувањето се опеани ноќните мори на болниот. Градацијата постапно расте во петото пеење. Проклета е кашлицата, оплакува болниот. Ни со пари ни со еким не и дошол до ак, калта под нокти си ја дал, ја соголил куќата и лекот не го нашол. Мојот лек е умирачка, крикнува, умирачка - куртулачка.

Тажел така мажот, а срцето на жената се парчосувало. Во нејзината исповед дознаваме дека како девојка била цвеќе во татковата градина, а по женачката за Аце *многу арно си поминав*. Но откако паднал болен, судни маки видела. Одеда да сади

тутун за да извади пет пари да си ја гледала куката и насекаде барала лек за болниот маж. Вреден не можел дома да седи. Многупати ќе дошол на нивата каде што работела, да ја види и да и помогне, ќе го нападнала кашлицата, ќе седнел во ендекот и самиот се проколнувал. Над неговата болест луѓето се измејувале и терале шеги. Во седумте стиха одвоени како целина, се јавува молбениот глас на мажот. Вечер да си дојде порано дома, да не умре невидено и без никого. Седмата година кашлицата го кутнала в кревет и му го одмила века (осмо пеење). Долгови до гуша а лек не се нашол. Сите пријатели го заборавиле, никој ни да сврати да го види. И во следното пеење таа кажува оти ни на погреб не му дошле. Сами и несреќни и говорел оти таа имала еден брат па да го моли да и се најде, да го суредат и чесно да го погребат. Во оплакувањето од десетото пеење Зица порачува да не жали оти братот постапил така како што тој порачал, само тажи што не можел да си види трите сина и прошка да им даде. Да му дојдат и да го бакнат гробот. Оставил аманет да им пише оти ги оставил сираци и со долгови и со аманет да си ја изгледаат мајката. А таа страдалницата му порачува кога таму ќе ги види нејзините родители да им каже за маките и страдањата кои немаат ниту мера ниту крај.

Деветте народни пејачки на најuverлив начин го посведокуваат македонското женско писмо на 19. век. И го потврдуваат неговото постоење / граѓанство, дејствување и несомнени естетски вредности во традицијата и континуитетот на македонската литература. Го избираат сопствениот идентитет. Во овие први и првични страници за него се определивме тоа да се биде направено со антологискиот избор од нивното творештво на Гане Тодоровски. Во него несомнено првите места ги имаат Депа (Деспина) Каваева и Дафина од Просеник. Секако оти притоа покрај деветте македонски поетеси во иднина може да биде придодадено уште некое име. Во првата и најбитна фаза од развојот на новата македонска литература со собирање и афирмација на македонската народна книжевност како единствен камен темелник на уметничката / авторска литература и на нејзината иднина / перспектива посебно место и значење имаат поетесите. Нивните теми и мотиви го опфаќаат целокупниот комплекс од македонствување во 19. век, а спевот како релевантна и препознатли-

ва назнака ги носи женската чувственост и мисла, мудрост и до-
бронaмерност. Тие се постојан дел во најголемиот дел зборници
на македонското духовно богатство со што не ја потврдуваат са-
мо својата рамноправност, туку и сопствените умења и дарби.

Создавањето на песна за нив не било само задача на денот.
Тие активно се вклучувале во сите акции и манифестации на ма-
кедонствување. Чекореле храбро и бескомпромисно во челните
редови. Пееле исклучиво на својот роден мајчин говор. Овој по-
даток има посебно значење во нивното одредување и вградува-
ње во македонската книжевност. Наспрема различните струења
и мисли за создавање на македонски литературен јазик тие не
само го покажуваат, туку и на дело го потврдуваат концептот за
потреба на свој сопствен јазик. Мислеле, чувствуваале и живееле
со мајчиниот збор, па тој како свест и совест и единствено мо-
желе да го користат во создавање на своите поетски творби. Во
задоцнетите и забрзани процеси на сопствената национална кни-
жевност народните пејачки Македонки или уште поточно поете-
си ќе се јават како неопходна категорија во пресоздавање на чо-
векот, животот и светот во литература. За нив тоа било и проект
од животна значење, како за Депа (Деспина) Кавева и Дафина
од Просеник. Како секој почеток и првите македонски поетеси
не смеат да бидат ниту запоставени, уште помалку маргинализи-
рани и обезвреднети. Националниот знак има непроценлива
вредност во долгото помнење.

1. Книжевната преродба, панорама на македонската поезија во 19 век, избор, предговор, редакција и белешки Гане Тодоровски, изд. НИД *Микена*, Битола, 2008, стр. 5.
2. Исто, стр. 7.
3. Исто.
4. Goran Kalogjera, Prilozi istraživanju makedonske povijesti književnosti, nak. *Sovremenost*, Скопје, 2009.
5. Гане Тодоровски, *Зборот и непокорот*, изд. Мисла, Скопје, 1993.
6. Стефан И. Верковиќ, *Македонски народни песни*, книга прва, подготвил и редактирал Кирил Пенушлиски, изд. Македонска книга, Скопје, 1985.
7. Г. Тодоровски, *Книжевната преродба*, стр. 425.
8. Васил Тоциновски, *Тајни и трајни пораки*, изд. Дирекција за култура и уметност, Скопје, 2003, стр. 18-26.

НАЈГОЛЕМАТА ЛЌУБОВ МАКЕДОНИЈА - ИЛИНДЕН

Во традицијата и континуитетот на еден народ постојат настани и личности кои прераснуваат во симболи кои се изедначуваат со името на татковината. Кога се говори за нив тие ги одразуваат свеста и совеста за Македонија, а кога се мисли името Македонија во истовреме смислата неминовно доаѓа до нив. Најголемата љубов меѓу Македонија и Илинден во светото тројство (љубов, Македонија, Илинден) прераснува во единствена мисла и смисла на опстојувањето. Во сопствената внатрешна хармонија, во совршенството на редот од нештата тие се чест и достоинство, непокорно македонствување, вековит и лековит свет. *Релацијата Илинден и литературата, Илинден и уметноста, во македонски контекст се идентификува со националната тема воопшто, ја и во таа смисла и значи перманентна тема. Кога станува збор за Илинден и литературата, станува збор, значи, за сложеноста на поимот Македонија, за македонските борби за слобода во текој на последниве столетина години, за македонската суобина воопшто. Илинденската тема е националната рамка на македонската литература. Таа ја разјаснува националната идеја преку уметноста на зборот, пишува Гане Тодоровски.*

Првата половина на 20 век остварува ново свето тројство. Љубовта за Македонија се затвора во кругот меѓу Првиот и Вториот Илинден. Децении исполнети со нови војни и поразии, делби и преселби, туѓите интереси и пропаганди најпосле крваво го распарчуваат телото на татковината, почнуваат братоубиствените пресметки, злобата и омразата кои ги копаат сопствените недоброј гробишта. Се пеплосуваат родот и породот, коренот, домашните огништа, вековните соништа, идеи и идеали да се биде свој на своето. Генерациите македонски поети одново се луѓе кои и припаѓаат на индината. Тие не се само учесници во настаните, тие се

ајдуци, комити и војводи, општественици и револуционери, новинари и публицисти, писатели кои на сите страни ги разгласуваат вистините за Македонија. На величествен начин на животот му се даруваат со живот, во иднината ги вградуваат сопствените животи. Го покажуваат низ сопствен пример нераскинливото единство меѓу зборот и делото. Создаваат своја сопствена историја за Македонија.

Без пардон и со директно прашање до *момчејто мило* да каже на кој народ му е син предан, на кој храм му принесува дар и на кој идол му служи со жар одговорот е еден и единствен - на македонскиот. На која страна свиле гнездо неговите мисли, неговиот блен, кому припаѓаат неговата младост, сили и срцето-олтар, та нека каже гласно дали во животот има идеал, *момчејто мило* пак има сал еден одговор - Македонија. Пораките на Никола Киров Мајски од песната **Кажми ми?...**, од поединецот се вградуваат во пораките од Димитрија Чуповски **На македонскиот народ**. Каде е сега неговата некогашна моќ од времињата кога бил моќен и славен? *О народе мој, ти сиеш јоо гнейој на брајој, / Минуваат вековите, а живојој твој е како ноќ*. Трнлив е неговиот пат, со солзи е полеана земјата, нејзината судбина е безжалосна и строга, крвави се рамнините и полињата. Околу македонскиот народ се братските народи, но каде е нивната братска љубов? Вековните соншта по сопствената слобода и иднина се вечен оган кој еден ден ќе пламне како нова реалност. Атанас Раздолов обраќајќи се **Кон Македонците** расеани на сите страни по светот, опоменува никогаш да не забораваат кај се родени. Бара од нив повеќе разум и чест, да го чуваат својот дом, да се свртат кон сопствените маки, а во душите да имаат само љубов. И гласно повикува на сенародна револуција во која со сопствени жртви ќе бидат извојувани своите национални права и слободи.

Искусвата на епопејата **Илинденска** од Никола Вапцаров, создавањето на републиката, јасно покажуваат дека со крвта на обичниот народ била исполнета содржината на Илинден. Поразиите и поразот како самокритична мисла се

Пеј, о брајко, пеј за народ / И му песни бурни дај, / ѝа со моќ да урне својот / од ројство над роден крај. Поетите застануваат во челните редови на борбата и како по некое напишано правило својот живот го вградуваат во темелите на слободата и на иднината.

Жртвата за татковината е возвишен етички однос. Таа се споменува, се слави како широко отворен пат кон иднинските значења на човештвото. Гаснат последните сили, смртно погоден е поетот, во братскиот ред од могили се отвора и неговиот гроб. Стигнува и гласот на Љубомир Весов од обраќањето **Кон своите** и како молитва и како порака. *Летините ѝици ѝемнокрили / кон роден дом, со жална веси: / во борба убиен ѝој бил и / им нема љубен единец, / Спомнете ме, о мили.* Поколенијата чекорат едни по други. Ним Делчев им зборува со моќниот глас, црните очи на Јане го осветлуваат патот. Мрачната сива магла и ропското студено безверие се раскинуваат. Во своето *Писмо од Македонија* Михаил Сматакалев јасно во последната строфа ја извлекува пораката: *Ние не го чекаме царскиот син, / јавнај на коњот свој, ѝрнал со војскиѝе - / ние ѝо Гоце одново одиме, / Гоце и Јане не водат во борбиѝе.* Вековни се буните и востанијата, како што вечен е копнежот за среќа и слобода.

Петвековното турско ропство живот го претворил во смрт, денот во ноќ, радоста во болка. Во тој скотски живот, на ден **Спроти Илинден**, симболично се отвора гумното како битка со живеачката. *Под коиѝиѝиѝе ѝеѝки на којниѝе / се рониѝ клас ѝо клас.* Еднаш даден тој живот е страдање. *Под гумајнаѝа жеѝки гораѝ селаниѝе, / Скаѝ е секој час.* Пече сонцето, потта тече како река, се бери лебот, се мери плодот, возвраќањето на маките е со мака. Брзото менување на сликите, нивната драматичност го навестуваат големиот ден Епопеја. Се раѓа Илинден и неговиот повик се занесува по полињата, долините и планините. Робот се кренал и вивнале огнови по планините, селата и градовите. *Македонија, мачна родена, ѝак ѝоѝаѝна / и ѝоробена / оѝѝана.* Прекрасните стихови од двете завршни строфи го тестамен-

тираат светиот ден Илинден во неговото раѓање. Тие во исто време ја одразуваат вербата во човекот и животот, во иднината и слободата. Било што да се случи, како и што се случи со Крушевската република, таа верба мора да биде вечна. Да се биде човек подразбира вечно војување со животот. Било каков друг и поинаков однос значи предавство.

Се повторуваат татнежите од Пирин до Шара, а по полињата и горите прилепчанецот Марко на красногривиот Шарко упорно броди. Пискотниците на народот излегуваат од легендите и преданијата. Тие се гласови на вековните соништа и копнежи за денот на човекувањето. **Илинден** на Арсени Јовков како повик на татковината, е враќање во утробата на земјата мајка. Митската димензија се идентификува со гласот на Господ. *Грешнику, да биде волјата ѓреовна, / сийте на земјата шргнеите в долини, / Бегај најдолабоко в Бабуна шаговна, / јас дар сон ти дарвам иејсјојтин години. // Бегај, бегај, влеси в скривница / каде се рџоса сабја оидленица / и кога се темни, кога е Деница, / ти да не си видиш Сонце и Зорница.* Татковинските аманети се заклетва и клетва. Символот на **Илинден**, во поемата на Венко Марковски ја воспева неговата традиција, како онаа на ВМРО, најтрајни симболи на македонствувањето, со сабјата дипленица (Јовков) потсетуваат на Карев и Гули, на илјадниците Илинденци кои се намножиле и ете пак во недогледни колони чекорат кон изгрејсонцето на новиот македонски ден.

А тој ден само ја преповторува тажната македонска судбина. Народот кому како да му било пишано, предодредено да ги возвеличува само сопствените порази, црните историски страници, тажните вистини. Поразиите да бидат повод на неговите празнични денови. Како да не биле извлечени потребните поуки од мајката историја. Во мислата, душата и срцето на Македонецот знакот на страдањата станал негова духовна одредница. Си останал тој паталец до денешни дни. Како никогаш да ја немал самољубовта и самопочитта, самовербата и самоубедувањето, та така останал трајно да страда и да се самооплакува. Поетите во своите песни немале подруг избор од оној да ги запишуваат ма-

кедонските тажни страници. Страниците од предавства и убиства, злоба и омраза, афери и копање на гробови. Новиот век со себе ги донел и новите напуштања на домашните огништа, на распрнувањето на народот по сите страни на светот. Татковината заличувала на пустина. Пеплосувала и темнеела. Се раѓала некаква нова земја на солзиите.

Не е ниту бура, ниту црн облак, туку тоа Гоце со својата чета од дваестмина одбрани јунаци со пушка ја носи слободијата. Во **Македонски прнозем** на Цеко Стефанов Попиванов симболот на македонскиот непокор е меѓу својот народ. *Дума Гоце дума неумана - / збор зборува за сѝари меѓдани, / збор зборува, а рајата слуша, / слушајќи го оробни слзи рони, / слзи рони и јунака ииѝа* зошто сонцето зајдува и одново се раѓа. Лебот нели од жито се прави, одговара јунакот, вие го сеете, расте житото и врзува златен клас, ама него други го жнејат. Сопствениот живот на човекот е во негови раце. Иднината и слободата се избираваат со сопствена борба и жртви. *Македонскиот Левски* како поднаслов во песната **На револуционерот организатор Гоце Делчев** од Атанас Раздолов, никогаш нема да умре, тој вечно ќе живее во народот. Тој тагувал и плачел за него, по неговата младост која заминала во вечноста, но го отворила патот на човекувањето. *Таа ѕвезда иаѝоводна / На небоѝо не се гаси, / Во борбаѝа добройлодна / Споменот му в сјај ќе краси. // Цели осум зли години / Земјата ја крѝосувал. / По долиња и долини / Борбаѝа ја разгорувал.* Во неа како предодредена судбина се создавал и се пресоздавал македонскиот човек. Зборовите на Гоце трајно живеат во народот. Од нив зрачат и значат новите пораки, тие се неговото огнено знаме, патоказот кон победничкиот крај. *Градеѝе ја единаѝа мисла и волја на борбаѝа свеѝа, / единсѝвоѝо нека цвеѝа низ македонската иѝир! / Ќе видиѝе - радосѝ и сонце иуниѝа ќе ни ја илеѝаѝ, / а нашиѝоѝ храбар народ нов живѝоѝ ќе грати во мир. // Погледнеѝе, нашиѝа земја за сончев живѝоѝ е зрела, / иѝуѝанаѝи крениѝе смело, иа, наѝред браѝо до браѝо! / Бидејќи вие сѝе бураѝа, лава вулканска, врела, / која како со мейла ќе го смеѝе собраниѝоѝ јао.*

Љубовта за слободата гори во срцето на **Крале Марко** од Димитрија Чуповски. Таа повикува да се разбуди од вековниот сон, да ја повика на помош Стојна самовила, да се качи на неговиот коњ Шарац и в раце да си ја земе тешка топузина, да го поведе својот народ во борба и да му покаже на душманот оти тој е жив. По стапките на јунакот, а тие не се само митологија (Стојна самовила) одат неговите следбеници, новите генерации македонски чеда. *А рака маишка / веда е луџа / шџо џаџа / наџ џиран клеџ, / слаб да џоџкреџи / џрав да одбрани / да одмази / зло - за зло*, пее Кочо Рацин во поемата **Сандански**. Ноќите ги исполнувале ужас и уплав, тишината ја раскинувале крикови и оган. Жените ги подавале рацете кон бога со пискоти и молитви, со плач и колнења. Црнила натежнувале во срцето, молкум татковците ги бакнувале своите деца и исчезнувале во гората. Ете *Во џаков мрак и ужас ко виор џџи се меџна / шџрум низ родна џа земја, меџу сџрадалници робови / и џвојоџ збор со ве џроџ кадрав насекаде леџна / за џравџи човечки и живоџи слободен*, пее Кирил Манасиев-Вечерин во **Посветена на Пере Тошев**. Врз народни мотиви Вечерин ги овековечил татковинските пораки во песната **На Михаил Апостолов-Попето**. На прашањето зошто му свенало и поцрнело бело-то лице момчето аџамија одговара оти во синоќешната нерамна битка на ајдутите со Турците загинал *баџ-јунакоџи џој Поџе војводаџа, / џрв шџо џукна џушка за слободаџа*. Тој е мртов, кој сега ќе го брани народот? *Насџанаа мноџу борци млади, / во борбаџа разџолеа џради, // џџе в бој со оружје ќе иџаџи, / џџе славни јунаци ќе бидаџи, // џџе робоџи клеџник ќе џо чуваџи, / џџе в борби ќе џо џоџкреџуваџи! // Тие блаџ збор в душа ќе ни леџаџи / и бедниџе џџе ќе џи креџаџи!* Пеодинечното и колективното како една неделива целина во опстојбата, поетот извонредно добро го остварува со идеите вградени во традициите на народната поезика.

Множењето на народните борци е како пирејот. Еден јунак загинал, по него дошле стотици јунаци. Останале тие **Илинденци** на старите пожелтени фотографии низ кои Константин Коњаров ги препознава своите чичковци како

ука и поука како се сака и како се брани татковината. Во мрачната ноќ, во глувото потајно доба, крај пеплиштата каде без кров над главата заспале децата и по крвавите пастишта, крај крстовите на гробиштата, меѓу тажните ропски цвеќиња седнала за одмор сенката, заплакала и проронила солзи. Тој **Даме Груев** на Димитар Г. Молеров е чедо на оваа мајка и брат на овој напатен народ. Мрачните слики од природата едноставно извираат од душата на македонскиот син и ги одразуваат неговите црнила. Нивното брзо филмично менување како да одекнува низ брзите и безгласни чекори на сенката. Ноќта е кратка, а него го чекало долг пат. Брзал да ја види мрачната Битола, милото Сливово, неговиот роден кат. Арсени Јовков во **Песна за Нико Јовков** низ директен поетски говор / обраќање пее: *Брајџе, брајџе Никодине, / Нао вечнајџа џи гробница / Оро водам, џесна џеам, / Песна џеам, крв ќе леам. // Песна џеам, крв ќе леам, / Крв ќе леам за слобода, / За слобода роб да не сме, / Роб да не сме џоу Турчина.*

Смртта е неминовна. И во неа човекот си останува заедно со својот народ. Егзистенцијалниот пристап на Никола Вапцаров во **Претсмртно** има митска димензија. Од земја се раѓаме и во земја се престоруваме. *Бесмилосна е борбајџа, и волчка. / И велайџа дека криела ејичносџи, / Јас џагнав. Ќе ме смени оруџ и: џџочка! / Шџо џука значи некаква си личносџа? // Рафал и смрџ..., а џџџа си црв. / Тоа е џолку лџично и грџбо. / Но, в луњајџа ќе сме џак со џебе / мој народе, бидејќи си се џубевме.* Универзалните, општочовечки димензии во Рациновата **Балада за непознатиот**, како далечно морничаво ехо доаѓаат од незнаениот гроб на непознатиот војник под врбата проклета во полето битолско. *Кој умрел за џајџковина / и за човечки џравдини - / каде вас, брајџко, не гинел, / со вас до векојџ живеел. // Вие му џесна џеејџе, / вие џо с џесна жалијџе - / џака се сијџе раѓајџе / и џака си умирајџе!* И Кире Димов во **Балада на заборавете** како да го послушнува гласот од гробиштата војнички *дурџи оу војна свејџовна* во вардарското поле. Песната во последната строфа добива химнична назнака. *Ако за џравда гиневјџе / за џравда и за слобода / кажејџе море кажејџе / ба-*

рем да венци иправиме / ѓробјейто да ви кийиме / и ние да се бориме / за ттаа иустта слобода. Оживуваат приказните за ајдуците и комитите, војводите, за челниците и за толкупати повеќе незнаените, безимени јунаци. Го плетат тие оној величествен венец од најубави и најмиризливи цвеќиња. А во секој цвет се препознаваат сонцелубивите и правдољубиви македонски чеда, нејзините фантазери и авантуристи, гласноговорници и грижници за татковината. Знакови на коренот и непокорот на Македонија.

Татковината, нејзината слобода и иднина се потреба да се биде поет. Петар Стојков во песната **Востаник** во една единствена строфа ја испишува сопствената автобиографија. *Јас ттука веќе нејкам да живеам, / Јас меѓу народот ќе си одам - / Таму јас крвта ќе си ја пролеам / Заради народот и слободата.* Судбината на откорнатикот е вечен копнеж кон родот и породот. Неговите мисли, копнежи, соништата постојано се упатени **На мојот роден крај**. *Сеѓде секој за неѓо да збори, / Да се сака, да се таметува, / Во секоѓо сйомен жив да ѓори, / Крајот роден в душа да се чува. / Дебарскиот крај е за нас рај. / Нам драѓ ни е - секој нека знај,* пее Војдан Чернодрински. Магијата што се именува татковина во чудесни метафори е **Љубов** на Асен Шурдов-Ведров. Таа е тивка и нежна, таа е негово мало моме, но зошто е во црно забрадена и модрите очи во бесери се искапени. *Ти си ми тивка и маѓесна, / тти си ми тамжна царица, / тти си ми златна и бисерна, / тти си ми мојата ѓубов - / Малечка моја тамтковино, / пролетт шито не си видела, / ништо пак сонце, ни радост.* Таа е поетовата разбудена пролет со нежни цвеќа и со галеби, птица која била осудена да прелетува простори. Копнежот по неа стигнува од сите страни на светот. Испишувајќи ја сопствената историја, поетот всушност ја создал историјата на татковината. Во поемата **Ќе се вратам** Ганчо Хаџи Панзов признава оти: *Ги ттишувам ситиховитте со крв / а радостт би сакал да навеситам / ѓи ттишувам ситиховитте со крв / а рацетте мои се чистити / и заттоа би сакал моитте зборови / да бидатт најттишани со ѓолеми букви / со букви шито невеситуваатт иразник / во срцата.*

Зборот на поетот не е само најголемата закана, предупреда, туку тој е најсмртоносниот куршум. Оној **Глас од Македонија** на Коле Неделковски или повикот **На оружје** од Владимир Ковачев. **Просјакот** на Евтим Спространов моли за корка лебец, стар е, болен, скапан, *староси влечам стиождошина* која ја земаме како исповедна лирска историја на Македонија. Традицијата и континуитетот на националната опстојба, нејзината вековитост, е опеана и во **Жална ми бабо, послушај** од Кочо Г. Молеров. *На бор стиолоџен, вековен / окачихме му пушката, / пушката, бабо, мартина, / до пушката е сабата, / долу е кеје кишено - / ој мори кеје хајдушко.* Слободата се жедува и се очекува. Долги и трновити се патиштата, но **Ке дочекам** вели Димитар Миленски да ги мине *патиштите и орум надалеко* за да го најде запустениот татков гроб. *Јаз ти љубам, кажи што да чина, / кога ројско сонце ни оѓреват, / кога црна младоста минават, - / Целуни ме, мајко, целуни ме, / ути можит рано да загина; / дојди близу да ме благословиш - / твојот син хајдушин, неразумник.* Националната припадност е чест и достоинство за секој човек. **Што ми е мило, мамо, и драго** пее Наум К. Тахов *да ти зледам, мила мамо, комитиите, / комитиите, мамо, Македонците, / гордо как си носат, мамо, оинциите / кајто европејски, мамо, чешките.*

Делбите и преселбите, катадневните братоубивствени пресметки среде бел ден, злобата и омразата, гробиштата се дел од смислената и долгорочна стратегија на туѓите интереси и пропаганди во Македонија. Прогонството како да станува сенародна судбина. **Што ме роди** прашува Милан Војницалија и *Кажи, кажи, мале, што да правам? / дали патиот, мале, да го фатам, / другар верен, мале, да му станаам? // Раницата, мале, да ја носам / девети рани, мале, да набројам / или пред него, мале, да загинам?* Поимот Македонија прараснува во бајка. Во неа се наталожиле многу болки и чемер, знакови на разделби, заминувања, на невратка. *Твојта убост - мера нема, / твојта душа - море шир. / Кој ли поет ил поема / ќе го слика твојот мир! // В тебе зреа алиан житио, / шитун, афјон, грозје - све. / В тебе сла-*

вен народ живи / за кој зборува цел свет. Мислите постојано итаат кон татковината. Болат спомените од детството и младоста. *Зараней со црн и меден царевичен леб, / изразнај во нужда и тјаги - / ја слушав јеснајта на едностивнијте / овчари - волшебнајта мака на кавал. Во сивите и студени денови во големиот град, меѓу непознати луѓе, Серафим Григоров во циклусот песни **Македонија** копнее: *На југ, кон синијте и волшебни краишта, / занесен во твоијте бујнокласни ниви, / сега - сега да се враќам благословувајќи ги, / Тајковино - жетивајта и килимијте диви!**

Поетите си ја сонуваат татковината, како што пее Антон Попов и ја испишуваат географијата на Македонија. Треба да се запише секој детал, мигот да се претвори во вечност, да се запомнат нештата што биле и минале, и ништо да не се заборава. Тоа е биографијата на Македонецот и на Македонија. Да се остават трајните траги за себе, оти никој друг тоа нема да го направи за нас. Во дијалогот **Мајка и син** Коле Неделковски ја остава последната порака. *Ај сега погледа заврши, / надежда в срце поврати! / Ти гледа чедо, одгледа / борец за свидна слобода. Го кутнал куршумот, сон вечен натежнува, а во тие мигови **Во ѓрејсмртност** Љубомир Весов боледува од помислата ако треба сопственото скончание да го има во туѓина. *Свод син над мене не сјае, / Ни пати се мрешка недооден - / Се кревам - сакам бликнај да е / Во мене насејојти по крајојти роден. // Ке оставам јас тјука тјага, / Но духојти мој во лејти ќе појде / Во една вечер ѕвездо, блаза, / Во крајојти роден да си дојде.**

Поетот е глас на народот и на татковината. Во пораката **До поетот** Ацо Караманов бара да се симне од неговата малечка соба на петнаесеттиот кат, да се ослободи од тагата и баналноста и со моќен глас да запее среде општиот хаос. Бара железен збор кој како зрак ќе заблескоти од новото сонце. Тој збор треба да биде крв на срцето кое бие силно за сите робови и ќе ги разурне сите проклетства. *Биди сѝихија нова / и боѓ нов. / И во својата мисија / над ѓордијте цареви / сѝани цар, / ѝа како семожен / ѓосподар, / создади зраци на новајта судба / сред хаос, кошмар и борба.*

Минуваат деновите, месеците, годините. Минува животот. **По бурата** мислиш како да се слеал мирот, а во дворовите израснале треви и бурјани. Потивко било и од пустина, *во оној ден - / во којшто не вшурнаа / прогонети, низ мраз од години, / од роднаџа сѝреа*. Дишат со топлина родните простори, сините езерски води, белите брегови, кадравите лози, медените смокви, зреле градините. И денеска рибарите од своите чунови во трските ги дебнат рибите до зори, другари од неговото рано детство. Минале годините далеку од домашното огниште, од езерото, а сите спомени станале *сивошџа*. Во туѓина самотијата како камшик и студен ветар шибале, а болеле и спомените дали можеби одамна веќе била урната *куќаркаџа родна - сѝомен ораџ на оети*. Кого го памети, дали некој него го памети? *Та, нема ништо да се зайаеми / она што живее в мене како сѝомен*. Така си останало од памтивек, *во бурата, дома се најалажила шџама*. *Низ дворош / израснале / треви и бурјани. / Дваесет и пет години / шаму сама, / од ветрош без прекин фурена, / роднаџа куќарка, / жорда, со празни врашџи, / чека со раце прошеѓнашџи / молејќи не да и се врашџиме*.

Во првата половина на 20 век, македонската поетска реч остварува вредни естетски резултати. На најверлив начин генерациите творци од овој период ги продолжуваат традицијата и континуитетот на своите претходници од 19 век. Она што останало недоречено или недоразјаснето, неспфатено или премолчено, она што не се стигнало да се оствари во поетиката како аманет од името на сопствениот народ и на својата татковина бил беспоговорно исполнет. Длабоко се заорувала браздата на конституирање и афирмација на македонската национална мисла. Во децениите на плодно и сестрано книжевно творештво мајчиниот македонски јазик постапно и сигурно се издгинува во македонски литературен јазик. Чувството и достоинството да се биде Македонец и да се има Македонија се воздигнуваат во највисока етичка мерка. Еднаш фрленото семе новите генерации македонски творци го намножиле со многу нови плодови. Светото македонско национално револуционерно дело се кале-

ло низ новите буни, востанија и револуции. Епопејата на Илинден неминовно станал негов знак на идентификација. Поразот и поразиите само ги намножиле тажните страници од македонствувањето. Но гласот на поетите, нивната одговорност пред пишаниот збор, не се само ука и поука, туку тие се и тајни знакови за мисла и размисла. Испишувајќи ја лирската биографија на татковината тие повикуваат на нејзин прочит, уште повеќе бараат препрочитувања да себе-препознавање и себепресоздавање. Она што било и минало треба трајно да се помни, но никогаш притоа да не се повторува како нова рана за која мелем нема. Зашто и во животот и во смртта неминовно пак ќе сме со тебе *мој народен, бидејќи си се љубевме*, порачуваше Никола Вапцаров. А љубовта, како и животот се само еднаш и кратко дадени.

ВЕСЕЛИ СТРАНИЦИ ЗА МАРВАЦИТЕ: СТОЈАН БОЖОВ

Појавата на Стојан Божов внесува нови и сопствени теми и мотиви и поетика во македонскиот расказ. Хумористичното прикажување секогаш децидно дополнето како слики од “животот на Марваците” претставува своевидна весела историја за луѓе и случки, времиња и настани од менталитетот и традицијата на Серско и Неврокопско. Како учител и револуционер, како фолклорист, раскажувач и поет постојано бил среде народот. Живел и опстојувал, копнеел и страдал заедно со него. И имал можност извонредно добро да ја запознае човечката душа, неговиот карактер, и посебно да го воочи индивидуалното, посебно то, субјективното. Како раскажувач посегнал по човечките слабости и маани, допрел во потајните мисли и чувства, во грдите навик и постапки, ја открил искривената слика или поточно онаа потсвесна состојба на човечкиот егоизам. Човекот, кој е среќен и задоволен сам со себе, едноставно смета оти светот и животот почнуваат и завршуваат со него. Во таа самоизмама писателот ги создава своите хумористични раскази кои се читаат со леснотија и со интерес, а во кои има една своевидна Чеховска атмосфера и до солзи смешни случки како оние кај Јован Стерија Поповиќ.

Стојан Божов објавил две книги раскази “Дедо Вељо и дедо Мито” (Скопје, 1891) и “Светогорскиот вампир” (Софија, 1892), а со свои раскази соработувал и во “Книжици за прочит” (Солун, 1891-1895). 1) Писателската дарба и сопствениот свет суверено ги потврдува уште со првата книга “Дедо Вељо и дедо Мито”. 2) Во поднасловот запишал оти тоа е “расказ од животот на Марваците”. Авторската идентификација е со кратенките С. Д. Б-ов, со кои во различни варијанти ги потпишувал своите творечки објави. Расказот е составен од шест помали и поголеми приказни кои прават една хомогена целина, но секоја од нив може да се чита и да биде восприемана и како посебна творба.

Првата приказна е посветена на селото Хантово, едно од познатите марвашки села, сместено среде карпи меѓу кои и зајакот тешко може да се движи, а пак земјиштето било такво што ништо не раѓало. Необичното село е секако своевиден увод и во необичноста на расказот. Необично село, тоа подразбира оти и луѓето би биле необични. Таквата интрига постојано нè вовлекува во местото на настаните. Улиците во селото биле толку широки, што и натоварено магаре со прачки тешко минувало низ нив. Куќите биле изградени на карпи, така што немало опасност некогаш да потонат. Имале два ката, долниот бил за добитокот, а на горниот биле луѓето и покуќнината. Сидовите не биле малтерисани, немало прозорци, а покривот бил таков што низ него слободно можел да влегува чистиот воздух и од дупките во него да се гледаат новите утрини. Вратата обично била од дебели и грапави штици, а се отворала и се затворала со мандалка.

Внатре во куќата имало совршен ред и сите нешта биле на своите места. На една страна биле пастрмата и сланината, на едно место биле чушките, на друго место расолот и редум така до малите и големи, до полните или празни грниња. Испраните алишта биле спрострени на јажиња, а оние нечистите за перење биле зад вратата. Огنيштето било широко и во него горел оган од дабови корења и габрови прачки. Оџаците биле така мајсторски направени што чадот не можел да излегува надвор, туку се издигнувал како облак од ветар. Над огнот виселе сатовите во кои се вареле јадењата. Околу него, на мали дрвени столчиња седеле домашните и се грееле. А таму било толку топло што се родила пословицата “однапред пече, одзади сече”. Студениот дом се содржел во расудувањето на Марваците оти човекот за да биде здрав, не требало да живее на топлина, зашто таа го опустала, ами му бил потребен студот кој го стегнувал.

Испарувањата на ѓубривото од добитокот се мешало со разните мириси од расипана зелка, гнили чушки, застоена лој, пресни кожи и друго би го натерале човекот да го затвори носот и во една добро малтерисана соба. Но, тоа и не било потребно. Чистиот воздух имал пристап од сите страни, а и луѓето можеби го изгубиле чувството за мирис, или пак едноставно се навикнале смрдеата да ја имаат како мирис. Куќите биле залепени една до друга, така што и педесет куќи имале еден заеднички покрив.

Селаните биле добри и трудољубиви, си ги гледале своите работи. Некои биле овчари, други орачи, трети копале корења и правеле кумур, ковачи и пекари. Имале различни професии, ама сите до еден краделе кози. “И зарем тоа е срамота, велат тие, тој занает во мираз ни го оставиле нашите дедовци”.

Необичното и чудесното село Хантово е простор од кој сами по себе ќе потечат и прекрасните приказни. Во тоа планинско село во кое ништо не растело, не виреело, и самиот зајак тешко се движел по камењата, какви ли луѓе живеат во него? Чудото е комплетно, зашто тие имале разни занаети, но сите до еден краделе кози. Податок кој сам по себе изнудува насмевка. Ја поткрева раскажувачката загатка. А во тоа и немало ништо срамно, зашто крадењето кози се пренесувало од колена на колена и тоа ти било чиста хантовска традиција. Кратката приказна за несекојдневното село се чита како посебна прозна целина.

Едноставното и интресното, мудро и веселото раскажување со искуството на безимениот народен гениј / наратор, писателот го посведочува и во другите делови од творбата. Во втората приказна Божов не запознава со еден од своите два главни лика, со дедо Вељо. Живеел тој во тоа славно село, та колку чудно било селото, толку почуден бил самиот дедо. Необичноста авторот ја применува и во неговиот физички опис. Бил висок, за два прста покус од десет педи. Прав како бор, сув како штица. Вратот му бил долг и тенок. Имал малечка глава, по која останале само неколку бели влакна. Под густите веѓи биле двете малечки сиви очи. И она што е најбитното, тоа биле урокрливи очи. Кого ќе го погледнеле аир не видувал. Носот му наликувал на орлов клун, под кој стрчеле две праменчиња остра седевна волна. Наспрема малата глава, од големата уста стрчеле белите волчји заби. Со нив дедо Вељо како момче го раскинувал недовареното крадено месо.

На главата постојано носел мало фесче што му го купил татко му кога бил момче за свршувачка. Сега имал шесет и две години. Да не му паѓал фесот од главата кога дувал ветар, го завиткувам со бела крпа, која неговата верна жена баба Ружа, му ја подарила како млад зет. Облеката му била како и на сите Марваши. Авторот во детали ја дава машката марвашка носија и тоа се дел од редовите кои имаат несомнена етнографска вредност.

Дедо Вељо бил овчар и работел на печка. Зимно време работел во “селската железна печка”, а во пролет и лето си ги пасел овците и козите.

Старецот имал добра поминувачка. Полна му била куќата, имал заштедено и по некоја жолтичка за зло време, и бил татко на четири женски деца. Сите црнооки, витки и високи. Мара во зиме ги пасела овците, Варвара козите, Гела со магарето одела по дрва, а Вела и помагала на мајка си по куќи. Добри биле работите на дедо Вељо, ама тој никогаш и од ништо не бил задоволен. Сето она што го имал му се гледало малку и лошо, а туѓото постојано му било и добро и многу. “И тоа е една човечка слабост. Ете зошто тој никогаш не знае да се пофали оти има нешто, туку секогo кoгo ќе го сретне му се оплакува”. Немало помин, немало живот, само тоа го повторувал. Како да не умеел да каже нешто повеќе од тоа.

Јадел само црвена урда, иако имал и масло и сирење, кози и овци. Маслото и сирењето ги продавал за парички, а козите и овците ги чувал за колење и за продавање на месо. Јадел тој и сирење и месо, ама само во туѓите куќи, та тогаш голтал како серски бивол. Секоја недела од туѓите стада крадел по два овна. Бил страшен месојадец, едно јаре јадел одеднаш, та и мирисал на граблива птица. Во таа гротеска, авторот прави пресврт, зашто покрај сето кажано тој сепак не може да биде опасен човек. Навистина раката му била малку подолга, но што од тоа! “Понекогаш тој поткрадува, но само ситни работи. Што има во тоа ако украде некоја коза или овенче? И кој не краде месо во Хантово? Тоа било заедничко достоинство за сите хантовци. Ама оти дедо Вељо краде и сено од плевните, ортоми и јажиња од магарината на луѓето или, пак, ќе се натовари туѓи дрва и корења, или ќе се скине педесет-шеесет клавчиња од пченицата на другите, зарем тоа е голема работа”.

Необичното село од првата приказна и необичниот селанец од втората приказна заеднички ја градат магичната реалност. Тоа што дедо Вељо крадел, никој не мислел оти го прави зашто имал лошо срце, ами едноставно така се научил и затоа што туѓото му било поубаво од неговото. Тоа било човечка слабост и не можело да се смета за голем грев. Апсурдните ситуации низ кои нè води писателот, постојано нудат нови, неочеку-

вани констатации. Од друга страна, пак, бил многу кроток човек. Гледал на мравка да не згази. Кутриот бил многу плашлив. Кога крадел, тоа го правел скришно, тогаш кога и Господ спиел. Се плашел зашто хантовците имале лоши, страшни навики. Нивната самоуправа кога некој бил фатен во крадење, сурово го казнувала со страшен ќотек. Но, тоа и не било најсташното. Туку мигот кога уловениот крадец за пример на сите, со тапани бил спроведуван по целото село. Та затоа, кога некој ќе потропал на вратата, дедо Вељо се тресел како лист и барал од неговата жена да каже оти не е дома, заминал на полето.

Било што да се кажело, нагласува авторот, тој не бил толку лош човек. Но, и покрај тоа, сите го мразеле. Децата, бабите, мажите, стари и млади, сите гледале да не го сретнат. Зашто тој имал лоши, урочливи очи. Ќе погледнел ли човек или добиток, ги урочувал. Младите мајки ги криеле своите рожби, убавите моми своите бели лица, орачите севгарот волови со кои ги орале нивите. Приказната за необичниот дедо, исполнета со хумор и сатира, алегорична и иронија, чудното го поставува и како дилема од крајот на приказната. Дали навистина очите на дедо Вељо имале некаква сила и дали тие биле причината здрави волови туку одеднаш да цркнат, децата во миг да умираат, убавите девојки како откинат цвет да свенат, прекрасни јунаци како суво дрво да се сторат, на тоа нема одговор. Раскажувачот коментира оти неговите очи се како очите на сите други луѓе, само малку посивкасти. Но, едно е сепак вистина, а тоа е оти токму тие очи биле причината сите да бегаат од него како од крастава коза.

Третата приказна му е посветена на другиот јунак дедо Мито. Не само што живееле во исто село, а биле и неразделни другари, туку еден на друг биле “лика и прилика како две стракчиња јаглика”. Така велела баба Милка, а баба Каца додавала како да биле “два близнака од една мајка”. Дедо Мито Жирката, така го викале заради долгите нозе со кои имал чекори од два метра, бил за прст и половина повисок од неговиот другар. Главата му била долгнавеста и гола, и од неа не ја симнувал капата, ниту пак одел во црква. Лицето му било суво, жолто и збрчкано. Бил “сув како штица” и на неговиот карикатурален изглед, авторот му ја прилепува и карактерната особеност со која како вистински Англичанец, ја имал страшната страст да се обложува.

Во едно такво обложување со Палко Палков, за половина жолтица изел килограм сол. Даровитиот писател-сатиричар на почетокот од приказната ја нагласува нејзината необичност и секако, ја повлекува интригата за читателот.

Парадоксите се нанижуваат како блескотни бисери од убаво стокмен ѓердан. Целото село рекло оти ќе умре, но по два-три дена скокнал како стар волк. Триесет и шест години постојано бил во селска служба. Ако не бил падар, тогаш бил протоѓер. Природно висок, речиси колку Голијат, со пушка на рамо бил страв и трепет и за големо и за мало. Страшниот изглед и силниот глас не пропуштале туѓ човек да стапне во ливадите или горите на Хантово. Кутрите луѓе, му бегале дури и од гласот. Во тие апсурдни состојби, бесмислена станува личноста на дедо Мито. Од него се плашеле само оние кои не го знаеле неговото зајачко срце. Тоа што носел пушка, пиштол, јатаган, сето тоа било повеќе само украс. А неговата најголема храброст била таа, што кога ќе го видел дебелиот крај бегал како ветар, и тогаш никој не можел да го постигне.

Било како било, дедо Мито и кога имал најмалку власт во рацете, луѓето му се плашеле. Употребувал такви лаги, во кои и самиот верувал. Па така селаните до еден го сакале и на Ѓурѓовден едногласно викале оти си го сакаат само дедо Мито и никој друг. Бил умна глава, забележува писателот, и точно знаел кој од чорбациите што милува и што сака. Отсекаде крадел по малку и собирал многу нешта. Секоја година ќе испечел по едно јагне, ќе ги соберел богатите и угледните од кои зависела неговата селска работа, и уште повеќе станувал сакан. Мене оттука, од селскиот конак, велел, може да ме однесе само попот. Така и завршува приказната за бесмртниот и незаменлив, но толкупати повеќе необичен дедо Мито.

Новата приказна како да ги обединува судбините на двата главни лика. Пред повеќе години дедовците се сакале како да се браќа близнаци. Толкава била нивната љубов што за другиот го давале и залакот од сопствената уста. Тогаш се сакале и нивните добри жени. Ткаеле на еден разбој, во исти ношкви меселе, во една фурна го печеле лебот, переле во едно корито. Лошите луѓе постојано ги озборувале и само им измислувале нови и нови лоши приказни. А тие, пак, за инает на душманите се сакале и се

почитувале. Низ поговорки и пословици авторот вешто ги гради сликите од селскиот живот. Така, не попусто дедо Вељо зборувал оти ако го нема Мито Жирката, подобро и тој да не постоел на овој свет. Нивното другарување го одразуваат и народните мудрости, по кои тоа што ќе го кажел едниот, две не станувало. Толку многу се сакале што кога едниот ќе плукнел, другиот го лижел, нагласува авторот “како што велат” луѓето. Нема што не можеле да измислат лошите луѓе, но од друга страна, пак, е вистината оти нема крушка без рачка.

Пријателството и љубовта меѓу двајцата старци биле заврзани уште во младоста. Од времето кога нештата и по смртта не се забораваат. И никој не верувал оти можело да се случи нешто што нема и со смртта да ги стави во еден гроб. Дури и нивните големи непријатели ги кажувале за пример. Но, ете се случило чудото што никој и не можел да го замисли. Една неочекувана причина, едно непредвидено случување, едно ѓаволско издувнување како што велел свештеникот Хаѝи Ананија, посеало таква омраза меѓу нив по што не било можно никакво помирување. За чудо на сите се скарале двајцата старци. За еден миг се стопило педесетгодишното пријателство.

Пред неколку години во сите глави од Хантово дувнал еден ветер и одеднаш едногласно тие извикале оти се Бугари, Марваѝи, и не сакаат никој повеќе да ги нарекува Грѝи. Речено, сторено. На својот јазик учеле во училиштето и се молеле во црквата. А Вељо и Мито воопшто не се интересирале за тие работи. Арно ама дедо Мито не сакал да се дели од своето село и од селаните иако слушал оти Господ молитивите ги слушал само на грѝки јазик, оти негова била грѝката книга, а пак бугарската била книга на ѓаволот и Бугаринот бил проколнат од самиот Господ. Така и тој со другите мислел и јавно говорел оти е Бугарин. “Целото село ги мрази Грѝите, а тој е селски човек, не може да се дели од селото”.

Се нашол во посебна состојба во која требало да се раздели или од својот пријател или од својата селска работа. Пред селаните зборувал лошо за Грѝите, го напаѓал дедо Вељо, го нарекувал крастава коза, но тајно се гледале и другарувале, и секогаш му се извинувал за јавните истапувања со кои го заштитувал нивното пријателство. Дедо Вељо бил честит човек

и тие престојувања никако не ги сакал. Едноставно, барал и неговиот пријател да биде Грк. Така во него се зародила мислата да му се одмазди без да имал каква било конкретна причина за тоа. Дилемата како последна мисла, ја почнува новата приказна за двајцата стари и верни долгогодишни пријатели, но сега низ перспективите на омразата и одмаздата.

Три дена по Крстовден, кога грозјето веќе било добро узреано, дедо Вељо пред да огрее сонцето, отишол на своето лозје. Тргнал по долниот пат кој го водел крај туѓите лозја, а таму можел да ја задоволи страста да позоба од туѓото грозје. Хуморното со следи и сега со податокот оти тој насадил поне-квалитетно грозје кое никој немало да му го краде, а нему пак му се сакало од туѓото слатко грозје. Било како било стигнал во лозјето, почнал да проверува да не берел некој од грозјето и крај една лоза здогледал пресни човечки стапки. Таква долга стапалка во селото немало, си помислил, тоа мора да била само ногата на Мито Жирката. Ете му го пријателот, та тој немал само долга нога, туку имал и долга рака.

Во тоа време дедо Мито од падарницата го здогледал својот пријател и потрчал кон лозјето да го види. Го поздравил, му забележал оти станал голем тамакар на стари години, не му се оставале козите, та го заборавил и пријателот и сите други нешта. Го повикал да седнат, да си поприкажат, а ете и торбата му била полна со грозје, та можеле да се засладат. Се исправил дедо Вељо и крвнички го изгледал. Нека бега отука, му подвикнал, очите не сакале да го гледаат. Останал стаписан од таквото неочекувано обраќање на стариот пријател. Та го прашал што зборува, што сака од него, да не му влегле во главата муви или бумбари, или пак полудел! Не разбираш што зборувам, вреснал, и се заканил оти сега ќе му даде за разбере. Извлекол една подебела дабова потпирачка од една лоза и како свер налетал на човекот. Само миг потоа сфатил оти душмански го тепаат по главата и потекла крв над левата веѓа. Еве ти, разбери сега кучкин сине, старо магаре, ти си мил пријател и побратим, а ми носиш грозје за подигравка откако си ми го обрал лозјето. Едвај се извлекол, претепан и малаксан, целиот во крвови никој да не го види се довлекчал дома.

Така дедо Мито ја разбрал големата омраза на својот пријател, та понижен имал само една мисла за одмазда. Таа станала смисла на неговиот живот и нестрпливо го чекал мигот за големата одмазда. Кулминацијата во расказот само го навестува своето идно и ново значење во приказната која доаѓа заедно со злото. Хумористичното се надраснува во црна иронија на човекот и на човечното од една и на судбината од друга страна. Осмата приказна е приказна за одмаздата и за злото во човекот. Околу Митровден хантовските кози биле најдобро угоени, имале крeвко и вкусно месо и целото село замирисувало на голема и примамлива кујна. Казната сама по себе се надвиснува над човековата судбина. Со пријатната миризба од печеното месо, надалеку од селото засмрдува и казната од одмаздата на пријателот. Тоа било ден кога подготвувале и се гоштивале и богатите и сиромашните.

Во таа јасна есенска ноќ била украдена јаловата коза на дедо Мито. Во темнината се појавил еден висок човек покриен со капа, тивко движејќи се по тесните улички и застанувајќи до оцаците на некои куќи како да намирисувал нешто. Дваестина чекори по него, го следел друг човек прикриен и тој со капа. Стојо, рекол првиот, го намирисавме зајакот. Како што забележува писателот, секој можел да ја разбере приказната. Од нараторот ја презема улогата на коментатор. Тоа бил дедо Мито со уште еден пријател, со кого ја барале неговата украдена јалова коза. Нечујно се качиле на потонот и низ процепките можеле да гледаат што се случувало во дворот на стариот пријател.

Внатре во куќата на домашното огниште една од неговите ќерки на долг боров ражен печела коза. А баба Ружа, приготвувала вкусна чорба од главата, цигерот и шкембето. Дедо Мито, кој уште го чувствувал котекот со дабовиот стап, ја имал само мислата за одмазда и сакал да не го остави дедо Вељо да вкуси од месото кое со толку труд го имаше подготвувано. Едно зло носи многу зла. И таман да ја вкусат првата лажица од чорбата, дедо Мито и Стојо скокнале внатре. На здрваје, побратиме, поздравил, а тој како да знаел оти ќе му дошле на гости, та спремил толку јадење. Ја откачил кожата од сидот и ја разгледувал. Дедо Вељо останал како удрен од гром. Му се врзал јазикот, збор не можел да каже. Бил фатен како виновник со сите можни обвину-

вања. Молчеле и бабата и ќерките. Што барала тука неговата лиска, го запрашал стариот пријател. Да не знаела оти се пријатели, та ете и таа дошла на гости!

Дедо Вељо само молчел и посрамотен гледал во земјата. Немало каде да се бега. Не можел да излезе од сопствената кожа. Дедо Мито на крупниот и јак Стојо му наредил да го врзе старецот и да го потера пред себе. И ќе запомни тој кој бил Жирката и како се крадат туѓи кози. Одеднаш навиката да се крадат кози која станала карактер на селаните од Хантово прераснува во жестока казна. Му ги врзале рацете зад грб, молкум тргнал со сопствената судбина и со решеност простум да го истрпи големиот срам пред целото село.

Личните судбини со сите мани и недостатоци кои биле знак на препознавање на селаните, во седмата приказна прераснуваат во опомена и во казна. Во безмилосно уништување на човечкото достоинство и на човечкиот живот. На другиот ден, селскиот конак бил полн со народ. Се собрало и мало и големо да му суди и да му пресуди на кутриот човек. А тој од човек како да се престорил во биберово зрно. Но, ниту тоа не му помогнало. Празните муабети крај немале, та некои побарале од кметот јасно и гласно да суди и да пресуди. Се повторува срамната приказна. Ноќеска падарите го фатиле дедо Вељо како печел украдено месо. Ете го месото, ете ја кожата, ете го и самиот дедо Вељо. Некои предлагале да му земат десет кози и да го пуштат. Други рекле да му удрат сто стапа и да даде четири кози. Некои рекле оти треба да се обеси.

Пресудил неговиот стар пријател. Најнапред месото да било исечено на парчиња и така тие да му биле закачени однапред на градите и одназад на грбот. Кожата да му ја ставеле околу вратот. Во десната да го носел тенџерето со чорбата, а во левата рака една коска. Потоа да го повикаат Петко Парапанот да чука на тапанот, а селските падари да го носеле по селото. На секое ќоше би молкнал тапанот, а дедо Вељо тогаш гласно да викал “ха, месо, хааа”. И најпосле на Жирката да му даде две кози и еден јарец за гоштевање на старците. Браво, браво, врескале селаните. Останале сами дедо Вељо и падарите, и го вратиле во амбарот до утрешното исполнување на казната.

Прераснувањето на комедијата во трагедија се следи и во завршната осма приказна. Токму на пладне или на голем ручек, како што се велело, на селскиот плоштад се собрало и старо и младо, и машко и женско. Тапанот ја најавил тажната / грозна претстава. Театарот на улицата како дел од животот кој едноставно самиот изникнувал од таа правлива и смрдлива улица. Никој и не би можел да го препознае човекот, ако целото село знаеше оти тој ден на стари години ќе го шетаат и ќе го резилат дедо Вељо. Миговите прераснале во векови на човечката ништожност. Откако завршило злото како што и било пресудено, откако на дедо Мито му дал две кози и еден јарец за гозба на старците, се прибрал дома за срам и резил. Повеќе не можел да излезе сред село, празниците ги преседувал дома сам и молчалив, а во работните денови во мрак одел и во мрак се враќал од работа. И така, тажната приказна завршува со личните признанија на нејзините јунаци дадени некогаш и повторени сега. Ако дедо Вељо имал право кога говорел “ако умре Мито Жирката, подобро е и јас да умрам”, не помалку е во право и сега кога вели “ако живее уште Мито Жирката, подобро е јас барем да умрам”.

Стојан Божов од животот на Марваците забележал една извонредно убава, потресна и оригинална приказна именувана со главните ликови на “Дедо Вељо и дедо Мито”. Животот, селското катадневие, селскиот менталитет непосредно извираат од макотрпноста на човековото опстојување, го носат сопствениот знак на идентификација и естетската трајност од пресоздавањето на животот во литература. Писателската дарба се потврдува и со умешното користење на усната народна наративна норма и со системното функционално вградување на кратките народни умотворби. Писателот создава живи и колоритни слики, згусната и необична атмосфера, оригинални ликови и карактери, динамичен и интересен дијалог. Јазикот и стилот се одликуваат со едноставна убавина, примамлива и разбирлива, со народен говор посебно применуван во дијалогот. Посебноста на Божов секако треба да биде одбележана и во постапката и посебно во нејзиниот резултат што сите осум стории можат да се восприемаат како посебни прозни целини кои едновременно и ја градат епската слика за македонското село и селанството во 19 век.

Од животот на Марваците е и неговиот расказ “Една пролетна вечер”.3) Оставени се податоците дека творбата била напишана во Неврокоп, на 23 февруари 1892 година, кога секако била завршена и ја има проширената творечка идентификација С. Д. Божов. Необичниот и оригинален, даровит раскажувач на најубав начин се потврдува и во оваа негова творба во која магично провејуваат духот и атмосферата на еден Чехов. И овој расказ е поделен на шест поголеми и помали делови кои градат една неделива прозна целост. А во неа со подеднаква естетска вредност умее да ги испише и страниците кои умеат да нè смеат до солзи, и оние тажни и болни страници кои неминовно носат солзи. Негов јунак е пак малиот и обичен човек, неговото катадневие исполнето со недоброј соништа и копнежи, битки и поразии, недоразбирања и противречности, казни и поразии. Теми се неговата осаменост, отуѓеност, болка, несреќа.

Место на случувањата е селото Буково, а времето го одредува празнувањето на Костандиновден. Момите пееле и момчињата играле, а бабите и другите жени седеле пред портите и си припомнувале за својата младост, притоа коментирајќи која мома му е прилика на некое од момчињата. Сликата од селките сокаци како да се преплетува во бројни мигови од катадневие. Со радоста и веселбата, протекуваат и секојдневните обврски и задолженија. Се договараат аргати за утрешниот ден, жените се поплакуваат за пијанството на мажот и за тешката сиромаштија. Големиот собир бил во вакавскиот дуќан. Како да се собрало сето село, и мало и големо, богато и сиромашно. Таму биле и попот и дедо хаџијата. Требало да се решава едно важно прашање, какво што било изборот на црковниот епитроп. А денот бил празник на овчарите. Се испекле јагниња, се пиеле вино и ракија, та сите биле весели и среќни. Божов прозната структура ја гради и како раскажувач и како коментатор / критичар на темите и мотивите.

Динамичната слика од селското празнување не може да противречи на вистината и притоа “кој може да одрече, оти виното не го прави човекот весел, насмеан, патриот, дарешлив, храбар, чувствителен и од најмало нешто задрт и на најмалечката неправда исто, сожалив кон несреќните, оратор, песнопоец и уште што не?” Кога би било зло пиењето вино, пророкот Давид

не би рекол оти “виното го весели човековото срце”, ниту пак прататкото Ное би се опивал. “Ама некој ќе каже, оти виното опива, го тера човекот да прави лоши работи; тоа не е аргумент, оти не треба да се пие. Сите нешта ја имаат и добрата и лошата страна, едната без другата не можат”, пишува морализаторот Божов. Ако виното го предизвикувал човекот да пцуе и да се кара, да се тепа и да прави разни безобразии, во истовреме тогаш тој ги покажувал и сите свои скришни дарби, што не би го направил дури ни тогаш кога би му бил “препорачан на светот”. Затоа, се изјаснува, тој и не е против пиењето вино. Оттука и нема потреба за осуда на буковци. И коментарот: “Навистина, сите ја имаа прекрдашено мерата на пиењето, а некои и толку што не можеа да гледаат и самите не знаеја што зборуваат; но притоа сите беа одушевени од една добра идеја, од една добра мисла: ги осудуваа злоупотребувањата и потоа бараа извинување”.

Првиот дел претставува своевиден увод во расказот. Тој раскажува и коментира, опишува и нагласува, опоменува, но притоа ништо и не навестува. Вистинскиот расказ се случува / почнува со вториот дел. Тој е хумористично интониран. Настанот е истиот селски собир од првиот дел на приказната. На него се зборувало за разни нешта; едни зборувале едно, други пак друго. Сите зборувале, никој никого не слушал ниту пак нешто разбирал. Така секогаш завршувале собирите. Ќе се собереле селаните да разговараат за некоја важна работа, ќе кренеле гурултија и без да било донесено некакво решение, си заминувале по дома.

Весело, цагорливо и непослушно било и на собирот на денот на овчарите. Метафорично во селскиот дуќан селаните се едно напуштено стадо во кое заигрува и тепачката. Се собрале да расправаат за избор на црковен епитроп. А најбучен и најопасен бил Долгиот Лопчо, собрал некои свои другари да креваат врева и да навиваат за него, со желба токму тој да ја преземе црковната каса и парите. Вриело како во кошница со пчели. Дуќанот бил преполн, јајце да се фрлело, немало каде да падне. Едни седеле, други стоеле, а најработлив бил Михо Меанџијата, кој го начекал слепото та носел литар, а пишувал три литри алкохол.

Нека слушнат и сиромашните и чорбаџиите, голтал чаша по чаша и врескал Лопчо, оти ете тука со нив е Стариот Марко кој три години ја јадел црквата. Зошто уште им е потребен тој

стар вампир! Срамота е селото уште да го трпи. И имал конкретен предлог. Требало да му се земе црковната каса и да му биде дадена на човек кој имал почит кон црквата и светците, та добро да си ја гледа работата. Во ликот на селскиот расипник и кавгаџија писателот комплексно ја претставува душата на селанецот. Заостанатоста и суеверието, дрскоста и злобата, но и неговата природна дарба за измама, лукавост и личен интерес. А таков човек бил токму тој, та затоа и не предлага, туку бара од селаните да ги земат клучевите и да му ги дадат нему.

По овој истап се развива жив дијалог меѓу присутните во кој доминира здравиот и логичен селски дух. Никој никого не можел да измами, зашто добро се познавале меѓу себе. Или како што рекол народот тие знаат кој колку тежи. Тој е батакчија, рекол дедо Иван, ама Лопчо бил бетер од него, прв пијаница. Токму така, тој бил пијаница и арамија, прифатиле неколкумина селани. Збор по збор, навреда по навреда, станала врева и дошло до општа тепачка.

Наспрема колективните слики од животот и менталитетот на селото, во третиот дел авторот раскажува за дедо Тасо Голов. Тој бил сиромашен човек, и уште повеќе кроток. Не се мешал во никакви работи, си ја гледал сопствената сиромаштија. Не сакал со никого да се расправа. Најсреќен бил сам со себе и со тајните набљудувања на природата. А тоа го правело зналец на многу работи, но од друга страна, пак, го гледале како магионичар и човек кој имал работа со ѓаволите. Тие набљудувања го одвојувале од светот и го воведувале во мирот, тишината и спокојството. Се повлекувал во прекрасната долина “Дединиот Дол”, таму било сето негово богатство: една нива, на која секоја година садел пченка, една бавча и една ливада, едно машко шилеже и единствениот син Вартоломеј. Количинската мерка на едното не е само слика за сиромаштијата, туку димензија на еднаш и кратко дадениот човечки живот. Токму тој живот и судбината на дедо Тасо се тема на расказот “Една пролетна вечер”.

Ноќните набљудувања го збогатиле со толку многу знаења, што и астрономите би наведнале глава пред него. Ги знаел имињата на ѕвездите, нивното појавување и исчезнување, патот на нивните движења и меѓусебните средби. По ѕвездите и месечината, по пеењето на птиците, по брмчењето на комарците, по каснувањата на болвите по денови, недели, месеци и години зна-

ел какво ќе биде времето. “Тој беше вистински барометар во Буково и нешто повеќе”. По службите во црквата, во празничните денови, на насобраните жени им раскажувал за второто пречестување и за маките на грешниците, додека од очите му потекувала река од солзи. И тука авторот расказот го збогатува и го згуснува со богат дијалог во кој едни жени го сметаат за посебен и мудар човек, обдарен од самиот Господ, други пак му се плашат и го нарекуваат ѓавол. “Како и да е дедо Тасо беше и почитуван и омразен”.

Негов најголем непријател бил Лопчо, кому постојано му велел оти злобниците и кавгациите ќе бидат обесени за јазикот. Но, сите кон него гледале со недоверба и со омраза. Дури и оние кои го почитувале, сепак верувале оти имал работа со лошите духови и бил магионичар. Му бегале од патот, сакале да бидат што подалеку од него. Во сопствениот свет, легнат на зелената трева и со погледот кон небото, објаснувајќи му некои појави на синот, кого сакал да го направи свој достоинствен наследник, гледал во месечината и патувал со мислите. Со тоа бескрајно патување Божов ја заокружува приказната за необичниот човек и за комплексниот однос на колективот кон субјектот во кој е содржана мерката на почит и доверба, но и логичната доминација на страв и омраза. Отстапувањето од општите норми јасно ја навестува трагедијата.

Четвртата приказна одново нè враќа во вревата на селскиот дуќан. Таму се пие, се вика и надвикува, стануваат тепачки, по кавгите се бара прошка. И одново прв роговите ги покажал Лопчо. Сега го критикувал учителот кој го плаќале петстотини гроша и децата ги учел од ѓаволска книга. Нека си ги гледа тој своите кози, се јавил еден глас луто, и побарал глупчото да молчи, зашто не се разбирал од тие работи. Динамиката на раскажувањето како посебна одлика на творечката постапка на Божов, се постигнува со вредносниот дијалог. Бре, не останал должен кавгацијата, тој ништо не знае како син на поп и внук на дедо аџија. Знаел тој чиј татко до вчера бил селски говедар. Молчи бре неранимајко, нема само тебе да те слушаме, другиот глас е нов глас од име на народот. Според него сите биле лоши, само тој е добар. И еднаш требало да си ја затвори устата. Во новата тепачка подебелиот крај го извлекол Лопчо чие лице било изгребано и облеано во крв.

Наспрема вревата во затворениот и отука магичен круг на дуќанот, одеднаш се спротоставила чудната тишина од отворените простори на селските улици и сокаци. Оdedнаш се спуштил мрак, месечината ја снемало. Моминските песни занемеле, момчешките ора се прекршиле. Во душите запоседнал бескраен страв. Небесните пространства ги исполнувале ужасните викотници. Стоело празно местото на месечината. Магионичари, да ги земе ѓаволот зборувале луѓето, жените плачеле и си ги кубеле косите, а старите жени кои такво нешто имале и порано видено си шепотеле меѓусебно. Извонредната атмосфера на страв и неизвесност се остварува со дијалогот во кој се содржат чудесијата од легендите и преданијата. Кутрата месечина, ја симнале и ја молзат, говорела една баба, а знаете ли колку тоа боли и како таа плаче? Господ да ги проколне тие магионичари на кои не им биле доста сите глупости, та и месечината ја симнале, додала друга баба.

И една од бабите се сетила оти оној стар вампир Тасо Голлов еднаш ја симнал месечината и слушала како таа плаче кога ја молзел. Се собрало целото село пред вакавскиот дуќан. Сите биле исплашени и никој не можел да си оди дома. Ако е крај на светот, мислеле, барем до еден да умрат на едно место. Трепереле од страв, се чудеде што се случува, и никој не знаел што треба да се прави. И тогаш одново се јавил Лопчо. Повикал сите заедно да појдат да го бараат магионичарот Тасо, да ја ослободат месечината и да го казнат злосторникот.

Идиличната слика на моилката на која седеле дедо Тасо и синот Вартоломеј, петтата приказна, ги открива убавината и спокојството во човековата душа и во природата. Нивната хармонија ја следиме низ разговорот на таткото и синот, со кратките прашања и одговори за редот во природата. Што значи ноќното крекање на жабите, јавувањето на бувот, како се викаат седумте ѕвезди и оние по три оддолу и оние настрана, и зошто бил темен едниот крај на месечината. Божја работа, рекол таткото и додал оти затемнувањето на месечината не е за добро. Се исплашил синот и го повикал татко му да се сокријат во пештерата. Библискиот мотив го има и однесувањето на луѓето, кои легнале на земја и со очите гледале удолу, се плашеле да погледнат надвор како владеел целосен мрак.

Дедо Тасо молчел и се крстел, и некој топот сè повеќе им се приближувал и станувал сè пострашен. Се слушале страшни и неразбирливи гласови, стенкања, паѓања и офкања. Треперел старецот и се преплашил кога јасно разбрал како гласовите го довикуваат неговото име. Пештерата му се видела тесна. Скокнал, ги заборавил и синот и шилечето, и со сите сили побегнал по долот. Сам и несреќен Вартоломеј плачел и викал по својот татко. Дедо Тасо кога го слушнал гласот на својот смртен непријател, и почувствувал оти е опкружен од сите страни, не останало душа во него, та бегал и се скрил под еден дрен. Во долот била страшна ноќ, мрачна како рог. Се одгласувале само беспомошните повикувања на синот.

И одеднаш месечината се појавила на небото. Таа одново грее, викнале селаните, Голо ја ослободил. Но, требало да се најде виновникот, се дерел Лопчо, и рекол сите да го бараат зашто тој се криел тука некаде. И токму тој охрабрен од испиеното вино, го нашол преплашениот старец. Го удирал со клоци, го тепал безмилосно и викал да го казнат. А тој беспомошен викал да не го тепаат, што лошо им сторил, Господ да ги отепа. Се струполиле и суровици по неговата глава. Го влечеле како претепано куче. Ќе го носат среде село, викал кавгаџијата, нека види целото село каков човек е оној кој го имале за правдољубив и светец. Така Лопчо влегол во селото како јунак кој се вратил по една голема победа, горд и надуен, а дедо Тасо претепан и влечен по патот бил предмет на нејжестоки навреди и на лути клетви. Сите како да се натпреварувале кој по прво да дојде до кутриот човек и да го казни магионичарот кој сакал да го уништи светот.

Потопот на светот бил во срцето и во душата на човекот. Се носел во мислата со себичноста и омразата, недовербата и злобата, интригата и клеветата. Тие ги негирале и ги убивале и елементарните достоинства во човекот, та затоа сите, дури и оние постарите кои го имале видено затемнувањето на месечината како природна појава, се јавуваат одново како природна појава во неминовноста на човековата превртеност. Изговорот да се убие злото во другиот, е само прикривање на сопственото зло. Тоа би бил и некаков заклучок, или уште повеќе поука, што писателот ја извлекува во завршниот дел од текстот кој има само неколку реда. На другиот ден и соседните села околу Буково

разбрале оти магионичарот Голо со своите магии ја симнал месечината и ја молзел. Сите го осудувале за крајот на светот. А од тој крај на светот, врз несреќата на другиот, се издигнала безмерната среќа на Лопчо. Ако не бил тој голем јунак да го најде и да го казни виновникот, не се знаело како би завршиле нештата. Авторскиот коментар е дециден: “И колку ли не други приказни никнувале по некои места како резултат на фанатизмот од глупи и пореметени овци, пасени од наемни овчари”.

Авторот со народната мудрост извонредно добро ја извлекува поуката. Не ја наметнува, зашто ја раскажал едноставно и интресно, ја пресоздал од темите и мотивите на сказните и бајките, легендите и преданијата. Создал четиво кое со интерес се чита и се препрочитува. Од проститалакот и заостанатоста на народот, слепото стадо овци, и уште поголема неговата несреќа со наемните овчари (Лопчо) се уриваат уката и знаењето, доброто и убавото (Голо). Парадоксалноста на приказната е содржана во настојувањето на колективот наспрема укажувањата на поединецот, наместо да оди напред кон светлината и убавината, кон иднината, се враќа назад во мракот и незнаењето. Никако да се излезе од сопствените догми, од мрачните верувања и убедувања, од субјективниот контекст, од гласното говорење на клетви и самоклетви, од магиите, баењата, верувањата во злото. Всушност недовербата на човекот во самиот себе.

Таа недоверба е постојана тема во прозата на Стојан Божов. Неговото богато животно искуство, како долгогодишен учител, егзархиски инспектор на скопските училишта и митрополитски секретар (1895), како општественик и патриот, учесник во солунските атентати, како раскажувач и поет, 4) непосредно го внеле меѓу народот, го соживеале со неговите мисли и копнежи, ја спознал неговата душа. Оттука и во расказите полнокрвно дише чистото селско катадневие со сите негови убави и грди, свети и порочни значења и димензии. Во тој темен бунар од селска злоба, итроштина и расипаност клоцоти човековото малоумие и постојано носи нови несреќи и трагедии. Црковната догма ги наметнала мракот и незнаењето, а од таа темнина извираат индивидуалните болни човечки судбини.

Во 1892 година, Стојан Божов ја објавил и својата втора книга “Светогорскиот вампир”. 5) Една година пред тоа, во 1891

година, истиот расказ под наслов “Отец Пафнутиј” го печател во “Книжици за прочит”. 6) Си останала разликата само во насловот на творбата, зашто станува збор за идентичен текст и во двете негови изданија. И во овој расказ приказната е посебно поделена во осум делови. Раскажувачот на веселите страници од селскиот живот, на неговите судбини и несреќи, епската димензија на тоа народно прераскажување ја нагласува со самиот почетокот како летописец на нешта кои се случувале пред педесетина години. Патот кој водел кон Света Гора станал опасен за патување, посебно меѓу селата Моде и Ерса, та по него не минувала жива душа, не го прелетувале ниту птици. Така, авторот приказната ја започнува со нагласката за нејзината необичност, несекојдневност и со читателските претпоставки за чудата кои можат да бидат раскажани во неа.

И така светото место на кое доаѓал многу народ со својата лепра и со барање за простување на гревовите опустело. Света Гора станала недостапен остров. Го немало народот и неговите дарови, та завладеала сиромаштија. Се множеле гладот, болестите, паразитите и смртта. Се изело што се имало, а нова храна немало од никаде. Веселите и среќни лица станале кожа и коски. Се заборавиле песните и ората, а инструментите стоеле обесени на сидот. Несреќата не ги нападнала само луѓето, туку и стоката. Дури и птиците страшно пееле. Дрвјата ги изгубиле убавината и свежината, та виснале како да биле попарени од слана. Во тие пеколни слики кои авторот мошне импресивно ги доловил, се поставува суштинското прашање. Дали човекот ја немал почитта кон религијата, кон православието и станал еретик и се случило злото!? Силата која го предизвикала злото останала непознатица. Затоа и стравот бил природен.

По уводната, прва приказна се откриваат личностите кои ја создаваат и неа и местото, просторот каде што таа се случува. Сите слики се ретроспективни од причина што нивното обновување / присетување ја има временската дистанца од половина век. На половина од патот до селото Ерса, на најтесното место на Атонската клисура, стоеле рушевини од некогашно убаво домашно огниште. Било обраснато во треви и трња. Некогаш тоа било гостилницата на Гркот Барба Јани, чиј изглед јасно кажуваат оти бил потомок на старите Трако - Илирци. Авторот и сега

во детали го прави физичкиот опис и укажува на духовните вредности на своите ликови. Самиот изглед кажувал дека Барба немал добро минато. Крадел и убивал, лажел и пакостел, бил прогонуван и затворан и постојано некаде бегал. Се прикажувал како побожен човек, божем се молел и ги палел кандилата на некои чудотворни икони, а го гледал само спасот на сопствената душа и со туѓа мака да го наполни стомакот.

Мајсторски во името на светците печалел и работите му оделе добро. Згора на тоа бил голем муабетчија, та умеел едноставно луѓето да ги маѓепсува со зборови. Со почит кај него доаѓал Отец Пафнутиј за кого велел оти тој е човек по неговата мерка, цел живот да разговараат, немало да има крај и наситка. Имал околу четириесеттина години и службувал во Ватопејскиот манастир. И тој имал богато минато. Професија му било празнаењето на туѓите џебови, десет години минал со една чета по шумите, па кога почнал да мисли за спас на душата се закалуѓерил. Самиот гласно се прашувал: “Не знам дали Господ ќе ми ги прости големите гревови кои сум ги сторил!” Гревот како тема во расказот кој е содржан и со името на нејзниот носител како наслов на творбата. Претставени се двата главни лика, поставена е интригата и филозофијата за непостојаноста на среќата. Приказната завршува, но нејзината последна реченица оти судбината сакала Барба Јани самиот да го почувствува извршувањето на таа “филозофска вистина” ја најавува наредната приказна.

Клопчето почнува да се размотува во третиот, стожерен дел на расказот. Една есенска вечер во гостилницата стигнале дваесет и четворица верници. Барба видел оти добро ќе се офажди. Да не се покаже скаперник, туку дека е гостољубив човек, го земал шишето со ракија и лично ги почестил гостите. Имал за трошење тригодишна риба, та наместо за фрлање, ете ја за богатење. Почнал да им раскажува за светците и за чудесата, додека се спремала вечерата, а киселото вино само по себе почнало да се истура во грлата на верниците. Солената риба ги правела постојано жедни. Длабоко во нокта нешто почнало да тропа по таванот. Домаќинот да ги успокои гостите, рекол оти толку се размножиле и биле големи како кокошки што со ништо не можел да ги сотре.

Трескањето станувало сè поголемо, куќата се тресела, гредите крцкале и неколку штици паднале врз главите на луѓето. Стравот ги совладал сите. Прв побегнал домаќинот, а попот и неговите тројца другари дали од старост или напиени од виното, не можеле да се мрднат од метото. Барба Јани и четворицата негови слуги се вратиле со пушки и верувале дека брзо ќе ги истрааат неканетите разбојници. Но, кога влегол внатре, видел оти нема никакви разбојници, туку наред собата стоело и го чекало страшно суштество какво што ниту беше видел, ниту го беше сонувал. Од страв му се замрзнала крвта, не можел збор да каже, не можел чекор да направи. Побегнале и одново се сокриле кој каде стигнал.

Барба Јани се гушел во еден жбун, треперел како лист. Не можел да си објасни дали тоа било некој мадемски вампир или, пак, некој демон од Света Гора. Но, најмногу си мислел за неговото сандаче во кое било сето негово спечалено богатство. Си мислел како одново ќе биде среќен да ги брои жолтичките и да слуша како му тропала неговата работа. Му било многу тешко, но се тешел, оти ѓаволот не краде пари, туку тој доаѓал по крв и душа. Сонот никако не му доаѓал. И дремката се беше исплашила од чудовиштето. Тој ја барал, ама таа не доаѓала. И само што задремал, туку во сонот му дошло злото и го пробудило. Почнал да бега, мили му биле душата и животот, трчал како луд, и нај-после уморен се сокрил во едни грмушки и таму чекал да се раздени.

Раѓањето на новиот и убав есенски ден, ги вратило надежите оти си заминале вампирите и лошите духови кои бегаат од светлината на денот. Кога се приближил до гостилницата го опфатил нов страв. Било тивко, немало жива душа. Полека влегол и прво го побарал своето сандаче. Го нашол, ама во него немало ништо. Плачел како дете. Му ги зеле срцето и душата, му го однеле животот. Посакал да умре, зашто не сакал да живее сиромашно. Во собата го чекал нов ужас. На подот четворицата лежеле мртви, во нив немало крв, а на вратот имале во една дупка од кучешки заб. Но, никако не можел да си објасни зошто вампирот го зел неговото богатство и коњите од гостите. Како добар христијанин, заедно со слугите ги погребале мртвите.

Кога слушал за несреќата на својот најдобар пријател, Отец Пафнутиј веднаш дошол да го види и да го утеши. А тој го предупредил оти ништо не знаел за животот на вампирите. Со богатството кое го земале одеце на други места, таму задомувале, се женеле и живееле како другите луѓе, та затоа и нив им биле потребни сите оние нешта кои ги имале и луѓето. Нека ги заборадел парите, ќе работел и ќе спечалел нови. И не заборадел, по погребот, да му напомне постојано да се моли и да се крсти и така да ги отфрли од себе лошите духови. Само тие му биле спасот, зашто ако земел оружје можел да го загуби и животот. Останал сам со себе, несреќен, сакал одново да заплаче, но се прisetил на зборовите од пријателот. “Богатството ја убива душата”, тоа го успокоило, и преморен брзо заспал во длабок сон.

Како минувало времето, така и раните се лекувале и помалку болеле. Му се вратила веселоста, почнал да јаде и да пие и Барба ја отвора новата петта приказна. Таа есен страшна болест го нападнала крупниот добиток. Потоа, сипаници ги нападнале и луѓето. Опустеле цели села. Спиел Барба Јани спокојно и хрчел, спиел како мало избањато дете. Огнот се угаснал, собата станала студена и се пробудил. На неговите повикувања никој од слугите не одговарал. Мртва тишина, немало никого, и студена пот го облеала по целото тело. Влегол во собата, а таму мртви лежеле поповите Пангратиј и Аверкиј, а дисагите биле однесени. Никако не можел да си објасни како по толку молитви, вампирот одново се вратил во неговата гостилница.

Ужасните приказни се разгласиле надалеку. Така, во гостилницата морал да го минува само денот, а навечер се приближал во Спартагос. Станувал сè посиромашен и заборадел од сите. Го заборадел и Отец Пафнутиј. Имал право и да го заборадел, зашто повеќе не можел како порано да му угодува со вино, со солена риба и со што ли уште не! Возбудливата приказна ги има своите продолженија и во шесттата и во седмата глава со нови настани, случки и личности. Минати се две години, и во пролетта 1840 година, се случува шесттата, би рекле клучна сторија од расказот “Светогорскиот вампир”. Во неа се јавуваат тројца нови патници кои судбината неминовно ги донесува во злогласната гостилница.

Барба Јани ги предупредил оти е опасно да се спие во гостилницата и зачудено прашал, зарем не слушнале ништо за ма-

демскиот вампир. Ги советува заедно со него вечерта да ја минат во селото. Седнале патниците да јадат и да пијат, да здивнат од долгиот и напорен пат, и немало зошто да не останат во проколнатата гостилница. Нека покаже секој од нив колку страв има во себе, се шегувале. Јас нема никаде да одам, рекол Стојо, и додал оти нема страв од вампири, а другите нека прават како што сакаат. Не заминувал ниту Рончо, бил уморен и тој и неговиот коњ, а колку за вампирот имал убав дренов стап. Засрамен батко Стојмен се согласил и тој да остане. А колку за вампирот, само нека дојде, та ќе му ја расчеречел муцката како да е од варена глава. Се помолил Барба Јани, им рекол оти ги молел како пријатели и како браќа, за нивно добро, но кога решиле така нека биде.

По трите (четврта, петта, шеста) приказни во кои авторот ја достигнува и постојано ја држи конфликтната ситуација, следи разврската во седмата приказна. Таа се очекува со интерес и нестрпливост. Денот е среда, 18 март, празнична вечер во која се пеел големиот канон на Андреја Критски. Педантните податоци за времето на случувањата, внимателно упатуваат дека тоа се свети празници. Секако, писателот на своите творби со тоа им приопштува поголема мистичност како една негова творечка карактеристика, но пак, го имаме тоа и како дел од домашното патријархално воспитување. Татко му Димитрија Божов бил поп, а покрај свештеничката работа бил и селски учител, така што верата и просветата постојано се преплетуваат во суштински назнаки на неговата поетика.

Налегнала ноќта, а гостилницата ја исполниле јуначки и љубовни песни од громкиот глас на Стојмен. Дадени се четири стиха од првата, љубовната песна “Мор Богдано, малка моме! / Мерни око, погледј ме. / Мор, ти мене с едното, / А аз тебе и с двете” и два стиха од јуначката песна за “Крале Марко вино пие / Вино пие тригодишно”. Со овој илустративен материјал, писателот на најубав начин го заокружува сопствениот творечки подвиг, токму така подвиг, на извонредно функционално вградување на усната народна во уметничката индивидуална литература. Нема форма, содржина и жанри кои не ги користел и покажал како тие функционираат во една авторска поетика.

Учителот Стојан Божов точно ја сознал вредноста на фолклорот. Годишите во село Крчово, Демирхисарско и во Неврокоп

ги користел за запишување на народни песни, приказни, пословици, гатанки, верувања, обичаи и друго и ги испраќал за објавување во “Сборникот за народни умотворенија, наука и книжнина”. Многу од тие вредни материјали биле и публикувани (книги 4, 5, 6, 7, 9 и 10), посебно јуначки песни.⁷⁾

Додека пеел, двајцата негови другари толку биле меѓусебно заприкажани и не го забележувале, ниту пак ги слушале неговите песни. Оеднаш се кренал страшен топот од кој целата куќа се затресла. Од новиот тропот, од рацете на Стојмен паднала тамбурата, секнала песната. Сакал нешто да каже, не можел, јазикот како да му бил врзан. Вампирот е, помислил, тој тропа. И од таванот скокнало долу чудовиштето, се јавило како страв и трепет, од него замрзнувало секое срце. А Стојо и Ранчо продолжувале да разговараат, и воопшто не го ни приметувале чудовиштето. Само се погледувале, и како ништо да не знаеле за вампирот. А тој налутен се впуштил кон нив, рикнал страшно и ги раширил влакнестите раце.

Се нафрлило чудовиштето, но уште повеќе врз него се нафрлиле и двајцата пријатели. Толку го тепале, што тоа едно време со човечки глас почнало да моли да не го тепаат, барало прошка и милост, велел оти е човек и бил грешник, но тие го уништиле. Се симнале кожата и под нив се појавила вистинска човечка глава сета во крв. Земале ортома и му ги врзале рацете, го ставиле во еден агол од собата, да не им побегне. А претепаниот нивен другар батко Стојмен испуштил душа, и заминал на оној свет. Така му било пишано, рекле пријателите, та тој требало да биде последната жртва на мадемскиот вампир.

Кој би поверувал дека некои Марвачи кои биле способни само да ораат и да копаат, можеле да го уништат страшниот вампир. Утрото стигнал Барба Јани со слугата Спиро и бил вчудоневиден кога ги нашол живи своите гости. Изненадувањата како да немале крај, кога му рекле да оди во собата и таму да го види чудовиштето. Покрај многуте парчиња кожи, целиот во крв му се видел познат човекот испружен на подот, но никако да се сети од каде го знаел. Му се доближил и не можел да им верува на сопствените очи. Тоа бил неговиот верен пријател Отец Пафнутиј. Зарем таа света душа можела да биде вампир! Дури тогаш ги разбрал неговите совети оти треба да се моли и да се крсти за

да ги изгони лошите духови, да не користи оружје зашто ќе го загрози сопствениот живот. Токму тој, неговиот најдобар пријател и му го зел богатството. Казната го стигнала од рацете на Барба Јани. Бил обесен на едно дрво.

Заминал вампирот неповратно и радоста и среќата одново се вратиле меѓу луѓето. Ги снемало гладот, болестите и смртта. На празникот од 18 март, останало запишано оти тој ден за паметење се случило чудо во Атон, Стојо и Рончо го фатиле мадемскиот вампир и ја спасиле од гладување целата Атонска Гора. Парадоксот во приказната ја имал возвратната мерка или уште поточно правдата како пресуда. Барба Јани бил верник и добар човек, така се прикажувал пред луѓето, а всушност бил себи-чен изрод кој се грижел за сопствената благостојба и со туѓата пот и труд сакал да го наполни својот ненаситен стомак. Двосмислениот правдољубив и честит христијанин го добил својот двојник во ликот на Отец Пафнутиј. Свето лице, ненаситно и злобно чудовиште, лицемер и интригант. Дали субјектот застапат пред огледалото на животот и на вистината не се пресликал и самиот себе се помножил како лик и карактер.

Веселите страници испишани во расказите на Стојан Божов се само навидум весели. Комедијата почнува со маните и недостатоците на Марваците, со негативните посебности кои прераснале во знак на нивна карактерна димензија и филозофија на постоење и дејствување. Грдите нешта како лагата и измамата, крадењето и неверството, омразата и лицемерието одеднаш и жестоко ја деградираат комедијата во најцрна трагедија. Заедништвото, моќта и силата од веселите страници на егзистенцијата стануваат осаменост, немоќ и поразија во тажните и болните мигови кои се издолжуваат во години и векови. Самиот и несреќен човек како дамаклов меч ја носи сопствената судбина, но против него со осуда и со каменување одново се испречува колективот. А меѓу нив владее совршено равенство. Постои ли измамник и измамен, има ли победник и поразен, дали живиот не е и мртов човек.

Дарбата на забележување на деталите кои мозаично ја градат сложеноста на човекот, животот и светот, чувството да се проникне длабоко во народносната психологија, да се допре националната традиција и континуитет, да се создаде галерија од

ликови и карактери, чудесната и магичната атмосфера, живиот дијалог секако се неспорни вредности во расказите за Марваците на Стојан Божов. Има во нив еден специфичен магичен реализам кој точно ги има и своите јунаци и својот простор, го има личното време на препознавање и на пресоздавање, не ретко низ митското доближувајќи му се епското сликање. Така расказите на Божов како да стануваат слики кои имаат моќ да бидат трајна трага за дамнешни минатите времиња чии егзистенцијални норми останале и во современоста, во идното време како сведоци дека превртеностите останале да бидат во нас и насекаде околу нас.

Антонъ П. Стоиловъ, Български книжовници отъ Македония, кн. 2, 1879-1912, Придворна Печатница, София, 1928, стр. 34; Български книгописъ за сто години 1806 - 1905, материали, събра и нареди А. Теодоровъ Баланъ, изд. Българското книжовно дружество във София отъ “фондъ Напрѣдъкъ”, София, 1909, стр. 331, 969-967.

Дедо Веля и дедо Мито, отъ С. Д. Б-овъ., изд. Книжарницата на А. Никовъ, Серъ, 1891, стр. 24.

С. Д. Божовъ, Една пролетна вечеръ, Книжици за прочитъ, Солунъ, год. 1895, кн. 6, стр. 1-8.

Стоянь п. Божовъ, Македония, София, год. 2, кн. 1, 15 Апрель 1904 год., стр. 6.

Светогорски в’мпир, отъ С. Д. Б., изд. Книжарницата на А. Г. Никовъ, Серъ, 1892, стр. 32.

Ст. Д. Божовъ, Отецъ Пафнути, Книжици за прочитъ, Солунъ, год. 1891, кн. 8-12, стр. 80-112.

А. П. Стоиловъ, исто, стр. 34.

РАСКАЖУВАЧОТ ПЕТАР СТОЈКОВ

Во традицијата на македонскиот расказ во 19 век, со сопствен прилог се вклучува и малку познатиот писател Петар Стојков. Во 1898 година, во книгата *Смрт на нејријателитије*,¹⁾ покрај публицистика и поезија, го објавува и расказот *Победник на ишионој* (стр. 5-17). Станува збор за текст кој зазема стожерно место во новата творечка објава на Стојков и е прв негов расказ кој нам ни е познат. Во драмата *Љубовта и богајсџивот* (1906), на последните страници од книгата се поместени *Сиомен од Кресна* (стр. 45-45) и две стихотворби.²⁾ Во книгата *Пошјаносџитије на македонскије дејци*,³⁾ публикувана 1902 година, објавено е соопштение дека е подготвена за печат книгата *Крвави орами*. Дополнителните информации точно одредуваат оти тоа е *иовесџи од македонскиој живој* и опфаќала околу десет печатарски табаци со десет илустрации. Комплетната информација ја отфрла можноста за претпоставки на жанровската припадност која според насловот упатува на драмски текст и според обемот на текстот, сто и шеесет страници, тоа ќе рече ракописот бил завршен и спремен за публикување, најавената новела можела да биде и роман. Во секој случај и како новела и како роман *Крвави орами* би биле меѓу оние ретки наслови од овој вид во македонскиот книжевен 19 век. Од непознати причини книгата никогаш не била објавена.

Расказот *Победник на ишионој* е напишан во дијаложка форма. Приказната се соопштува од разговорот кој го водат младичот и старецот. Двата лика се спротивставени и метафорички во нивната конфронтација ја следиме борбата меѓу доброто и злото, вистината и лагата, убавото и грдото, искреното и лицемерното, реалното и иреалното кои упростената тема ја воздигнуваат на повисок естетски

резултат. Разговорот е отворен и директен и преку субјективното испишување на сторијата од страна на младичот и старецот постапно и несетно се разоткрива колективното меморирање. Тема се татковината Македонија која со векови стенка под турското ропство, напатениот македонски народ кој секојдневно бил ограбуван, силуван и убиван од една и борбата за негов посрекен живот, за неговата слобода и иднина од друга страна.

Дијалогот меѓу младичот и старецот кој ја содржи севкупноста на раскажувачката материја, поаѓа и се враќа од/на задачите и целите на светото македонско револуционерно дело. Одбрана е мошне актуелна и горлива тема која на прв поглед како да е играрија во разговорот на двајцата рамноправно главни ликови во расказот. Но, тоа така се чини само на прв поглед, зашто секој од нив има своја, сопствена идеологија и свои ставови за животот и за човекот кои се дијаметрално различни и оттука се постојано во сукоб. Различноста младичот ја нагласува низ иронизирање на размислите на старецот, кој е свесен за таквиот однос на соговорникот, но е упорен во тоа да докаже дека вистината од смислата на егзистенцијата е сепак на негова страна. Непомирливите мислења кои се израз на акција, односно на систем на сопствената опстојба, од нивото на поединечното, субјективното низ нагласеното повторување на зборовите и мислите раскажувачот ги издигнува на планот на општочовечкото и универзалното.

Истовременоста на подемот на поимите на авторство и автобиографија во книжевниот европски 19 век *произлегува од нивното споделување на заедничката општествена претпоставка, која во фокусот на интересирањето ја постави нагласката на граѓанскиот субјект (индивидуална). Се разбира, овој проблем може да биде поставен од аспектиите на: филозофијата, економските проследувања на прелевањето на квалитетот, социологијата, односот власи-знаење, во рамките на кои, пак, просветителството ја развива својата автономна нарација (според М. Фуко).*⁴) Во тие релации во македонската литература во 19

век, се остваруваше и краткиот прозен исказ расказот од Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ до генерацијата на Атанас Раздолов, Коста Шахов, Кочо Г. Молеров, Васил Пасков. Во расказот *Победник на ишионои* авторот Петар Стојков ја презема позицијата на авторството на младичот и последователно во него ја вградува автобиографијата на македонскиот револуционер и патриот чиј потопсник е тој и целосно е остварен предизвикот на граѓанскиот субјект како стожер во книжевната материја. Младичот и старецот како главни и единствени ликови во расказот се дел од мозаикот на севкупноста и сложеноста од егзистенцијата на реалноста и на општеството. Двата лика се олицетворение на одделни и конкретни и во истовреме автономни системи на мислење и однесување кои како субјекти се носители на одредени општествени категории и сталежи.

Почетокот на дијалогот му припаѓа на старецот. Тој е носител на минатото и искуството, на историјата како релевантна тема во прозниот текст, на мудроста и дистанцата. Токму дистанцата е постојан коректив вграден во ликот на младичот, кој доаѓа како логика оти еднаш речените или остварените нешта не се вечни и трајни, тие секако се поука од времињата, настаните и луѓето кои некогаш биле живот, но нивните нови наследници неминовно се и вагање и менување на минатото / историјата. Иднината сама по себе бара нова мисла и смисла за сопствената опстојба. Старецот јасно ја искажува творчката тенденција на Стојков во создавањето на прозниот текст. *А бре синко, зошто не се оидиш во Македонија, ами тука си зо губиш времето во туѓи земји за ништо и за никакво? Ја земи, тиа си оиди во Македонија, тиа зближи му се на некој големец да живееш човечки. Тој ќе ти даде работиа, досиа е да си умен. Посебно сега е време да се печалат парии, зашто Турциите сега даваат парии, посебно на пакви развиени момчиња како тебе, дури и без да работиш ништо. Мине ли месецои, земи си ги паричките без тирод, без ништо. Е, кобајаги, без никаква работиа нема да бидеш, но само треба да агитираш, да ја чуваш државата на Султанои.*

Препораките на старецот се негова приказна и би рекле историја на еден паразит како опстојува во еден стар и гнил општествен поредок, приказна за една империја која безусловно се распаѓа и во која единствена вредносна мерка е да се *сочува државата на Султанот*. Во директното обраќање кон младичот, авторот ја испишува својата автобиографија. Тој треба да се врати во неговата татковина Македонија, а не попусто да го губи времето во *туѓи земји*. Како откорнатик писателот живее во Бугарија. Старецот едноставно го насликува како умно и убаво развиено момче и тоа му се големи предности дури и без ништо да работи да добива пари колку сака од Турците. Единствено што треба да прави е да агитира и да ја чува државата на Султанот. На забелешката од младичот оти белким од него има по големци, своја забелешка има и старецот. *Ти се поодиѓруваш, а! Ти со својата глава има многу да сѝрадаш*. Иронијата и цинизмот се начин за разговор, односно израз за несогласување на младичот со правилата на мислење и акција кои ги пропагира старецот. И веднаш прашува каква е неговата глава. Старецот постојано ги конкретизира нештата и така открива нови страници од биографијата на својот соговорник. Самопоставеното прашање за тоа зарем не гледа во каква лоша состојба се довел со неговиот патриотизам, не чека одговор, едноставно тој ги има сите одговори. *Кој е твој мислинци? Ти. Кој е во Македонските друштва? Ти. Луѓето зборуваат за шрговија, за заработувачка, а ти само за револуција, за твора оти на Македонија требало да и биде дадена целосна политичка автономија, целосна слобода. Но, бидејќи Султанот не давал, Македонците требало да се појдуваат за борба со едно сенародно воспание. Но, пред твора требало да се обединуваат во комитетите. Човек ништо друго и не може да слушне од твојата уста, само слобода, слобода! Каква е твора твоја слобода? Кој знае?*

Овој дел од зборувањата на старецот ги искажуваат елементарните податоци од биографијата на писателот кои имаат судбински значења. Гордиот и непокорен Македонец кој живее во туѓина, старецот го идентификуваше во прво-

то обраќање, а чиј патриотизам го одвлечкал во сиромаштија и неизвесност (*зарем не зледа каков му е алој*). Тој бил насекаде во првите редови; по митинзи и протести, во Македонските друштва, и додека другите трупале капитал, тој јавно проповедал дека на Македонија треба да и бидат дадени полна автономија и слобода. И уште пострашно, зашто отворено го повикувал народот да се организира и во сенародно востание да го урнат Султанот. Каков е тој еден и единствен збор слобода кој излегува од неговата уста! Друго и ништо како да не знаел да каже. Големиот патриот и револуционер, непокорниот Македонец Петар Стојков го добил својот автопортрет.

И во овие обраќања од старецот еј *момче, ислушај ме ти мене, најслободно е во Македонија* се дополнуваат податоците од биографијата на авторот кој ги остава во своите книшки, дека во тоа време е младо момче штотуку зачекорено во третата деценија од животот кое во мизерија и во многубројни опасности по животот го *зуби иоуусџо времеџо во иуџина*, та постојано му се советува да си оди дома во Македонија. А таму нека му плати на царот, и да си ја гледа работата, да си го гледа сопствениот кејф и никој ништо нема да му каже. *Само и треба да си седиш мирно и да не го бунтуваш народот*. Имаме нов релевантен биографски податок. Младичот / писателот е бунтовник. Тој е опасен за власта и државата, го бунтува, го повикува народот на сенародно востание за уривање на империјата на Султанот. Токму оваа книга меѓу другото, ќе биде причина и за поведување на судски спор. Затоа старецот и го поучува. *Се разбира, бунтовнишџивот е лоша работа. Бунтовникот е кавга карашџуран*. Никако, кој е тој цар кој гледа како му ја земаат државата, а пак тој да седи со скрстени раце? Уште некој ќе зборува како *Турциџе биле лоши, Султанот бил лош, бил крвоиџец, им ја исџил крвџа на 150.000 Ерменци и на ушџе мнофу оруџи безброј Хрисџијани*. Реченицата ставена под наводници всушност, е цитат од книшките на Стојков.

Лесно е да им се суди на другите, така мисли старецот, но прво секој треба да се погледне самиот себе. *Ами и бе*

*ако некој сака да ти го земе твoјковoиот имoт, како ќе ти биде! Нема ли да го осудиш? Слушај ти, бе синко, ја оди си ти во Македонија, и гледај си ја работата. Тебе не ти се потребни такви нешта. Божег светиот на тебе остана... Одговорот во ист народосен стил сега добива сериозност: *Ја слушај ти, бе чичко. Ние кои го сакаме ослободувањето на Македонија, ние никому не сакаме да му ги одземеме правата, тукy сакаме да воведеме ред, исто право за сите.* Младичот/авторот јасно ја одредуваат сопствената револуционерна етика. Изборувањето на своите пред се национални и потоа социјални права и слободи се добиваат со сопствена борба и со сопствени жртви. Со нив се бара сопствена држава Македонија која ќе има целосна автономија, а македонскиот народ за кој многупати пишува по своите книги, во својата држава ќе настојува *сите македонски елементи да имаат исто и рамноправни права, една автономна власт. Да не бидат Христијаниите робови на Турциите, ниту пак Турциите на Христијаниите. Сите македонски елементи да живеат слободен живот, така како што се живеат во другите слободни држави.* Јасно и гласно револуционерот и писателот Петар Стојков ги прокламира општочовечките и универзални пораки, односно основните начела од идниот Устав на Крушевската Република, идеологијата на светото македонско револуционерно дело и стратегијата на ВМРО. Податоци кои јасно кажуваат оти тој им припаѓал и бил во нивните редови, а неговата литература се создавала и се распространувала како потреба токму од нивното гнездо. Како претставник од челните редови на македонствувањето, секако ја доживеал и судбината на најверните македонски чедра да биде убиен од врховистите среде бел ден по кравите софиски улици.*

Неуморниот и непокорен младич, има непопустлив соговорник/ противник. Зошто не се откаже од тие работи кои не даваат леб? *Ги виде ли оние синковци, раководителите на македонските комитети кои од бунтовници станаа баш ефенди...* Ама тие биле умни копилица, итреци како лисици. Виделе оти бунтовникот не гледа куќа, па се от-

кажале. *Гледаш ли какви ефенди се тие? Од нив се ирашува за Македонија.* Низ говорењата на старецот, авторот ги прикажува сите поразии и трагедии во светото македонско дело и во редовите на оргназиацијата. Нивното разнебитување одвнатре е предизвикано од туѓите интереси и пропаганди, па македонските челници гледајќи ги само сопствениците, лични интереси под нивното име, под името на делото и организацијата си обезбедиле убави и платени работни места со кои катадневно само трупале во сопственото богатство. Раслојувањата внатре во организацијата само ја одложиле слободата на Македонија и ги продолжиле неподносливите страдања на македонскиот народ.

Менталитетот на Македонецот, неговиот лошотилок и себичноста како да имаат генетски предзнак и со полно право старецот зборува за нив. Затоа уште еднаш го опоменува младичот да биде умен и да спечали многу пари, а за тоа не му треба ништо друго освен за се откаже од тоа бунтовништво. Видел ли некој кој станал свој човек, како сите луѓе, (јасно укажувајќи на масовноста) а да бил против Султанот и против неговата власт! Само за неколку години од голтари, станувале богати и господари. За нив луѓето зборувале оти биле турски шпиони, подлизурковци, дембели, кодоши, кутри бедници и уште што ли не, но тоа него не го засегнува. Нека зборуваат луѓето што сакаат, *тти гледаш оти се тта чест е во ттариите. Пари, ттари и пак ттари. Ти гледај, направи си ттари, и само гледај си ја работитта, гледај си го кејфот. Зотто тебе тти е потребна Слободна Македонија, зотто тти треба да мислиш на патриотизам, за комитетите. Направи си ттарички и ете тти го патриотизмот, ете тти комитет, ете тти слобода. Ке видиш како ттога и нема воистина да почувствуваш како среќата ќе тти иргне напред.* Нека види околу себе како неговите врстници имаат пари, а на кое дереце паднал тој, да гладува и да стравува. Веќе не е дете, речиси станал цел маж, ете дури и мустаки заврзал до ушите. Времето не чека, деновите бегаат неповратно, кога тој ќе спечали и ќе закуќи! *Ти треба да знаеш, оти политиката куќа не гледа, нишу пак бунтовничко куќа храни. На бунтовничко му е дадена бесилка, бесилка!*

Авторот како самиот да го предвидел сопствениот трагичен крај на животот. Што можел да очекува заколна-тиот бунтовник? Што можел да добие друго, освен бесилка непокорниот Македонец? Трагичното и комичното се преплетуваат како јасно видлива нишка во приказната за судбината на човекот како поединец и на народот како колектив до издигнувањето за трагедијата на државата. Едноставно и од причина зашто злото е внатре во сите нив, зашто се бара нивното единство и надминување на себичноста и на личните интереси и со заеднички сили да се остварат вековните идеали за слободата и иднината на татковината. Самиот македонски народ мора да ги избори сопствените права и слободи, да покаже самопочит и самољубов, да умее да се жртвува, зашто никој друг отстрана тоа нема да го стори за нив. Си останал таквиот македонски синдром на самоуништување знак за идентификација и до ден денешен.

Старецот забележува дека од него сака да направи човек, а младичот му се подбива. Дали кога те бесат боли, боли вели старецот, та како тогаш да ја сака бесилката, додава младичот. И ако сака од него да направи човек, нека го направи тоа додека е млад. Времето е време, мисли младичот, но терај шега, опоменува соговорникот, и низ поговорка поучува оти *шебе ќе ти дојде умой, ама кога ќе си замине кумой*. Шегобиецот според народната мудрост за секое лонче и капаче, постојано има забелешки на старецот како да ги гледа своите работи кога не работи, како да си ги собере парталите кога алиштата му се нови, како да му се приклучи на мнозинството кога таму не му отвораат. Но, во нив има и многу вистини. Зошто му се потребни друштва, комитет, пропаганда и други глупости кои шират само зла и несреќи!? Тие го убиле Хр. Ганев учител во Бугарската гимназија во Солун, го раниле Пејчиновски, српски пропагатор, исто така во Солун кој потоа си починал во Белград, пуштошеле градови и села зашто се отворале српски училишта во Македонија, а Турците божем го убивале народот и ги потурчувале христијанските девојки. Историската веродостојност на споменатите настани со одредени дополнувања е да-

дена во фусноти. Тоа и го покажува документаристичкиот пристап во пишувањето на расказот. Не му требаат сите тие работи, советува старецот, нивната вода само нека ја тера на својата воденица и нека си го полни камарчето. Од него, повторува, се бара да ја тера турската политика и ништо повеќе.

Треба да си замине во Македонија, не значи ако води турска политика оти е Турчин, да му се приближи на некој ефендија кој ќе го вработи и на ум секогаш да ја има мислата оти на се треба да му прогледа преку прстите. Како преку решето, се шегува. *Ти кажуваш да си ја гледаш работињата, за она што ќе го видиш има да молчиш. Ама ќе кажеш оти се правиш безобразна по цела Македонија, дури и во цела Турција. Нека се правиш, што ти е гајле тебе? Молчи си и гледај си го кејфот, зашто колку и да орбориш Македонија си е турска и само итурска, а пак и да се ослободи каква користи од тоа? Ти гледај од каде идат парички, оржи се таму. Сега е времето човек да соработува со Турциите. Пословицата вели случајот е редок, моментот е скап или во мајна вода риба се лови. Ете сега е моментот за печалење на пари. Ги гледаш ли како стојат учениите луѓе, како воденица на вешер. Од каде дува вешерот, таму се вртат, зашто знаат, и да викаат тие нема да го поправат светот. Нели е така? Е, зошто тогаш човек да се закравува со Турциите? Се чудам јас каков човек си ти! Да те праща човек каде беше, се по митинзи, само во македонските друштва и така натаму. Се чудам како не си ја разбрал таа филозофија. Имаш ли пари, има слобода; немаш ли пари, нема слобода. Та си видел ли досега дали некој бунтовник прокоисал? Зборувањето на старецот е вистина, тој ништо и не измислува, само ја покажува поразитата на светот и животот. Ги отвора нивните мрачни и смрдливи страници, вистините, но таа секогаш има и лице и опачина.*

Дали само парите се единствената вредност на човекот, животот и светот. Ете бе чичко, вели младичот, *треба малку да работиме и за народноста. Зашто човекој е роден да прави добро и да биде честив; колку што му доуш-*

и саи си лии да прави нешто повеќе од вообичаеното, зашто само добројто ја има силата да воскреснува под урнатините на злобата. И уште да ти кажам една висшина, која треба да ти биде длабоко вкоренета во умот и притоа користи поезија, три четворосштија испени во духот и со пораките на великанот на бугарската литература Христо Ботев. Станува збор за стихови на Петар Стојков чија личност во себе го обединува борецот со пушка и со пишан збор. Оној кој умрел гласно за пари го проколнува сета природа, зашто си ја продал совеста и самиот си го ископал нечистиот гроб, порачува првиот катрен. Но, оној кој е жртва за правда го жалат и земјата и небото, зашто сакал со сопствената топла крв да си ја ослободи татковината, пее вториот катрен. И уште треба да знае, додава младичот и кажува нова строфа. Оној кој загинал славно и јуначки во борбата, над неговиот гроб вечно ќе пее гласовит славеј.

Гробиштата на шпионите и предавниците ќе бидат одбележни со гласни букви, такви какви што биле нивните дела неизбрижливо запишани во историјата, и секој со одвратност ќе се секава и ќе гледа во нив. Добро, бре синко, прашува старецот, а зошто комитството изгорело многу села? Младичот одново одговара со поезија, два катрени. Таму каде што сега големите убијци и крвници ја пустошат Слободна Македонија, таа ќе возврати со добрини, зашто ти, чичко треба да знаеш оти бунтовникот на работи за своите имоти, туку за народните правдини. Со една реченица коментар се вметнува авторот, кој добива двојна улога, покрај улогата на младичот, а секако тоа го прави зашто и преку старецот зборува пак писателот како познавач на состојбите и историските вистини, директно обраќајќи се: *Г-да чииаиели, еве во каква форма се изразува сторецот (ишонои).* Ја добиваме елементарната вистина дека старецот не е само провокатор, туку е шпион. Сметаме дека и неговото трето вмешување како наратор во приказната има оправдување. Авторот немал секако погодено решение, или толкава била моќта на дарбата, за неочекуваното, оттука и неоправданото и немотивирано однесување на старецот, во кое се содр-

жи и крајот/разврската на приказната и уште повеќе нагласената порака/поука од овој политичкореволуционерен текст.

Од еднаш старецот искрено прифаќа оти отсега па натаму ќе биде негов верен следбеник. Но, исто така, моли прошка за неговите големи недостатоци кои ги имал до денеска. *Зайшоа јас на крај ќе го кажам следното: Долу заблудите и среброљубието! Да живее револуцијата и сите кои ја поддржуваат!* Агитката како поттекст доминира. Наспрема прозотијата која ги има и двете насоки, текстот како цел сам за себе и темата како негово рамниште и исходште, спротивставените два лика, оној на младичот и оној на старецот, доследен на една своевидна авторска постапка Петар Стојков на прозниот му го спротивставува поетскиот текст. Завршните редови на расказот *Победник на шиноној* ги исполнуваат десет четворостишија. Секако невообичаена практика во вакви примери, која сама по себе заслужува и внимание и почит.

Во целиот расказ се води еден мошне ограничен дијалог и имаме постојано повторување на едни исти идеи и пораки. Нив ги имаме и во поетскиот дел од текстот, но сега преточени во стихови авторот ја избегнал комплетната банализација на темата и мотивите. Наспрема прозаичноста и посебно поразителноста од грдото катадневие, тагите и болките за страдалната и безутешна Македонија, делбите и разнебитувањето во светото македонско револуционерно дело, безизлезот и реалноста, а сепак верувајќи во човекот и во животот, во нивните вистински вредности решението е во поезијата. Како предзнак за верба, љубов, слобода и иднина, за високите етички вредности на егзистенцијата со стихот кој може и да се запее, наспрема прозниот исказ кој само се говори. Животот е убав и е еднаш даден, треба во него да се живее и да се векува. Идеите и пораките само се пресоздаваат во нов поетски исказ.

Нека паднат среброљубието и подлоста, да загосподарат мирот и правдината, смрт за непријателот. Никогаш не треба да се тежнее да се господари со другиот. Заеднички треба да се урне прозотијата на турското ропство. И повикот

дека машки сите треба да работат и да учествуваат во сена-родната борба со која ќе ја извојуваат скапата слобода. *Во мене има чудна верносѝ,/ Да умрам јас сум гоѝов/ За мо-јата ѝаѝиковина/ Ќе умрам јас без оф.* Просто и едноставно се прокламира македонскиот борец кој ништо повеќе не са-ка на земјата, туку истакнувајќи го сопствениот интернаци-оналистички дух дека ќе се бори само за правда. *Да се бо-рам јас за ѝравда,/ Робоѝ да се ослободи/ и на сѝе мои браќа,/ Да сѝорам добрини.* Нов повик за борба во која не треба смртта да биде страв, туку напред сите да ги води мис-лата за вечниот мрак на царот Абдул Хамид.

Творечките објави на македонските писатели од фор-мацијата на политичкореволюционерната книжевност биле куршуми и динамит во одбрана на светото македонско дело и во извојувањето на национални и социјални права и слобод-и. Така како по некое непишано правило против сите нив биле покренувани судски спорови, биле затворувани и про-гонувани и масовно убивани. Наскоро по објавувањето на книгата *Смрѝ на неѝријателиѝе*, вклучувајќи ја и претход-ната објава *Македонски ѝоборник* во Окружниот суд во Со-фија бил поведен судски процес против Петар Стојков и на завршната расправа од 12 јуни 1898 година, го имал својот збор на одбрана и за тоа опстојно пишуваме во студијата *Публицисѝоѝ Пеѝар Сѝојков*. Тоа најилустративно ја пот-врдува улогата што ја имал и расказот *Победникоѝ на ѝѝи-оноѝ*, како дел од неговото севкупно публицистичко и кни-жевно дело за кое Турската Империја гласно реагирала де-ка опасно го загрозува нејзиниот поредок и опстанок.

Нов прозен прилог наоѓаме во драмата *Љубовѝа и бо-ѓаѝсѝивоѝо*. Во завршните 45-46 страници, е поместен *Сѝо-мен од Кресна* во чиј поднаслов авторот точно одредува оти текстот е *саѝира*. Жанровската одредница не не изненаду-ва, зашто хумористично-сатиричното би рекле раскажува-ње е почесто одлика во книшките на Стојков. Документа-ристичката постапка во текстот изнесена на увид со насло-вот како спомен од Кресна, е нагласена со почетната рече-ница која споменот и местото на неговото случување го зао-

кружува дека се случил на 8 септември 1903 година. Фактографијата ја облагородуваат поетски слики. *Месечинаџа беше како закована на синоџо и оисџано со милиони блескоџни свездички небо и џордо ја набљудуваше целџа џрирода. Од време на време џо некоја од свездџџе ќе џреџрчаа џо небоџо и ќе се сокриеја од нашиџџе џоџледи, како месечинаџа да џи испраќаше некаде да сџражарџџ. Следат нови историски податоци. Групата ја составуваат дваесет и два четници кои се движат во крупнишката шума. Раскажувањето во прво лице, авторот го збогатува и со сопственото учество во настанот. *Јас бев секретџар на четџаџа, а исџо-времено и медицински докџџор. Самиот е комита, ја извршува задачата секретар на чета и секако тоа е крупишката чета како значајни податоци од непозната биографија на писателот, кој како функцијата на учесник ја пресоздава во улога на нараторот. Ако на текстот му недоставуваат естетски, тогаш тој несомнено јасно ги носи релевантните историски вредности. Иако од лекарства имал многу малку средства, селаните доаѓале кај него да бараат помош за своите домашни. Најхрабар меѓу нив бил батко Марко, па тој и бил на чело на колоната. *Очиџџе му беа крвави, џоџледоџџ свирей. Мусџакиџџе му беа џосџојано свиџкани наџоре како роџови, а брадаџа му беше долџа, црна и кадрава. Тој со својаџа жесџџока џојавносџџ вдахнуваше доверба, џа заџџоа и селаниџџе најнаџред одеа да разџоварааџџ со неџо, заџџџо мислеа оџџи џоџе војводаџа. А џоџ ќе џи изџледаше осџџро и џи испраќаше кај мене со зборовиџџе: одџџџе да се расџраваџџе со учџџелоџџи и се оддалечуваше во шумаџа.***

Нагласениот и дециден опис на главниот лик во хумореската, батко Марко секако не ја најавува приказната, уште помалку нејзината разврска, туку писателски мошне успешно води низ иронија да го каже бесмисленото и апсурдното во човекот и во животот. Интригата се проширува со нови кажубања/ податоци. Батко Марко бил еден од најлакомите луѓе, та затоа само што ќе влегле во некоја куќа а тој веднаш почнувал да ги пребравува и превртува сите чинии, тави и лонци. Бил многу честит човек, но ако најдел нешто за јадење го препололувал, а пак џебовите му биле

вистински цигански торби. И еден конкретен смешен исход од неговата невидена стрвост, како критика на човечките мани и недостатоци. Една ноќ само што влегле во една куќа, наративен систем од усната народна книжевност, без да губи многу време пронашол едно грне полно со нешто. Се израдувал и гласно рекол оти нашол мед. Ја бркнал раката, заграбил од колку што можел повеќе од *медот* и лакомо ја бутнал во својата уста. Но, веднаш почнал да се мршти и да плука, зашто она што го пронашол не бил мед, туку катран.

И како последица на таа негова лакомост, брадата која и по шест пати на ден ја дотерувал и ја потсрижувал и ја мачкал со специјална маст, наредниот ден ја избрикол, зашто откако ја посипал со катранот таа *личеше на оџапка од овца која има џолив*. Хумористичното само по себе ја предизикува гласната смеа. И кога се чини дека е достигната кулминацијата, приказната продолжува со нови и вообичаени кажувања. Блиску под нив во дното од шумата лесно се извивала и шумливо бегала реката Струма. По неколку минути се симнале до реката, ги префрлиле пушките преку рамена како ловци и еден по еден загазиле во реката. Таа вечер, со хуморна нотка забележува, кој не се бањал цел живот, се избањал и се измил, зашто газеле облечени, но боси. Кога излегле на левиот брег ги облекле опинците и тргнале угоре кон лозјата.

И во мирниот тек на раскажувањето, ново возбудување. Искачувајќи се угоре, бестрашниот батко Марко забележал оти нешто се црнее. По негова заповед сите застанале и се вслушале. Не следи голема потеря, рекол јунакот над јунаци, некој не има предадено. И покажал дека таму се движат шестмина аскери и затоа предложил да се распрснат и да легнат. Речено сторено. Се распрснале и налегнале во едно лозје, ги наполниле пушките и го чекале непријателот. Насакаде околу нив имало прекрасно грозје, но иако биле гладни никому не му паѓало напамет да проба од него, а на сите срцата им чукале, мислиш ќе одлетаат од градите. По неколку минути озгора излегла една мечка и силната потреба исплашена од урлањето на сверот, тука покрај нив безглаво се разбегала удолу. *Дури џоѓаи сфативме, дека џаа*

иошера не била нишју од аскер, нишју од башибозлуци, ами од шестџ црни изгубени кози.

Стојков во хумореската *Сиомен од Кресна* ја потврдува својата дарба за раскажување, за убаво и спокојно водење на приказната, за создавање примамливи, идилични лирски слики и секако најважното за сатиричарот да создаде интрига и да умее да го расположи и насмее читателот. Стилот на иронизирање е една од одликите на публицистичките текстови на Стојков, и токму говорот/ пишувањето без влакна на јазикот постојано побудувал револт и одмазди од властите и од оние кои биле тема на критика. Традицијата на усната народна проза исто така, е често применлив метод во пишувањата на публицистичките текстови во кои вградува мали делови кои сами по себе се пресоздадени/ прераскажани народни приказни. Како еден впечатлив пример го наведуваме одговорот на писмото од Манџурија, објавен во првиот број на списанието *Бунџовник*.

Тоа што стигнал за време на својот краток живот да го објави и уште толку повеќе заради прераната претпоставена погибија да не напише, а подоста да заврши и да го најави како книга која наскоро влегува во печат или за неа се бараат спонзори, го оневозможиле и како раскажувач да се потврди и да остави сопствен влог во традицијата на македонската литература. Целовитоста не неговото книжевно дело, кое го вклучува и како раскажувач, е несомнено вреден прилог на вековното македонствување.

1. П. Стојковъ, Смртъ на враговете, печ. Просвешение, София, 1898, стр. 32
2. П. Стојковъ, Любовета и раскоша, печ. Бр. Патлови, София, 1906, стр. 48.
3. П. Стојковъ, Потаяноститъ на македонскитъ дѣйци, печ. П. Калчевъ, София, 1902, стр. 31.
4. Наташа Аврамовска, Автобиографијата во македонскиот литературен 19 век, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2005, стр. 43.
5. Бунтовникъ, София, год. 1, кн. 1, 1903, стр. 22.я

СЕРАФИМ ГРИГОРОВ ПРИЛОГ КОН ПРАШАЊЕТО ЗА ДВОДОМНИТЕ АВТОРИ

Во развојните процеси и во резултатите на секоја национална литература книжевните влијанија несомнено се едно од најсложените прашања. Тие едноставно противречат на идеите и идеалите, на задачите и целите во мислата и смислата на националната книжевност како затворена посебност, и според неа разградуваат. А вистината е друга, зашто влијанијата единствено само дополнуваат и доградуваат. На припомош го повикуваме Иван Доровски, еден од водечките светски и европски компаративисти, според кого „Балканскиот Полуостров треба да го разбираме како една географска, општествена и културна целина во која се остварувало идејно-културното единство и балканскиот литературен контекст... Во одделни периоди од историскиот развој на народите и подоцна формираните нации на Балканот, карактеристично е дека тие ги продолжувале како сопствените (домашните) традиции така и традициите (историските, идејните, културните) на целата балканска национална разнообразна заедница.

Сожителството во рамките на балканската заедница создавало услови за развој на типолошки иста или слична култура (вклучувајќи ја и литературата) и идеологија. Фактот што народите живееле во исти или слични историски услови, давал можност за непрекинат развој на многубројните заемни литературни и идејно-културни врски и односи, заемодејствија, заемни збогатувања, оплодотворувања и позајмувања на идеи од западноевропските, средноевропските и источноевропските земји”.1) Во таа смисла е и нашиот прилог за поетот со ангелско име Серафим Григоров, непознато и туѓо име во традицијата и континуитетот на македонската литература.

Затоа, и потребата на почетокот да се извлечат основните факти од неговите животни и творечки врвици. Серафим Григоров се родил на 29 март 1910 година, во Стара Загора. Татко му

Григор Гинев Гурковски е откорнатик од село Росоки, Дебарско, а мајка му Ратка, обајцата по националност Македонци, наскоро по породувањето на прворожбата Серафим починала од туберкулоза. Како ученик во Трговската гимназија, во 1927 година, ги напишал и ги објавил првите стихови. Активно се вклучил во општественото и во револуционерното катадневие на родниот град, односно во редовите и во организациите на македонската напредна емиграција. Бил член и секретар на мМакедонската организација „Гоце Делчев“ (1926), а во 1929 година, го покренал и уредувал ученичкото списание „Начало“. По матурирањето, во 1930 година, заминал на студии по литература во Софија. Како да ја имал судбината на својата мајка, која не ја ни помнел, го нападнала туберкулозата и наскоро потоа се вратил дома. Живел само дваесет и две години. Починал на 6 август 1932 година.

Како да ја претчувствувал сопствената судбина оти животот му е еднаш, но и многу кратко даден за опстојба. Пишувал песни, раскази, есеи и рецензии. Објавувал во повеќе весници и списанија: „Ехо“, „Глобус“, „Родина“, „Весник на жената“, „Македонија“, „Први цветја“, „Ручеј“, „Звон“, „Озбор“ и други. Бугарската критика во периодот меѓу двете светски војни го одвојува како еден од најавтентичните и најдаровити млади поети кому му претскажува блескотна иднина. Одвојуваме краток извадок од рецензијата во веникот „Фар“ (Софија, год. 1, бр. 7-8, стр. 20-22) по повод излегувањето на поетскиот зборник „Ручеј“ во 1929 година, во која Бојан Т. Кондов нагласува: „Само кај Серафим Григоров нема `болки` и `страдања` за кои денес постојано раскажуваат повеќето млади (и почувствувани и не). Тој е спокојна, мечтателска природа. Тој повеќе се загледува во своето внатрешно `Јас`, го следи и го анализира. Тој копнее за самотијата на манастирот и за зениците со `темните петна од костени`“. Неговата подготвена стихозбирка за печат била насловена „Македонија“, а го користел и псевдонимот Македонски.

Со што Серафим Григоров е Македонец и по што ѝ припаѓа на Македонија? На првиот дел од прашањето, аргумент сам по себе се биографските податоци. Обата негови родители по националност биле Македонци, запишавме откорнатици, дојденци во Стара Загора во која имало и дејствувала голема македонска колонија. Во градот на поетите и на липите се родил идниот

поет. Значи, македонското национално чувство е според потеклото на родителите. И тоа е негово човечко право. Тоа право потоа се воздигнало на ниво на врвно етичко и естетско прашање. И секако, како можен прилог за одговор на вториот дел од самопоставеното прашање или дилема, сеедно. Активно се вклучил уште како голобрадо момче во сите активности на напредната македонска емиграција во родниот град. Го користел псевдонимот Македонски, со името на татковината на своите родители Македонија ја именувал и стихозбирката што била подготвена за објавување но која поради опаката болест не видела бел ден. Но, била сочувана, вратена дома и долго опстојувала во семејната архива. Ете, низ стиховите на младиот поет ќе направиме обид да се дополнат, доосмислат и доречат вистините на Серафим Григоров. А тоа ќе го сториме со дел од неговите стихови приопштени на македонски јазик.2)

Темите и мотивите извираат од внатрешните доживувања на младичот, од неговите размислувања и дилеми, од борбата за елементарна егзистенција и од грижата за судбината и иднината на Македонија. Минатото и самотијата како да се обединиле и ги исцртале строгите линии од магичниот круг. А од него како да нема излез. Симболите и метафорите ги отвораат субјективните размисли и доживувања. „Ме будеа со утра птиците / од вејка вишнова во цут, / отспротива и ластовиците - / од балкон стар со топол скут. / Но, глеј, го нема гласот цел / и вишната е в скреж облечена, / а стаклата, во атлас бел, / од перја сребрени расечени.” Надвор бликоти веселоста по белиот и замрзнат снег. Во зимскиот сребрен смев со песна се одгласува поетовиот сон и „во снегулки се губи димен”. Се поставува дилемата дали да тргне сам и така до зори да скита. Ќе гори небото над спили, но знае, претчувствува оти „два јаглена во небо пламнати / од патот ќе го скршнат бел / кон гробишта од камен станати, / кај спијат мртвите под вел”. Надворешните идилични слики се прекршуваат со сликите од внатрешните немири и понорници на субјектот. Поетот е сам и нем, скршен, живее во таги и болки. И завршните стихови од последната, четврта строфа ја имаат поентата. А таа е неочекувана, оттука и изненадувачка. „А некогаш ме спаси, земјо, / од нужда, беда, гладен вик. / И заспан, над мене се стреми / на родната грутка свезден лик.”

Младичот со благодарност, до восхит, се обраќа кон татковината, „родната грутка“, до сопствениот корен, домашното огниште и семејството, како елементарни клетки на светот и животот, која го спасила од „нужда, беда, гладен вик“. Оттука, нејзиниот лик е свезден. Таа е верба и надеж, таа е патот во среќата и иднината. Останува дилемата зошто песната е насловена „Минато“! Побаравме можен одговор во песната „Момето од градот“. И самиот како да е збунет, па се прашува дали навистина ја сретнал за таа да му биде сестра. И тој како неа е блед, но ведар, со сопствена вистина гласно соопштена во финалната трета строфа. „Судбината и нас нè чека: / ти момичка од овој град, / а јас пак незнајно од дека / по свезда златна дојден млад.“ Судбината на дојденецот во големиот и вревливи град, на туѓинецот, на откорнатикот е крик „на родната грутка свезден лик“ („Минато“) во сликата за себе „а јас пак незнајно од дека / по свезда златна дојден млад“. Пак во прашање е татковината и поимот за неа е извонредно јасен и конкретен.

Во тој голем град како непознатица и неизвесност, е „Несреќен син“, и не е сам и осамен, затоа и песната му ја посветува „На Васко“. Како да се буди од тежок сон и талка низ црниот град „од метал скован, бетон руден“, го собрал здивот, минува по мостови „на свет и незнаен и сив“. Надворешните слики се во потполна хармонија со длабоките внатрешни доживувања на поетот. „Јас одам напред, спроти луѓе / прегрбени од тежок труд: / Се очи што ми зборат туѓо / за мака и за темен креп. / Па каде одам - сум ли луд - / загубено, ко скитник слеп.“ Слепиот скитник е нов знак за идентификација на туѓинецот и откорнатикот. Патот кој го изодува е пат на „сите кутри“, пат на милиони „со лице свенато од утро“, а крајот е неминовност „во туѓ дом пак ќе стигнам сетен“, разнебитен во неволји и тешки соништа.

Циклусот „Татковина“, четири песни, одново ги отвора сите недоодени патишта на паталецот. „...И секогаш неразумно ќе бидам прогонуван / и во копнежот по тебе ќе грешам,- / тогаш, кога ќе посакам да те утешам, / Татковино, - во твојот маглив спомен.“ Воведот како да не кажал сè, па поетот нагласува оти сака, сака за неа да си спомне, да си спомне. Повторувањето децидно ја одредува вечната жед за татковината. Таа е како еден вид непознатица, никогаш невидена и непочувствувана. Како

легенда и предание, како приказ од спомените на мајка и татко, и секако од сочуваните семејни пожелтени фотографии. Во втората песна се откриваат загубените домови со раната зима над нив, со јато птици далеку прокудени, а му се губат некаде трагите, незнајно по белиот и вкочанет пат со молчаливите и загрижените мајки. Соништата и копнежите се претопуваат во прекрасни слики. „Тие неугледни, ниски прозорчиња / ги меркаат со жолти очи,- / и вратите широко растворени, / мислиш секоја во болка молчи.“ Снегот и болката се чисти одблесоци од видливото и невидливото (пејзажот и душата на поетот) и во немерливите простори на светот, во напуштените предели, се открива пак татковината. „Вие, петна темни врз планински полјани,/ куќи мои, во далечната земја татковината,- / вие, со првите стапки на зимата / сте пропаднале во снегот цели!... Сега веќе имаме стожерна вистина/аргумент дека земјата во која егзистира поетот (точно го одредуваме субјектот според говорот во формата јас) е туѓа земја, така ја чувствува, зашто домашното огниште „куќи мои, во далечната земја татковина“ со ништо не се изедначуваат во просторот на опстојувањето.

Различните простори, тоа подразбира две земји, авторот јавно ги дефинира во почетниот катрен од третата песна. „Јас пат немам до тебе, / планински, роден крај!.../ Каде ли бездомник ќе ме земе, / животот, во својот рај?...” Бездомникот децидно соопштува оти нема пат до татковината, и уште повеќе ни го доближува тој „планински, роден крај”. Приложуваме во таа смисла само фактографија, селото Росоки, Дебарско. Не ги гледа младите темни шуми, ниту белите и малечки села „каде првпат заскитаа очи / кон родната ѕвезда бела”. Фактографијата се дополнува и проширува. Да не заборавиме дека исповедната форма на исказ продолжува да биде во прво лице. Таа го има беспоговорно автобиографското назначување. „Коравата земја ми беше мајка / и во неа го оставив својот лик, - / кога квечерум се враќав со стадата / во клисурите одзвонуваше и мојот вик.” И зошто постојано ги обновува спомените и пак денес нив ги гледа? Зашто „В душата моја бурно ве љубам / вас, дни бели, под родното небо!”

И соништата папсуваат. „Очите бескрајно ми жедуваат да те видам и / ушите мои - да ја слушнат твојта црна песна, /

Татковино, со прегорени снопови во нивите / и лудиот, слободен ветар во игра понесен лесна.” Имаме информација дека татковината е во ропство. Нова потврда за вечниот копнеж по невидената и непочувствувана земја/татковина. Постојано нè доближува до неа со сопствената нераскинлива папочна врска „заранет со црн и меден царевичен леб”. Потоа растел во таги и нужди, ја слушал песната на простите овчари „волшебната мака на кавал”, под јужното небо ги минал сонуваните денови, и тоа небо пак нè доближува до земјата/татковина „од никого помилуван ниту баран”, и се искачува со сонцето по могили бели. „На југ, кон сините и волшебни краишта, / занесен во твоите бујнокласни ниви, / сега – сега да се вратам благословувајќи ги, / Татковино – жетвата и ќилимите диви!” Ниту во петте пеења од циклусот „Дневник”, како записи или како дел од автобиографијата, како љубовна исповед, има навестувања, но туѓинецот не ја остава точната адреса. „Денот тивко гасне во гранката / На ридот. Некаде стада свонат. / И се напластува ноќта прегрната / од тој мртов град - каде сал утеха сонат.”

И ете го патот во „Ноќ кон Македонија”. Тој долго сонуван и вечно жедуван пат, поточно целта на тој пат. „Ноќта разгрна нечујно / широки трепетни крила - / по патот залегна темнина.../ чекорам... Ми потона гласот некаде / И си личи чудната гора / ко надеж изгубена насекаде.” Каде ли води тој пат меѓу молкот од дрвја? Дали птиците кои спијат во гранките не се клетва „во миг на гибелни мечти / што ќе нè ништи клетки”. Патот е и непознат и неизвесен. Дали по него се оди за првпат? Небото ја испраќа својата нежност огледана во плашливите води. Стравот како да се зголемува. Илјадници ѕвезди ја цртаат златната вечерна маска, како зрак на надеж и верба, кураж да се издржи и да се стигне на целта. И одново месечевиот замрежен срт открива непозната тапа скрб. Во патувањето сè е мислено и смислено, а целта е една и единствена. „Под тие бледи светлини / гората нè пречекува ко судба своја, / и во нејзините мрачни осои / далечно, тајно ехо одсвонува / и в мака стенкаат темни гранки: /- дали, дали кон Македонија?”

Земјата/татковина во модерниот поетски сензибилитет на Серафим Григоров прераснува и во симбол на мајка и на љубена жена. Но нас, сепак, нè интересира нејзиното точно именување

како Македонија. На овие страници ќе ги проследиме уште петте песни од циклусот „Македонска тага“. Интимистичкото расположение во творечката тенденција ја нагласува судбината не само како неминовност, не ретко и како апсурд, туку како судбина од која не се бега. Во првата песна таа нема точна идентификација, одново доаѓа сама минувајќи го патот низ студената гора. Ја поканува да седне и да му раскаже за својата тага, „о, мила сестро“, обраќање кое има повеќезначност, сака да ја слуша и од мака да плаче од нејзините зборови. И како да се навестуваат болните раскажувања со сликите за градот кој целиот е црн и за маглата која тежи. Во втората песна низ кажувањето на соговорникот е потврдена личноста „мила сестро“. Тој знае која е и колку тагува и кажува како по белите степи преминала на јужната земја. Но не носи ниту љубов, ниту утеха. „Очите ми гаснат / од многу болка - / ми тежи / судбината / на мојот народ.“

Родниот град останал далеку зад неа, продолжуваат кажувањата во третата песна. Остануваат да тежат и да болат само спомените. Третиот катрен претставува препев на познатата народна песна: „Плачи, сестро Горо, / двата да тагуваме,- / ти за пролет, Горо, / јас за родот свој“. Сликите се редат импресионистички. Таму на другиот брег, над бедните колиби паѓа крупен снег и умира. А таа нема свој дом, се скита по светот, млада и стасита ќе умре од глад. „Желбо моја клета - / ти суров живот, / крај нема маката: / сон жесток, проклет.“. Замислени како исечоци од животот, од судбините на луѓето, од ропството и тираниите, делбите и преселбите, песните низ краток исказ едноставно создаваат цртички за „македонската тага“ во чиј поднаслов е „зима“ не само како годишно време, туку како симбол на тешкиот нечовечки живот. Запустела земјата во која нема полјани и градини да тежат со плодови. Патот се извивал во снежна река, ветерот завивал и таму било страшно. „Ќе сретнеш ли рано / темна гора - / тоа е зора / в болки родена. // Ќе видиш ли касно / црни бразди - / тука се раскинати / земни гради.“ Пустошот е насекаде од тврда земја, лишаи и камен, само во душата останал страшниот пламен. „Ти ли ме гониш, / Јас ли те љубам, - / мајко, бездомна / вечно те губам!...“

Тагата и болката како да не се само безизлез туку и песимизам од кој не можел да побегне ни самиот поет. Дали тоа е

смысле на постоењето? Во завршната, петта песна Серафим Григоров има јасна порака:

*Бедно девојче,
клетта жена,
дај ми рака -
јас те сакам.*

*Двата ќе ја бараме
преку вода
преку земја
нашата татковина.*

*Кога ќе ја најдеме,
мое дете,
чудно дете,
верувај ми,*

нема да жалиме!...

Песната, би рекле, е човечки и творечки манифест. Таа јавно повикува да се сака и да се брани татковината. Таа е нешто најсвето за секој човек. Нема татковина без човек, и човек без татковина. Повикува на национално самосознание, на потребата за изборување на своите национални и социјални права и слободи, нив никој не ги подарува, повикува нејзе да ѝ се вратат сите прокудени и отугени. Оттаму и поентирањето оти кога ќе ја најдеме преку вода и земја нашата татковина, патувањето, односно барањето добива митолошка димензија, нема да жалиме.

Серафим Григоров постојано ја сонувал и жедувал по својата татковина Македонија. Иако таму не бил роден, тоа е идентичен пример и со неговиот современик и сограѓанин Константин Коњаров, кој токму за Македонија бил осуден на смртна казна. Таа не стигнала до Григоров, зашто предвреме за себе си го зела вечноста. Како што и никогаш не стигнал да стапне на македонска земја. Во својата света земја која останала да биде голема тема во неговата поезија.

И пак на припомош го повикуваме Иван Доровски. Со неговата мудрост за одгатнување на нештата кога историчарите на литературата на одделни балкански народи при обработката на фактите на историјата на своите национални литератури се судираат со прашањето за билингвизмот или полилингвизмот. „Треба да се има предвид дека не треба да се зема јазикот на кој пишувале, местото на раѓање, местожителството, родителите итн. како единствен критериум за припаѓањето на еден автор кон историјата на една или друга национална литература. Секој од нив решавал за својата дејност во рамките на една или друга национална средина, пред сè, во зависност од политичката и културната положба и атмосфера. Покрај тоа, неопходно е да се земе предвид фактот дека литературните, културните и просветителските дејци, за кои до денес се спори на Балканот, своите дела ги пишувале предимно со мешавина на црковнословенски и мајчин јазик, или на наддијалект, интердијалект или дури на тогашен (тоа се однесува на XIX век, но во случајот на македонската литература исто и во нашиот век) `литературен` бугарски, српски, македонски или грчки јазик. Сепак, во рамките на балканскиот литературен контекст, овој факт сè уште не е доказ за тоа дека таквите дејци ѝ припаѓаат исклучиво на историјата на една национална литература. Според нашето мислење, таквите дејци припаѓаат со дел од своето творештво (или, пак, со целото творештво) кон историјата на две или неколку балкански литератури.”³⁾

Така и низ примерот со Серафим Григоров се отвора прашањето не за разградување туку за доградување и надградување на односите меѓу македонската од една страна и бугарската литература од друга страна. Ниту едната, ниту другата не си одземаат притоа ништо од сопствените национални идентификации. Според Доровски, „меѓусебните односи на балканските словенски и несловенски литератури и култури треба да ги разбираме во рамките на балканската литературна заедница како непрекинлив процес на заемно збогатување и влијание. Само врз таков принцип може да се говори за билитерарноста и полилитерарноста, кои во различни периоди на балканскиот литературен процес се остварувале врз база на диференцијација, интеграција и комплементарност”⁴⁾ А македонската и бугарската литерату-

ра, го сакале тоа или не, како да биле сами по себе осудени тие преплетувања да бидат многу интензивни и плодотворни. Овие страници за Серафим Григоров нека бидат повод за враќање на еден заборавен а со тоа и отфрлен автор и во бугарската литература, чиј прерано прекинат животен и творечки пат има свое место и значење во книжевните текови и резултати. И нудат нови размислувања и судови на вредносните мери за човекот и за неговото дело.

1. Иван Доровски, Воздејството на руската и украинската книжевност врз творештвото на Рајко Жинзифов, изд. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 2003, стр. 11-12.
2. Серафим Григоров, Песни, Книжевна академија, Скопје, бр. 1, пролет 2003, стр.63-74; Серафим Григоров, Шума, Современост, Скопје, год. 51, бр. 1, 2003, стр. 91-95; Светлана Христова-Јоциќ, Сонце, избор: Сонцето во македонската поезија, изд. Македонски духовни конаци, Скопје, 2003, стр. 98; Васил Тоциновски, Ангелот на поетите Ристо Ѓ. Јачев и Серафим Григоров, „Велес”, Велес, год. 9, бр. 9, 2005, стр. 75-80; Васил Тоциновски, Скришни нешта, изд. Друштво за наука и уметност, Велес, 2006, стр. 201-206.
3. И. Доровски, исто, стр. 13-14.
4. Исто, стр. 14.

КНИЖЕВНИОТ КРИТИЧАР И ЕСЕИСТ СЕРАФИМ ГРИГОРОВ

Првите литературни критики и есеи Серафим Григоров ги напишал и објавил како средношколец. Како ученик во Трговската гимназија во родната Стара Загора. Првиот познат рецензентски труд е за стихозбирката "Виденија" на Иван Мирчев, објавен на страниците на весникот "Светлоструј" во 1928 година.¹⁾ Текстот има и одредена симболична поврзаност со животните и творечки врвици на Григоров. Станува збор за знаменитиот бугарски поет Мирчев кој не е само негов сограѓанин, туку и еден од неговите најблиски и верни другари и соработници. Станува збор за книга од раната фаза на поетот и неговата изразита поврзаност со традициите на симболизмот. Со првата реченица младиот критичар извонредно децидно ги одредува местото и значењето на Мирчев во тековите и резултатите на современата бугарска поезија и светот на неговата поетика. "Книга, која доаѓа да ни го предочи името: Иван Мирчев, како име на голем поет, но автор отуѓен, туѓ на реалноста". Станува збор за поет кој живеел и се движел во кругот на сопствениот живот, во субјективната стварност. Одмор е бескрајната тишина, како навев од стиховите, она мудро спокојство во кое се создаваат и натежуваат чисти и нови слики кои како да биле потопени во злато.

Поетот ја имал дарбата од миг во миг да доживува необични и непознати слики со само нему својствена одмереност и бавност. Тој ги гледал сликите кои се движеле и умеел да им верува. Да ги восприема како нивен создател. Едноставно зашто сликите доаѓаат и си заминуваат, само во душата останувала болката по нив. А поетот најискрено тагувал по нив. "Провиденијата на Ив. Мирчев се топли солзи, пролеани во некаква далечна болка, тој ги носи "ни една тревожност, ни една брчка врз своето лице" и страда, за да биде прочистен. Малкумина ќе ја сфатат неговата болка, зашто доаѓа некаде однадвор, оттаму

"во далечните пага сонцето". Кратката, но извонредно добро и прецизно напишана реценција има и јасни заклучоци. Доследен на сопствениот поетски развнот, Мирчев со новата книга "Виденија" остварил беспоговорни резултати, чистота и едноставност на стилот. А тие му го обезбедуваат местото во редот на најголемите бугарски поети.

Како матурант во 1929 година, Серафим Григоров го покренал и го уредувал ученичкото литературно списание "Начало". Во првата и втората книга, воведен материјал во списанието е песната "Вечер" на Иван Мирчев. Уште една вредносна илустрација за нивното другарување и соработка. Покрај песните "Фар" и "Игра на годините" (стр. 4-5), Григоров го објавил и есејот "Виножито - прво".2) Имал само деветнаесет години, а напишал текст / есеј кој се одликува со извонредна аналитичка рецепција, луцидна моќ на запазување и на најситните детали и на нивна елаборација, познавање на книжевната историја и теорија и со смелост на точно вредносно одредување на еден поет и на неговото дело во севкупноста на националната литература. Интерес на младиот есеист се шестмина поети: Атанас Далчев, Никола Фурнациев, Елисавета Баграјана, Димитар Пантелеев, Иван Мирчев и Иван Хаџи Христов.

Во почетокот од есејот како увод дава сопствен поглед на состојбите и ситуациите во бугарската литература. Како дел и реалност од општествената и политичката катадневност на земјата. Меѓу помладите и постарите поети, лиричари кои се вбројуваат во челните редови на бугарската поезија, едни таму дошле со својата напорна работа, други пак благодарейќи на својата несомнена дарба. Но, "ќе наброиме неколку имиња на вистински поети", заклучува авторот. Неминовна е се чини, од една или друга причина, некои даровити луѓе и да не бидат вреднувани и признати. Тоа е, додава, нешто најобично, би рекле неизбежно за книжевната опстојба. Одговорна за тоа била критиката која како по некое непншано правило како да ја имала единствената цел постојано да ги фали и воздигнува само авторите без дарба и манијаци. Григоров дал една луцидна слика на сопствената книжевна современост која има универзални димензии и таа иста слика колку на сегашноста, е идентификација и од минатото и во иднината.

Секоја непосредна и искрена творба живее, никогаш не умира. Родена и обвиткана во огнот на божественото, творбата трајно го меморира својот автор во народот. Тие, авторот и неговото дело, како крв, животворна и бујна потекуваат во вените на поколенијата. "А таа никого не заборава. Нема да ја доживеат како автори, таа благодетна радост на признателност од генерациите, сите кои и сега не трогнуваат". Григоров мошне високо ги вреднува местото и значењето на писателите, на поетите во општеството, но исто така јасно укажува и на единствената вредносна мера што ќе ја постави временската дистанца. Денешните големи поети кои трогнуваат и возбудуваат, утре можеби ќе бидат заборавени, едноставно ќе бидат избришани од помнењето. Актуелната поетска состојба е многу сериозно одредена и вреднувана. А во неа и помладите и постарите поети се движат по еден однапред одреден пат, а не "кон новаторство и оригиналност". Но, пат кој допрва ќе се покаже. Пред четири-пет години неколкумина млади автори надошле како бура во теснините на бугарската литература. Го побарале ветениот, сонуваниот брег, а денеска за жал, тој полет е несигурен, уште повеќе невозможен.

И првиот конкретен пример во есеистичкиот разглед на Григоров со Атанас Далчев кој си останал оној истиот од самиот негов почеток. Не можеме да го негираме, додава, да го отфрлуваме од нашата поезија, но и не можеме да го признаеме за голем поет. "Тој ја има дарбата да раскажува едноставно и спонтано. Стиховите се читаат со леснотија и убаво се восприемаат. Тие се токму такви, и во нив денешниот несириозен читател наоѓа чувствителност. Застанат на меѓата меѓу стварноста и метафизичкиот мир. Далчев нема да отиде подалеку; ќе го набљудува животот, ќе го сонува небото". Близок на неговите гледишта е Никола Фурнациев. Само што тој е посимболичен и моќен во опфатот. Неговото бурно чувство кон земјата, од која е роден и која го задоила и во која ќе "потоне", го прави едвај ли не тенденциозен. "За да биде таков, меѓутоа, потребно му е сочувство кон човекот, народот. Такво сочувство кај Фурнациев нема. Прерано тој го потисна во себе и стана поет на уметноста. Сега имаме: земја и личност! Земјата испраќа, личноста проголтува... третиот елемент, мостот недостасува".

Третиот пример со поетесата Елисавета Баграјана, е подигнат на повисоко ниво од претходните двајца автори. Нејзините стихови своите животворни сокови ги добиваат од народната песна. Но, притоа, може да се додаде уште нешто. Чувството на авторката прифине до резигнација, која е жива, инспиративна, го обединува широко разгранетото чувство на колективот со чувството на поединецот, субјектот. Од таму произлегува и неусогласеноста меѓу поетот и граѓанинот од што и се јавува социјалната мака. "Кога го велам тоа, нека не се мисли, оти Баграјана ја одредувам како социјален поет. Да биде таква, не е до тоа остварено. Но ако Ана Ахматова може да страда за својот народ, зошто истото да не го направи и Баграјана?"

Најмладиот од "помладите" е Димитар Пантелеев. Тој бил и најдаровитиот, според мислењето на Григоров. И го одредува како врска меѓу досега разгледуваните поети и оние, кои следат Иван Мирчев и Иван Хаџи Христов. Станува збор за поет кој оди по сопствен пат и мисла. Прв вестител оти изгрева едно ново сонце и токму пред него се открива најблиската перспектива кон "новото". Наспрема погоре неведените поети, Пантелеев светот го гледа таков каков што е во стварноста. А тој е прост, смешен, жесток и груб. Доживува, но срцето не боледува, и сите нешта блеснуваат низ неговата душа, чисто оживотворени. Таа карактеристика во неговото творештво го одделува од едните за да го приопшти кон другите. Песните на Пантелеев, посебно некои од неговите понови книги, посебно "Дрвар" многу потсетуваат на Мирчев. И нагласува оти воопшто не станува збор за влијание. Тоа е вистинско интуитивно совпаѓање.

Кирил Мирчев има челно место во бугарската поезија. Тоа место има трајно и сугестивно значење. Авторот забележува оти нема тенденција опстојно и севкупно да го разгледува, толкува и вреднувано делото на застапените поети во неговиот текст, туку да ги постави нужните врски и односи меѓу нив, а со тоа и да биде заокружен сопствениот труд. "За Мирчев смело и решително можеме да речеме оти е неспорен творечки дух, кој со иста спремност и служи на уметноста, но и на животот. Романтичен по душа, давајќи им на нештата симболично значење, Мирчев ја мина долгата творечка еволуција, додека најпосле ја улови ниш-

ката која води кон вистинското творештво, едноставноста, а тоа пак е повеќе од сигурен аргумент, оти тој секавично и секогаш оди напред".

И последниот разгледуван автор е Иван Хаџи Христов. Сограѓанин, пријател и соработник на Серафим Григоров. За него тој е самотно дрво, огромно и благородно во сопствената самотија. Нему му припаѓа второто исклучително место во бугарската поезија, токму спротивставено на Далчев. Тие се два брега меѓу кои тече бугарската литература. И се разбира, додава, реката понекогаш ги поплавува своите брегови. Но нагласува, оти Хаџи Христов стои многу повисоко од Далчев. "Стиховите на Далчев, како што рековме, се лесно разбирливи за обичниот читател, а оние на Хаџи Христов се неразбирливи. Токму во тоа се крие нивната убавина. Нели чистата поезија е звук, боја, мириз? Одвоен од грубото во животот Хаџи Христов "оди без брегови како река која пее"; нема клисури, има бескрај". За да биде разбран потребна е книжевна култура и повеќе творечко чувство. И заклучува, оти тоа се избрани бисери од едно срце кое ќе живее со векови.

Суницата е нацртана со строги линии; Далчев наспрема Хаџи Христов, во вториот Фурнаџиев и Мирчев и во третиот ред Багрјана и Пантелеев. Тоа се карактеристични поети и зрели творечки личности, чие дело дава "здрово семе на младата поетска градина". Да се откриваат големи дистанци меѓу нивното творештво или да се бараат блиски сродности по теми и склоности исто така, е невозможно. Тие си наликуваат едни на други според авторот, толку колку што во нивните творби објект е "бугарското", она "непроменливото" во кое се родени задоеени, она што им е во крвта и во срцето. Токму во тоа ќе се роди "новото" творештво кое со брзина на електрична струја ќе ги раскине старите прстени, вклучувајќи го во себе и современиот анемичен живот, ќе се прелее во нови форми и звукови и ќе ја поведе литературата со векови напред. Или како што пишува, тоа ќе биде "едно генијално "препородување", достоинство да биде еволуција, акт, динамичност". Цитирајќи стихови од Пантелеев, авторот повикува кон нова творечка радост и кон нов творечки живот. Отворени се вратите кон непознатото, кон она што се бара, што се очекува. И завршува оти е блиску времето кога меѓу нив ќе мине еден Гениј.

Есејот на уверлив начин не ја потврдува само дарбата на Серафим Григоров, туку и ни го открива како зналец. Ја покажува неговата начитаност и упатеноста во бугарската литература, чувството и за анализа и за синтеза. Храброста отворено и искрено да се размислува и расудува, да се донесуваат заклучоци и да се даваат децидни оценки. И секако тоа се страници кои упатуваат на неговата лектира, оттаму секако и на одредени книжевни влијанија во сопственото творештво. Ако бугарската критика го вреднуваше како едно од најдаровитите млади поетски имиња, секако дека разгледуваниот есеј со истата мера го најавува и како книжевен критичар и есеист.

Во неделниот весник "Критика", во 1930 година, е потписник на редовната рубрика "Нови книги".³⁾ На книгите и списанијата кои биле добиени во редакцијата. Се поставува прашањето дали младиот студент по литература на Софискиот универзитет, не бил член на редакцијата на весникот или пак бил дел од нејзиното опкружување. Во првата пагинирана информација се даваат елементарните податоци за книгата "Жаната на мојот пријател" од Фани Попова Мутафова. Втората одредница е проширена информација за списанието "Бугарски турист", дванаесеттата книга. И кратката рецензија / приказ за стихозбирката на Владимир Русалиев "Крст и знаме". Неговите стихови се свето признание за вистината на животот, во нив има христијанско простување што може да го има само голема душа. Колку тага се наталожила во душите на луѓето, но тоа малкумина го признаваат. Лицето на бугарската реалност е маска која се грчи од смеа и блесок. Само во очите може да се открие чесноста, тажната и болна опстојба. Коментарите се илустрираат со стихови. А секоја книга на Русалиев нагласува рецензентот, доаѓа пред читателите искрено и директно да го каже едноставното правило во животот, а тоа се болката и страдањата. Заклучокот е оти станува збор за татковински поет кој опстојува во рамките на една националност. Буревесникот на грубото и неспокојно "денеска" е поет на тажните желби на "нашиот народ".

Критичарскиот ангажман на Серафим Григоров јасно покажува дека тој будно ја следи современата бугарска литература, посебно поезијата. Во редовната рубрика "Книгопис" на весникот "Мисла", истата година, ја објавил рецензијата на поет-

ската книга "Смеа" од Иван Захариев.⁴⁾ Во истата рубрика е публикувана и рецензијата за книгата раскази "Луѓе" од Димитар Е. Спространов од Петар Динеков. Го одбележуваме овој податок како потреба и како аргумент во посебното разгледување за Серафим Григоров во спомените на современиците. На почетокот од текстот, нагласува оти станува збор за една книга која била неодамна објавена, за која се пишувало многу малку, или ништо не се рекло. Авторот луцидно укажува на податокот за мртвилото на книжевната критика, на нејзината анемиичност и отсутност, додека се создаваат нови дела таа едноставно ја нема, се губи, исчезнува. Добро е што разгледувајќи го поединечниот авторски труд, младиот критичар забележува и некои состојби од севкупниот литературен и културен живот.

Песните на Захариев не носеле ништо ново, но отворале еден интимен, топол и широк поетски свет. И тоа што радувало во книгата на младиот поет е богатата содржина, чудесно убавите слики и широчината на чувствата. Некаде чувствата били силни, пламени, експлозивни и од нив произлегувал тешкиот, сочен плод на младешкиот устрем. Поетот бил дете со бистри очи и со многу здрави раце. Илустрација се стиховите "и седнат на бела кобила, како луд по полето да вјасам". А радоста пак немала ниту брег, ниту крај. Детето ги сакало зрелите ниви, полињата, сонцето и пролетта, тоа сонувало необични соништа и често се сепнувало. Се будело и ги гледало ноќта и ѕвездите. Нели ништо во светот не е толку кратко, толку безнадежно како детскиот сон. И продолжува: "Искреноста на Захариев најмногу наликува на неговата љубов. Тука како творечка природа тој се заскрилил целосно. Не е романтичен и во своите односи кон жената има повеќе еротика, повеќе животна справедливост. Карактеристични во тој однос се стихотворбите "Оган" и посебно "Легло". Ив. Захариев го минал својот личен пат. "Низ многубојна лупа, низ својот сончев поглед" го видел убавото во животот, минал по мостот на една сопствена љубов: еротска, за да се симне најпосле во долината на социјалните доживувања, да го види животот во неговата стварност, да слика и да плукне, да се омаловажи и да се пошегува со себе и со луѓето, стожер во неговото творештво".

Сам по себе пред рецензентот се јавува јунакот, оној "човекот, кој се смее". И се поставуваат многу прашања кои следуваат по констацијата "колку малку искуство, но со активност". Дали е искрен? Дали да му се верува? За да биде мудрец, зарем не е за тоа уште млад? Па и самиот млад книжевен критичар со истата таа мудрост на претпазливост, донесува заклучок оти треба да се причека. Со право вели "времето ќе го вреднува најдобро". Сега, во мигот, Захаријев е само талентиран младич со сигурен почеток.

Петнаесетдневникот за литература, уметност и критика "Обзор" на насловната страница го објавил лирскиот запис на Серафим Григоров за "Гео Милев".5) Повод е петгодишнината од смртта на големиот писател. Минале пет години, но огнот на неговиот непознат гроб продолжувал да гори. "Една душа сеуште лежи во "Безвоздушното небо", го бара вечното Апсолутно. Гео Милев живееше во апсрактниот свет на една "антиреална" уметност. Тој беше неспокојник: бара, анализира, создава, преведува". Автор на новото и непознатото во бугарската литература. Почеток кој во неа ги отворал новите страници на одговорност пред пишаниот збот. "Надарен со богата интуиција, пред него се открилуваше перспективата "од онаа страна", осветлена од зраците на експресионизмот. Тој беше буревесник во нашата литература и доаѓаше развиорен да се раздава себеси, со големите знаења на новиот Запад". Иако текстот има нагласена лирска интонираност, таа цврсто се потпира врз неговиот есеистички третман. Тоа ќе рече дека ги одразува реалните категории во богатото, разнородно и со високи естетски вредности книжевно дело на Милев.

Неговата динамична природа не признавала никакви уметнички бариери, никакви школи. Но, заклучува оти Гео Милев останал заробен во "жестокиот прстен" (наслов на негова стихозбирка од 1920 година, б.м.) на творечко незадоволство. Неговата уметност не била разбрана. И за тоа главата ја наведнал пред повикот на нешто поголемо, пред гласот на народот. Неговата нова стихозбирка "Иконите спијат", како и поемата "Септември", уверливо ги потврдуваат она прекршување и простувањето кои се случуваат во неговото творештво. "А сепак Гео дојде многу рано и рано си замина. Тој не беше за нашето време. Туј

на сите. Кај нас немаше пријатели. Неговата поезија ниту созрела до таму, за да ги примиме со благодарност новите плодови, што неговата благородна душа ни ги даруваше. Можеби, само оние, на кои најмногу наликуваше, од кои се инспирираше: Метерлинг, По, Верлен, Маларме, Бодлер, Демел, Верхран и Блок... можат да бидат негови пријатели". Вистини и вредносни судови познати и прифатени во бугарската литература. Едноставно Гео Милев чекорел пред сопственото време и како автор единствено и припаѓал на иднината. Останал сам и осамен, неразбран и отфрлен.

Светот и егзистенцијата имаат и лице и опачина. Така се случило и во судбината на поетот. Спокојно, од среќните брегови на Валхала, пеел "јас немам непријатели на овој брег". Барем таму тој е среќен, е и последната реченица од текстот на Григоров. Во 1932 година, есејот бил препечатен на насловната страница од весникот "Пламак".⁶⁾ Значајното место, првата страница што му ја отстапила редакцијата и препечатувањето секако, се соодветно признание и за квалитетот на текстот. Притоа, за нас посебно интересна е белешката кон него во која се нагласува дека нејзиниот автор Серафим Григоров "сега веќе и тој е мртов, бил сограѓанин и другар од детството на Гео Милев". Нов драгоцен податок кон темата за пријателите, другарите и соработниците на Григоров.

Како и расказите, и книжевните критики и есеи Серафим Григоров ги пишувал и ги објавил во еден извонредно краток временски период кој не исполнува ни три години. Возраста во која тие текстови настануваат и биле публикувани, ни дава за право да забележиме дека нивниот автор располагал со критички нерв. Бил начитан, добро ја познавал не само бугарската, туку и европската литература. Оттука и можел да ги прави анализите и компаративните согледувања во текстовите и за веќе познати и вреднувани автори, во истовреме пишувајќи и за првите чекори на младите поети. Она што притоа, посебно треба да се забележи, е фактот дека Григоров не прави само суптилни творечки анализи на одреден автор, туку секогаш него го сместува во еден поширок книжевен и општествен контекст. Творецот е дел и неговото дело е одраз на реалните состојби во една национална литература и културна средина. Тоа до полн израз доаѓа

во вредносниот есеј за Далчев, Фурнациев, Баграјана, Пантелев, Мирчев и Хаци Христов, секако и во освртите за Мирчев, Русалиев и Захариев, и посебно во оној за Милев. Младиот критичар не се снебива и да фали, да прави забелешки, а најмалку и кога критикува. Секогаш најмногу ја љуби вистината како возвишена и единствена мера за естетската, одоносно трајна вредност на книжевното дело. Само така и можел секој свој текст да го завршува со конкретна оценка за делото. Оттука неговите критики, записи и есеи и го имаат сопственото творечко достоинство. Со него останале за значат и да зрачат и до денешни дни. Да бидат дел од трајните вредности на животните и творечки врвици на Серафим Григоров.

1. Серафимъ Григоровъ, Видения, Светлоструй, Шръклево, Русенско, год. 1, бр. 7, декември 1928 г., стр. 6.
2. С. Григоровъ, Дъга - първа, Начало, Стара Загора, год. 1, кн. 1-2, февруарий-мартъ 1929, стр. 21-24.
3. Серафимъ Григоровъ, Нови книги, Критика, София, бр. 1, 25. 1. 1930, стр. 4.
4. Серафимъ Григоровъ, Смехъ, Мисълъ, София, год. 1, бр. 30, 14. 04. 1930, стр. 4.
5. Серафимъ Григоровъ, Гео Милев, Пламъкъ, София, год. 1, бр. 11, 4. 12.1932, стр. 1.
6. Серафимъ Григоровъ, Гео Милевъ, Обзоръ София, год. 2, бр. 32, 10. 05.1930, стр. 1.

ВЕНКО МАРКОВСКИ НА ГОЛИ ОТОК

Животот и делото на Венко Марковски и денеска не ретко се стожер околу кој жестоко се прекршуваат толкувањата и вреднувањата за еден од основоположниците на современата македонска литература. Си останува трагична човечка судбина која сама по себе и никогаш нема и не може точно да ги одреди, протолкува и вреднува нејзините димензии. Едноставно зашто трагичното меѓу другото, го носи обележјето на личното и субјективното кои не се прекршиле само во срцето и во мислата на субјектот, туку заорале длабока црна бразда меѓу себе и сопственото време (народ, држава, политика, дипломатија). А таа не признава ниту грев, ниту простува недоразбирање. Личното и општото ги имаат сопствените вистини. Лицемерието вечно повторува како секогаш и единствено сака да се слушне само вистината. А таа е болна, непорекливо никому не му е потребна, никој не сака да ја слушне. Како да се дојде до неа во илјадници и илјадници страници за него во македонската литература! Пишаниот збор ја има апсолутната одговорност наспрема само оној од катадневното говорене. Подрекуваат за него понешто стиховите кои срамежливо му се посветуваат, а нешто повеќе драмските текстови во кои нивни теми и мотиви се животните и творечки врвици на енигматичниот Венијамин.

Новото и условно враќање на поетот Венко Марковски во тековите и резултатите на македонската литература беше изборот *Огнови и пороци* чиј потписник е Александар Аклексиев.¹) *Венко Марковски (1915 - 1988) без сомнение е еден од најконтраверзните творци на само во поблиското туку и во подалечното наше минато. Поради познатите историски околности многумина наши истакнати национални дејци биле подложувани на најперфидни манипулации и уцени, на шиканирања и по Шкупувања што е составен дел на една долгорочна и систематска реиресија која не избираше средства при задушувањето на македонската национална мисла.*

Меѓутоа, никој од нив се најде во ситуација да биде истовремено и фален и одречуван, да биде најштедро опсипуван со слава и признанија, а само нешто подоцна лавровите венци да бидат претворани во венци исплетени од трње и поруги без да се има најелементарна мерка и при пофалбите и при покудите.

Единствено колку толку прифатливо објаснување за ваквиот амбивалентен однос на Венко Марковски ГО сугерира фактот дека тој живееше и создаваше во времето на изразити тоталитаристички режими кои сервиски фабрикуваа или послушници или отпадници. И тоа и ео неговата сопствена земја и ео соседна Бугарија каде тој во два наврата побара прибежиште, независно од тоа што помеѓу оеие геа ео основата тоталитаристички режими, не може по секоја цена да се стави знак на еднаквост.

Примерот на Венко Марковски има општочовечки, универзални димензии и значења. Тој ниту е сам, ниту е осамен, ниту пак е резултат на едно строго одредено време. Оттука Александар Алексиев и ја запишал пораката за иднината. Меѓутоа, сосема е одделно прашањето дали нашите современи генерации треба да бидат запознаени, помеѓу другите, и со случајот Венко Марковски, како еден од неретките блудни синови на секој, па и на нашиоШ народ, како црна овца чиј трагичен пример може да послужи и како поука. Ова сознание уште повеќе ГО потсилува горчливата вистина дека на хоризонтот на ова наше парче распокината земја се уште се трупаат црни облаци и се подготвуваат стапици кои по ништо не се разликуваат од оние кои ги знаеме уште од Балканските војни.

Од нејзиното појавување ќе минат седумнаесет години до новата Книга за Венко Марковски на Гане Тодоровски.2) За творештвото кое е создавано на две одделни литературно-јазични норми (македонската и бугарската) сите компетенции мора да ги има само литературната наука. Ниту во еден миг за него не може и не смее мера да биде политичката диоптрија. Или со еден збор: нам ни е неопходна повисока степен на објективен приод кон проблемите и на сите оние автори кои се преоблакале во помодните рува од гардеробата на современите парадокси. Меѓутоа, на тој план секако не се нужни никакви рехабилитации, туку единствено респект кон тоа што е означено како

влог во уметноста на зборот. Тоа единствено не се брише. Би-дејќи, стореното е сторено, па макар и да се вбројува како чин од кој декларативно се одрекле неговите сторители при подоцнежното свое пословично родоотстапништво. Венковиот парадокс или житејска контраверза, бездруго, токму на тој план и ќе ја откриваме, имено во неговата национална конверзија, огромната дамка врз лицето на големиот творец.

Континуирано за Венко Марковски пишуваат Блаже Ристовски.³⁾ Во традицијата на една национална литература рамноправно се впишуваат сите минуси и плусови, исчекорувања и поразии, победи и поразии. *Нашата наука е должна со историска одговорност да ГО излачи македонското дело на В. Марковски, зашто тоа не може да биде ничие, туку само наше, зашто неговите стихови (на македонски јазик) создавани го 1966 година се испеани за македонскиот народ и ГО одразуваат животот и стремежите на тој народ. Тие не влегуваат во многубројните разни изданија на Марковски денеска во Бугарија, но од нив не можеше да се одрече ни самиот автор. Тоа е неговата мисла и чувство во периодот кога поради нив беше затворан и прогонуван по затворите и логорите во Бугарија и особено кога успеа да избега од затворските решетки и заедно со целото семејство (сосе сопругата и малиот син) отиде не со бугарските, туку со македонските партизани во 1943 година и си го постави во залог животот во антифашистичката национално-ослободителна борба на македонскиот народ, движејќи се заедно со Главниот штаб и пеејќи за новата епопеја и славејќи ги нејзините раководители.*

Во кафулето *Ас* на преубавото риечко *Корзо* најчесто се остваруваат средбите со поетот Андрија Вучемил. Секогаш спремен за седенка, весел соговорник, отворен и искрен. И мислата и зборот кои потекуваат од него го одбираат постојано правиот и најкраток пат до соговорникот. А има од него и што да се слушне и уште повеќе да се научи. Угледниот Милорад Стојевиќ ќе запише оти *Вучемил во последниве дваесеттина години несомнено е еден од угледните писатели на хрватската поезија, не само по бројот на објавените стихозбирки и поетската виталност, туку и по поетските резултати кои ги одбележува и хрватската рецентна критика.*⁴⁾ Во бројните средби темите и

љубопитствата едноставно беа бескрајни. Но се повторуваше едно име за кое како по некое непишано правило нашето време постојано беше заминато. Со почит и љубов постојано велеше оти на Голи Оток негови најверни пријатели биле двајца прекрасни Македонци; поетот Венко Марковски и академскиот сликар Родољуб Анастасов. На средбата при одминот на многумниот март на 2010 година, со сериозност ми се обраќа оти треба да седнеме, да видам дали може да се најде некој новинар кој би ги снимил неговите сеќавања за Марковски. Минуваат деновите, одлетуваат годините, та и самиот во себе си забележувам за ваквата немарност која не е *квалитет* на мојот карактер. Еден ден ќе не нема, а со нас и незапишаното си заминало во вечноста.

Судбината на Венко Марковски од една и на Андрија Вучемил од друга страна во еден миг се изедначиле. Но припадноста на сведокот сама по себе носи една поинаква приказна и нуди други вистини од една во друга општествена средина. Таа не го ни сонува македонскиот пален знак кој логички се носи сам со себе. Но, најнапред да забележиме неколку кратки и битни детали од биографијата на Вучемил со кои уверливо може да се влезе и во приказната на Марковски. Се родил на 26 август 1939 година во Оплеќанима на Дунавското Поле. Образованието го стекнал во Томиславград, Бол на Брач, Имотско, Загреб, Љубљана и Риека. По шестгодишната робија, од која пет години минал на Голи Оток, и по завршување на студиите работел во Риека како театарски режисер, социјален работник, професионален писател и издавач. Во 1969 година, излегла неговата прва стихозбирка *Na smrt naslonjen* и таа му ја донела забраната за јавно настапување и дејствување со неговото име и презиме. Во Театарот за деца режиите ги потпишувал со Анте Мајан, а објавувањето на по некоја песна било со псевдонимот Богумил Љубиша. Со фра Фердо Влашиќ во 1971 година, го покренал познатото хрватско католичко гласило *Nasa ognjišta*.

Андрија Вучемил е еден од оние хрватски писатели кој не можел, ниту пак сакал да објавува за време на комунистичкото владеење. *Matica hrvatska* од Загреб во 1990 година му ја објавува *Dunavska rapsodija*, поема и други песни и тоа е времето на негово активно учество во општествениот и културниот живот

на Хрватска. Член е на Друштвото на хрватските писатели, а бил претседател на неговата секција во Ријека (1995-2000). Во пролетта на 1996 година го покренал списанието *Književna Rijeka*, чиј главен уредник бил до 2000 година. Потписник е на петнаесет стихозбирки и на три публицистички книги - интервјуа (*Što su mi rekli?*, прв дел, *Nakon šutnje, Što su mi rekli?*, втор дел). Голготата на робот е опеана во *...Bio jednom jedan otok... Goli otok...* (2006). Песните му се преведени на англиски, италијански, словенечки, македонски и бугарски јазик. Меѓу книжевните награди и признанија најпрестижна е онаа на А. Б. Шимиќ. Како професионален писател и издавач живее и работи во Ријека.

Запишан во црните списоци на политички непријатели на државата и со една година мината во истражен затвор Андрија Вучемил на Голи Оток дошол во јуни 1960 година. Ја немал заокружено ни дваесет и првата година од животот. Тука бил цели пет години, до 26 мај 1965 година, до амнестирање на политичките затвореници со Брионската декларација. Негов прв познатик и пријател бил рускиот гроф и некогашен аѓутант на крал Александар Караѓоргевиќ, учениот и мудар Сергеј Голубиев. Искачувајќи се по стрмните скали меѓу затворските павиљони грофот застанал и со раката покажувајќи угоре рекол оти оној таму бил најголемиот македонски поет. На прашањето а што бара тука, не добил одговор. Имало време до многу одговори да дојде во личните контакти со Венко Марковски. Или како што тие меѓусебно комуницирале со роденото име и презиме Венијамин Тошев, најчесто обраќајќи му се со скратена верзија од името Вено. Биле заедно сместени во четвртиот павиљон на политички затвореници кои од здравствени причини биле ослободени од физичка работа. Искачувајќи се по осторовот нивниот дом бил во горниот дел од левата страна на патот. Влезот бил од горната страна. Креветите ретко на два и најповеќе на три ката биле поставени во два реда. Во првите од десната страна бил Вучемил, а некаде кон дното на левата страна било леглото на Марковски. Во малиот издолжен ходник се оставале чевлите, а по должината од левиот ѕид биле заедничките отворени тоалети. Во тој простор живееле деведесетина затвореници.

Тука Андрија Вучемил се запознал и како што вели другарувал со тројца прекрасни Македонци.5) Покрај поетот Венко

Марковски, тоа биле доктор Киро Костовски и академскиот сликар Родољуб Анастасов. Последниот како вреник му станал најблизок и сакан пријател. Во него добил нов брат. Во децениите потоа на другарување и соработка се втиснале многу неизбрлишливи траги. Во 1992 година, за поетската книга *Kad kažem riječ govorim o Ijubavi* побарал Анастасов ликовно да го обликува изданието. Покрај корицата тој изработил и десет цртежи со молив. Идеите и идеалите на некогашните младичи кои за нивниот живот возвратиле со сопствениот живот впечатливо ги илустрира малиот увод *кон цртежите на Родољуб Анастасов*. Тоа се редови на исповед и признание, но и на верба во судбината. *Идејното решение за корицата на книгата и ликовните прилози во оваа книга се дело на познатиот македонски сликар инаку редовен професор на Факултетот за ликовни уметности во Скопје Родољуб Анастасов. Моето пријателство со Анастасов трае од заедничкото робување на Голи Оток во шеесеттите години. Младешките сонети на сликарот и на поетот се стварени: слободни се и Хрватска и Македонија. Сонетата за кои веруваме оти никогаш нема да бидат реалност, еве, сега се стварност во книгава што и ја даруваме на јавноста. Среќни сме што на ваков начин се среќаваат македонските и хрватските уметници и ги зближуваат нашите култури.* б) Уметничките дела и денеска не се само спомен, туку и вистинско мало богатство во поетовиот дом.

Како сега да го гледам, раскажува Вучемил и во неговото кажување постојано е присутна некоја носталгија која се преплетува како сон и судбина, како доверба и љубов кон човекот и светот. Како болка кон иднината која постојано некаде бега. Македонскиот поет бил со среден раст, широк во рамената и полничок. Од некогашниот плеќест и јак човек, останал затворен и молчалив, многу болешлив старец. Тој и немал толку години за вистински старец, вели Вучемил, но здравствената состојба вистински му била загрижувачка, а и нему како дваестогодишник нормално пријателот кој го носел товарот на петте децении животтно искуство му бил стар. Имал округло и полно лице, косата сета побелена и подоста проќелав. Бил многу затворен и молчалив. Животот како да го научил оти најдобро е да биде сам со себе. Но нему му бил многу мил човек. *Кога разговарав со него,*

како да зборував со мојот татко. Така и се спријателиле. Марковски при првата средба, а и потоа, не можел да разбере што е тој млад човек пред него! Подеднакво жестоко ги критикувал и Истокот и Западот, а имал сопствена визија за слободата и за иднината. Нив не ги поврзувал со никакви системи и идеологии, туку срцето и мислата ги одбележувале сите патишта и перспективи до нив. Тоа го чувствувал и го разбирал грофот Голубиев како европски човек. Како ново откровение го прифаќал и Венко Марковски.

Литературата како тема за разговор била забранета. Најмалку сакал да зборува за себе како поет. Имал навика почесто да повторува оти моливот е најстрашното оружје. Голи Оток имал добра библиотека која била подоста користена од затворениците. Најголемиот дел од книгите била марксистичка литература, а од белетристика доминирале автори и дела од училишната лектира. Во тој простор нивни омилени автори биле Владимир Назор и Јован Дучиќ. Знаменитиот поет на модерната Дучиќ бил и личен предизвик оти поет е само оној кој умее да пишува сонети. Тоа е вистинското поетско мајсторство. Во тоа учење Вучемил и ги создал своите сто сонети. Онаа форма која има сопствено и трајно место и значење и во творчката лабораторија на Венко Марковски. Често биле заедно во библиотеката. Тоа биле и мигови на опуштање и на гласно размислување кога имајќи некоја книга во прегратка со занес ќе речел *јас сум првиот македонски поет*. Во таа видлива болка биле собрани сите копнежи и соништа, порази и поразии, изгубената верба во иднината. Колку не сакал да зборува за себе како поет, како втемелувач на македонскиот литературен јазик, никогаш не заборава својот млад пријател да го охрабри и да му напомни оти треба да пишува.

Почеста тема на нивни разговори била ВМРО, што ја наметнувал Вучемил. И тогаш бил шкрт на зборови. Секогаш бил претпазлив. Како да се плашел и да бегал од сопствената сенка. Болеста го јадела секојдневно, па како да немал желба да разговара за ништо. Но останувале и ретки мигови на бегство од смртоносната осаменост. За Андрија Вучемил еден од втемелувачите на современата македонска литература и на македонскиот литературен јазик трагичниот Венко Марковски останал голем и

знаменит човек. Субјект со сопствени и индивидуални етика и почит. Никогаш не рекол, ниту во еден миг не предизвикал ни најмал сомнеж дека е Бугарин. Тоа била една од оние ретки теми во кои ги подотворал срцето и мислата, па знаел гласно и категорично да ги образложува и да ги брани своите тези. Нив постојано ги искажувал низ еден компаративен и мошне илустративен начин. Македонците и Бугарите според него биле блиски народи и први соседи. Но никогаш Македонците по националност не биле ништо друго освен Македонци. Оттука тие се народ со сопствена историја, традиција и континуитет, јазик, литература и култура, со сопствена црква. Со сопствено минато, опишана стварност и со иднина што му припаѓала само на македонскиот народ. Тоа се идентичните прашања и меѓу Хрватите и Србите.

Притоа посебно се задржувал на јазикот на еден народ како негово најголемо богатство. И тој бил еден и единствен за македонскиот народ. И на тој план во Деветнаесеттиот век се случувале истите процеси во формирање на заеднички македонско-бугарски и хрватско-српски јазик. Неправдите, неразбирањата и заблудите не само што ги покажал, туку и уверливо ги разрешил новиот Дваесетти век. Македонскиот литературен јазик за Венко Марковски биле негова најголема чест и среќа, верба и обврска. За Вучемил тој бил и останал голем и знаменит македонски националист во најубавата смисла на зборот. Човек кој неизмерно ги сакал својот народ и татковина, јазик, литература и култура и кој во истовреме исто така, ги почитувал и ги сакал сите народи на светот.

Иследниците биле насекаде. Како да се вселувале во сенката на затворениците. Постојано прашувале, испитувале и немало нешто што не знаат. Така и секој збор и секој чекор на Вучемил бил на проверка. Интересна е неговата забелешка оти *личниот иследник* притоа никогаш не го прашал што толку и почесто разговарал со Марковски! На тоа ни самиот нема одговор или било каков коментар. Во таа 1960 година, била избришана категоријата на политички затвореници. Така и во долгата соба од седумдесеттина метра со број четири сите станале криминалци. Посебно тие кои заради одреден инвалидитет или поради болест не биле изложени на физичка работа. Така си заминал и нивниот

Вено, како што од милост му се обраќале пријателите – затвореници. Во годините потоа нивните врски не биле прекинати.

Емигрирањето на Венко Марковски не било посебно изнедавање. Мислата да се побегне од сопствениот кафез го разјувала и младичот Андрија Вучемил. Но надвиснувала дилемата зошто за тоа бегство бил избран најголемиот македонски непријател Бугарија. Го известувал оти добил прекрасна вила во престижната населба Витоша на бугарската престолнина, бил издаван и наградуван, платен и претплатен, станал пратеник и академик. На прашањата зошто тоа го направил, добивал дециден одговор оти нештата можеби се смениле, со постојано повторуваната покана *дојди да се видиме и да се увериш оти Венко Марковски е оној твој ист пријател и човек од Голи Оток*. Но тоа никогаш не се остварило. Најнапред тоа биле години кога немал пасош и не можел легално да излезе од земјата, а потоа времето натежнало со нови обврски и задолженија. Но, сега останува тагата оти минале годините, луѓето повеќе ги нема, а останале притоа многу работи незавршени и недоречени.

Долго договараната средба со писателот Андрија Вучемил најпосле се остварува во Македонското културно друштво *Илинден* во Риека. Тука е и дописникот на *Македонски глас* Владо Настески кој и го снима разговорот. Поставени се многу прашања, наметнати се бројни дилеми и размисли за минатото и за сегашноста. Саботното сончево априлско претпладне пролетува како миг. Во него останува да виси како опомена или можна закана прашањето на риечкиот поет и гаталец Вучемил, што се чека со рехабилитацијата на *првиот и голем македонски поет!*? Се прашувам самиот себе дали тоа е воопшто потребно, има ли притоа тој процес некаква логика и значење! Ветувам оти ќе му набавам некои од македонските изданија кои можеби понешто ќе му дошепнат и разгатнат.

Чудна работа ти е човечката судбина, повторува поетот со воздишка и со поглед кој заскитал некаде далеку. Таа некогаш ќе го втисне оној пален знак на вас и ќе ве идентификува како нешто што никогаш не сте биле. А таа како универзална, општочовечка егзистенцијална мера го жигосала и македонствувањето. Проклетилакот ниту влегол, ниту некогаш се влезе во срцето и во мислата на советот. Така, бесмислена и апсурдна е било

каква вистина за нив. Од нејзината релативност не можат да се извлечат никакви заклучоци и да се изречи пресуда. Кому притоа воопшто му користи некаква рехабилитација!? Си остануваат личните и сами по себе субјективни сознајби кои со години ги преповторувам во себе како можни разгатнувања од животните и творечки врвици на пример од Христо Силјанов, Тодор Павлов, Димитар Талев. И толку со приспомнување. Не оти ги нема повеќе, туку напротив од нивното мноштво кое го подјале мракот и прашината, злобата и омразата, интригата и црното досие, недореченоста и неразбирањето, со еден прост и строг збор нечовечноста и неукоста.

Човекот, животот и светот ја имаат и својата иднина. Во годините другарување со Андрија Вучемил едноставно како да беше мал амент да се запише времето на злогласниот Голи Оток со македонскиот поет Венко Марковски. По неговото гласно говореење разбриливо ни беше признанието на риечкиот поет оти потоа му беше некако полесно и поубаво на душата. Како да паднал од неа голем камен. Притоа тој никого не повредува, не ги поместува работите, се нуди едноставно како ука и поука од одредено човечко и човечно искуство. Така запишано останува како некакво трајно и можно сведоштво. Времето не стои на едно место. Протекува како вековита и лековита вода. Чисти и прочистува, секако и просветлува. Значи, се случуваат мени и промени. Па и вистината како апсолутна категорија наспрема човекот, животот и светот. Во нивното постојано доречување и неминовната релативност.

1. Венко Марковски, Гламји и порои, Избор и предговор Александар Алексиев, изд. Македонска книга, Скопје, 1992, стр. 340.
2. Гане Тодоровски, Книга за Венко Марковски, изд. Штрк, Скопје, 2009, стр. 678.
3. Блаже Ристовски, Портрети од македонската литературна и национална историја, кн. 2, изд. Култура, Скопје, 1989, стр. 450.
4. Milorad Stojević, Andrija Vučemil, Kvarnerska rapsodija, Riječki nakladni zavod, Rijeka, 2009, str. 175.
5. Од разговорот со Андрија Вучемил, Риека, 17 април 2010 година.
6. Andrija Vučemil, Kad kažem riječ govorim o ljubavi, Tiskara Rijeka, Rijeka, 1992, str. 6.

КОН ГОЛОТОЧКАТА ПРИКАЗНА ЗА ВЕНКО МАРКОВСКИ

Приказната понекогаш има неочекувани и чудни патишта. Сведоштвата на риечанинот Андрија Вучемил за Венко Марковски и нивното другарување на злогласниот Голи Оток,¹⁾ го предизвика јавувањето на Радован П. Цветковски од Битола. Нешто си пишува, забележува меѓу другото, и тука кај нас жив и здрав е еден од јунаците на твојата приказна кој би сакал да се види и да поразговара со тебе. Договараме летото кога ќе се вратам дома, да отпатувам во нивниот град и со задоволство би ја оствариле обострано посакуваната средба. Така и бидна во последниот ден од месец јули со доктор Кирил Настевски.²⁾ Ден што ќе остане трајно врежан во сеќавањата со својата искреност и доверба, а во присуство на поетот Цветковски. Минале многу години, налегнале бројни сеќавања, болки и поразии, па се отвораат и потекуваат дотогаш забранети и премолчувани нешта. Оеднаш животот ги раздиплува недоброј страниците од незапишаниот автобиографски роман. Токму така зашто во тој едниот и кратко даден човечки живот нештата имаат необични и некатадневни димензии. И потврда повеќе оти човекот ја има моќта на самопобедување и на пресоздавање.

На балконот од семејната куќа забележуваме дел од биографските податоци на Кирил Настевски. Роден е на седми јуни 1929 година во Ново Село, Демирхисарско. Тука ги завршил основното и прогимназијално образование. Во 1949 година, како ученик во Битолската гимназија, стапил во редовите на Марксистичкиот кружок. Бил младич кој многу сакал да чита, ја сакал теоријата, ама, како што забележува, во неа не му се вградувале социјалистичката власт и реалност. А бил одличен ученик. Бил затворен и под истрага десет дена, а потоа со полиција протеран на село. Есента таа година заминал во војска во Кичево и го водел вечерното училиште за описменување. Некои нешта како судбина му биле запишани од самото раѓање. Каде ќе најдел

книга, неуморно читал, а каде ќе се свртел, редовно бил казнуван и затворан. Така во животот одлежал тринаесет затвори. Податок кој не потсетува на дел од приказната за основоположникот на современата македонска литература. Како војник бил осуден на шест години затвор во Скопје. По три години голгота со одличен успех матурирал во 1952 година. Во септември 1950 година, имал дваесет и една година, се нашол во затворот во Стара Градишка каде се знаело кога некој ќе речел оти одиме на Запад и досега доживеаното не е ништо со она што допрва не чека, биле познати целта и методите на разнебитување. Во мугри пристигнале во Бакар и оттука, со бродот Пунат, биле донесени во воениот логор на Гргур. Тие откинати ливчиња од декември 1958 до 12 јули 1963 година се пречкртани со Голи Оток. Се претураат времињата и настаните. Во 1952 година се запишал на Медицинскиот факултет во Скопје, на кој дипломирал во постземјотресната 1964 година. Ете, тоа се некои нафрлоци од биографијата на јунакот од оваа приказна. Продолжуваа таа да се самозапишува.

Како дете имал можност да го запознае Венко Марковски. Во 1945 година на приредба во *Битолската голема сала* рецитатори ги изведувале Рациновите *Бели мугри*, а потоа свои стихотворби кажувал Венко Марковски. Не читал, ги говорел наизуст и со долготрајни аплаузи биле поздравувани *Орлите на Македонија* и песните од Гете. Тоа е време и место, смета Настевски, кога бил ископан гробот на големиот поет. Во 1946 година организирана е групна посета на Скопскиот театар за драмата *За родниот кат*, сите со нетрпение го очекуваат тој настан кој бил откажан ден пред одржување на претставата, а веќе почнала хајката против нејзиниот автор. Истата година младичот Настевски со група другари биле на излет во село Крстоар. Неочекувано на една ливада го здогледале Венко Марковски кој бил седнат со еден стар овчар од кого барал да му кажува стари зборови (архаична лексика). Го препознале и се насобрале околу него. По тие средби во татковината судбината посакала одново да се најдат и да бидат заедно на нов простор на расчерекување - Голи Оток. На првата средба младешки и отворено веднаш му префрлил и го осудил неговото јавно покажување. Го запомнил одлучниот одговор: *Слушај докторе оти не ги знаеш работите. Не се тие*

такви како што ти ги мислиш. Тоа не е моја изјава. Таа ми е подметната. Ни јазикот, ни стилот не се мои. Оние кои ме познаваат точно знаат оти тие мисли и зборови не се мои, уште помалку дека јас сум ги пишувал. Мудроста точно упатува на внимателно читање на текстот и посебно на празните, бели простори меѓу него. Зборот како и сите нешта во животот имаат и лице и невидлива заднина. Без неа ништо не се прочитало и разбрало.

Вистината е непожелна, сите лицемерат за неа, но никој не ја сака. На еден таков детал од 1959 година се сеќава Кирил Настевски. Како апсолвент работел во болницата во која од Белград дошла група доктори која требала да ги прегледа тешко болните затвореници и да ги упати на натамошни лекувања. Еден од докторите останал стаписан кога пред себе го видел Венко Марковски. *Ти ли си Венко? Што е ова од тебе? Ние се крстевме во тебе, се учевме од тебе, речи што е сега?* Не можел да им верува на сопствените очи. Поетот рамнодушно и болно возвратил оти тие се учеле од него, ама ете дошле нови и поинакви времиња. Како можел да размислува и да постапува еден веќе потешко болен човек, измачуван од хемороиди, кој постојано со метла и канта бил чистач на клозетите, човек понижен до дното на душата. Докторот рекол оти неговата здравствена состојба е загрижувачка и проблемот му се чинел малигно опасен. Затоа и предложил оти веднаш мора да оди на лекарски преглед во Риека. По неколку дена се јавил кај управникот кој дрско рекол оти тој нема никаде да оди. *Јас кога ќе речам оти не може, тоа значи оти не може и оти така ќе биде!* Поетот возвратил оти тие се фашисти од училиштето на Мангеле. Немоќен и обезличен бил свесен на својата состојба, но како секогаш и во тој миг бил доследен, отворен и бестрашен.

Павилјоните изградени од камен биле каскадно поставени. Во слободните мигови и кога времето било убаво, во саботите и неделите, немало мешање меѓу затворениците. Секој бил во сопствениот круг. Со Венко во *иста соба* биле Јордан Лазаревски-Цвајот и Никола Бабунски. Но, истакнува оти најдобар и најверен другар на поетот бил Кемал Аголи. Тоа биле таканаречените ветерани, а поплеменита душа од Аголи немало, вреднува Настевски. Тие двајцата постојано својата комуникација ја воделе

на француски јазик. А Венко одлично говорел италијански, германски, француски и руски јазик. На Голи Оток го учел англискиот јазик. Сите го почитувале и го сакале, Хрвати, Срби, Босанци, Словенци, Црногорци зашто зрачел позитивно. Никому и некогаш за ништо не се пожалил. Во тоа македонско друштво бил и композиторот Кирил Македонски.

Во сеќавањата на Настевски врежан е детаљ од 1960 година кој уверливо го одразува карактерот на Марковски. Еден од истражните полицајци му застанал на пат, го фатил грубо за рака и гласно го прашал: *Ти, Венијамине, кога ќе се поправиш!? Се свртел кон него и одважно в лице му подвикнал: Јас да се поправам? Та јас сум само поет и ја кажувам единствено вистината. Јас ли ги измислив затворите и измачувањата, понижувањето!? Направете сè што можевте да смислите и да измислите и не можевте да ме уништите. Еве, ви давам нова можност. Ќе напишам за сите ваши злосторства и со две раце ќе ви потпишам да ме убиете!* Тој беше вулкан, додава Кирил Настевски и се присетува на неговата бестрашност во мигот кога требало да го напушти затворот. Надвор го чекале нови голгооти и понижувања, уште поголеми искушенија и неволји, но бил сигурен во себе. Знаел оти своите неволици ќе ги носи на сопствениот грб, а за идеите и идеалите морал да се бори до последен здив. Во нивна одбрана застанувал секогаш и пред секого. Така му раскажувал за средбите и разговорите со Ѓилас и Велиќ околу кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Постапените правила од Крсте Мисирков за него биле божествени и не сакал во него да се внесуваат српските букви. На таа тема за разговор го повикал и Тито во 1945 година. *Ти млад поету, слушај ме добро и запомни оти мораиш да попуштиш во твојата работа во комисиите, а притоа не ги знаеш последиците што можат да те снајдат!* Како секогаш и во таа прилика си останал тврд орев. Неговиот одговор бил јасен: *Нема ни што да мислам, ни што да попуштам!*

Венко Марковски е национален поет, лиричар, говори со беседникот и за него тој го има местото на втемелувач на современата македонска литература. Секој има право на сопствени ставови и мислења, вреднувањата исто така остануваат негови. Притоа со посебна почит говори за *најпозитивниот однос* на

Марковски кон Рацин. Нивното пријателување и соработка ги поврзува со 1930 година. Во Скопје постојано заедно биле Кочо Рацин, Венко Марковски и Радован Зоговиќ, а омилен им биле прошетките. Во тие долги разговори Венко умеел да забележи: *Слушај Кочо, време е и ти да почнеш да пишуваш на македонски јазик. Остави го српскиот, има кој да пишува на тој јазик.* Партискиот бојкот Рацин го доживувал многу болно. Тоа била честа тема меѓу него и Венко, од кого побарал на таа тема да разговара со Кузман Јосифовски-Питу при посетата на македонските студенти на Софија во 1941 година. Најголем дел од програмите и активностите се одржувале во рамките на Македонскиот литературен кружок. Отворено ја пренел Рациновата замолба другарите да престанат да го бојкотираат. Тој и жена му Филимена настојувале и верувале оти тој е човекот кој можел да го реши горливото прашање кое ги загорчувало животот и иднината на младиот комунист и поет.

Во 1942 година Рацин одново дошол во Софија и во домот на својот собрат ја нашол само Филимена. Во тоа време Венко бил во затвор. На нејзиното прашање како можела да му помогне, побарал ако може некаде да го вработи и да ја обезбеди сопствената егзистенција. Како да не бил истиот, туку некој нов нерасположен и ослабнат човек. Преку пријатели успеала да најде работа во железничкото депо, но постојано проследуван во меѓувреме некаде бил заминат. Од тие разговори произлегуваат и кажувањата на Кирил Настевски оти Страхил Гигов, Петре Богданов - Кочко и Светозар Вукмановиќ - Темпо едноставно си правеле подигравки со Рацин. Според нив бил кукавица, се преправал дека не слуша за да не ги извршувал партиските наредби и задачи. Оттука постојано ги искажувал сопствените сомнежи за тоа *како е можно да е убиен Рацин!*? Тоа го измачувало според кажувањата на собеседникот, та Венко никогаш не престанал да копа по вистината. А на неа право има секој човек. Всушност, субјектот ја носи со себе и ја има само сопствената вистина. Неколку детали од неа. Во преговори со Германците за размена на заробеници од македонска страна бил побаран Лазар Колишевски. Гласни и отпорни биле негодувањата на Венко, прашувајќи кој е тој што се бара! Нам ни требаат Павел Шатов и Панко Брашнар, барал, а тоа секогаш биле вистински и големи

македонски синови. Во многуте разговори и повеќегодишното другарување сопствениот прогон Венко Марковски го поврзувал со Лопушник. Неговите ставови и барања Гигов му ги пренесувал на Колишевски, та други гонители и не биле потребни.

Кирил Настевски е гаталец и паталец. Неговите животни и творечки врвици исполнуваат осумдесет и две години. Во нив судбината како да му ги предодредила црнилата и патилата, страдањата и пресоздавањата кои се воздигнале во мисла и смисла на егзистенцијата. Така му било пишано на третата вечер. А за нив раскажува со отворено срце и со чиста мисла. Го зачудува соговорникот колку тоа го прави со леснотија, без мачнина во душата, без омраза во срцето, без комплекси од неволниците и понижувањата. Претпочитал да живее по свое. Дејствувал со своја глава, расудувал со сопствените мисли и умееша, својот збор го кажувал гласно. И држи до нив, до нивното опстојување притоа непротивречејќи на други и поинакви мисли и ставови. И кога обвинува, *гробарот на Венко Марковски му е Страхил Гигов*, тоа се зборови на вистината. Таков бил Кирил Настевски како дете и младич, како човек и доктор, како сопруг и татко, секогаш со сопствената судбина. Никому притоа за тоа не жалејќи се, не барајќи ничија милост, најмалку заради превртените нешта барал одговорност од другите. Тој долг постојано го имал во личните аманети, во суштината на сопствените идеи и идеали. А тие како по некое напишано правило биле во противречност со стварноста и катадневието. Оти можело и така да се опстојува уверлив пример е самиот тој. Да се биде и да се остане човек, да се биде почитуван доктор, сакан и уважен сопруг и татко. А тоа ќе рече и по себе да се остави род и пород од семејната лоза.

Овие страници како дополнување кон голооточката одисеја за Венко Марковски ја имаат моралната одговорност на нивниот раскажувач Кирил Настевски. Повторуваме, единствено како предизвик да се допре вистината. А патот до неа е долг, не ретко никогаш и не се стигнува до неа. Но, тоа не значи оти треба да се откажеме да ја слушаме, запишуваме и никако притоа да не биде заборавена. Ете, така доаѓаат и овие страници на светлината од денот. Никого не обвинуваат, не симнуваат ничија одговорност, не ни помислуваат оти се барање за рехабилита-

ција. Секако, во себе ја носат мудроста како можност за ука и поука од искуството на човекот, животот и светот и грешките кои некогаш биле направени навистина нема смисла да бидат обновувани и повторувани.

1. Васил Тоциновски, Венко Марковски, Време, Скопје,
2. Од разговорот со Кирил Настевски, Битола, 31 јули 2011 година.

II

ПОЕТОТ СО АНГЕЛСКО ЛИЦЕ СЕРАФИМ ГРИГОРОВ

1.

Во првата половина на 20 век во градот на липите и на поетите Стара Загора се формирала и дејствувала многубројна и моќна македонска заедница. За овој град своите животни и творечки врвици ги поврзале и повеќе писатели: Христо Огњанов, Серафим Григоров, Богдан Баров, Евгени Стаматов, Константин Коњаров, Крсто Белев. Старозагорскиот македонски поетски круг,¹ не само по индивидуалните трагични творечки судбини, туку и по остварените книжевни резултати ќе остави бележити траги и во бугарската и во македонската литература. Меѓу нив секако посебно се одвојуваат животот и делото на Серафим Григоров.

Се родил на 29 март 1910 година во Стара Загора, во семејството на македонскиот откорнатик Григор Гинов Ѓурковски (1880, Росоки - 1965, Стара Загора) од село Росоки, Дебарско. При крајот на 19 век, во 1872 година, во многуте бегалски колони од Македонија се нашло и семејството Ѓурковски со осумгодишниот Григор. Станал познат сидар-градител и почитуван граѓанин. Во првиот брак со старозагоричанката Ратка се родил синот Серафим, која по десет години брачен живот починала од туберкулоза. Во бракот со втората жена Минка (1923, Чирпан - 1975, Стара Загора) му се родиле уште двата сина Стефан (1915, Стара Загора - 1999, Пловдив) и Александар (1924, Стара Загора) и ќерката Елена (1919, Стара Загора - 1990, Црвен Брег). Серафим било многу мило момче, раскажува Александар Гинев, а нивната мајка која била многу помлада од својот домаќин, го сакала како свое родено дете и посебно го одвојувала во своите грижи и во својата љубов. Имале голема куќа со пространо двориште во кое се влегувало преку неколку скали од улицата и во домот владеела семејна хармо-

нија. Серафим бил висок и слабуњав, тивок и талентиран младич. Бил молчалив, постојано со книги во рацете и многу читал, а свирел во дувачкиот гимназиски оркестар со кој гостувал во Будимпешта. На домашните им зборувал за своето пишување, а во една пригода им прочитал стихотворба која ја посветил на мајка му и која ги расплакала.²⁾

По завршување на основното училиште во 1925 година, се запишал во Трговската гимназија во родниот град. Во главната класна книга за учениците од петтиот клас во учебната 1925-1926 година, под редниот број осум е запишан Чинев Серафим Григоров. На посебната страна за него под истиот реден број како запишан ученик во прва година покрај личните податоци се бројот и датата на изводот од матичната книга на родени 167/44 од 20 јуни 1910 година, издаден во Стара Загора, податоците за родителите кои материјално го поддржуваат, членовите на семејството (двајца браќа и една сестра), учебната година по прв пат ја запишал на 5 септември 1925 година, во минатата учебна година имал примерно поведење со највисоката оценка шестица, и адресата на родителското живеалиште улица *Гавросим Крстевич* бр. 34. Од дванаесетте предмети најдобар успех имал во бугарски, француски и германски јазик, физика и историја, а тројка имал по геометрија, алгебра, географија и сметководство. Учебната година ја завршил со девет оправдани и четири неоправдани отсуства.

Во списокот на учениците од шестиот клас за учебната 1926-1927 година, е заведен под редниот број седум. Забележал подобар успех од претходната година по петнаесетте предмети кој ги учел и имал највисока оценка за поведење. Во главната класна книга за учебната 1928-1929 година, за осмиот клас, заведен е под број пет. На посебниот лист од успехот по дванесетте предмети веднаш можат да се зебележат неговите резултати. Имал шестица по германски јазик и по трговска математика, петки по бугарски јазик, трговско и морско право, политичка економија и финансиска наука, четворки по француски јазик, сметководство, општа и трговска историја и познавање на стоките, а тројка по тр-

говска географија. Оценката по поведение е шестица. Во податоците за родителите е новата додавка за таткото како претприемач што само ги потврдува кажувањата на Александар Гинев дека вредниот и чесен сидар добро работел и напредувал и за семејството обезбедувал сигурна егзистенција.3)

Стара Загора е град со значајна книжевна традиција. Покрај бројните весници и списанија, посебно место и значење имаат ученичките книжевни изданија во периодот од 1913 до 1944 година. Нивниот севкупен број изнесувал околу 150 наслови. Првото ученичко издание *Ранни цвеџија* се пијавило во 1913 година. *Во 1929 жодина заедно со сџ. (исаниеџо) Ехо во Сџара Загора излежува и ученичкоџо сџисание Начало, издание на истоимениоџи лиџературен кружок ири Трговскаџа гимназија во жрадоџи. Иницијаџиор за издавање на сџисаниеџо и негов уредник бил Серафим Григоров, млад иисаџел, кој сорабоџувал и во сџ. Ехо, и во в. (есникоџи) Мисла. Во својоџи краџок живоџи најмножу се иосвеџил на рабоџничкоџо револуционерно движење и акџивно сорабоџува во ипрожресивниоџи иечаџи со најиси на социјална иџема.4)* За Григоров има малку пишани сведоштва, па ги извлекуваме и забелешките кои авторите ги даваат кон текстот. Во нив запишале како објаснување кон неговиот *краџок живоџи* дека починал од туберкулоза, како и неговата мајка, во 1931 година. Во списанието *Ехо*, во првиот број за 1932 година, било објавено соопштение за литературната вечер што по повод неговата прерана смрт ја организираше редакцијата на списанието. Соработката со прогресивниот печат со написи на социјална тема е забележана според спомените на Крсто Каруџин кои се чувале во *Домоџи Лиџературна Сџара Загора*.5)

Неговиот современик и собрат по перо Константин Коњаров посебно пишувајќи за улогата на ученичкото списание *Ехо*, запишува дека во 1929 година, забележува дека токму под негово влијание во Трговската гимназија почнало да се издава новото ученичко литературно списание *Начало*, гласило на истоимениот Кружок. Меѓу авторите кои

соработувале во списанијата и кои го привлекле вниманието на читателите и на критиката меѓу другото го одвојува податокот дека *сионјани симпатизи предизвикуваат симпатии* на Серафим Григоров. Но тие млади автори барале *просјрана тирбина* за пројавување, каква што Стара Загора за жал, не можела да даде. Се свртуваат за соработка со изданијата во бугарската престолнина, каде биле пречекани како книжевни откритија. За нив симболизмот е веќе нешто изживеано. Со своето творештво ги барале патштата кои би ги донеле што поблиску и непосредно до проблемите на егзистенцијата. И притоа, секој тоа прашање го разрешувал на сопствен начин.6) Едно од тие книжевни откритија бил и Серафим Григоров. За *литературниот изданија во градој на поетите* пишува и Христијана Илиева.7)

Литературата е најголема љубов на Серафим Григоров. Како ученик во Трговската гимназија во 1928 година, го покренал списанието Начало како гласило на истоимениот Кружок. Тогаш бил ученик во осмиот клас и секако претседател на Кружокот. Записот од страниците на *Демократически збор* на најверлив начин ја аргументира книжевната традиција. Почетните редови се констатција оти градот Стара Загора со години веќе на Бугарија и дава најмногу поети. Една детална анализа покажала дека осумдесет посто од стихотворбите кои доаѓале од внатрешноста биле токму од тој град. *Таму секоја улица ги има своите два-три поети, секое маало - својот литературен критичар и секое илоштитче - своите политички говорници*. Едноставно младоста на градот не можела да живее без поезија. Посебно се задржува на списанието *Ехо* кое било уредувано од ученици, како сериозно, богато и квалитетно гласило, како *нов вестар во литературата*. Завршува со повикот сите писатели и редакции широко да ги отворат срцата и вратите и да го покажат патот на младите творци.8)

Македонската емиграција во Стара Загора организирано дејствувала низ Македонското благотворително братство и потоа Македонското братство *Иван Гарванов*, Маке-

донската младинска културно-просветна организација *Гоце Делчев*, Младинското социјалистичко друштво *Христио Бошев* во чии редови активно бил вклучен и Серафим Григоров. Неговото дејствување го потврдуваат документите на Приватното средно трговско училиште Кнез Симон Трновски, како ученик во седмиот клас во 1929 година.9) Во писмото на Македонското благотворително братство бр. 20, од април 1926 година, до Инспекторатот на Старо-Загорските окружни училишта се известува оти по заповед на Националниот комитет на Македонските братства во Бугарија, од 17 до 20 април годинава, ќе се одржел околски собир на кој ќе земело учество и нивното братство. По тој повод Младинската организација ќе ја прикажела пиесата Македонска крвава свадба во која главните улоги ги играле учителките Костадина Пеева од село Меричлери и Евдокија Карева од село Прново, черпанска околија. Писмото е потпишано од претседателот П. Димитров Антон и секретарот Д. Ацев Данаил.10)

Во извештајот на Управата на Старо-Загорското благотворително братство *Иван Гарванов* за 1930 година е податокот дека македонската емиграција сега за сега вкупно брои околу 250 семејства. Но забележува оти бил мал нивниот број кој изнесувал 180 души. Извештајот е датиран со 21 февруари 1930 година.11)

Во двобројот еден и два за 1928 година на списанието *Ехо*, Серафим Григоров го објавил циклусот Татковина од три песни.12) Под мотото од пет стиха е забелешката дека тие се од книгата *Македонија*. Од нашите досегашни истражувања можеме да забележиме дека првите стихотворби ги објавил како седумнаесетгодишник, како ученик во осмиот клас на Трговската гимназија, во почетокот, односно во јануари и февруари на 1928 година. Идните проследувања можеби ќе го потврдат податокот дека во литературата дебитирал во 1926 година. Она што притоа е посебно значајно е забелешката дека циклусот песни е од книгата *Македонија*. Авторската информација е најубедливиот аргумент оти во 1928 година, тој веќе ја имал подготвено својата

прва поетска книга со името на својата татковина кое го употребувал како сопствено име и со кое му се обраќале неговите другари и соработници.13)

Во истото тоа време на страниците од списанието *Први цвејџа*, го доживува вистинското поетско крштевање. Објавил два поетски циклуса. Првиот *Зимски сон* го составуваат три стихотворби *Приказна*, *Песна* и *Зимски сон*. Авторската идентификација е со Сер. Григоров.14) Со неа посебно се најавува и вториот циклус *Дневник* кој го составуваат шест пагинирани песни, од кои само последната е насловена *Бакнеж*.15) И во третата и четвртата книга на списанието *Први цвејџа* поместени се три нови песни *Очекување*, *Гора* и *Вечер* под заедничкиот именител *Вечерни песни*.16) Првите творечки објави на Григоров децидно потврдуваат оти станува збор за млад поет кому литературата не му е задача на денот, туку таа претставува долгорочен и системен творечки концепт. Литературата за него е живот на која и возвраќа со сопствениот живот. Сите песни се објавуваат како делови од циклуси (*Тайковина*, *Зимски сон*, *Дневник*, *Вечерни песни*) и секако како страници од подготвената за печат поетска книга *Македонија*. Младичот не го направил само првиот и првичен исчекор во литературата, туку со него јасно покажува и докажува дека макотрпно работел на сопственото поетско изградување за влез на големата врата во книжевноста.

Во 1928 година би рекле, станал редовен соработник на познатото и угледно списание *Родина*. Циклусот од четири песни *Тайковина* го има потписот Серафим Григоров.17) Првата песна од шест стиха би рекле, е само додена кон трите песни од истиот наслов побликувани во *Ехо*. Стихотворбите се идентични без никакви авторски или редакциски интервенции. Малку потоа циклусот се преобјавува во списанието *Блгарска реч*.18) Трите песни од *Тайковина* имаат пагинации со арапски броеви кои децидно го одредуваат нивниот распоред. Дали тоа го сторил авторот или пак редакцијата останува загатка. Третата станала прва песна, првата е сега втора песна, а трета пак е втората песна. Раз-

ликите се минимални, повеќе тенички. Секој стих почнува со голема буква, а неместа одредени граматички се замеунваат со други граматички знакови. Автор на песните е Стефан Григоров, што секако е печатна грешка за името Серафим. Под името и презимето на авторот се податоците дека е ученик во седми кл.(ас) на Ст.(аро)-Загорската см.(есна) трговска гимназија. Секако треба да забележиме за некоректниот однос на младиот поет кој своите творби во исто време ги испратил во повеќе редакции.

Серафим Григоров во *Родина* ќе ја објави и една од своите најубави песни *Ноќ кон Македонија*.19) Меѓу повеќето млади автори во поетската панорама на страниците од *Светлоструј* е застапен и Григоров со песната *Очекување*. 20) Четири наслови од циклусот *Вечерни песни* и тоа *Вечер, Лес, Очекување* и *Грешник* се публикувани во списанието *Звон*.21) Првата песна *Вечер* е истата објава во списанието *Први цветија* од која недостасува четвртата строфа. Сонетот *Очекување* е идентичен со објавите во *Први цветија* и во *Светлоструј*. Значи, нови се песните *Лес* и *Грешник*. И песната *Зимски сон* поместена на страниците од *Блгарска реч*, 22) со мали, минимални поправки ја имаше првообјавата во *Први цветија*.

Првата година од книжевното присуство на Серафим Григоров е плодносна. Објавил подоста стихови во *Ехо*, *Стара Загора*, *Први цветија*, *Враца*, *Родина*, *Софија*, *Блгарска реч*, *Софија*, *Светлоструј*, с. Штрклево, Русенско и *Звон*, Бургас. Неговото име не е присутно само во насловите кои се издаваат во внатрешноста на земјата, или како што нагласува критиката во провинцијата, туку го освојува просторот и од книжевната престолнина.

Нови творечки резултати и простори младиот автор остварува и во 1929 година. Излегува од печат двобројот еден и два на списанието *Начало*. Од податоците на внатрешната насловна страна се добиваат информациите дека тоа е месечно списание за литература, наука и критика, насловната страница ја изработил уметникот М. Караџов, оти е издание на Литературниот кружок *Начало* при См.(есната)

Т.(рговска) Гимназија во Ст.(ара) - Загора и било печатено во печатницата *Свејлина* во текот на 1929 година. Посебно внимание треба да се обрне на податоците кои се наоѓаат во долниот дел на насловната страница. Адресата на редакцијата и на администрацијата биле на улица *Гаврил Крстевич* број 34, во Стара Загора. Всушност тоа е адресата на домот на Григорови. Податоците ни даваат за право да претпоставиме дека младиот и горд Македонец, не само негов главен и одговорен уредник, туку и издавач. Во тие негови стремежи и амбиции секако несебично поддржан и материјално подмогнат од татко му. Поетската дарба доаѓа до потполн израз со двете нови песни *Фар* и *Игра на годините*.²³) На есејот *Виножито - прво* (стр. 21-24) не се задржуваме, зашто поопстојно за него пишуваме во текстот *Книжевниот критичар и есеист Серафим Григоров*.²⁴)

Единаесеттиот број на списанието Родина за 1929 година, ги објавува резултатите од неговиот награден конкурс. Во краткиот вовед од соопштението јасно нагласува: *Редакцијата на списанието Родина, со желба да ги прошири интересот и љубовта кон литературата, која го ообразува македонскиот живот во сите негови пројави, објави конкурс за своите читатели и соработници за пишување на стиховорби, раскази и ситници. Се соопштуваат имињата само на добитниците на Првата и на Втората награда за најдобра песна, а во наредните броеви ќе бидат објавени и нивните трудови. Првата награда за најдобра стиховорба ја добива Серафим Григоров - ученик во осми клас на Сшаро-Загорската гимназија. Тој е член на макед.(онската) м.л.(адинска) организација во градот*.²⁵) Во наредните два броја се публикуваат песните *Минајто*, 26) и *Болка*, 27) со кои и го добил тоа ова значајно признание.

Потврда за афирмацијата на младиот поет претставув и појавата на поетскиот зборник *Ручеј*. Во рубриката *Хроника* на списанието *Фар* редакцијата дознава дека наскоро во Казанлк од печат излегувал зборникот *Ручеј*, во редакцијата на нивниот соработник Атанас Смирнов. Во него биле застапени Георги Хрусанов, Методи Цветнољубов, Никола

Младенов, Златко Чаракчиев и Серафим Григоров. Неговата цена била дваесет лева. Претплатата можела да се направи до редакцијата на *Земја*, улица *Бајемберг* број 367, во Сливен.²⁸) Во поетскиот зборник *Ручеј*, Григоров е претставен со дванаесет песни. По портретот цртеж (стр. 65) редоследно се стихотворбите: *Манасџир*, *Вечер*, *Очекување*, *Низ гораџа*, *Грешник*, *Лес*, *Желба*, *Зимско сон*, *Бакнеж*, *Тука божем ноќиџе се иразничен*, *бајковен свети...* (наслов исто така, извлечен од првиот стих) и *Песна*.²⁹) На последната страница дадени се исто така, неколку интересни и корисни информации. Зборникот бил објавен во текот на 1929 година во печатницата *Гуџенберг* во Казанлук, во седумстотини примероци, е скиците-портети ги сработил уметникот Димитар Косев.

Во предговорот Велчо Велчев осврнувајќи се на застапените поети во изборот посебно нагласува дека покрај неминовните влијанија за секој автор посебно треба да се одбележи дека Зл. Чаракчиев, С. Григоров и А. Смирнов дошле до својата сопствена форма и мотиви и притоа морале да бидат одвоени естетскиот резултат и новото кај нив. А секој поет е таков само ако бил нов, индивидуален, единствен. *А погледоџи на С. Григоров е сврџен кон самиоџи неџо и заџоа џој е помирнен во своџиџе доживувања, повеќе е душевен, поодржаен (Манасџир, Желба, Низ гораџа). Неговаџа дуџа е самоџен - џивок манасџир чџи враџи џревозно чкриџаџи, но оџкинува џонекоџаџи сеџнаџи звуци кои можат право да џо поџогаџи срцеџо.* Како илустрација ја цитира втората строфа од стихотворбата *Низ гораџа*.³⁰) Првично се објавуваа песната *Манасџир*. Во сите творби има помали секако, авторски интервенции. По повод излегувањето на зборникот *Ручеј*, списанието *Први цвеџџа* ги преобјавува портретите на шестмината поети од Димитар Косев.³¹)

Од критичарските одгласи за зборникот вниманието го привлекува приказот на Бојан Т. Кондов. *Уџиџе шестџ буџно заџрчани аџџички овозолки. Уџиџе шестџ срца кои чукаат брзо, исполнеџи со еџџусџџазам и човечносџ. Па*

сејак си пријомнувам на зборовите на нашата поезија и многу почитувана критичарка, *Ѓајана Ан. Кам.*, дека по иакој на сите млади, кои се уапсиле кон Парнас треба да се постават многу, многу пречки кои ќе ги проишпаат само оние малкумина кои се дојдојни да ситијат тјаму. Тојаш некои од учесниците антички двоколки во Ручеј, ми се чини оји ќе се расколебаат, го почнува својот текст критичарот.³²) Она што нас е интересно се ставовите кон Серафим Григоров. Само кај него немакло болки и страдања, истакува Кондов, за кои денеска постојано раскажувале повеќето млади. Тој е синокојна, мечијателска природа. Тој повеќе се заведува во своето внатрешно јас и го следи и го анализира. Тој којне за самојтијата на манаситрој и за зеницијте со темните ијина од коситени.³³) И завршните констатации: *Со овие неколку зборови за Ручеј немам за цел некој да негирам, нију иак оруј некој да го прогласам за голем поет. Едно е бијино: оји сите овие луѓе се толку млади, и зошто да се одрекуваат нивните наситијувања која тоа е преобразано. Со ујоритосит - истрајносит се оситивуваат сите нешита. Ејте зошто од иднината може многу да се очекува.*³⁴) Неговото учество во зборникот ќе биде запишано во петтиот том на Бугарски книги,³⁵) и биографски податоци во првиот дел од осмиот том.³⁶)

На страниците од списанието *Блгарска реч* ќе ја објави односно ќе ја преобјави стихотворбата *Желба*.³⁷) Наспрема шесте катрени во зборникот *Ручеј*, во нејзинта сегашна објава недостасува последната шеста строфа. Покрај името и презимето на Серафим Григоров се податоците дека тој е (чени)к во седми кл.(ас) на Старозагорската см.(сна) трг.(овска) гимназија. Младата генерација поети внесува свежина и нови димензии во бугарската литература. Нивното присуство во книжевната периодика, објавувањето на посебни книги донесува нови поетски и поттикнува поинакви размисли за книжевноста. Како илустрација го земаме разгледот на Асен Ненов,³⁸) а во кој е одвоено посебно место за Серафим Григоров. Првите редови јасно укажуваат дека новата бугарска поезија во последните неколку го-

дини прави едно мошне реско чувствено отклонување од патот кои го имале одбележано симболистите во неговата чиста литературно-уметничка форма. Посебно забележливо тоа било кај најмладите поети кои потврдувале впечатлив и резултатен литературен живот.

Младоста е бујна е весела и често младиот човек не ги чувствувал, дури ни ги зебележувал тешките рани во народната душа, или пак знаел за нив ги одминувал рамнодушно. Ете затоа, пишува некои од најмладите сакале да пеат за веселата младост и за нејзината безгрижност, наведувајќи го како пример Златко Чаракчиев. Доживеаните несреки и болки од друга страна, кај некои автори го затворале кругот во сопствениот нивен внатрешен свет и таму се трагало по инспирациите и мотивите за своето творештво. За ваквите констатации се повикува на Серафим Григоров. И двајцата поети, како и сите други застапени автори во зборникот Ручеј и оние, кои во последните дветри години објавувале вредни песни во литературните весници и списанија, биле многу млади и оттука не било препорачливо уште сега да се предвидува нивната иднина. Но *младиот поет Серафим Григоров е длабоко загледан во себе и оишаму извлекува мошиви и идеи за својаша поезија. Тој е еден поет на природна поетска дарба и со можности за оригинален развојок во иднина. Прекрасен е фрагментот од неговаша поема Манасџир, во која извонредно сликовито и релјефно, со нов и оригинален начин на оишување, е прикажана природаша што го оикружува манасџирот. Убави се и неговите стихотворби: Вечер, Низ горааша и посебно Зимски сон. Неговаша поезија иука и шаму е украсена со убави поетски слики.*

Како илустрација наведува три стиха од втората строфа на песната *Вечер: А сонцето бавно што заога / како најтежнаша од жал солза / во лицето на ведоро небо.* Истакнува оти тоа е една убави и во истовреме оригинална поетска слика која ретко можела да се најде во бугарската поезија. Понудува уште една нова и вредносна поетска слика со втората строфа од стихотворбата *Низ горааша.* Или да зебе-

посведочува со песната *Очекување*.45) Од творечките објави во 1931 година, можевме да ги регистрираме оние во *Мисла*, *Вишлеемска звезда* и *Родина*. Во списанието *Мисла* објавува, односно преобјавува две стихотворби. Првата *Несерќен син*,46) беше публикувана во *Родина* во 1930 година, а втората Татковина, 47) е третата песна од истоимениот циклус во *Ехо*. Стихотворбата *Плошша* која минатата година беше објавена во *Мисла*, најверојатно редакцијата на *Вишлеемска звезда*,48) ја има преземено оттаму на што уверливо укажува белешката за авторот. Авторската идентификација е со С. Григоров наспрема сите други објави кои се потпишани со целото име и презиме на писателот. Стихотворбата *Минашо* за која ја доби првата награда за песна на конкурсот на списанието *Родина* и беше објавена во 1929 година, се преобјавува посмртно и во неговиот прв број од октомври 1931 година.49) Да забележиме оти во овој труд ги следиме само поетските објави, зашто посебно сме пишувале за расказите на Серафим Григоров.50)

Серафим Григоров починал на 6 август 1931 година во родниот град. Како студент на Софискиот универзитет, со другарите редовно оделе на Витоша, па настинката прераснала во бронхит и плевмонија. Изнемоштен се вратил во родителскиот дом и според кажувањата на Александар Гинев многу се мачел, умирал долго, бавно и со многу болки. Како член на Македонската младинска организација имал пиштол, па татко му плашејќи се да не крене рака на сопствениот живот, го повикал поетот Иван Мирчев, близок другар на Серафим, кој го зел пиштолот.51) Смртта на младиот поет наишла на поширок одглас во печатот, а неговиот погреб во Стара Загора се престорил во голема тажна процесција. На страниците од списанието *Родина* во подолгата вест за неговото заминување во вечноста се соопштува оти Серафим Григоров, нашиот мил другар, кого така рано го загубивме, колку да беше млад и нов во бугарската литература, благовремено и спрavedливо беше вреднуван како поет со несомнена дарба.52)

Авторот притоа ги цитира пишувањата на Петар Динев во книжевниот неделник *Литературен глас* (бр. 134, 20 декември 1931) и на Васил Каратеодоров во неделникот *Мисла* (бр. 2, 27 ноември 1931). За родениот поет со ангелско име нема да тагуваат само неговите другари, познати и соработници, пишува Динев, *шуку за него ќе боледува и Македонија, што тој штолку многу ја сакаше и на која и ги посвети своите најбави песни*. Еден од неговите најблиски другари Каратеодоров забележува оти и сега пред себе го има неговиот бледникав лик. Се губи во неговите блескотни очи во кои како да биде насобрани боите на пиринската шума. Го слуша неговиот бавен и рамномерен задишан говор кој го привлекувал, го маѓепсувал, го држел во постојана будност. Му раскажувал за ученичките години, тогаш кога животот мамел со сопствените тајни, за ноќите минати под товарните вагони и за погледот кој скитал по бескрајните небесни пространства. Посебно милувал за зборува за маката и за копнежите на далечната поробена татковина, за македонските планини, реки и полиња по кои се разласувале тажните песни на робот, *за своите скромни планови да ја обедини македонската трагедија и волјата на борбениот народ да ја сичали сојствената слобода и независност со реки од крв*.

Серафим Григоров живеел дваесет и една година. Само што ја заокружил втората и зачекорил во третата деценија од животот, а трагично заминал во вечното живеалиште. Останал да живее во спомените на неговите современици,⁵³) и со стиховите и расказите, есеите и критиките кои настанувале и биле објавени во еден краток временски период не повеќе од пет години. Се задржуваме на некои страници кои досега не биле користени во нашите пишувања за овој по многу нешта оригинален и единствен младич и поет. Списанието *Ехо* во рубриката Вести известува оти на 6 август минатата година умрел младиот поет Серафим Григоров, поранешен соработник на списанието. Друштвото кое го носело истото име еден од своите редовни состаноци му го посветил нему, а на кој се говорело за животот и за тво-

рештвото на младиот поет. Се рецитирале и негови стихотворби.54)

Во традицијата и континуитетот на бугарската литература името и делото на Серафим Григоров останале заборавени, отфрлени од книжевната критика и историја. Тоа станало непишана практика дури и тогаш кога се проследувал литературниот живот на Стара Загора. Го нема во книгата *Граѓа на мечијиие*,55) која излегува по повод 110-годишнината од востановувањето на Стара Загора. Не се споменува ниту во антологиите *Стиара Заѓоџа ѓрадоџи* на поетите, 56) и во *Стиара Заѓора оџ вечностџа кон иднинаџа*.57) Неправдата ако така можеме да кажеме, донекаде ја коригира неговиот современик Константин Коњаров во интересната и корисна книга *Градоџи на поетџиџи*,58) во која опстојно и низ архивски истражувања се следи севкупната книжевна традиција на Стара Загора. Пишувајќи за Литературниот кружок *Ехо* и за истоименото списание истакнува дека од неговите страници посебно внимание, *односно стиоџиџани симџиџиџи преџизвикувале стиоџиџворбиџи на Серафим Гриѓоров*.59) Во *Прво искуство* посветено на издавањето на зборникот *Туризмоџи во Стиара Заѓора* (1932) авторот информира дека во него меѓу другите, бил застапен и поетот Серафим Григоров.60)

Посебно внимание му посветил во поглавјето *Нови имиња на Стиарозаѓорскиоџи лиџературен хоризонтџи*. Во списокот на автори го одбележува и Серафим Григоров со неговите објави во списанието *Родина* во 1928 година.61) Во одредницата за него стои: *Серафим Гриѓоров (1910, Шџиџи, Македонија - 1931, Стиара Заѓора) е син на преџселници оџ Македонија. Неѓовиџиџе родџиџели биле акџивни членови на Македонскоџо блаѓоџиџворџиџелно оруџиџво Иван Гарванов во Стиара Заѓора, а џоџ - на Македонскоџо кулџурно-просветџо оруџиџво Гоџе Делчев, кое во ѓрадоџи се знае џо неѓоваџа акџивна умейџничка самодејностџи - ѓлавно хорска, фолклорна и џеаџиџарска*.

Оџ 1026 ѓ. во Соџија џочнува џа излеѓува списаниеџо Родина, издание на Македонскиоџи млаџински соџуз. Стиоџиџо-

творбиите, објавени на неговите страници, ја зацалуваат искраија за творештво во срцеио на Серафим Григоров. Токму во тоа сисание и дебитира и во тоа сисание поо крилоио на Димитар Талев се зацврстува во поетскоио творештво. Подоцна негови стихотворби се појавуваат во сисаниеио Ехо, во Блгарска реч, Светлоструј, па дури во Мисла. Амаиериие оо Младинскоио културно-просветно оруштво Гоце Делчев први го откриваат Серафим Григоров како поет. И почнуваат на вечерински и на утира да ги рецитираат неговите стихотворби, кои им се допаѓаат на сиие, и на млади, и на возрасни. И за него се зборува: Видиите шиио најишал нашиоџ Фимо (иака го викаат на галено). Популарни биле неговите стихотворби Зима и Македонски жалби, во кои ја оилакувал макаија на илјаднициите прокудени оо родниите огнишиа.

Серафим Григоров учи во Сипарозагорскиа мешана ирговска гимназија. Во 1929 г. по негова иницијатива во гимназијата бил формиран Литературниоџ кружок Начало, кој почнал да го издава исиоименоио литературно сисание.

Младиоџ поет не останал незабележан и оо оние, кои можат да поивраат или да негираат еден илаленџ. Георги Цанев чувствувва за пошребно да напише Сиомен за Серафим Григоров. Серафим си замина многу млад (умира оо туберкулоза) и затоа неговоио мало книжевно наследство не носи знак на едно завршено дело. Но меѓу младиие шој се одредува како прв.

Можеме да си претпоставиме како душевен залет имал шој, иа и по последниите денови напиша стихови, кои изненадуваат со својата свежина.⁶²) Несомнено Константин Коњаров е најдобриот познавач на неговата личност и на неговото дело. Во нашата долгогодишна и богата кореспонденција тој почесто пишувал на оваа тема. Неговите писма се цитирани и во нашите пишувања за Григоров. Тој не само што го знаел, не само што ја делеле судбината на откорнатикот и ја сонувале иднината на поетот, туку и подоста архивски го истражувал. Изненадува и збунува податокот дека бил роден во Штип. Бил редовен и вреден соработ-

ник на македонското списание *Родина* и точно е дека ја имал родителската грижа на познатиот писател Димитар Талев. Но, како што видовме, не дебитира на неговите страници. Во текот на 1928 година меѓу другите гласила, негови стихотворби се појавуваат и во *Родина*. Драгоцените се информациите за *нашиот Фимо* и за неговата работа во Македонското културно-просветно друштво *Гоце Делчев* каде на приредбите се рецитирале и негови песни. Притоа и се наведуваат оние најпопуларните од нив. Универзитетскиот професор, угледен книжевен критичар и историчар Георги Цанев својот спомен за прерано починатиот поет го објавил во *Литературен глас*, Софија, бр. 87, 20 декември 1931, стр. 6.

Она што во краткиот временски период на интензивно публикување на стихотворби, раскази, есеи, критики и белешки го обелоденил Серафим Григоров е само дел од неговото книжевно дело. Пишувал катадневно, создавал неуморно. Бројни беа укажувањата оти била сочувана неговата оставнина. Во бројните средби со Александар Гинев никогаш не беа оспорени ваквите кажувања. Како што притоа, секогаш ветуваше дека наскоро мора да ги најде некаде затурените ракописи и документацијата. Нивното постоење го потврдија некои материјали, односно повеќе фотографии. Одвојуваме пет од нив. Фотографијата на четиригодишниот Серафим (1914) во гвардејска униформа направена со студиото на Г. Кацаров во Стара Загора. Потоа групната фотографија на која со мајката Ратка, бабата, се и браќата Серафим и Стефан. Портретите на такото Григор Ѓурковски и на Серафим Григоров кои не се датирани. Но секако тоа се годините кога Серафим бил ученик во Трговската гимназија. Фотографиите првично ги објави Донка Јотова.⁶³) Но, од ракописното наследство не се појави ни лист. Нашите повеќегодишни упорствувања останаа безуспешни.

Во заедничката потрага со Донка Јотова дојдовме до нови податоци. Прочитувајќи го текстот во весникот *Бизнис иштин* (Стара Загора, 14. 10. -20. 10. 2002, стр. 5) втората сопруга на Александар Гинев, Венка кои веќе не биле во брак, побарала да се сретнат. Таа раскажувала за семејната

куќа која била во истата уличка *Гаврил Крстиевич* наспрема домот на Гео Милев. Семејствата биле добри соседи. Таму чест гостин бил поетот Иван Мирчев, инаку близок другар и соработник на Серафим Григоров. Венка често се симунвала во подрумот и љубоптино пребарувала во старите работи. И тука ги открива многубројните ракописи на Серафим, кои ги чита со интерес. *Неговиџа џоезија и ирави силен виџаџок и џаа џо расџраџувала Саџо за неговиџиџ браџи. Вљубениџиџ маж и џосвеџува џесни, но џаа џо џреду-џредува и џласно џо искажува своџиџо сомнение, џџи џесниџе многу наликувааџи на оние џо Серафим. Се урнала старата куќа и на нејзино место почнала да се гради зграда. Тогаш тие се поделиле. Ракоџисџиџе на Серафим биле биле во еден санџак, но Саџо не знае џиџо се случило со неџо џри џреселбаџиџа. Тој никого повеќе не пуштал да претура во домот. Јотова во неколкуте средби го советувала материјалите да ги предаде во Музејот на Гео Милев кај неговиот раководител Георги Јанев. Таму можеле најдобро да бидат сочувани од уништување. Ништо и од тоа, а судбината на ракописите останува и натаму тајна. Во писмото се даваат податоци за семејството. Серафим бил член на ВМРО. Јотова е убедена дека може да се пронајде гробот на Серафим и тоа во делот од старите градски гробишта. Таму Јанев неодамна го пронашол гробот на таткото на Гео Милев. Александар Гинев се сеќавал дека таму некаде бил и гробот на неговиот брат.64)*

2.

Кога судбината си поигрува со животот, кога еднаш и кратко дадениот живот прерано станал вечност, останува одговорноста пред пишаниот збор единствена трага за својот запишувач. Така се случува крајот како апсурд некогаш да биде почеток. Во разгледување на поетското дело на Серафим Григоров како наш почеток го земаме есејот-некролог *Умре уџиџе еден џоеџиџ* од Васил Каратеодоров.65) Неговиот другар и соработник всушност создал

една своевидна поема за прерано згаснатите животни и творечки врвици на еден мечтател. Сонувач на убавината и на возвишеното, на прекрасното и на невозможното. *Туберкулозајта не го пошледи и него: неочекувана и нејо-желна - жолтајта жосинка засјана на неговотој пати. Се парчоса бурнотој полеј кон убавината и сираведливоста, згаснаа блескојните очи, во кои гореше огној на твореш-твојто, срцејто персјана да чука, иеел ги посоаа кой-нежните, усиремите, сонитјата и безимените сирадања. И покрај него насјана шјама - вечна шшина: - градој го сопре ошењето, вриејот на уличној врвеш молкна, шашнејот на разнобојној живој, во чиј вруток се рагаа деновите, исполнети со младешки очекувања, со вера во луѓето и во добројто, повеќе не го шревожи срцејто: - вечна шшина го шрегрнала својот. Мртов е Серафим Григоров.*

Жолтата гостинска ги затворила неговите очи. Јасминовобелите страни добиле боја на земја. Вистинска насмевка расцветала на неговите усни. Та нели со насмевка си заминуваат само оние кои како него ги запознале морниците на маката од општествените противречности? Зарем со таа насмевка не се искажува, и по смртта, длабочината на страдањата? Каратеодоров верува оти тоа е така. Неговиот сакан другар Серафим Григоров го напуштил овој суров свет во кој господарува ништавилото. Не го напуштил по сопствен избор. Заминал од него со длабоко разочарување оти не можел да го продолжи времето на животот, кои го опијанувале и во кои ги доживувал нерадосните страни на опстојбата. Тие кои го познавале, никогаш немало да го забораат. Во нив никогаш немало да пресушат спомените и да затајат мислите за него. Тој бил пријател кој своето срце им го раздавал на добрите другари. Тој бил вечниот заробенник на романтиката на големиот град која експресивно се одразувала во неговите стихови. *Тој во своите гради ја носеше огнената мака по загубената шашковина, маката по Македонија, по ланините и полињата по кои оделе бес-шраините комити - борци за правда и носители на слобода.* И сега, пишува авторот, пред него се јавувал блед-

иот лик на другарот. Потонува во неговите блескотни очи. Тивкиот и бавен говор како дишење ги прелистува страниците од детството, ученичките години, за постојаните копнежливи загледувања во небесните синевини, потоа раскажува за маката и копнежите по далечната поробена татковина, за македонските планини, долини и полиња по кои ветерот ги разведеал стенкањата и тажните песни на робовите. Тој не бил само нивен летописец, туку имал и сопствени планови за надминување на македонската историја а тоа била сенародната броба во која со сопствена борба и со сопствени жртви би се извојувале своите национални и социјални права и слободи. Се изборувале слободата и независноста како што велел тој со реки од крв. *Сега пак си ги пријомнувам неговите шешки движења кои го следеа бавниот разговор. Тој се соживуваше со својот збор. Понекогаш ќе молкнеше, ќе појонеше во себе: главата се издигнуваше малку нагоре, погледот минуваше над вревливата шолја на Софија, неговата ја бараше мојата рака. И ние верувавме: - две деца, понесени од брановите улицама, отфрлени, осамени и сонувачи во тајнонежот на тој туѓ свет, кој немилосрдно го уништуваше нашиот усипрем кон возвишеноста и доброста.*

Како неговиот собрат по перо и по судбина го разбира и го вреднува како поет? Неговото мислење како што ќе видиме, има пресудно значење. *Серафим Григоров ишуваше убави стихови. Тие целосно се разликуваа од оние на оруштите млади поети. Тој живееше во еден посебен свет, во кои сонот и реалноста туѓо се преплетуваат. Тој доаѓаше со нови слики, со нови идеи, дури и со нови форми. Не е обемно поетското наследство што ни го остави - не се поа многу песни, неколку раскази и поемата Комити. Но нив е заклучена неговата душа - такава, каква што се откриваше пред нас, неговите пријатели. Создаваше со сознание за соопствена мисија. Беше сиромашен син на уште посиромашната периферна населба, кој го гледаше својот пат, да беше во тајниите на соопствена судбина. Исакажниот став, изречената пресуда ги имаат вредностите и значењата*

кои нив ги кажал и во кое време биле донесени. Авторот на есејот-некролог како илустрација без да коментира ја приложува стихотворбата *Сиромешен син*. Дорбиот читател, притоа не мора да биде дури ни внимателен, ќе се присети - дека цитираната творба во првообјавата во *Родина*, 1930 година, ја има посветата *На Васкаша*. Тоа ќе рече дека таа му била посветена на Васил Каратеодоров. Може ли подобро и поавтентично за него да пишува друг некој од оној кој нему му бил најблизок и најмил! На крајот од стихотворбата во нов ред, како свој текст го запишал нејзиниот наслов.

Заминувањето на пријателот е миг на ужас. *Згаснаа блескојниите очи. Престанаа отчукувањата на ранејошото срце. Градој за миг само го ситиша својо огромно челнично срце и појоа одново громогласно ја разриши приказната на живојош и немилосрдно ги рани срцајта на илјадници сиромашни браќа. И над Македонија сторадањата и ужасиите уштие појеситоко се разгневија за да го унишатај полейош на од бога даден борбениош народ.* Серафим е мртов. Жолтата гостинка ги ставила своите раце над неговите очи и ги затворила. Како далечно и болно сеќавање се минува катадневието. *Ќе одам пак по живиите улици на градој, ќе заситанувам на секое мсејо, каде шито ситоевме од оцна во ноќта, ќе ја зледам радосија на живојош, ошја-неј од шатајнежој на градој, и - нема да изустам клетиња, шуку како него ќе го кренам погледој над шолата и ќе се ушатам кон периферната населба. Таму шој остави дел од себе: - ќе го побарам. Серафим е мртов. Нека му е лесна земјата. Сега шој живее во спомените на своите пријатели,* завршува Васил Каратеодоров.

Живее Серафим Григоров во своите песни. Тие на еден само нему својствен начин прераснале во негова лирска автобиографија. А тоа извонредно добро во својот есеј го елаборирал неговиот другар. Растурени на страниците од повеќе весници и списанија тие составуваат една мала стихозбирка од триесет и шест песни. Некои од нив биле преобјавувани, а не ретко и преименувани. Како илустрација ги наведуваме насловите: *Ноќ кон Македонија - Низ зора-*

ша, Болка - Игра на годинише, Песна - Минашо. Тематски ги поделивме во три групи: родољубиви, четиринаесет, рефлексивни, тринаесет песни и девет лирски / љубовни песни.

Копнежот кон татковината која никогаш не ја видел и во него како неизмерна љубов живее со раскажувањата на родителите е вечен копнеж и неизлечива рана. Патот во *Ноќ кон Македонија* се отвора од најскриените мисли и од најдлабоките душевни немири. Нечујно ноќта ги разгрнала своите трепетни крилја и темнината залегнала по патот. Наспрема сликата / пејзажот исполнет со неизвесност и трепет се отвора душата на поетот од која потекуваат истите тие чувства. Чекори додека гласот некаде му потонал, а чудната гора насекаде си личела како изгубена надеж. Каде ли водел оној пат меѓу молчаливите дрвја, го поставуваат прашањето двата први стиха од втората строфа. Тоа ја открива драмата на субјектот. Птиците спиеле по гранките, судбината претпоставува оти не е клетва која во миг на гибелни мечти *не ќе не нишиши клети*? Душевните доживувања и сликите од природата создаваат извонредна хармонија. Сите нешта се насетување и очекување, трепет и страв, неизвесност и безнадежност. Небото ја испраќа сопствената нежност огледана во плашливите води во кои илјадници ѕвезди ја цртале златната вечерна маска, а месечевиот замрежен срт покажувал некоја непозната тага. Последната четврта строфа, секоја е составена од по шест стиха, е конкретна слика. Таа ја има функцијата на одговор на загатката. *Поод ише бледи свеишини / зораиша не иречекува ко суоба своја, / и во нејзинише мрачни осои / далечно, шајно ехо оосвонува / и в мака сшенкааиш шемни зранки: / - дали, дали кон Македонија?* Неизмерниот копнеж кон милата татковина во себе ги содржи и вредносните мерки за најдолгиот пат до неа исполнет со закани, стравотии, ужаси, болести и смрт.66)

Циклусот *Ташковина* од подготвената за објавување книга *Македонија*, од кој се сочувани четири песни, создавањето на лирската историја на татковината уверливо ја искажува во мотото / повик додека дождот неуморно плачел по

патот а ноќта летала смирена и добра, да дојде како мила сестра, да седне до него и да слуша како поетот раскажува за својот убав роден крај. Откорнатикот боледува за топло домашно огниште, за родните полиња и планини, копнее по родното небо и тие прераснале во тешко прогонство. *И секогаш наразумно ќе бидам прогонуван / и во койнежој ио тебе ќе грешам, - / шогаи, кога ќе йосакам да йе уиешам, / Тајковино, - во йвојој маглив сиомен.* Превртеното време, далечините и границите, семејните спомени како да се престориле во жолти, златни есенски лисја кои натежнале и болат во човековата душа. Останувајќи без здив, занемеле и мислата и зборот, а копнежот по татковината станал вечност. Зашто сакам, сакам да си спомнам, повторува поетот, за тебе да си спомнам. Поразителна е вистина-та како историска категорија оти од татковината останале само спомените. А тие го измачувале младиот и непокорен Македонец како негово катадневие во една од земјите чии интереси и пропаганди ја распарчиле неговата непрежалена татковина Македонија.67)

Родољубивите чувства на Серафим Григоров се ослободени од традиционалниот патос и тие како свест и совест извираат од длабочините на душата. Се одгласуваат во глумите простори и како молк сведочат за трагедиите на прокудениот човек. Се откриваат загубените родни домови над кои надвиснала раната зима, по втората песна составена од четири катрени. Тажниот надворешен изглед, глетката на пустошот ја исполнуваат и ја осмилуваат *јајто ийици далеку прокудени / сред бескрајни йолјани йланински од снеж.* Формата како совршенство ја исполнува со возвратна мерка содржината. Насекаде студена белина и штама, со поразијата на *родниите домови загубени* и во бескрајноста на егзистенцијата од *јајто ийици далеку прокудени* ја осмислуваат белата смрт. По белиот, вкочанет пат се изгубиле трагите *ио кој во снежнојо уйро со грижиите, / мајкиите молчаливо чекорат.* А нив ги меркаат со жолти очи неугледните и ниски прозорчиња, додека широко растворените врати како да молчеле од болка. Тагата и болката се множат во

студот и молкот. *Вие, ѝејна ѝемни врз ѝланински ѝолјани, / куќи мои, во далечнајта земја ѝајќовинајта, - / вие, со ѝрви- ѝе сјајки на зимајта / сјѝе ѝројаднале во снежот ѝ цели. Се- која нова мисла, секој нов чекор отвора нови кругови од пе- колот на земјата.*

Безизлезот за прокудениот како судбина се открива уште во првата строфа на третата песна од циклусот *Тај- ковина*. Говорот во јас форма не ја има само документарис- тичката нагласка, туку нејзина битна функција е автоби- ографското како судбина од универзалните значења и ди- мензии на човековата опстојба. *Јас ѝајќ немам до ѝебе при- знава поетот / субјект и му се обраќа на објектот ѝланински, роден крај*. Поетот визионер е свесен за сопствената оп- штествена позиција на отфрлена единка и оттука доаѓа онаа рамнодушна констатација со призвук на исчудување, но не и на изненада, *каде ли бездомник ќе ме земе, / живо- ѝојќ, во својот рај?* Единството на единката со колективот не се само спомени (втората строфа) туку тоа е реалност на откорнатикот и на распарчената татковина (третата и чет- вртата строфа). Во животот не ги гледа, односно не го оп- кружуваат темните млади шуми, ни белите и малечки села каде очите за прв пат заскитале кон родната бела звезда. Првиот мајчин збор, првата стапка, првото спознание на светот се одразуваат со спомените од детството низ најчис- тата, најчедната љубов кон родната грутка. Со белите и ма- лечки села, вториот и со родната звезда бела, третиот стих. Родното топло огниште со милината на малите и со искре- носта и честитоста на белите села чиј живот првичноста на патот во бескрајот на опстојбата децидно ја одредува со родната звезда бела.

Судбината на татковината импресивно е воспена во првиот стих од третата строфа *коравајта земја ми беше мај- ка* и со неа се изедначува судбината на нејзината рожба *и во неа го осјавив својот лик*. Лирското како вредносна одли- ка во поетиката на Григоров со чудесни, би рекле магични слики ја надградува суровата реалност. *Кога квечерум се враќав со сјадајта / во клисуријте одсвонуваше и мојот*

вик. Четвртата строфа не е ни гнев, ни револт, кои се очекуваат сами по себе, туку таа доаѓа како изненадување и славење на љубовта. *Зошто сега на сејно што си сиомнам, / И нив ли ги гледам денес?... / В душата моја бурно ве љубам / вас, дни бели, под родното небо!* Татковината се носи насекаде, се чува како свет завет во мислите и во срцето, а љубовта кон неа е како разбранувано море кое постојано ги носи белите денови минати под родното небо.

Во туѓина нештата се сиви и празни, таговни и болни. Далечните се множат во нови рани за кои нема лек. Првата строфа на четвртата песна од циклусот Татковина го изразува чемерот од душата на прокудениот. *Очите бескрајно ми жедуваат да те видам и / ушите мои - да ја слушам твојата црна песна, / Татковино, со прегорени снопови во нивите / и луѓето, слободен ветар во игра понесен лесна.* Директното обраќање кон татковината пустошот од душата го пресоздава во колективната судбина на родот и породот, со сликата на родните полиња, со прегорените снопови во нивите, додека слободниот и луд ветар како лесна полетна игра се само неминовност на егзистенцијата. Потекнува милина во крвта, се нижат сликите од босоногото детство. И поетот некогаш со ветрот кој бил зазбивтан до заборава минал над житото, метафора на животот, кај синорот собирал синчец и му се радувал на зрното кое било обгорено од оган. Родното сонце е оган што ги топли мислите, копнежите и соништата. Само дома тоа ја има лечебната моќ да се биде и да се остане човек. Потекнуваат спомените како мелем на сите рани. *Заранетј со црн и меден иченкарен леб, / израснај во нужди и шаѓи - / ја слушав песната на едноставниите / овчари - волшебната мака на кавал.* Заранувањето со црниот пченкарен леб е медено насладување и со него се минуваат дните по јужното небо *од никоѓо помилуван нишу баран,* очекувајќи го остварувањето на сопствените жедувани мигови додека *се искачува со сонцето по могили бели.* Честата употреба на белото има значенска димензија во поетскиот запис на Серафим Григоров во која татковината не е само прва рожба, не е само прва и најголема љубов, туку таа е

најсвет родбински аманет. Таа е глас на опомена, на прекор, повик на враќање дома. На тој глас петтата строфа е одговор од поетот. *На југ, кон синиите и волшебни краишта, / занесен во твоите бујнокласни ниви, / сега - сега да се враќам благословувајќи ги, / Тајковино - жетиваи и килимити диви!* Враќањето во татковината метафорично воспеано со југот како сончевина и топлина, тоа ќе рече како полназначен живот, не е само проклета судбина на македонските поети, туку и нивна поетска опсесија остварена низ врвни естетски поетски резултати. Како илустрација да си припомниме на песните на Константин Миладинов и на Коста Абраш. Првичното приопштување на рачатка стихови од Серафим Григоров на македонски јазик во *Книжевна академија* посебно беше одбележано на страниците од *Македонско сонце*.68)

Волшебната лечебна моќ на татковината се открива низ прекрасни слики за татковината во песната *Игра на годините (Болка)*.69) Во првиот катрен се открива сиромаштијата на човекот кој живее во сламена колиба и одамна го заборавил светот, додека во огништето греел огнот и лицето златно белеело. Наспрема колибата од слама која сама по себе станала стожер далеку од очите од срцето на светот, од дното на социјалната егзистенција зрачат и значат домот, семејството и татковината (*во огништитето оган греет / лицето твое во злато белеет*). Идиличната слика на родниот крај се раздиплува како бајка и во вториот катрен. Надвор натежнала ноќта и ветерот се веселел во гората, а малото прозорче го затрпувало снег од небесните предели. Сеќавањата за детството непосредно се врзуваат со коренот на родот и со животот на сопствениот народ. Во обраќањето кон неименуваниот адресант се поставуваат прашања дали го помни жолтото лето, набабрането жито за српот, тажната песна на ветрот кој љубовно ја прегрнувал нивата (третиот катрен). Нераскинлива е врската со родната земја (*о, колку лејта и години / неведнаш кон земјата си бил*) обновувана со сеќавања од минатото кои потекуваат како медовина, за веднаш потоа во следните два стиха од четвртиот катрен да

се покаже апсурдот од сегашното време на откорнатикот со исчудување *колку многу сега ќе боли / за плодниите, родни долини.*

Противречностите од опстојбата се вградуваат и во структурата на песната. Катренот го прекршува петтата строфа со осум стиха, односно имаме удвоена негова форма со извонредно густа психолошка состојба и на надворешните и на внатрешните слики. *Над тебе небошто радост беше, / земјата - последна мечта / и ти искрено веруваи, дедо, / оти чуден и мил е светиот, / кога во земјата црна / ги всадуваи зраќа - години / и гледаи како од таму расте / срце што на мајката Ѓ татковина.* Оригиналното пресоздавање на темите и мотивите не враќа во суровоста на постоењето со завршниот катрен: *Сега да засадуваи, не можеи / кројко ти шине усштаа: / сиокоеи ја чекам, о Боже / последната радост Ѓ смртта.* Доаѓањето од земјата и одново враќањето во нејзината утроба го покажува ништавилото на егзистенцијата. Немоќта како опкружување во туѓина, го изродува чудното спокојство со божествена сила кога смртта се очекува како последна радост.

Циклусот *Македонска птага* го составуваат пет песни. Поднасловот *Зима* кој го одразува амбиентот, ја наметнува претпоставката оти тие се можеби дел од поголем поетски материјал. Студенилото на зимата се вгнездило и во душата на човекот. Во првата песна таа пак дошла сама минувајќи низ студената гора. Седни мила сестро, ја поканува поетот и бара да му раскажува за својата тага. Да те слушам сакам, / да плачам од мака / од зборовите твои. Сликата за црниот град од грдата реалност која натежнала како магла бара да се отвори душата на милата сестра и да раскажува, па тоа барање станува инсистирање да кажува што значи кажување на црнитата, односно ја навестува драмата на жената. Ти знаеш која сум и колку тагувам, е одговорот содржан во почетните два стиха од втората песна. Минала по белите стени на јужната земја, симбол на татковината и како знак на поетска идентификација, а не носела ни љубов ни тага. Згаснати биле нејзините очи од многу болка. Таа ја уништи-

ла светлината, виделото како сознајба на субјектот кој децидно го посочува изворот на трагедијата: ми тежи / судбината / на мојот народ! Единката со себе ја носи колективната, народна судбина, македонските црнила.

Родниот град се губел во далечините (трета песна) а споменот мил тука во зимската вечер бескрајно натежнал и боли. Човекот и неговиот живот се се сон за голата гора (безлистна, штура, штира) шибана од ветришта. Во духот на безимениот поетски гениј третиот катрен е повик *йлачи, сесѝро Горо, / дваѝа да ѝаѓуваме,- / ѝи за цролеѝ, Горо, / јас за родоѝи свој*. Спомените патуваат во далечните. Таму на оној брег над бедните колиби паѓал крупен снег, паѓал и умирал. Прокудената ја оплакува сопствената клета судбина. *Немам свој дом, / ио свеѝоѝи скиѝам - / млада сум и сѝасиѝа - / ќе умрам од глаг*. Хаосот на времето и на животот во завршниот шести катрен се крик од безнадежноста: *Желбо моја клеѝа - / ѝи суров живоѝи. / крај нема макаѝа: / сон жесѝок, цроклеѝ!* Новите шест катрени од четвртата песна ја воспеваат родната земја со белите полјани и пустите градини во кои не натежнал плодот. Патот се извивал во снежна река, ветрот завивал, таму било страшно. *Ќе среѝнеѝ ли рано / ѝемна гора - / ѝѝоа е зора / в болки родена. // Ќе видиш ли касно / црни бразди - / ѝука се раскинаѝи / земни грази*. Ропството и тиранијата надвиснале над тврдата земја како израз на непокор, само лишаи и камен, а *сѝрашен йламен / е во ѝвојаѝа душа*. Завршните стихови го одразуваат безизлезот, магичниот круг на пеколот. *Ти ли ме гониш, / Јас ли ѝе љубам,- / мајко, бездомна / вечно ѝе губам*.

Петтата песна е своевиден одговор / порака на поетот. Бедното девојче, таа клета жена, нека му подаде рака и тој кажува оти ја сака. *Дваѝа ќе ја бараме / цреку вода / цреку земја / нашиѝа ѝаѝковина*. Тагите и болките, песимизот кои надвладуваа во стиховите неочекувано во гласот на поетот се верба во животот и во човекот, во иднината и во слободата. Оптимизмот се нагласува низ блиско, интимно обраќање со мое дете, чудно дете оти кога ќе ја најдат татковината, да му верува дека нема да жалат. Човекот и живо-

тот ги добиваат вистинските вредности во нивното пресоздавање како квалитетни функции на егзистенцијата. Тие во истовреме се и етички кодекс, нацио-нална свест и совест, аргумент на традицијата и континуитетот, на сопствениот еден и единствен ентитет. Тоа извонредно добро го илустрира поемата *Комиџи*. Првата песна претставува неповторлива илустрација за дарбата и за оригиналноста на поетиката на Григоров.

*Нао џустџи џори и карџи
нао џолјани оо снеџ -
оо далечниоџ, исџочен бреџ,
ко оџнена џоџка,
изџрева сонцеџо - фрла сџрели,
мислиџи жиџа оо злаџо.*

*И џоџекоа бујни реки
меџу мов, џранки и шума.
Без џаџеки, без џаџиџиџа,
џиџе џиви џори млади,
како сџдови живи, -
сурово се клаџаџ оо веџроџ.*

*А оо долу - во џланински џооноџја:
каде широко се исџурааџ рекиџе,
каде луџеџо сџенкааџ џоо ноџоџ,
се кревааџ ко луња комиџиџе:*

*не џо еден или џва,
а рамо џо рамо,
џо џесеџ,
џеџнаесеџ,
џваесеџ,
сџо!*

- навлеџувааџ во џланиниџе.

Пределите на татковината низ прекрасни метафори и симболи кои добиваат магична моќ, сонцето како огнена топка што фрла стрели од злато, дивите млади гори станале

живи сидови, откриваат како од планинските подножја, од утробата на мајката земја, се раѓа нова слика. Таму каде што луѓето се робови, стенкаат под ножот, како луѓа се кренале комитите. И тие низ митските димензии на кажувањата рамо до рамо потекле како вековита и лековита вода. Се множеле комитите и никој повеќе не можел да ги доброи. Во нив е и поетот (втората песна). Тие се чеда на народот кои преминуваат матни реки, прескокнуваат зимни лаки и спијат со очи во небото. Нивна постела била земјата, лебот и водата се калливитите патеки низ темни осојници по кои одат замрзнати и неми угоре. До нив од далечните доаѓа гласот на камбаните и се разгласува како бескрајно ехо во горите. Над безди / префрлуваме гранки / и мостови: / како птици висиме / во воздух,- / тежиме ко злато, / огреани / од сонцето. Непокорот од идиличната позлатена слика за комитите во стиховите потоа ја откриваат нивната сурова опстојба. Јаделе корени и за спомен со нож длабеле во кората на дабот. Записот е барање за помнење на тие невремиња, за нивно трајно колективно меморирање, за заветот како се сака и како се брани татковината. Извојувањето на слободата и иднината е содржано и во комит-ската филозофија која е толку едноставно и реално претставена што јасно ја оправдува жртвата за нив. На врвот од планината тие живееле по дупките во големите карпи и го чекале летото. Вистината за животот на комитите, на тие народни синови, со себе ја носи вистината од својот живот која неминовно покажува оти слободата и иднината се избираат со сопствена борба и жртви.

Третата песна го открива топлото скровиште на комитите длабоко во карпите каде околу распламтениот оган наседнале околу триестина комити. Националните и социјални права и слободи тестаментално одекнуваат од петнаесетте стихови на втората строфа. Македонската свест и совест се издигнуваат како високо развиорено народно борбено знаме. Во нив се содржани македонската мисла и збор, време и простор. *Ја, зайеј, војводо, / иушїи глас високо - / гласої е ко иїица: / ќе се разгласи надалеку / во ден гори*

осојничави, / над њолјани и ридчиња, / во рамници студени;
 / ќе извие, ќе зајлаче, / ко јаспреб ранети и / ќе слушнат сити
 ророви - / Македонци, Македонки, / ќе го чујат и ќе знаат:
 / оти оружина води / сирашен арамија - / Кичевски војвода.
 Комитите го повикуваат војводата да ја запее арамиската
 песна со која на гората ќе ја раскаже нивната стара, вековна
 желба. Песната станува народна молитва, таа е нејзин сон и
 копнеж, верување и непокор. Со неа се живее и се умира, таа
 се пренесувала од колено на колено како аманет за сопствената
 опстојба и за својот род и пород. Кога се пеела таа песна која
 извираше длабоко од душата стивнувал ветрот, тивко жубореле
 изворите, природата молкнувала за таа песна сира / од векови пеана.

Егзистенцијалните противречности кои ја предизвикуваат и
 самата појава на комитите, драматично се одгласуваат и во
 песната. Пеј, запеј, војводо, повикува поетот, зашто кога над
 карпите ќе припукале пушките и кога јунаците ќе скокнеле како
 стрвни мечки настанува нова состојба. Завршниот катрен како да
 е буревесник на новото време. Тогаш ќе дотечеле матните води и
 горите грозно ќе простенкале. Во таа конкретна прилика точно се
 црта и географската карта на татковината. Од Бабуна далеку до
 Пирина и од Скопје долу до Солуна. Четвртата песна ја составуваат
 седум катрени. Смртта и пустошот се разоткриваат низ многу
 слики на неизвесност, страв и трепет, исчекување, молк и
 навестување. Реалноста се преплетува со легендите и преданијата.
 Одмораат пустите гори исполнети со привиденија. По стрмините
 и по студените карпи царувало спокојството. *Засианиите
 дебнат сон / молкнуваат јаките комити* додека небото било
 отворено како рана од која се истурала црна крв. Преплетени
 како змии или како мртвовечки раце во тревите раснеле корени
 кои ги носеле вечните зла. Патиштата плетеле некои страшни
 мрежи и криеле некакви тајни. Вистинскиот пат кој требало
 далеку да ги изведе повеќе не постоел. *Сираојно во безниите
 шайни / ехо од болка на ноќ безумна, / и светилина нема,
 која ќе ги бакне / високиите врвови.* Секој мрачен миг како
 олово натезнал над гората.

Леглото комитско било длабоко во планините и го мачело жал од дамнини. *Рака за закана кој ќе крене / и кој сега ќе ѝроколне?- / Ойи немо е бескрајното небо / над македонскиите осожници.* Необични, моќни и оригинални слики за поразот во битката.

Многу тага и болка се насобрале и во трите катрени на петтата песна. Во директен говор со гората поетот моли таа да ги сокрие верните комити како мајка и сестра во своите студени преградки и да ги заспива. Зловремето натежнало од страшни денови, бури завивале, немало кој да го скрие нивниот таинствен пат. *Вейројќи ќе ја гали / ѝвојатиа снага,- / зоро, кој ќе жали / ѝо мрѝвиите чеда?* Пасивната би рекле, слика од петтата песна станува акција, борба на живот и смрт. На повик од комитата за опасност, иделе војници, скокнал војводата и бестрашно ги повикал своите другари за борба. Денот бил застанат над карпите како разлеана светлина, а сонцето наликувало на сребрена топка. Од планинските врвови комитите стркале камиња, а кон нив одоздола во плотуни се одгласиле војниците. Се судриле две луњи, две невремиња. Војводата пвикал: *Соѝретие жи, убивајѝе, / момчиња, / за Македонија!... / Вие кучиња, / го ѝоѓодуваѝе вейројќи, / но чекајѝе; / ѝо мене, / момчиња!...* Се забива остра кама во градите на Србинот кој паднал мртов. Куршумите ги понижувале срцата и ги вкочанувале лицата. Во битката до последен здив, ќе загинеме, се провикнува војводата, но ќе загинат како јунаци кои ќе ја надживеат смртта, *ѝо мене, оружари.* Повикот во истовреме е и аманет оти борците за слободата и за иднината на татковината никогаш не умираат, тие вечно ќе живеат во срцата и во спомените на нивниот народ.

Драматиката во поемата *Комити* ја преплетуваат епски, лирски и драмски елементи, доминира епската распеаност, се користат многубројни изразни средства, а личната судбина на војводата се изедначува со судбината на неговата верна дружина комити кои ја градат основата на сижето. Јуначката поема се остварува и со паралено користење на вразаниот и на слободниот стих во кои се потврдува верси-

фикаторската дарба на поетот. Осумте катрени од песната *Мрџвиоџи* со необични состојби и расположенија како да ја испишуваат биографијата на откорнатикот. Натезнале годините, глуви се чекорите. Каде ли водат патиштата? Та напред била само смртта. А во неа се открива земјата која плачела по своите мртви синови убиени од поробувачите. По нас пее поетот, а тоа ќе рече оти и тој се идентификува како откорнатик, само црните темници протегале раце, а синцирите на ропските денови тежеле та натезнале, *мој брајше*. Таа иста судбина на прогонетите бара да му ја подаде цврсто раката и да му ја подари љубовта, па тие двајца забравени од сите да скитаат во ноќта. Таа е нивната вистина, нивните копнежи и соништа, а студениот здив на ветрот повева однатре. Животот се носи на грбот како претежок крст. Како монистра се нижат годините и останала вистината изречена од авторот дека за откорнатикот покрај татковината, тагувала и една жена. Таа не е конкретен лик, а во судбината на откорнатикот отсутнуваат било какви биографски податоци, се јавува неочекувано, па во универзалните значења на поетската порака татковината и жената ги прифаќае како еден поим.

Втората група од рефлексивни песни, како што веќе забележавме поделбата ја земаме како условна категорија, го потврдува Серафим Григоров не само како даровит поет, ами и како зналец. Младичот едноставно би рекле, изнедадува со темите и мотивите, со длабочината на размислувањата и со логичките ставови и заклучоци од истрајувањето на човекот, животот и светот. Вистината за себе во песната *Минајто* како дел од поетовата автобиографија раскажува за неговата осаменост во големиот и бучен град. Потресни и возбудливи се неговите самопризнанија. Од стариот балкон како топол скут некогаш наутро го буделе птиците застанати на расцутената вишна и од другата страна биле ластовиците, но сега наврнал снег и натезнала тишината. Надвор белината предизвикала многу радости, свонел весело просторот, но *во смевој сребрен иѓрив зимен / сред љесна сунџи мојој сон, / во снеѓулки се ѓуби димен*. Надворешниот

свет кој блескотел во белина, парадоксално потонал во цр-
нилата на душата. Миговите на трепет, чувствата на непоз-
натото и туѓото, доаѓаат до најцрната мисла за смртта. *И не
знам, сам, да ѝ рѓнам или / да скиѝам дозори и ден, / ќе ѓори
небоѝо над сѝили, / а поѝем - мојоѝ свезден блен - / два јаѓ-
лена во небо ѝламнаѝи / од ѝаѝоѝи ќе ме скринаѝи бел / кон
ѓробииѝа од камен сѝанаѝи, / кај сѝијаѝи мрѝвиѝе поод
вел.* Поразијата на туѓината импресивно се открива во заврш-
ната четврта строфа, чија хармонија се остварува и со изед-
начувањето по нивните осум стиха, како неизлечива рана.
*Забораив ли? Само сѝомен... / Не земјава сум сам и нем, / не
познавам и ѓледам сломен, / ѝа живеам во жалосѝи ем. / А не-
коѓаш ме сѝаси, земјо, / од нужна, беда, ѓладен вик. / И зас-
ѝан, над мене се сѝреми / на роднаѝа ѓруѝка свезден лик.*

Таа судбина е воспеана и во песната *Несреќен син*,
посветена на *Васко*. Составена е од пет шестостишија. Пееј-
ќи за себе Григоров ја запишал не само судбината на својот
другар, туку на сите прокудени од домашното огниште и од
татковината. Исказот во јас формата се извлекува од буде-
њето од тешкиот сон и неговото заскитување во црниот
град *од мейал скован, беѝон руден*. Оди со здрушен здив
преку мостови и понтони во непознат и сив свет. Во туѓина
и месечината е *крвав бисер* кој ја огледувал сопствената
страшна лика во вревата каде реката се меткала во камен
плисок полеан од петрол. *Јас одам најред, сироиѝи луѓе /
преѓрбени од ѝежок ѝруо: / Се очи шѝо ми зборатѝи ѝуѓо /
за мака и за ѝемен креѝ. / Па каде одам - сум ли луо - / заѓу-
бено, ко скиѝник слеѝ.* Социјалниот статус на човекот, на
луѓето од дното на животот, го изедначува со себе и туѓине-
цот. Поетот кажува оти и тој ќе мине по истиот тој пат како
сите кутри луѓе со лице свенато од утро, потоа преморен ќе
стигнел во туѓ дом каде натежнувал сонот како прокоба. *И
надвор, по мене, јас знам / ќе сѝаи ѓрадоѝи в зѓаснаѝи ѝлам /
од челик срце кое ѓваѓа. / А месечко ќе ѝросѝре раце / над
водаѝа со сива шир / И сииѝи ѓрао ќе замре в мир.* Сонот го
продолжува или поточно само го оддолжува животот нежи-
вот.

Безбројни се осамените и несреќни луѓе. Едно од нив е и *Момејто од градојџ*. Навистина ли ја сретнал за да му биде таа сестра, се прашува поетот. Таа млада и добра раскажувала за светот кој бил среќен и сит, а тој ја слушал со сините очи загледан во неа *џа можеби џо некој крин / и верни ќе сме и без болка*. Таа е бледа, израз на сиромаштијата и на болестите, дојдена да ја сподели тагата со братот / поетот. И јас сум блед, признава тој, но додава оти е ведар. Бара без престан да раскажува, тој е до неа да ја слуша. Во завршниот четврти катрен зе излекува мотото. *Суџбиниџа и нас не чека: / џиџ момичка оџ овој граџ, / а јас џак незнајно оџ дека / џо свезџа злајџна џојџен млаџ*. Независно на кој народ или на која земја припаѓа сиромашниот и гладен човек насекаде во светот е ист. Бледа и болна е младата момичка Бугарка од престолнината на Бугарија, блед и болен, но ведар, е младиот Македонец заскитан тука по златната свезџа. Таа свезџа како неминовна и клета судбина. Душата на човекот се открива како кога во прекрасниот пејзаж неочекувано се појавува самотниот и преубав *Манасџир*. Чудесната изненада се повторува со секоја од петте строфи кои претставуваат фрагменти, односно секоја може да дејствува како посебна поетска целина и во истовреме да создава една антологиска песна, несомнено оти таа е од редот на најубавите песни на Серафим Григоров. Првиот катрен е симболистичка слика. *Си чул звонење на некаква камбана, / си видел во небојџо крстџи џиџо блескојџи - / ќе засџанеш сред џиџе сини џолјани в шир / и џџаму ќе оџкриеш и ќе видиш манасџир*.

Во вториот катрен пејзажот како да добива душа и повикува на дијалог. Дрвјата потонале во длабок сон, оние дрвја кои се огледувале во водите, а водите и тука како секаде биле води, кои биле одронат крик од златене небесен извор. Ги повевел ветрот сивите тополи и потреперувале тие со нежните врвови прошепотувајќи *џи чуј - џлас некој џџе моли, / еџен џлас незнаен џџе џовикува* (третиот катрен). Бајковидноста извира и од четвртата целина во која свенатите лисја како украс на босата есен слетуваат над водата, таа го распостилала своето чисто злато и ја плетела над во-

дите својата коса. Во новата строфа никнува така и чуден и молчалив / манастир во соистивно и светио мирување / во ирозорциите ноќта сивнува тука и / враќајќи се тревожно не шкрипајќи на заминување. И за крај изненадувањето кога дознаваме оти откривањето на прекрасната глетка на самотниот и убав манастир било всушност отворање на поетовата душа. *О, тој - душа една зајворена, / душа една најушнена и сама, / понекогаш сал сејнајќи звон одронува / кога моли-твива блага в ноќта самува.*

Преносното значење на мислата е присутно и во песната *Светилник*. Во далечините е брегот потонат во синило, од каде што расфрлал злато светилникот. Така карпите наликувале на нанижани бисери кои спокојно блескотеле над водата. *Ноќта над морето е кападен*. И во оваа своја творба поетот го користи фрагментот. По воведните пет стиха графички одвоени како целина, следува втората песна составена од две строфи по осум стиха. Доаѓаат морнари со чудни мрежи, а нивните дрвени чунови препливувале тивко и немо застанувале крај карпите. *Простирајќи темниите рибари / дебел ирачки и илајна: / сред тојол сон и светилина / зајочнува лов на риби*. По богатиот улов пак по водните патишта потонати во светлина се враќале дома. *Тие ги зонајќи белиите села, / во кои ноќта не слегнува - / срцајќи им се радост чиста / а здравите раце - весла*. Третиот фрагмент од пет стиха го оживува духот на сликата. Како школка ја отвора душата на пејзажот. Морето на луѓето им давало и риба и сол. Им дарувало дел од животот. Во тоа дарување бил и светилникот. Си чемреел и тој со сопствената судбина: *Остајувајќи и светиши над проситранства водни, / Светилник, во душата сидуена мака така беден; / иречекувајќи, истраќајќи и дарувајќи посакувана / утеша, а сам си нао се - Еден*. Во тие поетски манири ни се наметнуваат и двата катрени именувани како *Шума*.

*До земја прејрнати дрвјата,
корени силени ко коси,
тука ноќе нишу месец свети
нишу пак в зори дождец роси.*

Расположенијата и состојбите кои се отсликуваат од надворешниот свет како хаос и како бескрај, во песните *Желба* и *Зимски сон* извираат од најскриените катчиња на човековата душа. На меѓата која била изгубена во трње и над која пролетува птица, малечкото дете седело на голема пенушка. *Желба*(та) како да гори од лицето на детето со нежностите на вечерта, а *за твојата добрина чедна / ќе ти одминат и твоите*. Поетот му порачува да го земе магичното стапче, под него било дрвениот коњ, и пред да падне ноќта можело да полета во далечините. Од нивните височини можело да ја види вистината за животот. *Малечки луѓе ќе видиш долу во поле / и куќите ќе наликуваат на квадрати / таму во очистениот и чуден град, / а ти ќе си нао сејшошоа - горе! // И кога сирмоглаво во летот / уолу ти го свеза паѓаш / шоа нао земјата и светот / од тебе злато ќе ги дава*. Малиот и обичен човек се суштина на животот. Не му верува нели, забележува поетот, но гледа оти сепак една желба во неговите очи гори, а тоа *последните сончеви зраци / те галат, - те облеале и те боли*. Драматиката на човековото истрајување во *Зимски сон* се остварува со внесување на поетски дијалог. Таа постапно се гради во четири строфи од по осум стиха. Заедно со снегот од небото се спуштил еден свечен глас кој ја осветлил собата. Кој ли го повикувал во тој доцен час? Се буди поетот, наслушува како надвор бешумно се губеле нечи чекори и некој застанал пред неговата врата. Станува, белата светлина се вселила во него, а гласот го повикувал радосен и чист.

Во втората строфа се одвива дијалогот меѓу неочекуваниот посетител и поетот. Гласот моли да му отвори и вели оти му носел голем подарок. Тоа бил стариот Свети Никола и за својот именден му дарувал позлатено, весело срце. Како да му отвори во таа студена ноќ ено бедно и мало дете, кое признава оти се плаши од него. Третата строфа е приказна на Свети Никола кој од небото го испратил Христос, твојот малечок, беден брат му кажува на преплашеното дете. Станал многу рано, тука било многу студено, го минал ледениот мост кој бил многу долг, па му дотежнала полната

торба и штом стасал на земјата се нашол пред неговата врата. Отвори ми, бара во четврттата строфа, ќе му подарел радост. Торбата му била полна со злато, а брадата пак му била сребрена. Чкрипел тивко клучот на вратата. Гласно заплакал страшниот ноќен ветар. *Се нишнаа ѓоли ѓранки вон / и врайаѓа со ѓресок се расѓвори: / - каде ми е зимскиот чуден сон?* Волшепството во еден миг исчезнало. Бедното и мало дете / поетот скокнал, неговиот праг бил замрзнат, а во собата имало само студ и снег. Затворениот простор на собата е кафез во кој живурка самотната и студена душа на поетот. Собата и душата се светот на субјектот, непрежал по убавините и радостите на животот.

Потрагата по мислата и по смислата на нештата се магичен круг и во лирските / ѓубови песни на Серафим Григоров. И неговата ѓубов има специфичен, сопствен начин на изразување, на искажување. Таа е мисла, не е акција, таа е префинето насетување и сонувано доживување. Таа е вечен копнеж, еден далечен глас кој постојано се очекува, се одгласува неговото ехо, но никогаш никаде не пристигнува. Кога ѓубовта ја нема, може да се случи и најубавата ѓубовна приказна. Таа и не можела да има подруг наслов освен оној на *Грешник*. Не го заборавил, уште го помнел оној дамна минат ден, ги почнува четирите катрени, кога над него се отворило *едно небо ѓоѓаш* што денес било само спомен. *Очиѓе не ми мируваѓи веќе / на сончеваѓа свеѓлина и моќ - / во сѓокојсѓиво владее една / бескрајно долѓа, влажна ноќ*. Молкум ја чека ноќта да ги отвори вратите на светот и во таа света тишина да умираат сините простори. *И во ѓаа ѓиѓина без сѓрав и / ѓревоѓа ќе прошеѓоѓам ѓѓио бев: / верувај ми, јас ѓебе ѓе очекував /во миѓоѓи коѓа ме сѓоѓаѓна ѓрев*. Помислата на неа сама по себе е грев.

Реалното и иреалното се преплетуваат во песната *Вечер*, четири шестостиѓија во кои надворешните природни манифестации се во совршена хармонија со душевните доживувања -како трепет и очекување. Секоја вечер се присува за сонот на магичната гора и за веселиот свонез на заскитаните стада во степата. *Приѓомни... И не мисли ѓиѓи*

денес / не ќе се повтори така истата мора. Идиличната слика парадоксално како спомен ја предизвикува мората. Сонцето се симнувало бавно по образот на ведрото небо како натежната солза од болка, а тоа пак секогаш ја позлатувало старата и свената бреза кога дните лесно минувале. *Ти стој сега наведната до мене / молчи и слушај ги моите зборови / и тој ден така ќе мине лежно... / Јас, можеби, висината не ја кажувам / но тоа што денес го реков / беше добро, искрено и нежно...* Будењето од сонот може да ја уништи магијата. Ќе одлетаат нештата како никогаш и да не биле. *Подите бледи светлини / горама не пречека ко свои / и во нејзините -темни осои / далечно, така ехо свони, / но ние прегрнатии молчимо / и ко во сон одиме.* Љубовта е секако најубавиот сон. Најдолгиот и најпосакуван сон, простор во кој сите можности ги добиваат своите мечтаени резултати.

Но сонштата неминовно во долгото *Очекување* прераснуваат во бескрај од маки и страдања, стануваат самоуништување. Првите два катрена ја воспеваат белата зимска ноќ во која дрворедите ги заробиле месечевите зраци, во која поетот сам чекори а пред него е *гората со својот зов расфрлен*. Натежнале гранките од снег, зелените брези немеат, заспале птиците и тие не пеат. Во совршенството на тишината, во следните две строфи од по три стиха се открива во осамата трепетот на истоштеното срце. Како да папсало тоа од многу светлина и исто толку од многу едноставна вера. *Вслушана душата брее, / а ти, испратена од Бога, / ти идеш, бледа моја Вера.* Истоштеното срце и бледата вера која има двојна функција, таа е лична, сопствена вера од една и замислената, сонувана жена по име Вера од друга страна, го одредуваат очекувањето како пустош во душата.

Љубовта се изразува низ најразлични чувства и доживувања. Нивното вградување во една песна само по себе нуди една своевидна чудесна поетска авантура. Првиот од четирите катрени на песната Бакнеж ги открива студенилото и оттуѓеноста. *Стакло, стакло - од најстудениите стакла, / Врамено во зрациите на зеленојо - / Во прозорецот се леда пролетта / И очите нејзини се жедни, ненагледани.* Меѓусебната привлечност во вториот катрен нуди нови и поинак-

ви расположенија. И таа како него можеби ги сакала пролетните зраци, го љубела вечно младото, та токму затоа нивните очи едноставно горат кога ќе се погледнеле. Го жедувал животот (влагата) од нејзините очи во зеницата ѝ темни ѝтна од косѝени, а во усните и горела распукната калинка, додека срмената коса клетнички го болела. Мигот во завршните стихови е распетие меѓу сонот и јавето. *Ме жеѝнувааѝ невидливи оѝнови и ѝораѝ. / Гораѝ до болка и ѝреѝкиѝе. / Сѝаклаѝа од зривоѝ мој се избледени, / - Врз нив усниѝе ми се ирѝлеѝени.* Си останува љубовта најголема тајна, голем недосонуван сон, магија што топли и се множи.

Љубовта како возвишено чувство е запишана и во циклусот од пет песни *Дневник*. Разновидноста на чувствата се одразуваат и низ поетичката структура на циклусот. Првото пеење го составуваат три петостишија. Ние со тебе двата сме вљубени, почнува со признание, но веднаш нему му до додава сомнежот дали тој нејзе и е верен или таа нему му е неверна. Интригата останува во амбиентот, во просторот од *ѝемно и чудно* каде нештата наликувале на безумие. *Во ирѝѝаеносѝ несреќна си очекувала / Со ширум оѝворени сини очи? / Ноќѝа од блескоѝни ѕвезди / И ја диѝа ѝаа чѝѝѝаа чаѝа / Во која ѝи ѝајно си илачела.* Наспрема сликата за жената во втората строфа, мажот / поетот во третата строфа го создава својот автопортрет. Дише, неговиот поглед е несреќен, и зарем ѕвездите не биле само измама? Но, ете, таа молела, дарувала смртоносна сладост во прегратки и ја повикува да дојде како негово *верно расѝеѝѝе*.

Второто пеење е составено од три катрени. Во првиот катрен носталгично е насликана поетовата осаменост во големиот град. Тука само наизглед ноќите биле празнични и волшебен свет во кој над улиците и куќите блескотела месечината. Наспрема вревата и светлината на амбиентот како надворешен, пејзажен ефект, противречат душевните расположенија на субјектот како парадоксалност на колективот. Но, тој не е сам и еден, зашто со него се *жиѝелиѝе во белиѝ ѝрад - ние самоѝни сенки крај ѝаѝоѝ* кои грееле и тонеле со сивкастото месечево злато. Осамените и несреќни луѓе се милиони кои го симболизираат бескрајот и

бессмислата на егзистенцијата. Како да се престоруваат во недогледна погребна колона. *И си носиме во рацејте свеќи, чекориме без глас, / Во очиие молијиви ни блештајат - надежи скријати, / Но, никој за сон и починка не моли, не прашува, - / Така молкум се губат и малијте куќи крај нас.* Поентата оти бедните немаат право да сакаат и да бидат сакани е исконска, зашто вратите на Божјиот храм како во сон биле растворени и ги чекале бледите богомолци. *А ти ме погледна кројко - појоа очиие ги сви, / и чувме - нао нас се огласи полноќниот свон.*

Насетувањето на смртта ги исполнува четирите катрени од третото пеење. Неми се усните, насмевката била туѓа и грев, непознатица биле изговорените зборови. Во гранките нечујно заминувал денот, на ридот се одгласувале своната на стада и се напластувала ноќта прегрната од мртвиот град каде само утеха се сонувало. Се откриваат морничавите слики: *Дрвјата нао нас тивко си шейојат, / А тие крстови црни не сиијат, - / Не повикуваат превиие полежнати, / Гробовите се жијели на таинствен свет.* Морници ја полазуваат и човековата душа. Видливото се изедначува со невидливото. Не знам дали тоа е вечното смирување, / Или пак сал молк пред некој грев, / Но, те гледам занесена во молитвење / До тебе стојам молчалив и крпа блед. Ваквите расположенија и чувства се присутни и во четвртото пеење. Противречијата се видливи и во градбата на песната. Првата и четвртата строфа се катрени, а втората и третата строфа се шестостишија. Како безумник во темнината чекал да дојде оној спокоен миг кога толпите како воздишка и копнеж ќе зачекореле безгласно. Ноќта ги гаснела ѕвездите и светилките и се вселувала во неговите спокојни очи. *Забораив ли? - Не помнам они / Во кои згрешив. Но кој ли / Ми поава рака и шаа бледне / Како рака на скорешен покојник.* Насетувањето на смртта се обновува и како да прераснува во неизбежна опсесија.

По каменестиот пат се губеле чекорите и самиот не ја разбирал сопствената безразложна тага, никому потребна, смешна тага, додава. Го изгубил нејзиниот мил лик, та сега бил сам во безнадежна кома. Неочекувано се повикува да

дојде ноќта да суди и да му пресуди на животот. Токму таа и само таа требала да дојде зашто бдеела над неговата судбина, а признава *безумен во ѝтемнината чекам / да згаснеи иоследна ѕвезда своја*. Мигот на вечниот мир (*сега нависшина е доцна*) и заминувањето на оној свет (*збогум*) се зборови подредени во првиот стих / коментар како одвоени мисловни целини посебно одвоени од другите стихови во заграда (две строфи од по осум стиха). Ке се сеќава на него или не сеедно, но треба да знае оти бледнеел оној летен ден, па небото како нејзиното срце го очекувало својот залез. И во него *рацеите ти свенале двете - / сивавени во вазна цвеите*. Во втората строфа се нижат бакнежите како прочитани минути. Само за миг присутни се тажните насмевки и *исшинува* таа, а и тој си заминува. Неговата душа не моли за ништо, како што никогаш нема да жали, зашто знае оти болката е бесмислена. И последниот одвоен стих *сега не те сакам веќе* како заден збор, како крај на постоењето.

Поезијата била извонредна можност Серафим Григоров да ги испише страниците од својот дневник. И така да ја остави трајната, неизбришлива трага за себе и за своето време. Светот и животот ги пресоздавал со поетската дарба за создавање лични, автохтони и необични слики кои несетно се прелевале и создавале единство со најскриените мисли и чувства на човекот. Прелистувајќи по неговите животни и творечки врвици кои биле заборавени во бугарската и отфрлени од македонската литература, по системот на неговото поетско раскажување, овие наши страници се обид како нивна свест и совест да му се најде соодветно место во тековите и резултатите од трајноста на пишаниот збор.

1. Васил Тоциновски, Коренот, изд. Современост, Скопје, 2008, стр. 88-99.
2. Од разговорот со Александар Гинев, Стара Загора, 25 септември 2003 година.
3. Главни класни книги за учебните 1925-1926, 1926-1927 и 1928-1929 година на Средното Трговско училиште во гр. Стара Загора, Архив на Трговската гимназија во Стара Загора.

4. Стоян Стаев, Християна Илиева, Ученически периодични литературни издания в Стара Загора 91913-1944 г.), Известия на музеите от Югоисточна България, том 7, 1984, стр. 268.
5. Исто, стр. 271.
6. Константин Коняров, Ролята на ученическото списание *Ехо*, Хоризонт, София, год. педнадесета, бр. 3, 1988, стр. 95-98.
7. Християна Илиева, Литературните издания в града на поетите, Септември, Стара Загора, год. 38, бр. 124 (4702), 20 октомври 1983 г., стр. 3.
8. Б., Седмиченъ художественъ прегледъ, Демократически сговоръ, София, год. 4, бр. 905, 26 октомврий 1926 год., стр. 1.
9. Ф. 61 ЗК, а. е. 62, Историски архив, Стара Загора.
10. Ф. 77 К, а. е. 6, л. 217, Историски архив, Стара Загора.
11. Ф. 77 К, а. е. 2, бр. 1, Историски архив, Стара Загора.
12. Серафимъ Григоровъ, Родина, Ехо, Стара Загора, год. 5, бр. 1-2, 1928, стр. 3-5.
13. Васил Тоциновски, Серафим Григоров прилог кон праШањето за дводомните автори, Развојот на македонската литература, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2011, стр. 199-206.
14. Сер. Григоровъ, Зименъ сонъ, Първи цѣвтја, Враца, год. 2, кн. 1 и 2, 1928, стр. 23-25.
15. Сераф. Григоровъ, Дневникъ, Първи цѣвтја, Враца, год. 2, кн. 1 и 2, 1928, стр. 26-28.
16. Серафимъ Григоровъ, Вечерни пѣсни, Първи цѣвтја, Враца, год. 2, кн. 3 и 4, 1928, стр. 39-40.
17. Серафимъ Григоровъ, Родина, Родина, София, год. 2, бр. 10, јуниј 1928 год., стр. 3.
18. Стефанъ Григоровъ, Родина, Българска речъ, София, година трета, кн. 1, октомврий 1928-1929, стр. 36.
19. Серафимъ Григоровъ, Нощъ къмъ Македония, Родина, София, год. 3, бр. 1, 1 декемврий 1928 год., стр. 2.
20. Серафимъ Григоровъ, Очакване, Свѣтлоструј, с. Щръклево, Русенско, год. 1, бр. 7, Декмеврий 1928 г., стр. 3.
21. Сарафимъ Григоровъ, Вечерни пѣсни, Зъвнъ Бургасъ, год. 1, Кн. 1 и 2, Ноемврий и Декемврий 1928-1929 г., стр. 14-16.
22. Серафимъ Григоровъ, Зименъ сънь, Българска речъ, София, год. 3, кн. 3-4, декемврий-янаурий 1928-1929, стр. 121.
23. Серафимъ Григоровъ, Фаръ, Игра на годинитъ, Начало, Стара Загора, год. 1, Кн. 1-2, февруарий - мартъ 1929, стр. 4-5.
24. Васил Тоциновски, Книжевниот критичар и есеист Серафим Григоров,

25. Родина, София, год. 3, бр. 11, 27 априль 1929 год., стр. 6.
26. Серафимъ Григоровъ, Минало, Родина, София, год. 3, бр. 12, 15 май 1929 год., стр. 2
27. Серафимъ Григоровъ, Болка, Родина, София, год. 3, бр. 13, 3 юний 1929 год., стр. 2.
28. Фаръ, София, година първа, брой трети, 30 ноемврий 1928 год., стр. 15.
29. Серафимъ Григоровъ, Ручей, Казанлъкъ, 1929, стр. 65-78.
30. Велчо Велчевъ, Предговоръ, Ручей, Казанлъкъ, 1929, стр. 6.
31. Първи цвѣтя, Враца, год. 2, Кн. 5, 1929, стр. 66.
32. Фаръ, София, година първа, бр. 7 и 8, мартъ и априль 1929 год., стр. 20-22.
33. Исто, стр. 21.
34. Исто, стр. 22.
35. Български книги 1878-1944, том 5, изд. Народна библиотека Кирил и Методий, София, 1981, стр. 138.
36. Български книги 1878-1944, том 8, част 1, изд. Народна библиотека Сб. Св. Кирил и Методий, София, 1997, стр. 61.
37. Серафимъ Григоровъ, Желание, Българска речъя, София, год. 3, кн. 5, февруарий 1929, стр. 140.
38. Асенъ Неновъ, Литературни разпри, Обзоръ, София, бр. 14. 15. 06. 1929 г., стр. 2.
39. Серафимъ Григоровъ, Македонска жалба, Родина, София, год. 4, бр. 1 и 2, 15 януарий 1930 год., стр. 3.
40. Серафимъ Григоровъ, Комити, Родина, София, год. 4, бр. 5, априль 1930 год., стр. 3.
41. Серафимъ Григоровъ, Площадъ, Мисълъ, София, год. 1, бр. 30, 13, 04, 1930, стр. 2.
42. Серафимъ Григоровъ, Мъртвиятъ, Мисълъ София, год. 1, бр. 40, 22. 06. 1930, стр. 2.
43. Серафимъ Григоровъ, Момиче отъ града, Беденъ синъ, Родина, София, год. 4, бр. 10, юлий 1930 год., стр. 3.
44. Серафимъ Григоровъ, Tabula Traiana, Вестникъ на жената, София, год. 9, бр. 418, 21, 09. 1930, стр. 2.
45. Серафимъ Григоровъ, Очакване, Вечерна бургазка поща, Бургазъ, год. 3, бр. 530, 20 октомврий 1930 год., стр. 2.
46. Серафимъ Григоровъ, Беденъ синъ, Мисълъ, София, година втора, бр. 19, 1. 02. 1931, стр. 2.
47. Серафимъ Григоровъ, Родина, Мисълъ, София, год. втора, бр. 37, 7. 06. 1931, стр. 2.
48. С. Григоровъ, Площадъ, Витлеемска Звезда, Бургазъ, год. 9, бр. 4, 24 февруарий 1931 год., стр. 4.

49. Серафимъ Григоровъ, Минало, Родина, София, год. 6, бр. 1, октомври 1931 год., стр. 3.
50. В. Тоциновски, Коренот, стр. 114-132.
51. Од разговорот со А. Гинев, Стара Загора, 27 септември 2003.
52. Делянъ, За Серафимъ Григоровъ, Родина, София, год. 6, бр. 2 и 3, ноември и декември 1931 г., стр. 18.
53. В. Тоциновски, исто, стр. 100-113.
54. Ехо, Стара Загора, год. 8, кн. 1, Мартъ 1932, стр. 15.
55. Град на мечтите, Съставителство и редакция Стоян Стаев и Христијана Илиева, изд. Општински народен съвет, Стара Загора, 1989.
56. Стара Загора градът на поетите, съставител Георги Янев, изд. Макрос, Пловдив, 2002, стр. 215.
57. Стара Загора от вечността към бъдетето, съставител Герго Янев, изд. Макрос, Пловид, 2002, стр. 64.
58. Константин Коняров, Градът на поетите, изд. Труд, София, 2007, стр. 189.
59. Исто, стр. 113.
60. Исто, стр. 115.
61. Исто, стр. 142.
62. Исто, стр. 144-145.
63. Донка Йотова, Серафим, Бизнес поща, Стара Загора, год. 12, бр. 42 (616), 21. 10. - 27. 10. 2002, стр. 5-8.
64. Писмо од Донка Јотова, Стара Загора, 19 декември 2002 год.
65. Василъ Каратеодоровъ, Серафимъ Григоровъ, Мисълъ, София, година трета, бр. 2, 27. 09. 1931, стр. 3.
66. Песната *Нок кон Македонија*, како и песните *Шума*, *Желба*, *Грешник*, *Вечер*, *Манасѝир*, циклусот од пет песни *Македонска ѝага* и *Очекување* се публикувани во *Современост*, Скопје, год. 51, бр. 1, 2003, стр. 91-95, во избор, препев и белешки на Васил Тоциновски.
67. Циклусот од четири песни *Тайковина*, *Песна Дневник*, пет пења и *Бакнеж*, во препев на Васил Тоциновски и *Минајто*, *Момејто од градој* и *Несрекен син*, во препев на Евтим Матев, со белешка од В. Тоциновски се објавени во *Книжевна академија*, Скопје, бр. 1, пролет 2003, стр. 63-74.
68. Рената Матевска, Списание за трајни вредности, Македонско сонце, Скопје, год. 9, бр. 460/461, 24 април / 2 мај 2003, стр. 32.
69. *Игра на ѕодиниѝе* и другите необјавени песни на Серафим Григоров се во наш препев.

БЕЛЕШКИ 2012

1.

СЛОВЕНЕЧКИТЕ ПРИЈАТЕЛСТВА И АКЦИИ НА КОНСТАНТИН Д. ПЕТКОВИЧ, реферат на Третата македонско-словенечка научна конференција, одржана во Охрид, од 12 до 15 септември 2007 година. Текстот првпат е објавен во зборникот *Трета македонско-словенечка научна конференција*, изд. Филолошки факултет *Блаже Конески*, Скопје, 2009, стр. 341-353.

АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЧ КАКО РУСКИ КОНЗУЛ ВО РИЕКА, првпат текстот е публикуван во *Македоника*, Скопје, год. 1, бр. 1, 2011, стр. 27-35.

ИНТЕЛЕКТУАЛНИОТ ЕВРОПСКИ ПРОФИЛ НА АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЧ, излагање на свеченоста во Градското собрание на Риека, 11 април 2012 година, по повод откривање спомен-плочата на Петкович. Текстот првпат е објавен во *Современост*, Скопје, год. 61, бр. 2, стр.

ХРВАТСКИОТ ПЕРИОД ОД ЖИВОТОТ И ДЕЈНОСТА НА ГЕОРГИ КАПЧЕВ, реферат на Меѓународниот научен собир *Riječki filološki dani* одржан во Риека, од 6 до 8 ноември 2008 година. Првпат текстот е објавен во зборникот *Riječki filološki dani*, nak. Filozofski fakultet, Rijeka, 2010, str. 321-333.

МАКЕДОНИСТИЧКИТЕ АНГАЖМАНИ НА ГЕОРГИ ИВ. КАПЧЕВ НА СТРАНИЦИТЕ ОД ЗАГРЕБСКИТЕ ВЕСНИЦИ *OBZOR* И *HRVATSKA DOMOVINA*, реферат на Меѓународниот научен собир *Zadarski filološki dani 3* одржан во Задар, на 5 и 6 јуни 2009 година. Текстот првпат е публикуван во зборникот *Zadarski filološki dani 3*, nak. Univerzitet u Zadru, 2011, str. 35-44.

ЗА НЕКОИ НОВИ СОЗНАЈБИ ОД ЖИВОТОТ И ДЕЈНОСТА НА ГЕОРГИ КАПЧЕВ, првпат текстот е објавен во *Литературен збор*, Скопје, год. 58, бр. 1-6, 2011, стр. 137-145.

ХРВАТСКИОТ ИЛИРИЗАМ И МАКЕДОНЦИТЕ, реферат на *Peti hrvatski slavistički kongres*, Rijeka, 7. – 10 rujna 2010, и публикуван во зборникот на конгресот. Интегралниот текст првпат е публикуван во *Македоника*, Скопје, год. 1, бр. 2, 2011, стр. 40-53.

КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ ВТЕМЕЛУВАЧ НА МАКЕДОНСКО-ХРВАТСКИТЕ КУЛТУРНИ И НАУЧНИ ВРСКИ, првпат текстот е објавен во *Современост*, Скопје, год. 61, бр. 1, март 2012, стр. 73-81.

МАКЕДОНЦИТЕ И РИЕКА, реферат на Меѓународниот научен собир *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze* одржан во Риека од 23 до 25 март 2011 година. Текстот првпат е објавен во зборникот *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze, knjiga 3, nak. Filozofski fakultet, Rijeka*, 2011, str. 261-270.

ЖЕНСКОТО ПОЕТСКО ПИСМО НА МАКЕДОНСКИОТ 19. ВЕК, текстот првпат е објавен во *Спектар*, Скопје, год. 29, бр. 57, 2011, стр. 211-225.

НАЈГОЛЕМАТА ЛЈУБОВ МАКЕДОНИЈА – ИЛИНДЕН, првпат текстот е публикуван во *Велес*, Велес, год. 15, бр. 15, 2011, стр. 5-15.

ВЕСЕЛИ СТРАНИЦИ ЗА МАРВАЦИТЕ – СТОЈАН БОЖОВ, текстот првпат е објавен во *Спектар*, Скопје, год. 28, бр. 55, 2010, стр. 37-54.

РАСКАЖУВАЧОТ ПЕТАР СТОЈКОВ, првпат текстот е публикуван во *Литературен збор*, Скопје, год. 59, бр. 4-6, 2009, стр. 91-102.

СЕРАФИМ ГРИГОРОВ ПРИЛОГ КОН ПРАШАЊЕТО ЗА ДВОДОМНИТЕ АВТОРИ, реферат на Маѓународниот научен симпозиум *Развојот на македонската литература*, одржан во Скопје, на 25 и 26 октомври 2006 година. Првпат текстот е публикуван во зборникот *Развојот на македонската литература*, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2011, стр. 199-206.

КНИЖЕВНИОТ КРИТИЧАР И ЕСЕИСТ СЕРАФИМ ГРИГОРОВ, првпат текстот е објавен во *Тренд*, Скопје, бр. 7-8, 2009, стр. 115-128.

ВЕНКО МАРКОВСКИ НА ГОЛИ ОТОК, во четири продолженија текстот првпат е публикуван во *Време*, Скопје, год. 7, бр. 2025, 5 август 2010, стр. 20, бр. 2026, 6 август 2010, стр. 34, бр. 2027, 7-8 август 2010, стр. 16 и бр. 2028, 9 август 2010, стр. 26. Види: Со Венко Марковски на Голи Оток, *Македонски глас*, Загреб, год. 17, јули-август 1010, стр. 24-25. Истото во: МКД *Илинден* 2006-2010, подготвил Владо Настески, изд. МКД *Илинден*, Риека, 2011, стр. 315-318.

КОН ГОЛОТОЧКАТА ПРИКАЗНА ЗА ВЕНКО МАРКОВСКИ, првпат текстот е објавен во *Бранувања*, Струга, год. 3, бр. 6, лето 2012, стр. 14-15.

2.

ПОЕТОТ СО АНГЕЛСКО ЛИЦЕ СЕРАФИМ ГРИГОРОВ, во две продолженија текстот првпат е публикуван во *Современост*, Скопје, год. 59, бр. 2, септември 2010, стр. 83-97 и год. 60, бр. 1, март 2011, стр. 63-79.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМИЊА

- Абраш, Коста 268,
Авксентиј 37, 40,
Аврамовска, Наташа 102-104,
112, 201,
Аголи, Кемал 236,
Александар, крал 121,
Алексиев, Александар 223, 224,
Андонов-Полјански, Христо 46,
47, 51, 58-60, 73,
Анастасов, Родољуб 226, 228,
Андреевски, Петре М. 103,
Апостолов-Попето, Михаил 154,
Ахматова, Ана 215,
Ацев Данаил, Д. 247,
- Бабиќ, Стјепан 110,
Бабукиќ, Вјекослав 90, 92, 109,
Бабунски, Никола 236,
Баграјана, Елисавета 214-217,
221, 222,
Бајрон, Џорџ Гордон 92,
Балан, Алесандар Теодоров 186,
Белев, Крсто 243,
Белиќ 237,
Березин 28
Блазник, Јосиф 10,
Блајваз, Јанез 110,
Блок, Александар 221,
Богданов-Кочко, Петре 238,
Богданова, Евта 128, 141,
Боговиќ, Мирко 9, 11, 17, 93, 118,
Бодлер, Шарл 221,
Божигропски, Павел Граматиков
34,
Божов, Стојан 161, 171, 172, 178,
183, 185, 186,
Боџчи, Антонио ди 22,
- Ботев, Христо 247,
Бочвар, Марко 92,
Братулиќ, Јосип 112,
Брашнар, Панко 238,
Будман, Перо 93, 118,
- Вапцаров, Никола 149, 155, 160,
Везенковска, Илина 128, 141,
Велики, Петар 7,
Велчев, Велчо 251, 287,
Вељак, Наташа 21, 31, 116, 126,
Верковиќ, Стефан 44, 91, 92,
136, 137, 147,
Верлен, Пол 221,
Верхран 221,
Весов, Љубомир 151, 158,
Вихров, Димитар 46,
Влах 116,
Влашиќ, Фердо 226,
Војнициалија, Милан 157,
Враз, Станко 87, 92, 115,
Вукмановиќ-Темпо, Светозар
238,
Вучемил, Андрија 225-227, 229-
232, 234,
- Гај, Људевит 88, 118,
Гарванов, Иван 246, 247, 257,
Гете, Јохан Волфганг 235,
Гигов, Страхил 238, 239,
Гологанов, Јован 91,
Голубиев, Сергеј 227, 229,
Голуховски 80,
Григоров, С. 157,
Григоров, Серафим 203-205,
208, 210-215, 217-222, 243-253,
255-263, 265-268, 271, 275, 277,
281, 285-288,

- Григорови 250,
Григорович, Виктор 87, 90, 115,
Груевски, Томе 59,
Групче, Асен 59,
Гулапчев, Спирос 34,
Гули, Питу 150, 152,
- Далчев, Атанас 214, 215, 217,
221, 222,
Данило, Ана 26,
Данило, Анастасија 26,
Данило, Елена 26,
Данило, С. А. 26,
Дафина од Просинек 128, 136,
137, 146, 147,
Делчев, Гоце 151, 153, 204, 247,
257-259,
Демел 221,
Димитров, Антон П. 247,
Димов Кире 155,
Динев, Петар 219, 256,
Динков-Динката, Георги 34, 37,
Добрила, Јурај 116,
Доровски, Иван 203, 211, 212,
Драганов, Петар 88,
Драндар, Антон 51, 52,
Друговац, Миодраг 107,
Дучиќ, Јован 229,
- Ѓаксон 29, 117,
Ѓилас, Милован 237,
Ѓорѓевиќ, Владан 80,
Ѓорѓио 26,
Ѓузепе 23,
Ѓурковиќ, С. 28,
Ѓурковска, Минка 259,
Ѓурковска, Ратка 259,
Ѓурковски, Александар 243, 245,
255, 259, 260, 285, 288,
Ѓурковски, Стефан 243, 259,
- Жинзифов, Рајко 19, 34, 97, 212,
- Зајц, Иван пл. 21,
Захаријев, Иван 219, 221,
Зоговиќ, Радован 238,
Зографски, Данчо 47, 59, 72, 73,
75, 77, 82, 120,
Зографски, Партение 7, 34, 92, 97,
- Ивановиќ, Максо 48,
Ивановски, Гого 97,
Илиева, Христијана 246, 286,
288,
Ирби, Аделина П. 142,
Иричек, Константин 91,
- Јагиќ, Ватрослав 87, 91, 110,
Јакимов, Стефан 78, 79,
Јакиќ, Антон 88, 110,
Јанакиев, Сребро 150,
Јанев, Георги 260, 288,
Јастребов, Иван 140,
Јоциќ, Светлана Христова 212,
Јачев, Ристо Г. 212,
Јашар-Настева, Оливера 109,
113,
Јовановски, Благоја 70-72, 112,
113,
Јовков, Арсени 152, 155,
Јовков, Нико 155,
Јосип Први, Фрањо 21, 117,
Јосифовски-Питу, Кузман 238,
Јотова, Донка 259, 260, 288,
- Каваева, Деспина 128-130, 132-
136, 143, 146, 147,
Казанкоф 23,
Калоѓера 118,
Калоѓера, Горан 21, 31, 38, 44-
46, 59, 66, 71, 72, 84, 87, 92, 100,
108, 112-116, 122, 123, 125, 126,
128, 147,
Кастелец, Миха 11,

- Капчев, Георги 46-52, 57, 58, 60-83, 94-97, 99, 112, 118, 120, 124,
Капчев, Иван 61,
Капчев, П. 201.
Капчева, Ана 61,
Капчева, Викторија 61,
Капчева, Елена 61,
Караѓорѓевиќ, Александар 227,
Караманов, Ацо 150, 158,
Каратеодоров, Васил 256, 260,
262, 263, 288,
Карацов, М. 249,
Карев, Никола 152,
Карева, Евдокија 247,
Каруцин, Крсто 245,
Кацаров, Г. 259,
Качиќ-Миошиќ, Андрија 88, 89,
Китанчев, Трајко 34,
Ковачев, Владимир 157,
Козма од Галичник 87,
Колишевски, Лазар 238, 239,
Кондов, Бојан Т. 204, 251, 252,
Конески, Блаже 101,
Коњаров, Константин 155, 210,
243, 245, 256, 258, 286, 288,
Копитар, Јернеј 11, 87,
Костовски, Киро 228,
Котева, Ѓурѓа 128, 142, 143,
Крешиќ, Мијо 87,
Крилов, Иван 38, 137,
Крстевски, Гавросим 244, 250,
260,
Крчовски, Јоаким 85, 97, 103,
136, 189,
Куен 67, 78,
Кукуљевиќ-Сакцински, Иван 44,
90, 93, 110, 118,
Кухач, Фрањо 86,
Куцера 78,
Кучевишки, Н. 34,
Лазаревски-Цвајот, Јордан 236,
Лапе, Љубен 51, 60,
Левски, Васил 153,
Лиљенберг, Абел де 118,
Лобкович 23,
Лукежиќ, Ирвин 31, 116, 126,
Мазнеова, Цвета 128, 142, 143,
Мажураниќ, Антон 90, 92, 109,
110, 114-116,
Мажураниќ, Иван 95, 127,
Мајски, Никола Киров 149,
Македонски, Димитар В. 34, 97,
Македонски, Кирил 237,
Маларме 221,
Манасиев-Вечерин, Кирил 154,
Марковска, Филимена 238,
Марковски, Венко 152, 223-232,
234-240,
Мартиновиќ, Марко 7,
Матановиќ 28,
Матевска, Рената 288,
Мачуковски, Венијамин 34,
Мекензи, Џорџина М. 143,
Мериме, Проспер 13,
Метерлинг 221,
Миклошиќ, Франц 18, 87,
Миладинов, Димитрија 34, 35,
88, 97, 102, 110, 112, 114, 128,
138, 142,
Миладинов, Константин 30, 34,
86-90, 99, 102, 104-116, 129, 133,
268,
Миладиновци 7, 48, 63, 86-88,
93, 96, 100, 101, 105, 112, 113,
115, 116, 126, 138,
Милев, Гео 220-222, 260,
Милер, Всеволод 51,
Милер, Карло 22,
Милинковиќ, Геодор 28,
Милошевиќ, Петар 63, 75,

- Миронска-Христовска,
Валентина 83, 100, 101,
Мирчев, Иван 213, 214, 216, 217,
221, 222, 260,
Мисирков, Крсте Петков 62, 95-
97, 99, 237,
Михановиќ, Антун 85, 90,
Младенов, Никола 251,
Младеноски, Ранко 45,
Могуш, Милан 112,
Мојсова-Чепишевска, Весна 106,
107, 112,
Мокров, Боро 48, 59,
Молеров, Димитар Г. 155,
Молеров, Кочо Г. 97, 157, 189,
Мошин, Владимир 90,
Мошински 67, 68,
Мутафова, Фани Попова 218,
- Назор, Владимир 229,
Неделковски, Коле 150, 157, 158,
Некладова 26,
Ненов, Асен 252, 287,
Никола 79, 120,
Настевски, Кирил 234-240,
Настески, Владо 126, 231,
- Огњанов, Христо 243,
Охридски, Климент 84,
- Павлиновиќ 118,
Павлов, Тодор 232,
Павловски, Борислав 109, 113,
Павловски, Јован 59,
Палаузов, Николај Христофоров
1, 12,
Пановски, Доне 13, 20,
Пантелеев, Димитар 214, 216,
217, 221, 222,
Парач, Кајо 120,
Пасков, Васил 189,
- Патпови, Бр. 201,
Пејчиновиќ, Кирил 85, 97, 103,
136, 189,
Пеева, Костадина 247,
Пенушлиски, Кирил 136, 137,
147,
Петкович, Андреја Д. 20-31, 33-
45, 92, 94, 99, 116-119, 123, 124,
126, 137,
Петкович, Константин Д. 7-20,
22, 28, 30, 31, 34, 35, 37, 45, 92,
97, 99, 101, 118, 119,
Петровиќ, Богодар 24,
Петровиќ, Божо 26,
Петровиќ, Марија 25,
Петровиќ, Милена 24, 25,
Петровиќ, Милица 24,
Петровиќ-Његош, Петар 28, 94,
117, 127,
По, Едгар Алан 221,
Поп Иванов, Цеко Стефанов 153,
Поленакловиќ, Харалампие 19,
21, 51, 60, 84, 85, 88, 100,
Полиќ, Матео 63, 75,
Попов, Антон 157,
Поповиќ, Јован Стерија 161,
Поповиќ, Мишо 79, 120,
Поп Стоилов, Антон 142, 186,
Прерадовиќ, Петар 96, 97, 101,
110,
Прличев, Григор 34, 37, 89, 97,
99, 127, 129,
Пулевски, Ѓорѓија 34,
Пуциќ, Медо 93, 110, 118,
- Радашевиќ, Симон 63, 75,
Радиќ 06,
Радиќ, Антун 66,
Раздолов, Атанас 34, 46, 149,
153, 189,
Разлаг, Радослав 9, 10,

- Раковски, Георги С. 44,
Рацин, Кочо 48, 51, 60, 96, 101,
112, 120-126, 154, 155. 235, 238,
Рачки, Фрањо 87, 110,
Релковиќ, Антун Матија 90,
Ристиќ, Десан 26,
Ритовски, Блаже 225, 232,
Ритер, А. Ф. 65,
Робеви 89,
Русалиев, Владимир 218, 221,
- Саздов, Томе 113,
Сандански, Јане 151, 154,
Свети Кирил и Методиј 15, 51,
53, 69, 84, 92, 114, 287,
Светосан, Вуле 22,
Сибил 24,
Силјанов, Христо 232,
Синаитски, Теодосиј 85, 97,
Сирма, војвода 92,
Сиќ, Иван 110,
Скрудлов 23,
Славјански, Димитриј 29,
Славјански, Надин 29, 117,
Сматракалев, Михаил 151,
Смирнов, Атанас 250, 251,
Смичиклас, Тоде 118,
Спасов, Александар 7, 11, 13, 18,
20, 21,
Спасов, Људмил 18, 19, 21,
Спинчиќ, Вјекослав 63, 75. 79,
Спространов, Евтим 34, 95, 99,
157,
Срезневски, Виктор Иванович
17, 35,
Стаев, Стојан 286, 288,
Сталев, Георги 12, 20, 21, 107,
112, 113,
Стаматов, Евгени 243,
Стаматовски, Трајко 112,
Стефанија, Драги 113,
- Стојановиќ, Миролуб М. 19, 21,
44, 45, 101,
Стојанович, Натанаил 8,
Стојевиќ, Милорад 225, 232,
Стојков, Петар 46, 156, 187, 189,
191, 192, 196-198, 200, 201,
Стојчевска-Антиќ, Вера 113,
Стрезов, Јанаки 139,
Стрезова, Арса 128, 139, 140,
Сундечиќ, Јосип 93, 118,
- Талев, Димитар 232, 258, 259,
Тахов, Наум 157,
Топаловиќ 92,
Тодоровски, Гане 13, 19, 21, 46,
59, 92, 101, 107, 126, 128, 129,
141, 146-148, 224,
232,
Тодоровски, Томислав 50,
Тортинац, Јурај 110, 113,
Тоциновски, Васил 20, 21, 31,
32, 45, 71, 82, 1001, 126, 147, 212,
240, 285, 286, 288,
Тошев, Пере 154,
Трети, Александар 23, 27,
Трновски, Симеон 247,
Тушевски, Ванчо 12, 13, 17, 20, 45
- Ќосев, Димитар 251,
Ќуриќ, Мирко 110, 113,
- Умберто, С. М. И. 23,
Урбанчиќ-Турнограјска,
Јосипина 11-13, 15, 18,
- Фарцела, П. 28,
Федорова, Марија 27,
Фирфова, Рахилка 121, 122,
Флеров, Јоан 106,
Фурнациев, Никола 214, 215,
221, 222,

- Хајн 77,
Ханка, Вацлав 13,
Харамбашик, Аугуст 49, 50, 52,
63, 64, 75, 95,
Хаџи Димов, Димо 46,
Хаџи Константинов-Цинот,
Јордан 34, 36, 37, 90, 97, 101,
103,
Хаџи Панзов, Ганчо 156,
Хаџи Христов, Иван 214, 216,
217, 221, 222,
Хохолоушек, Прокоп 85,
Хрусиков, Георги 250,
- Цанев, Георги 258, 259,
Цанков, Драган 38,
Цар, Борис 14, 15,
Цар, Владимир 15,
Цар, Симеон 15,
Царица, Теодора 15,
Цветковски, Радован П. 234,
Цветкољубов, Методи 250,
Цепенков, Марко 34, 144,
Цепенкова, Зица 128, 144, 145,
Цециќ, Винко 68, 71, 72,
- Чаракчиев, Златко 251, 263,
Чернодрински, Војдан 34,
Чехов, Антон Павлович 161, 172,
Чолаков, Васил 87,
Чуповски, Димитрија 154,
Чуповска-Сидоровска, Силвана
73,
- Шабариќ, Мато 110,
Шапкарев, Кузман 34, 35, 89, 99,
139,
Шатев, Павел 238,
Шафариќ, Ј. 91,
Шахов, Коста 34, 48, 50, 51, 189,
Шеноа, Аугуст 86, 110,
Шимиќ, А. Б. 227,
Шишманов, Иван 91,
Шолц, Ангун 47-49, 51, 60, 62-
64, 71,
Штросмаер, Јосип Јурај 63, 72,
75, 77, 86, 88, 89, 99, 104-106,
110-112, 114, 118,
Шубиќ, Никола 90,
Шурдов-Ведров, Асен 156.

